Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

Маркази омӯзиши равандҳои муосир ва оянданигарии илмӣ

Илм ва Ҷомеа

Маҷаллаи академии илмию оммавӣ
№ 1 (14), 2019

Маҷалла 17 декабри соли 2015 аз тарафи Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон ба қайд гирифта шудааст.

Муассис: Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
Сармуҳаррир: Нозим Нурзода
Котиби масъул: Фирдавс Ниёзӣ
Саҳифабанд ва тарроҳ: Бозорбой Ибодов

Ҳайати мушовара: Фарҳод Раҳимӣ, Абдуҷаббор Раҳмонзода, Талбак Назаров, Мӯсо Диноршоев, Саидмурод Фаттоҳзода, Собит Неъматуллоев, Пӯлод Бобоҷонов, Комил Бекзода, Ёрмаҳмад Ниёзӣ.

www.ravshanfikr.tj

ФЕҲРИСТИ МАВЗӮЪҲО

ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ВА ВОҚЕИЯҲОИ ИМРӮЗӢ

С. Ятимов. *Литература и диалектика жизни*……………....……………....... 5
Мӯсо Диноршоев. *Бозтоби фалсафа дар шеъри Аскар Ҳаким (идомаи матлаб)*…….........…………………………………………................….... 43
Нозим Нурзода. *Фарҳанги миллӣ дар рӯ ба рӯйи раванди бегонашавӣ*... 69

МАОРИФПАРВАРӢ ВА ТАҚВИЯТИ ҶАҲОНБИНӢ

Олимҷон Хоҷамуродов. *Андешаҳои Содиқ Ҳидоят перомуни масъалаи хатти паҳлавӣ ва алифбои овозӣ* 78
Аслиддин Салимов. *Идеяи некӣ ва сарватмандӣ дар ҳаёти инсон*....... 87
Мухбирҷон Кенҷаев, Шодиҷони Рамазон. *Олими мумтоз ва инсони комил*.. 96
Матлуба Нурова. *Омӯзгор ва вазъи ҷаҳонбинии илмӣ (гузориши масъала)*.. 103
Кайхусрави Субҳонзод. *Сохтори сиёсии Ҷумҳурии Федеративии Олмон*.. 109
Дӯстмурод Сиддиқов. *Намудҳои равобити давлат ва иттиҳодияҳои динӣ дар Ғарб*.. 115

ҶАҲОН АЗ НИГОҲИ ДИГАР

Комил Бекзода. *Фалсафаи тоҷик дар замони Шӯравӣ*.......................... 122

ФАРҲАНГИ НАВРӮЗӢ ДАР РӮЗГОРИ МИЛЛӢ

Ғиёсиддин Қодиров. *Рӯзи наву базми куҳан*... 144
Сафаргул Давлиёрова. *Наврӯзи фархундапай - куҳанбунёду ҳамешаҷавон*.. 153
Бежан Арзонии Бирконӣ. *Ойини Наврӯз ва эътибори ҷаҳонӣ (Баргардон аз хатти форсӣ* ***Дидавар Бекзода****)*...................................... 159

ИҚТИСОДИ ВАТАНӢ ВА РАВАНДИ ИННОВАТСИОНӢ

Фарҳод Шокиров. *Нақши иттилоотонӣ дар саноатикунонӣ*............... 162
Т. М. Расулов, М.Мамадризоева. *Сиёсати буҷетию андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон*... 177
Фатҳулло У. О, Бахтиёр Б. Э, Абдуҷаббор Ғ. М, Ризо А. И. *Таъсири элементҳои ғизодиҳанда ба ҳосилнокии маҳсулоти заминҳои корами хоҷагии қишлоқи Ҷумҳурии Тоҷикистон*.. 185
Парвиз Лоиков. *Особенности инновационной деятельности*..... 189
Джаббор Боймуродов. *Некоторые виды рода девясила, произрастающего в Таджикистане*... 195

АЗ СИЛСИЛАИ РАВШАНФИКРОНИ МУОСИР

Пучгарой ва худкушӣ (Порае аз китоби "Афсонаи Сизиф" ***-и Албер Камю****). Таҳия ва таҳқиқи* **Комил Бекзода, Дидавар Бекзода**............... 198

ТАҚРИЗ ВА ТАДВИН

С. Ятимов. *Роль исторического метода в исследовании проблем базисной основы государства*.. 211

Абдулҳай Маҳмадаминов, Мирзо Солеҳов. *Адабиёти нафиса ва раванди диалектикӣ (Андешаҳо роҷеъ ба мақолаи узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон С.Ятимов «Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт») // «Илм ва ҷомеа» (Маҷаллаи академии илмию оммавӣ). –2018. – №4 (12). –С. 5-39)*.. 223

Назрӣ Асадзода. *Мушкилоти тоҷикон дар масири ба даст овардани истиқлолияти зеҳнӣ (таассурот аз мақолаи С.Ятимов "Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт")*... 230

Тоҷинисо Муродова. *Ибни Сино ва фалсафаи инсон (Тақриз ба китоби М.Раҳимов «Абӯалӣ Ибни Сино. Фалсафаи инсон» -Душанбе, 2018)*... 256

Саидумрон Саидов. *Ганҷинадори таърихи миллат (Назаре ба китоби Усмонҷон Ғаффоров "Алломаи замон" (аз рӯзгор ва корномаи илмии академик Бобоҷон Ғафуров).-Хуҷанд, 1998)*.................................. 259

ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ВА ВОҚЕИЯТҲОИ ИМРӮЗӢ

С. Ятимов
член-корреспондент Академии наук Республики Таджикистан, доктор политических наук

ЛИТЕРАТУРА И ДИАЛЕКТИКА ЖИЗНИ

Человек - единственное природное существо, постоянно стремящееся к познанию важнейших проблем вселенной, общества и мышления, использующее в этом направлении все средства и возможности. Он убеждён, что жизнь не может иметь прогресса и развития без принятия мер, способных разъяснить суть актуальных проблем, ответить на его вопросы. Знание глубин процессов, причин, факторов их возникновения и формирования обеспечивает безопасность и развитие общества.

Именно поэтому «**познание есть вечное, бесконечное движение мышления к объекту**». Оно, плюс жизненная практика - двуединый процесс совершенствования субъекта, человека и человечества, улучшения его качественных характеристик. Реализацией этой задачи передовая, мыслящая часть живущих на планете существ, по мере возможности, занималась на протяжении всей истории своего существования. Естественно, что данный процесс всегда находился в системной зависимости от многих факторов – социальных, экономических, политических, мировоззренческих, индивидуальных, ментальных свойств и качеств.

Первой и важнейшей основой человеческих знаний считается жизненный опыт. Если этот опыт подразумевает улучшение положения человека, его достойное существование в настоящем и в перспективе. **Вторым** и самым главным критерием приближения человека к сути проблем природы, общества, мышления считаются научно-теоретические знания. Их основу составляет формула «**от живого созерцания к абстрактному мышлению и от него к практике»** – как способ понимания объективной действительности. При условии, что такой анализ и

выводы будут подтверждены адекватной реальностью, аргументами. **Третью,** гносеологию - средство исследования и оценки субстанции, признала литературно-эстетическая теория и практика, как важнейший метод осознания онтологических проблем.

Результаты, степень познания действительности, соразмерное отношение к природным и общественным явлениям составляют основу обеспечения стабильности государства.

Таким образом, предметом данной дискуссии является приближение к формам отображения действительности посредством художественного слова в рамках социальных потребностей.

Наука и литература

Естественно, что научные знания имеют как эмпирические, так и теоретические формы. Их основой считаются ощущения и восприятия. Подобные явления – фиксация объективной действительности на начальном этапе могут найти объяснение простым, обыкновенным образом. Однако их учёт и рассмотрение в качестве предмета рассуждения, как тенденция в познании сущности, готовит условия и соответствующий фундамент для предметного научного исследования.

«Наука объясняет комплекс аргументов, ставит их выводы в сравнение и соотношение с первичным материалом» (Г.В.Ф. Гегель). Несомненно, эти особенности полностью относятся и к художественному слову.

Художественное восприятие и воспроизведение, которое, несомненно, начинается с ощущения и воображения предназначено для понятия истины эстетической инфраструктуры. Данный метод приближения к реальности, естественно, имеет форму субъективного отражения объективной действительности. То есть, в сравнении с наукой, в целом, литература также обладает познавательными качествами.

Основная задача науки - выявление различий и противоречий между сущностью и явлением посредством аргументов, результатов испытаний для **познания особенностей и свойств отдельных сторон действительности, касающихся природы, общества и мышления.** Она стремится представить сущность вопроса строго, сухо, беспристрастно, независимо.

Проникновение в суть вопроса с помощью художественной инфраструктуры иногда происходит, по видимости, эффективнее, потому, что действует просто, доступно и всеохватывающе. Наука, наоборот, проникает в сущность проблемы через специалиста узкого профиля определённого направления. Литература имеет «**широкую душу**», широкий взгляд. **«Влюбляет стих» (Гулназар),** одушевляет природу, флору и фауну. Даёт возможность сыну, потерявшему в детстве мать, непомнящему её лица, **«вести разговор с камнем, лежащем у могилы любимой матери». «Река рассказывает ему истории», «родник повествует сыну о том, как мать подошла с кувшином к нему» и «шипы сожалеют о том, как случайно ранили ступню матери»** (М.Турсунзаде). Разрывает сердца поэта и его читателей. Покоряет душевное состояние человека. Наука «удивляется своей беспомощности», такому могуществу и искусству исследования мира бытия слова литературного.

Очевидно, что объективная действительность имеет различные формы проявления. Представляет свои особенности в сложных и различных условиях. Наука изучает, утверждает и обобщает её посредством своих методов. Как было отмечено, по сравнению с наукой **«литературное восприятие, в реалистичных формах выражает действительность при помощи образов. В художественных образах посредством художественного воображения автора… подчёркиваются наиболее важные аспекты изучаемого явления»**. (И.Д.Ковальченко. Методы исторического исследования. – М.: 2003. – С.24).

Одна из задач науки заключается в том, чтобы вооружить общество, особенно молодёжь, светской формой мировоззрения посредством объяснения объективной реальности, инициировать направление движения мысли к необходимости защиты национальных интересов, следовательно, своего национального государства. **Без культивирования в сознании членов общества элементарных форм научного мировоззрения, что означает адекватность восприятия происходящих в мире, регионе, стране процессов, исключающее любые формы космополитизма, продвигать и защищать национальные интересы - весьма сомнительное представление.** В этом отношении, литература, в случае её целенаправленного использования, может служить обществу не меньше науки.

Научное мировоззрение является важнейшим условием национального самосознания. Когнитивный оптимизм, возникающий посредством познания реальной картины мира, учит людей мыслить самостоятельно. С другой стороны, **ценность человека равна способности размышлять адекватно о реальной, а не мнимой действительности. И самое главное – действовать в соответствии этому пониманию.** Конечно, речь идёт о **«системе представлений о мире, в комплексе естественных, природных, социальных процессов и отношении человека к окружающей среде».** (Федосеев П.Н. Философия и научное познание. – М.: 1983. – С.17).

Безусловно, мировоззрение может олицетворять истину. Вместе с тем, частично или полностью дистанцироваться от реального осмысления действительности. Такое же положение в отношении мировоззрений, считающихся научными или литературными, существует на протяжении всей истории. **Оно вполне актуально и сейчас. Однако лишь тогда следует считать мировоззрение научным, если оно выражает, разъясняет явление и суть соразмерно с действительностью, а не в зависимости от интересов, склонностей, желаний индивида или социальной группы. И должно быть равным свойствам события, подтверждённому на практике.** Художественный реализм требует такого же отношения к вопросу об объективности.

В формировании мировоззрения и его соответствия с национальными интересами наука играет ключевую роль. **Основным требованием к науке является её ответ на повседневные социальные нужды и потребности.** Такое требование сохраняется в исследовании, если речь идёт даже о начальных этапах, процессах отделения от других биологических существ и формировании наделённой разумом материи.

Такое же требование предъявляется к литературе. В этом случае, ответственность литературного слова не меньше, так как оно является важнейшим средством формирования научного мировоззрения. Посредством анализа практики художественное слово, по сравнению с наукой, располагает большими возможностями, когда затрагивается проблема воздействия на сознание. С помощью одного стиха, песни, поэмы, рассказа, повести, романа можно изменить отношение человека к реальным событиям и явлениям.

Литература считается действенным средством познания сущности. Она способна эффективным образом наставлять читателя, особенно молодёжь, на познание, понимание жизненных проблем. Пробудить его способность к почитанию национальных ценностей и святынь, важнее всего, дать серьёзный импульс осознания его социальных интересов. Настоящая литература на практике обучает тому, каким образом и для каких чаяний стоит жить и умереть.

Литература и идея

В центре изучения действительности с помощью художественных методов находится жизнь человека и среда, связанная с ним. В рамках такой логики, наука предназначена не только для науки, следовательно, литература - для литературы.

Литература создаёт идеал. Воспевает выдающиеся явления при помощи художественной специфики. Выражает действительность в эстетическом своеобразии. Посредством высших и идеальных образов противостоит злу. Борется с ним. Предупреждает о надвигающихся опасностях. Вырабатывает, рекомендует и определяет форму отношения к ним. Во имя воплощения замысла художника, имеющего общенациональное значение, выдающийся образ мужественно, доблестно проходит на своём пути через огонь и воду. Проявляет самоотверженность. Убеждён, что **«без усилий и стремлений ни одна работа не сдвинется с места».** В конечном итоге, практически морально побеждает неприятеля.

Идеал не считается существом, имеющим индивидуальную особенность. Это - явление общественное, образец, совершенство, представления, стремления к лучшему на основе тысячелетнего опыта народа. На наш взгляд, трагическая судьба нации является фактором, рождающим идеал. **Национальная зависимость, невзгоды, неудачи, гнёт, тирания служат причинами возникновения и определения идеала. Установление направления движения, формирование мировоззрения и конечной цели человека на ближайшее обозримое будущее создают идеи**. Именно на этой основе народ представляет абсолютные, высшие и наивысшие формы духовности, которые сможет воплотить идеальный человек. Смотрит на идеал с духовной позиции. Мечтает об осуществлении своей мечты с его помощью. Идея

является воплощением Разума, Мудрости, Науки, Знаний и Культуры человека. Идеал есть явление, обеспечивающее практическое осуществление мечты посредством понимания, восприятия, мировоззрения, абсолютной уверенности в этом замысле.

Идея – это высшая форма стремления к осознанию мира бытия, воплощающая имеющуюся действительность в различных формах, воображениях, мечтах и надеждах в процессе постоянного и бесконечного желания человека приблизить своё сознание к реальности.

История человечества – это история борьбы между идеями, поиск способов и средств реализации воли идеалов. Идею определяет ответственное за обеспечение безопасности и развития общества учреждение, то есть государство.

Именно государство, имея конституциональные возможности и полномочия, выступает инициатором, определяющим звеном содержания и самого процесса формирования мировоззрений. С той целью, чтобы предлагаемые идеи стали созидательными. Соответствовали национальным чаяниям, надеждам нации. Объединяли общество, готовили его к этим свершениям.

Словотворчество является выразителем идеи. Ибо идеи формируются в полной связи с языком в границах семантической логики и закономерностей мышления. Подчинены грамматическому строю языка, словарному запасу. В рамках смыслового соотношения выражают намеченную цель. Иначе говоря, словарный запас, грамматический строй и целеполагание считаются важнейшими деталями, составляющими логику воспроизведения идеи.

Диалектика бытия и диалектика идей

Победы и поражения человечества полностью связаны с мировоззрением. Форма отображения внешнего мира в сознании человека определяет его настоящее и будущее. **Систематическая материальная и духовная нищета, распространение экстремизма, выражение чувства гордости за это состояние являются результатом игнорирования относительности истины, качества её отражения в сознании, привязанности к абсолютизации**

мировоззрения, подмены знаний и представлений мёртвыми, догматическими явлениями.

Пренебрежение наукой, дистанцирование от общечеловеческих ценностей, традиционное, хроническое следование чуждым идеалам, отсутствие самопознания и признания национальных ценностей, опора на навязанное мировоззрение и представление затмило разум отдельных заблудших членов общества. Для таких лиц искажённое представление об истории, современной и завтрашней действительности сформировалось в качестве мировоззрения.

В целях истинного познания окружающего мира, субъект, имеющий корыстный интерес, стремится к тому, чтобы представление и суждение о мире бытия не поднималось выше степени эмоций. Чтобы последние не имели существенного качества, в сознании выбранной цели воплощались лишь детали предмета. Однако осознание субстанций достигается лишь тогда, когда комплекс качеств предмета подтверждается примерами, согласно опыту, наглядно. Такая особенность, в зависимости от понимания связей, отношений и опосредований, достигается степенью восприятия, а не уровнем эмоций. Подобный вид изучения, то есть приближение сознания к бытию, осложняет адекватное отражение явлений действительности. Отдаляет человека от реального понимания событий.

Геополитические игры со злоупотреблением религиозными ценностями ежегодно приводят к десяткам тысяч убитых. Эту огромную человеческую трагедию, используя термины «джихад» и «шахид», покрывают, пытаются объяснить «просто» и «доходчиво», соразмерно сформированному сознанию. Рамки конечной логики политизации ислама не шире этого. Цель заключается в обретении власти, а не в защите ислама. Религия в этом случае не является верой. Она - средство. Инструмент осуществления политических игр и удовлетворения амбиций. Разве Сирия, Ирак, Афганистан, Тунис не исламские государства? Вопрос заключается в намеренном удержании мусульман лишь в рамках ощущения религии, а не в её реальном и научном осознании. Заинтересованные субъекты ради выгоды намеренно активизируют политизацию мусульман, словно **«вихрь в степи печали».** До тех пор, пока народ не достигнет понимания коварства подобной режиссуры, последние будут

«ломать шипы о сердце». И этот драматический процесс продолжается бесконечно. Следует действовать таким образом, чтобы люди понимали - светский государственный строй уважительно относится к исламу. Как к вере, как Божественному явлению. Он является частью национальной культуры, верований, традиций и обычаев. Злоупотребление религией во имя политической власти приводит миллионы невинных мусульман к неоправданным жертвам, трагическим последствиям.

На протяжении истории антинациональные силы не были заинтересованы в просвещении простого народа. Чувство ненависти к учителям, убийства учёных, крайняя неприязнь к науке, культуре с древних времён и по сей день преследует это изуверство. Оно будет иметь продолжение при наличии элементарных возможностей инициаторов создания и сохранения такого состояния. На протяжении тысячелетий, вопреки этому, таджикская литература проявляла героизм и самоотверженность ради сохранения и защиты языка, высокой культуры и созидательной духовности народа.

Другая беда заключается в отсутствии у части общества желания к освоению знаний. Такие люди не проявляют тяги к наукам, хотя бы ради освобождения от невежества, зависимости, духовного рабства.

У них подобное отношение к обучению является своего рода исторически сформированным мировоззрением. Нация в этом не виновата. Заинтересованные чужеземцы веками силой и тиранией прививали народу такой образ мышления. В целях безропотного, эффективного рабовладельческого управления. Такова же судьба обречённых народов, притесняемых и угнетаемых в прошлом.

Сегодня наблюдается воспевание рабского мышления малой частью соотечественников за рубежом. Демонстрация рабского поведения, чуждой культуры в чужих интересах за деньги стало для них почётной профессией. **«Попрошайка, перешагнувший порог первой двери, теряет стыд».** Это явление - не их вина, а их беда. Как отмечено, оно имеет исторический, социальный и духовный аспекты. Несомненно, с укреплением национального государства, развитием национального мышления, подобный образ мысли и мировоззрение исчезнут.

В сознании части людей существует неуверенность в себе относительно изучения наук, овладения знаниями. Именно поэтому они считают позволительным для себя склонять голову и повиноваться тем, кто «блещет» познанием и разъяснением «какой-то проблемы». Предполагают, что **«мир освещается не от отблеска Солнца, а от их проповедей» (Хафиз).** К сожалению, они не решаются, не стремятся к тому, чтобы поставить под сомнение, осознать обычные, простые, несложные вопросы. Не исследуют эти явления на обыденном уровне. **«Если люди подтвердят, что они не могут освоить истину (науку, культуру, просветительство – С.Я.), то это является крайне тяжкой клеветой в отношении их возможностей. В этом случае, люди сами не знают, что они говорят. Знали бы, поняли бы, что истину похитили у них»** (Г.В.Ф. Гегель. Энциклопедия философских наук. Философия духа. Т.3. – М., - С.421).

Таким образом, **«похищение истины у людей»**, как отметил известный немецкий учёный, является крайне серьёзным и опасным явлением нашего века. **Похищение истины у людей есть похищение их разума.** Оно используется в целях повеления, создания духовного рабства.

Причина заключается в том, что соответствующие непризнанные политические субъекты, пользуясь невежеством людей, пытаются свою ничтожную «действительность» выдать за идею и идеал.

Явления терроризма и экстремизма порождены «субъективной действительностью». Такие субъекты существуют на определённых географических территориях. Основные методы обеспечения корыстных планов те же: «присвоение», «похищение истины» (разума, проницательности, мировоззрения) у людей.

Как подчёркивалось, уязвимость людей кроется в их невежестве. Воздействующие субъекты выбрали своей мишенью мировоззрение молодых, неопытных граждан. Иначе говоря, вступили на священную литературную арену борьбы.

Противостояние, в том числе в сфере правового мировоззрения, имеет системно-структурную и функциональную сущность. Такая борьба нуждается в знаниях, соответствующей квалификации и постоянном её совершенствовании.

Завоевания, достигнутые таджикским народом на протяжении трёх последних десятилетий: погашение пламени войны и

объединение нации, заложение основ национальной государственности, её строительство, восстановление экономики и обеспечение стабильного развития в тяжелейших условиях системного характера – примеры невиданного героизма Национального Лидера таджикского народа.

Эти достижения не были и не есть подарок с небес. Это - результат самоотверженности, доблести, смелости, могущества великой Личности – сына таджикской народа. Действительно, эта историческая Личность, с присущей ему искренностью и подлинной скромностью, считает всё названное плодом труда своей нации. Да, это так. Но, смелость, мужество, многократный риск жизнью во имя благополучия собственного народа, в качестве примера и уникального национального явления в лице одной Личности, не могли не отразиться, не оказать влияние на нацию, национальную идею, формирование Идеала. Народ сплотился вокруг Него. Последовал за Ним. Стал Его соратником. Приверженцем. И победил.

Успешные, передовые нации мира в тяжелейшие годы своего существования восстановили и мобилизовали свой потенциал. Стали могущественными, благодаря именно таким общенациональным лидерам, чьи имена запечатлены на страницах истории. Вырастили поколения на их идеях, идеалах, делах, как пример следования, подражания, повторения подобного героизма. Таким образом, на столетия обеспечили и доказали самодостаточность, единство нации и национальной государственности. Ибо аксиома – истина, подтверждённая миллиарды раз, заключается в том, что без победы общенационального мышления и идеи не может быть прочной национальной независимости.

«Ценность защиты государственной независимости на второй день после её завоевания не ниже ценности её обретения», так как понятия стабильности и национального развития не являются абсолютными и вечными. Они относительны. Их продолжительность находится в ежедневной зависимости от способности самого общества защитить собственные национальные интересы.

Возвращаясь к основной теме, следует отметить, что суть художественного творчества заключается в изображении

соответствующих сторон материи и форм их отражении в сознании художника.

Исследование теории отражения свидетельствует о том, что любые явления природы, в первую очередь - люди, в результате отношений и общения демонстрируют качества воздействия друг на друга.

Особенность и эффективность отражения связана со структурой, качеством, силой и способностью высокоорганизованной материи. Речь идёт о том, до какой степени субъект способен оказывать воздействие на намеченную цель, на рассматриваемый объект, привлекший внимание. Поведение людей в целом связано с этой важнейшей деталью.

С научной точки зрения, терроризм и экстремизм также являются обоснованной идеей, формой мировоззрения, отражения определённой цели. Их теоретическая логика, внешние признаки являются отражением борьбы идей, следованием их идеалам, естественно, прикрываемые соответствующими постулатами.

Судьба человека становится крайне уязвимой, трагичной, национальные государства сталкиваются с неизбежной нестабильностью, если светские взгляды, научное мировоззрение, прогрессивные, культурные ценности подвергаются системному кризису. Это состояние создаёт благоприятную почву для культивирования экстремистских сил, являющихся движущей основой зла и бедствий. Разрушительный дух превращается в материальную силу. Остановить и уничтожить такое зло станет практически невозможно. Опыт Афганистана тому пример. Ни Варшавский Договор, ни НАТО не смогли вылечить болезнь этого общества. Если организм безнадёжно потерял иммунитет, врач оказывается в беспомощном состоянии.

Литература олицетворяет явления системы окружающей среды. В ней живёт сам человек, протекает его жизнь. В формировании и укреплении патриотического духа она является важнейшим субъектом, борющимся за обеспечение спокойствия, развитие и национальные интересы.

Несомненно, комплекс вопросов, которые национальное государство ежедневно провозглашает важными, связывая с этими факторами спокойную жизнь и развитие государства,

одновременно, должны быть настольным планом литераторов. До тех пор, пока эти проблемы не будут решены.

Обратив взор на историю таджикской литературы, увидим, что её важнейшие темы посвящены Родине и национальному развитию.

«Ветер, вея от Мульяна, к нам доходит», «Получив меч, невозможно убить народ» (Рудаки), «Ради земли своей, дома и потомков своих» (Фирдавси), «С этими двумя-тремя невежественными, ведающими столько…» (Ибн Сино), «Желаю разрушения той тирании!», «От звезды нашей революции сгорело…» «Касыда о войне и победе», (Айни), «Ни на минутку в жизни не был свободен от стремлений…» (Лахути), «Настал тот час, о, перо…» (Хабиб Юсуфи), «Пришла весна, миновал ещё год моей жизни», «Мой век,…» (Турсунзода), «Отдай жизнь Родине, если не я, то кто?» (Гаффор Мирзо) и сотни тысяч других строк, бейтов, поэм и примеров иных художественных жанров.

В этих и тысячи других творений мастера слова исходили не из догадок, гипотез, неопределённостей, мифов, а из земных, реальных целей. **«Диалектику вещей определяет диалектика идей, а не наоборот»**. Секрет долголетия образцов литературных творений заключается именно в этом. Другого не дано.

Формирование духа созидательного, опирающегося на земные начала, всегда рассматривалось как важнейшая заслуга мыслящего класса. Гегель мастерски изобразил такое состояние: **«этим интеллигенция достигает того, что-то, что она знает. Это состояние (творчество – С.Я) не есть уже абстракция. Есть объективное понятие. В этом случае предмет теряет форму данного и получает образ, в котором содержание присуще самому духу» (Г.В.Ф. Гегель. Философия духа. – М.:, - С.44).** Именно поэтому, слова руководителя государства на первом съезде писателей Советского Союза о том, что **«писатели являются инженерами человеческих душ»,** М.Горький и десятки известных писателей мирового масштаба цитировали постоянно.

В заключение этой части рассмотрим важность учёта реальной действительности, в которой протекает политическая и литературная жизнь. Безусловно, такая реальность состоит из формирования у членов общества жизненно важной необходимости соответствия строительства, обеспечения долговечности национальной государственной системы,

структуры, функций и содержания национальному мировоззрению.

На первый взгляд, процесс формирования такого состояния кажется простым, ровным, гладким и безобидным. Однако сама логика вещей, вне зависимости от нашего сознания, заключает в себе перманентный процесс диалектических противоречий, прежде всего, идей, теории и практики. Упрощённый подход к процессу формирования сознания, его содержания и направленности, означает игнорирование действительности. Оно не соответствует научной истине, чревато социальными катаклизмами. Диалектические законы учат: **«Отражение объективной действительности в сознании людей - не есть абсолютно, не есть мертво, не есть без движения, не есть без противоречий и изменений, а находится в вечном движении, противоречии, изменении и разрешении их».** Такое состояние - процесс бесконечный.

Нездоровые силы крайне активны против теории и практики строительства, укрепления национальной государственности. Не надо быть большим специалистом, чтобы заметить, что их умственные, интеллектуальные возможности, к сожалению, инфантильны, примитивны, ограничены, находятся на крайне низком уровне развития понимания сущности вещей и процессов, происходящих в мире, регионе и в их родной стране. Однако при найме способны на злодеяния. Это разрушительная форма психологии, средневековой этиологии. Их обучают этому. В данном случае, «похищенная истина» на уровне сознания вместе с меркантильными интересами приводят к такому результату маргинальной ориентации. **Именно это становится ареной состязания современной литературы национального государства и известных зарубежных сценаристов и режиссёров. Схватка с таким явлением - это борьба за интеллектуальную, мировоззренческую и национальную независимость.**

Если основная цель – создание прочного национального государства, незыблемого на века, то это крайне трудоёмкий процесс. Наше институциональное политическое образование, достигшее возраста близкого к трём десятилетиям, вышедшее из глубины тысячелетнего отсутствия государственности, безымянности, зависимости, естественно, не может быстро и полностью освободиться от этой мировоззренческой нагрузки и

образа мышления. Эстафета отражения событий природы, общества в формах мышления, безусловно, демонстрирует свои признаки, как с положительной, так, несомненно, и с отрицательной стороны.

Социальная среда служит творцом и хранителем общественного сознания. Интеллектуальный класс является бесконечным стимулятором формирования содержания и основным источником воздействия на образ мышления людей. **Для строительства, усиления и веры в продолжительность и устойчивость национальной государственности следует вырастить и создать социальный резерв, уверенный в подобном строе, готовый защищать его. Способный подтвердить это социальным поведением.** Есть уверенность, что литература относится к этому сложному, серьёзному вопросу профессионально, в духе историзма и современной действительности. Но это не простое дело. Это требует немало усилий.

Писатель и художественное мышление

Литератор в качестве субъекта, создающего художественное произведение, выполняет свою задачу в обществе в зависимости от собственного взгляда на жизнь, бытие, мировоззренческой и идейной ориентации, естественно, социальной ответственности. Как и для других активных членов общества, важными факторами, влияющими на формирование, становление и развитие художника, является: детский, подростковый, юношеский и зрелый возраст, школа, студенческие годы, учителя, преподаватели, связи, отношения, трудовая деятельность, социально-политическая обстановка и окружающая среда, родители и их просвещённость. Самое главное - суть их мировоззрения, хоть и обыденного, простого, земного, трудового считается важнейшим условием формирования отношения литераторов к жизни, перу, творчеству.

В отношении причинности художественного таланта наше мнение в принципиальном отношении склоняется в сторону природного дарования человека. В оценке такого феномена, категория материалистической диалектики, возможность и действительность могли бы шире раскрыть характеристики,

объективно существующих субстанций, в том числе вопросы, связанные с деятельностью сознательного явления.

К сожалению, природа скупа, сдержана, молчалива в отношении генетической наследственности поколений учёных, поэтов, писателей, мыслителей, представителей других профессий, за редким исключением, вызывающим удивление. Именно поэтому, слова о том, что **«вдруг, как золотой рудник появится поэт»,** написаны не просто так.

Личность писателя считается важнейшей темой литературоведения. То, из какой материи он создан, может служить ответом на вопрос **«куда пойдёт в тёмную непроглядную ночь?»** читатель с литератором. **Имеет ли силу свеча его пера, чтобы осветить ему дорогу? Или сходна лишь с утренней свечой? (Хафизи Шерози)**

Читатель по праву представляет себе литератора всезнающим учёным, мудрецом, мыслителем и тому подобным. Эта убеждённость и признание требуют от людей такой профессии серьёзной ответственности. Обычное выражение **«печатное слово учит, как жить и как умереть»** ещё больше усиливает задачи литератора по защите и продвижению национальных интересов.

Произведение, созданное творцом – это характеристика качеств его личности. Герой художественного произведения является духом самого писателя. Он - копия, переселившаяся из человеческого оригинала в его произведение. Не зря говорят: чтимое имя прикрепляется к читаемому тексту. Он рука об руку с героями участвует в своих стихах, песнях, поэмах, во всех художественных жанрах. «Является отблеском света, который трудится до тех пор, пока жребий основного читательского внимания не выпадет на него». Является творцом идеи. И стремление вступления на арену слова героев и персонажей художественного произведения вместе с литературной композицией служит осуществлению именно этой идеи. Посредством своего произведения автор материализует собственные мысли. Использует эту возможность как средство общения с социальной средой. Он является не только автором, но и **«режиссёром художественного произведения».** Инструментами и эпизодами творения пытается доказать свою личную позицию в отношении общественных процессов и событий.

Читатель (зритель, слушатель) не особенно нуждается в знании автобиографии литератора. Ибо при чтении он одновременно знакомится с автором. Мысленно вступает с ним в диалог. Порой спорит с ним внутренним голосом. Входит в атмосферу, эпоху и среду действия героев художественного произведения. Определяет мастерство и изъяны автора по мощи его слова.

Если наилучшим путём познания человека является его поведение, то **«речь является следом его действий»** (Солон из Афин, Древнегреческий мыслитель). Это заключение больше всего относится к литератору.

В комплексе общественных событий и процессов одной из важнейших задач науки является изучение и выявление закономерностей их развития, прогнозирование события, с которым может столкнуться общество.

Описательная дискрептивность суждения о грядущем, возможности развития события в альтернативном, негативном сценарии также связана с художественной деятельностью.

До периода независимости классическая и современная литература богата такими примерами. Делает выводы из комплекса явлений, событий, анализа процесса исторического развития, всего того, с чем литератор знакомился по исторической литературе, что видит, слышит и оценивает в нынешней эпохе. Он может целиком представлять закономерность, ход событий и их последствия, преподносить обществу с целью их предотвращения.

Автор придерживается мнения, что, когда литератор обращается к современной, актуальной теме, он осознаёт крайнюю сложность глобальных, региональных процессов, замыслы субъектов, не желающих таджикской интеллектуальной, мировоззренческой, и в конечном итоге, государственной независимости. Знает, что есть недруги, всеми силами игнорирующие исторические достижения таджикской нации. С этой целью они разрабатывают и реализовывают различные альтернативы для предотвращения нашего национального развития.

Как упомянуто, рассматриваемые негативные события, особенно осознанное нахождение группы под влиянием идеологии чужеземцев, идеологической зависимостью из-за

меркантильных интересов, имеют исключительно историческую особенность. Таджикская нация пережила три периода большой трагедии. Все три этапа национального фатального, рокового исхода произошли именно из-за манипуляции инфантильной духовностью и фанатичной верой части населения. **В период халифата Аббасидов** предательство мулл-радикалов, обучавшихся за рубежом, привело к распаду государства Саманидов. **Второй этап** – движение басмачества, которое было истинным защитником известной династии, не имевшей ничего общего - культурного, морального, идеологического, политического с таджикской нацией. Победа басмачества полностью лишила бы таджиков исторической перспективы заложить правовые основы национальной государственности, а в нынешний период - достичь условий для приобретения таджикской нацией государственной независимости. **Третий этап** – усилия по установлению чуждого государственного строя группой лиц под иностранным политическим идеологическим воздействием, что привело к величайшей национальной трагедии и реальной угрозе исчезновения государственности и самой нации.

Теперь, в условиях глобальной и региональной конкуренции начался и продолжается **четвёртый этап** – борьба за ослабление и раздробление национальной государственности, сталкивание её в бездну нестабильности, волнения и сдерживание развития таджикской нации. К этой борьбе подключились определённые геополитические силы с их финансовыми и иными возможностями.

Примитивность, непросвещённость и инертность мышления некоторых наших граждан сознательно используется членами террористической организации в этом процессе. Эта эклектичная, разношерстная, крайне противоречивая группировка, сомнительно, спекулятивно пробравшаяся на Запад, пытается возвести в ранг национально-освободительного антинародное, крайне экстремистское, разбойническое явление, признанное историей «формой политического бандитизма», жёстко выступавшее против исторических надежд и чаяний таджикской нации – басмаческое движение.

Басмачество провозглашено для них идеей, примером для подражания, следования, а басмач – идеалом.

С такой антинациональной, экстремистской мировоззренческой политической концепцией и идеей, которая в устном и письменном творчестве, народном фольклоре осуждена общенациональным презрением, эти духовно нищие отщепенцы претендуют на то, чтобы руководить великой цивилизованной нацией в XXI веке.

Убеждён, что разоблачение и критика подобного застывшего интеллектуального, идейного явления и невежественных поступков должны выступать в качестве главной темы современной литературы. Хотя бы ради того, что историко-общественный прогресс, как показала практика, никогда не носит объективного и закономерного характера. Он связан с субъективными факторами: степенью исторической ответственности, бдительностью, знаниями, потенциалом членов общества, выдержкой, победой над систематическими и последовательными интригами в геополитических играх.

Предание забвению исторического опыта таджикской нации в ушедшем тысячелетии, особенно в девяностые годы прошлого века, может нанести серьёзный ущерб эффективности процесса укрепления нашей государственности.

Научно-исторические знания и убеждения писателя по отношению к этому чувствительному этапу, использование силы слова посредством художественно-эстетических образов считается одним из основных факторов просвещения народа, выработки у него иммунитета к застывшим, фанатичным мировоззрениям, культивирования, взращивания чувства национальной гордости.

Многие современные писатели прошли такую школу жизни, для которой у них не было исторической возможности в прошлом. Речь идёт о тяжелейшей борьбе за строительство и защите национальной государственности. Три десятилетия противостояния равны тысячелетней борьбе народа за независимость. **Если высказывание поэта В.А.Жуковского о том, что «жизнь и поэзия - одно» является истиной, то кажется, что в нашей литературе должны были появиться произведения равные «Шахнаме» и «Маснави». Спустя десятилетия подобные шедевры назывались бы классической литературой. И стали бы предметом гордости будущих поколений. Посредством сюжета, героев, персонажей художественных произведений защищали бы**

национальный менталитет нашего народа. Сохранили бы его на высоком уровне. «Писатели-классики – это вечные спутники человечества» (Д.С. Мережковский).

Генезис и современная литература

Современная таджикская литература имеет **«благостные истоки» и «широкий путь». Такие аналогии редки.**

Источником литературы является духовная судьба нации с её насыщенностью историческими фактами.

С первых сочинений Абухафзи Сугди, дошедших до нас и изображающих грусть и печаль газели в пустыне:

Как бежать горной газели в степи?
Нет возлюбленного у неё. А как быть без него?

миновало более тысячи лет. Однако и по сей день, благодаря «загадке» полёта фантазии, как жемчуг из ста тысяч раковин и божественная красота, эти слова ласкают душу ценителей литературы. Подобно тому, как призыв Мирзо Турсунзаде о необходимости ставить дальновидную мысль превыше всего, до сих пор считается обязательным. Всё это, от пустыни до **«высоких гор нашего края»,** создаёт широкий и благоприятный простор для художественных раздумий, фантазий и действий.

Время, пространство и содержание, которые охватывали судьбу нации на протяжении веков, изображены историками, поэтами и писателями различными стилями, средствами и жанрами.

Важнейшей проблемой литературоведения является изучение вопроса возникновения художественного произведения, его причинной зависимости и социально-идейного результата. Всемирно известные произведения, сыгравшие действенную роль в судьбе нации, имеют мощные истоки. Эстетически исследуя историческое и современное состояние народа, изображают его с художественных позиций. На примере таджикской нации можно отметить, что **«художественное произведение берёт начало не из фантазии автора, а из жизненного опыта (как душевно-идеологического состояния социальной группы). Поэтому необходимо, чтобы исследователи находили место социального**

рождения литературного факта» (В.Ф.Переверзев. Гоголь. Достоевский. Исследования. – М.: 1982, - С.45).

Известно, что, определив факт, заслуживающий особого внимания, автор анализирует и рассматривает его в своей художественной лаборатории. На этой основе духовная позиция и идеологическая ориентация писателя являются важнейшими факторами, определяющими **«содержание, качество и срок службы»** художественного произведения.

Исследователи художественного слова, изучающие социальный аспект литературы, придерживаются того мнения, что литераторы являются выразителями совокупной, организованной, солидарной идеи, а продукт их мысли выражает интересы общества. Сохранение организации под названием Союз писателей, до сих пор, наверное, преследует эту же цель. И такая организация обязательно имеет принципы свои деятельности.

За семь десятилетий XX века партийность, классовость и народность были провозглашены основными принципами литературной деятельности. Следует признать, что этот запрос воплотил в жизнь достойную для своего времени и атмосферы заслугу. Некоторые произведения, созданные в тот период, признаны мировой классикой. К их числу относятся повесть «Смерть ростовщика» и «Мемуары» Садриддина Айни, поэма «Голос Азии» Мирзо Турсунзаде и роман «Фирдоуси» Сотима Улугзода. Из шести наших национальных героев, две великие личности следовали этим принципам художественной литературы. Таджикский народ гордится ими. Литературные шедевры эпохи (**«на одной шестой части суши»**), невзирая на некоторые неудачи, являющиеся естественной вещью, связаны с принципиальностью *(1.основа, фундамент, условие 2. вера, убеждение, точка зрения, правила поведения.* Русско-таджикский словарь, - М.: 1985. – С.854) и целенаправленностью литературной деятельности.

Автор этих строк считает, что, когда речь идёт о художественном творчестве, наряду с генезисом, обязательно рассматривается определённый творческий принцип. Сам источник (генезис) творчества относится к принципу. И процесс формирования художественной мысли порой также демонстрирует признаки такой тенденции.

Как упомянуто, истинной сутью литературы и настоящей культуры является воспевание и защита национальных интересов.

На протяжении веков таджикская литература занимала арену борьбы в полном объёме. Даже в её высоких лирических произведениях жёстко звучала социальная мелодия свободомыслия, признания и воспевания мудрости, разума, ненависти к фанатизму, категоричного осуждения лицемеров, прикрывающихся идеологически модной фразеологий, в сущности, оказавшейся двуличием, фарисейством. Свободолюбивая особенность этой литературы смогла привить народу национальный принцип ментальной, мировоззренческой идентичности к вопросу мировозренческой независимости. Взрастить и защитить такой образ мышления. Хранение диванов Хафиза, Бедила, «Маснавии маънави» Джалаладдина Балхи в колыбелях, как святынь, надежда на сохранение и воспитание человеческого дитя, наделённого великодушием, любовью к просвещению и справедливости, являлось социальными традициями этой литературы. Идея изображения истины и причинного объяснения явлений мира:

Тело живёт с душой, душа же с наукой,
Жемчуг в кладезе жизни твоей - знание

(Носир Хисрав)

на протяжении развития таджикской литературы осталась жива, в качестве светоча. Из рук в руки перешла к устоду Айни. И он с этим развевающимся знаменем, с помощью тысячи доводов и доказательств, мужественно и открыто вступил на арену борьбы с тем, чтобы отобрать у эпохи то, что положено нации.

На самом деле, вызывает удивление то, что, несмотря на исследование и изучение, школу айниведения, литературная заслуга одной из величайших личностей мировой цивилизации не разъяснена народу, особенно молодёжи, до степени, в которой нуждается сегодняшний день. Хотя бы ради того, чтобы теория и практика басмачества, которое опиралось на политизацию веры и всецело выступало против национальной идентичности таджиков, культурной независимости, самосознания народа, не появились в

девяностые годы прошлого века. И в наши дни его отростки – остатки той трагичной эпохи, свободно не пропагандировали и не распространяли бы с трибун чужеземцев такое позорное явление в истории народов Центральной Азии, каковыми являются идеи басмачества.

Творчество устода Айни заслуженно олицетворяет своего рода переходный период от тысячелетней жизни в тирании, рабстве, судьбы Одины, бессердечия, суеверия, крайне отсталого средневекового мышления к национальному самосознанию. **Он смог яркий образ сироты-горца, угнетённого, необразованного Дохунду, имеющего в душе мужественное начало, провести через тяжелейшие испытания, мучения и страдания, превратив в доблестного, смелого, образованного борца, героя, созидателя новой, передовой, прогрессивной жизни на таджикской земле.**

Непосредственное участие главного героя знаменитого романа С.Айни «Дохунда» Ёдгора в уничтожении группы басмачей – «защитников религии и веры», известного историческими фактами иностранного авантюриста, самоотверженного сторонника династии мангытов – Анварпаши, отражает логику и духовную ориентацию гениального классика мировой литературы: **«город кольцом окружили приблизительно пять тысяч басмачей, оснащённых новейшим оружием, ими командовал Анварпаша под титулом и подписью «эмира армии ислама, зятя халифа мусульман, заместителя эмира Бухары»** (С.Айни. Дохунда. – Д.: 1984. – С.316).

До тех пор пока существует мир, понимание этой геополитической логики должно служить убедительным аргументом в разоблачении исторических и продолжающихся сегодня стремлений врагов национальной независимости таджиков, механизмов их осуществления. Одновременно срывает маску с главарей террористических организаций, прикрываемых политическим исламизмом, различными лозунгами, призывами, действиями, борющихся против конституционного строя Республики Таджикистан.

Сюжеты, герои, персонажи, сущность конфликта одинаковы. Меняются только времена, имена, формы и методы антинародной деятельности. Защита басмаческого движения невежественными, заблудшими, материально зависимыми наёмниками за пределами

своей Родины, специализирующимися на продаже её интересов, не может иметь иной формы интерпретации, следовательно, и оправдания.

Известно, что факты об антинародной сущности басмаческого движения и источниках его финансирования изложены в сотне исторических документов и научных исследованиях. Однако так ясно, отчётливо, понятно, доходчиво каждому читателю, как эти трагические события изложены пером великого писателя С. Айни, ни одной другой формой материализации мыслей объяснить невозможно.

Когда отдельные писатели под многочисленными предлогами воздерживаются от реально острых тем переполненной борьбой жизни, хотят быть, своего рода, протокольными чиновниками-наблюдателями, далёкими от дискуссии, проигрывают литература, эпоха и читатель. В решении важных вопросов борьбы за духовность общества их место остаётся пустым. И другие займут это пространство с великим удовольствием.

Генезисом всех произведений С.Айни является реальная действительность и чувство ответственности по поводу социальных нужд его народа, и, естественно, высшие личностные качества национального героя таджиков – мужество, доблесть, смелость, непоколебимость. Благодаря огромному желанию принимать активное участие в строительстве и упрочении институционального политического явления – обретения, спустя тысячи лет, статуса пространственной принадлежности к его нации, С.Айни, обратившись от одного жанра к другому, объясняет народу действительность, просвещает и подготавливает его к преобразующим переменам, имеющим историческую перспективу национального государственного возрождения.

Необходимым представляется, чтобы современное литературоведение занималось сопоставительным анализом работ представителей современного художественного слова, как минимум, с важными периодами жизни таджикской нации, особенно с X века до тридцатых годов прошлого столетия.

Речь идёт о социальных потребностях в исторические моменты, связанные с художественным процессом периода защиты истинно народного мировоззренческого аспекта, сохранения и укрепления структуры и системы национального самосознания. Другими словами, о настоящей, открытой борьбе

против предрассудков, невежества, экстремистских взглядов и поведения. Естественно, имеется в виду адресность, эффективность и конечные результаты Его Величества Слова. **Справедливости ради, необходимо установить: отвечает ли современная литература коренным потребностям современного общества, основу которых составляет борьба за национальное самосознание, разоблачение тенденции маргинализации мировоззренческих аспектов определённой части молодёжи; нацелена ли она на антиотчуждающий социальный эффект? Каков уровень и соотношение сил на арене борьбы за умы?** Какие заслуги на этом поприще имеют писатели, поэты, драматурги, кинематографы? **В каких формах находят отражение труды современных литераторов в сознании публики?** Если основной задачей литературы является усиление, упрочение, долговечность, необратимый процесс почитания мировоззрения, духовности, национальных ценностей, тогда, на каком уровне находится литература в сравнении с действительностью? Каково состояние художественного реализма, сюжета, конкуренции и конфликта в отображении мировоззрений на арене борьбы за умы, особенно молодёжи, подростков? В каком состоянии находится противоречие общественного мнения с процессом художественного творчества и общественной действительностью? В каких количественных, качественных, причинных условиях и творческом уровне находится социальная герменевтика современной таджикской литературы и литературоведения?

Как упомянуто, в зависимости от времени, общественно-политической ситуации, художественное творчество имеет генезис, связанный с ними.

Рождение «Шахнаме» Фирдоуси не было заказным. Оно явилось результатом знаний, исследований, изучения, обобщений, инициативой **«великого и могучего устода-чародея»** (Хусейн Шахривар). **Рустам был мечтой - героем, спасителем нации, сказочным могущественным персонажем. В жизни, в качестве требования социально-политической среды, Рустамом являлся сам Фирдоуси. И он, величайший мыслитель цивилизованного народа с гордостью воспел историю, положение и храбрость своей нации, которая из-за подлости двуличных сынов-предателей, почитавших чужеземцев, потеряла свою**

государственность. Поэт стремился пробудить и оживить Аджам. Придал бессмертие его свободолюбию. Зажёг его духовный факел. Создал вечный, бессмертный и стойкий дух. Вместе с тем, выявил подстрекательство, коварство, двуличие, притворство врагов нации, которые, воспользовавшись наивностью, доверчивостью своего народа, руками отца убивают сынов-богатырей, защитников Родины и, наконец, свою нацию. Создание «Шахнаме» является, в том числе, показателем ответственности одного человека из миллионов перед своей нацией.

Великие мастера слова изображают прошлое с тем, чтобы разъяснить народу сегодняшнюю ситуацию (эпоху поэта). **Прогнозировать будущее. Завещать поколениям быть бдительными, чтобы не совершать ошибок, приводящих к общенациональной трагедии. Обезопасить себя от них. События девяностых годов прошлого столетия, дьявольское искушение и коварство специальных групп и сейчас, и в будущем предполагают необходимость учитывать события и идеи бессмертной «Шахнаме».**

Пространство и время являются важнейшими факторами художественного генезиса. Литература «семидесятилетнего» периода, несомненно, достойно служила нашему народу на этой основе.

В литературоведении существует понятие **«литература времени».** Она отображает великие преобразования одной нации на определённом историческом этапе. Мы убеждены, что, если такая литература способна отражать важнейшие мгновения, соразмерные с действительностью, учитывать национальные интересы, то, безусловно, она находится в рамках великого процесса, национальных литературных традиций.

Если принять во внимание реальность сегодняшней жизни нации в качестве литературного генезиса, то, в целях создания величайших художественных образов и летописи героя, для рассматриваемых литературных жанров имеется уникальная историческая основа. Самоотверженность, одухотворённость и мужество Героя таджикского народа, неустанный труд, непрерывное создание для нации созидательного фронта и победа на нём могут стать вечным неиссякаемым источником художественной литературы.

Важным представляется то, чтобы подобная действительность изображалась с противоречиями, проблемами, угрозами, смертельными опасностями, проигрышами, победами, борьбой в условиях жестоких испытаний. Это должно быть описано художественным языком в духе национального реализма и тысячелетиями служить народу в качестве примера героизма, доблести, отваги, патриотизма, возрождения нации, строительства суверенного демократического государства.

Мощь современного писателя заключается в проявлении художественной силы, способной оказать влияние не только на мировоззрение и образ действия современников, но и будущих поколений. Существует достойный образ, такой пример. Писатель является Его современником. И Герой заслуженно стал опорой трудолюбивого и многострадального народа. В истории, насчитывающей несколько тысяч лет, это является самым сильным духом. Таким и останется. И литература ответственна за то, чтобы при помощи художественных средств, методов, возможностей донести эти подвиги и героизм эпохи до грядущих поколений.

Таким образом, генезисом художественного процесса выступают явление, событие, действительность, служащие писателю мотивацией его творчества, имеющего, прежде всего, социальную значимость. Произведение писателя является его обликом, натурой, конституциональной сущностью его личности.

Писатель и читатель

Бесспорно, когда возникает источник духовной инициативы, основание и доводы для создания художественного произведения, писатель в глубине своего разума «**вступает в диалог и советуется**» со своим читателем посредством этой идеи. В качестве окончательной цели его воздействия выбирается высшая материя природы - человеческое сознание.

Следует признать, что **«каждое художественное произведение принадлежит своему времени, своему народу, своей среде и зависит от особых исторических и других представлений и целей…»** (Г.В.Ф. Гегель. Эстетика. В 4-х томах. – М.:1968. – С.21).

Именно для творческой эффективности и обеспечения социальных потребностей определена дифференциация направлений литературы – для детей, подростков, молодёжи, различных слоёв общества.

Продолжительность жизни художественного произведения связана со многими факторами, научными знаниями, мировоззрением, профессиональной способностью писателя покорить, **«похитить душу и веру читателя»** (зрителя, слушателя).

Столкновение части молодёжи с интеллектуальной несостоятельностью посредством определённых лиц и электронных средств информации вынуждает литераторов ответственно изучать важнейшие диалектические и закономерные категории. Требует неоднократного обращения к понятиям **«сущность и явление», «причина и следствие», «качество и количество», «отрицание отрицания», «зряшное отрицание»,** а также к научной осведомлённости об изменении стиля и методов, согласно принципу **«от живого созерцания к абстрактному мышлению и от него к практике».**

В отношении ораторской речи должны быть обсуждены три пункта: «**во-первых, откуда возникнут способы убеждения, во-вторых, о стиле, в-третьих, как следует строить части речи»** (Аристотель. Риторика. Поэтика, книга третья. – М.:2000.- С.113). То есть, речь идёт о путях убеждения. Известно, что эти требования всецело относятся к письменной формы изложения мысли также .

Кажется, что современный мир и сегодняшняя действительность, прежде всего, нуждаются в скорейшей и эффективной манипуляции формированием образа мышления подростков и молодёжи. Внедрение в их сознание и интеллект понятий «Родина», «нация», «наука», «культура», «общественные отношения, основанные на праве», а также азов светских знаний и просвещения служит познанию действительности мира. **«Результатом политической социализации становится зрелый гражданин, который не подвержен колебаниям политической конъюнктуры, а способен без посторонней подсказки принять решение по важнейшим вопросам» (Е.Б.Шестопал. Политическая психология. – М.: 2002. – С.139).**

Поколения постепенно сменяются. Представители 50-60-х и части 70-х годов прошлого столетия невероятными усилиями, преодолением трудностей, самоотверженностью заложили основу национальной государственности. Построили её. Защищали. Представили мировому сообществу её наилучшие достижения. Однако для её сохранения и ещё большего укрепления жизненно необходим комплекс представлений, равновесных общественной действительности и мышлению. Прочность и долговечность государственного строя связаны с устойчивостью структуры мировоззрения членов общества по отношению к национальным интересам.

В отличие от процесса формирования политического сознания и культуры, направление движения и будущую судьбу общества можно прогнозировать. Настоящие литераторы в качестве особого интеллектуального слоя общества, ремеслу которых невозможно освоить (высказывание Л.Н.Толстого – «**Научиться писать стихи нельзя**»), как и все их исторические сородичи по ремеслу, лучше понимают и осознают душевное состояние общества, свою ответственность перед ним. Являются **«инженерами человеческих душ»**. Точнее представляют форму, содержание и направленность мироощущения людей. Осознают его слабые и уязвимые сферы. Подобно строителю, должны **«восстановить развалины»** (Бедил).

Современное мировоззрение общества, за исключением имеющихся положительных составляющих, не может полностью дистанцироваться от представления и историко-философского мышления периода хотя бы столетней давности. Невозможно, чтобы мастеров пера не волновали события девяностых годов прошлого столетия, разрастающиеся тенденции почитания чуждых ценностей, события, происходящие на этой основе, как внутри, так и за пределами страны.

Литература является художественной копией жизни. Бытие, субъект, объект и результат этих отношений, то есть процесс жизни, служат ориентацией и результатом подобной связи и воздействия. События, обсуждаемые в художественном произведении, приблизительно так и классифицируются.

Литературный процесс осуществляется между тремя участниками: автором, героями-персонажами художественного произведения и читателем. Двое первых очень активны. Однако

необходимо, чтобы читатель, который в основном не знаком с писателем и нейтрален, сначала, как можно быстрее, познал суть вопроса. Постепенно стал единомышленником писателя. Чтобы при чтении художественного произведения центральный герой мог «выйти из книги». Идти впереди «времени читателя» (В.Катаев). Присоединиться к нему. Взять его за руку на перепутье. Стать его проводником. Превратить читателя в единомышленника, соратника, спутника и помощника. Чтобы с помощью методов и средств художественного изображения читатель понимал, что сегодняшняя жизнь не та, которая кажется спокойной, тихой и ясной. Строятся дороги, открываются туннели, возводятся гидроэлектростанции. В нововозведённых райских садах, скверах тихая мелодия песен и музыки радует душу. Прогуливаются матери с детьми, братья и сёстры, горожане и гости. Веяние приятного ветерка от фонтанов, пение птиц являются спутниками, свидетелями спокойствия и радости наших соотечественников.

Диалектика жизни проявляется не только в этом. **Подобная, простая суть событий, порой видимо, порой невидимо представляется плодом неустанного, нелёгкого труда, бессонницы, заботы, самоотверженности, профессионализма, а также силой предводительства, стилем руководства, прежде всего, нашего Лидера Нации, основателя и создателя нашего национального государства.**

Между подобным явлением благополучия соотечественников и основными причинами спокойной жизни существует длинная и сложная дистанция. Задача литературы заключается в том, чтобы она могла посредством образов, иных художественных средств, просто, ясно донести до людей эту системную связь зависимости и дистанции, ценность данного положения, причины и следствия. С тем, чтобы народ, особенно молодёжь, осознали важность такого состояния. Оберегали его. Имели духовную и физическую способность защищать интересы Родины не только посредством стиха, официальных лозунгов, на сцене, с трибуны, для виду, но и реальным образом.

Учитывая сложность эпохи и активизацию на рынке купли-продажи умов, непросто склонить читателя на сторону национальных интересов, к отказу от служения чужеземцам.

Гегель в своём известном произведении «Эстетика», причисленном к теории художественного слова, цитируя Платона дистихом, посвящённом близкому человеку по имени Астер, указывает:

На звёзды смотришь ты, звезда моя. Хотел бы
я небом быть, чтоб тысячами глаз глядеть, тобой любуясь!

И объясняет: **«искусство каждое своё творение делает тысячеглазым… чтобы мы могли видеть в каждой точке этого творения внутреннюю душу и духовность. Оно превращает в глаз не только телесную форму… в этом глазе познаётся свободная душа в её внутренней бесконечности»** (Г.В.Ф. Гегель. Эстетика. В 4-х. томах – М.:1968. – С.163).

Поверхностным, репортажным творчеством, рутинной деятельностью по «пробе пера» невозможно внедрять сложные проблемы общества в мировоззрение. **«В произведении искусства должно быть обращение к читателю. Если художественное произведение в строгом стиле всецело замкнуто в себе, не желая обращаться к читателю, то оно оставляет его холодным… Каждый должен усмотреть, чего хотел писатель, как хитро и ловко он это исполнил».** (Г.В.Ф. Гегель. Система отдельных искусств. – М.: 1971. – С.13).

Писатель, в качестве творца эпохи, тонко, деликатно изображает боль общества, её источники. Осознаёт её. Он знает о душевно-психологическом состоянии читателя, на чьё мировоззрение нацелен. Осведомлён об идейной ориентации, составляющей основу национальной духовности, с которой связано настоящее и будущее общества. Имеет сведения о том, господство какой идеи несёт смертельную опасность самому читателю, роду, нации и Родине. Проницательный писатель знает о связи негативных явлений, относящихся к противоположной идее и мировоззрению, которые оказывают негативное влияние на формирование его самопознания и патриотизма. Поэтапно освобождает читателя от идейного фатализма. **Детерминизм, как диалектическая категория, требует такой же идеи.**

Художественное произведение является не просто явлением, читаемым ощущениями. Сила пера литератора должна совпадать

с эстетическим пониманием, осознанием читателя, мировоззрение которого он выбрал для воздействия. Учить думать. Заставлять избегать чуждых, застывших, схоластических идей, которые, в конце концов, столкнут личность и общество с несчастьем, бедой. Ставить человеческий разум на первое место. Чтобы в нём господствовало ощущение власти над мировоззрением, сформированным практикой жизни. **«Доминирующий критерий художественности произведения… степень его эффективности оценивается по мере воздействия творческого продукта на сознание читателя» (Л.И. Шевцова. Теория литературы. – ВГУ.: 2011. – С.96).**

Покорение сердца читателя во всех произведениях происходит с помощью их героев. Несмотря на то, что изображение этого процесса с научной точки зрения является сложным для сравнения и разъяснения, с позиции диалектической логики, **«достигает сути своей цели»** (Хафиз) тот писатель, который способен с помощью художественных средств приблизить форму движения мысли к действительности жизни - объективной реальности. Чтобы понятия, изображаемые при помощи возможностей писателя находились не в застывшем состоянии, а извлекались из реальной жизни, имели возможности развития и совершенствования. Воплощали в себе смысл жизни. Были созидательными.

Литература и принцип историчности

Литература с присущей ей силой, наряду с другими высшими качествами, наделена большими генерирующими возможностями. Хотя известно, что это качество предписывают точным наукам.

В художественном произведении созидательный смысл, содержание и логика мобилизуют индивида, группы, социальные слои общества на формирование и демонстрацию характера – поведения, имеющего отличительную, исключительную суть.

Литература, берущая своё начало из мифологии, оказывает влияние на формирование мировоззрения, духовности, культуры, традиций и обрядов, социальной действительности, душевного состояния, образа мышления, ощущений народов и наций. Последние посредством художественных образов представляют

свои социальные характеры, поведение, действия, повседневную жизнь.

Художественное слово находится в полной диалектической связи с историей, её событиями и политической ситуацией эпохи. Вместе с тем, убедительные доводы свидетельствуют, что художественная логика также может оказывать непосредственное влияние на политические процессы, формирование содержания, мировоззрения, сознания, поведения, политических решений и социальных инициатив.

Изучение истории народа невозможно, как минимум неполно, без знания истории литературы, её памятников и процессов. Литература сама выступает историей, отражением интеллектуальной и общественной жизни нации. Историческая действительность, форма и образ мышления выражаются в ней художественными образами и картинами. Именно поэтому, историки, исследователи исторического подхода в качестве диалектического метода называют важным условием научного анализа, изучение литературных процессов, субъекта и объекта художественного изображения. Рассматривают его как плодотворное явление в познании закономерностей развития и совершенствования мышления в определённых исторических эпохах. Подобное требование налагает на мастера пера и литературу в целом великую историческую ответственность.

Во многих случаях историческая действительность протекает в условиях, не связанных с желанием части общества – его передовой силы. По сути, это условие является продолжением и результатом исторического опыта. Художественное творчество действует при помощи этих возможностей, условий и ресурсов. События, которые происходили и произойдут в мире и регионе, несмотря на то, что являются результатом целенаправленного действия человека, для писателя имеют объективную особенность. Происходят вопреки желанию писателя. На протяжении истории подобные процессы прикрываются различными лозунгами и предлогами. Однако они имеют конкретную земную основу. Являются порождением человеческих интересов. Здесь нет ничего необъяснимого. Игнорирование закономерностей формирования корыстных геополитических целей по отношению к национальным

интересам становится причиной неопределённости, неясности и неэффективности творческих возможностей.

Будет полезным, если мы раз за разом обратимся к средневековой литературе вплоть до второго десятилетия XX века, до периода поражения последнего эмира династии Мангытов, и убедимся, что таджикская литература является зеркалом истории отважной таджикской нации.

После того, как во второй половине IX века в результате героической борьбы таджикского народа в Хорасане и Мавераннахре султанат иноземцев потерпел поражение, в X веке были подведены итоги длительного процесса строительства таджикского государства, прекращённого в результате захвата его территорий. Таджикская литература предприняла невиданные усилия по упрочению этого государства. На литературную арену вышли Рудаки, Фирдоуси, Шахиди Балхи, Дакики, Хусравони, Абулмуайяд Балхи, Кисои Марвази, Робиа Балхи и десятки других творцов. Великая задача этих гениев заключалась в том, чтобы всеми возможностями, накопленными на протяжении веков, как можно скорее возродить изящный таджикский язык. Укрепить его. Очистить от чуждых понятий и терминов. Показать силу слова, которое привело нацию к независимости, суверенной государственности. Во всех уголках света, среди своих и чужих воспевать благозвучный таджикский язык.

В различные эпохи в таджикской литературе поэзия превалировала над прозой. Этот художественный жанр стал настоящей ареной для демонстрации поэтических способностей осознания, ощущения различных сторон жизни, а также силы изображения.

Без восприятия объективной реальности, отображения явных и скрытых явлений мира бытия посредством художественного слова, логики и высокого смысла, очаровывающих и изумляющих душу, сердце и разум, невозможно было оберегать и развивать этот язык в сознании соотечественников и, тем более, чужеземцев. Великие произведения, созданные как в жанре поэмы, так и лирики, имеют огромный потенциал. Их духовная мощь, в качестве бодрящей силы, в мрачном тысячелетии придавала веру носителям этого языка. Таджикский язык является предметом гордости таджикской нации, стимулом

единодушия народов региона. Стал важнейшим фактором достижения независимости его носителями.

С точки зрения автора, в связи с предметом дискуссии, жизненно важным моментом являлось то, что, несмотря на отсутствие политической самостоятельности и государственности, переход государственной власти из рук в руки, невежество, деспотию, фанатизм, свободолюбивый дух литературы не угасал ни на миг. Рудаки в своих творениях категорично считал науку, знания и культуру лучшим кладом (*высшей степенью качества*), **«ярким светилом»,** кольчугой на человеческом теле. По мере возможности, наставлял и призывал **«обратиться к этому кладу»**. А не к иному мировоззрению. **«Юпитер поэтов»** рассматривал науку в качестве теоретического мышления, способного на практике упростить обычную человеческую жизнь. Вместе с тем, практический опыт (**«течение жизни»**) представлял последним критерием качественной проверки развития личности. На протяжении истории подобный эмпиризм – необходимость осознания действительности, связи знаний, восприятия окружающей среды посредством жизненного опыта - служил литературе и цивилизованной нации в качестве светила.

Фирдоуси руками кузнеца Ковы «положил конец» Заххаку – прообразу зла и несчастья в мире. Привёл к власти Фаридуна. Установил справедливость. Отрицая зло, заменив его на добрую, благую жизнь в качестве диалектического понимания отрицания, являющегося особенностью развития и совершенства природы, общества и человеческого мышления, направил закономерность борьбы народа на достойную жизнь, освобождение от невежества и фатализма.

Для современной литературы научный и художественный талант Абуали ибн Сина, свободолюбивая смелость Носира Хисрава, остроумие и доблесть Убайда Зокони в изображении знания, мудрости, осуждении невежества и фанатизма являются высшим примером для подражания, и, в зависимости от интеллектуальной способности – источником развития и новаторства.

Воздержавшись от диалектического толкования вопроса, следует подчеркнуть, что заслуга великих основоположников таджикской литературы заключается в том, что процесс их

мышления осуществлялся от простого к сложному посредством сознательного, осмысленного анализа практики и действительности жизни. Вдохновение, инициатива и суть их творчества связаны с объективной реальностью. Изображение уязвимых сторон жизни эпохи с помощью высокого художественного искусства является основой устойчивости и залогом мировой славы этой литературы.

Абсолютно убеждены, что, вопреки некоторым проблемам реализма современной литературы, творческие гении таджикской нации признали художественное мышление высшей формой человеческой деятельности. Посредством языка отображали действительность жизни, светскость – красоту, эстетизм, а также громко и категорично выступали против невежества, незнания, заблуждений, духовного застоя, рабского мышления, следования чуждым ценностям. Избегали нейтральности, поиска меркантильных возможностей в ущерб собственному народу. В **«нехватке благородства»** не растеряли собственную честь и достоинство. **«Покупали вино и цветы за стоимость своего рубища»** (Хафиз). Посредством художественного мышления «**глубже, правильнее и совершеннее**» объясняли истину жизни народу, который из уст в уста передавал те слова. Не позволяли, чтобы люди дистанцировались от идей арийцев, образа мышления, поведения и речей – истинного таджикского менталитета. Демонстрируя интеллектуальность, созидающую силу слова, одержали верх над невежеством и тьмой. Подтверждением сказанного, в частности, является откровение Садриддина Айни относительно умственной эволюции, которая коснулась его после прочтения «Наводир-ул-вакоеъ» («Редкостные события») Ахмада Махдума Дониша и признание им автора **«яркой звездой в небе Бухары»**.

Заключение

Мировоззрение является одним из важнейших качеств способности личности. Вместе с тем, следует признать, что комплекс представлений и образ мышления не могут иметь наследственную составляющую. Их формирование является результатом сложного и целенаправленного процесса общественной жизни.

Видные учёные второй половины XIX века в работе над знаменитым произведением **- «Фейербах. Противоположность материалистического и идеологического воззрений»**, отмечали, что **на плечах духа лежит тяжесть материи в форме движущихся слоев воздуха, голосов – слов в форме языка**. Уязвимость человеческого мышления перед видениями, слушаниями, чтениями, возможно, была подчёркнута именно в рамках этой «тяжести» логики.

Мировоззрение есть результат общественной деятельности. В ней литература играет жизненно важную роль. **«Всякое государство должно рассматриваться со стороны качества и количества. Под качеством я разумею свободу и… образованность. Под количеством — численное превосходство массы населения. Может случиться, что одна из частей, составляющих государство, будет обладать качественным преимуществом, а другая — количественным. Однако это количественное превосходство не должно быть таким же большим, как качественное превосходство»** (Аристотель. Политика. – М.: 2010. – С.297).

Заслуживает похвалы то, что ещё до нашей эры Аристотель, опираясь на один из трёх основных законов диалектики, использовал **«переход количества в качество»** как основную опору методологии осознания действительности. На примере людей был глубоко убеждён, что тенденция увеличения негативного количества, связанная с невежеством, в итоге станет фактором поражения общества.

Национальная литература является настоящим наследием национального государства. Она, опираясь на возможности Академии наук, других исследовательских учреждений, с точки зрения защиты просвещения и национальной духовности, может заниматься поиском художественного генезиса, способного придать новый импульс фактору приоритета науки.

В период созидания следует оживить и возродить статус и положение литературы относительно обеспечения национальных интересов. Демонстрировать её эффективность и вдохновенность литературой периода С.Айни, А.Лахути, М.Турсунзаде, С. Улугзода и равнозначных им великих личностей. Ради того, что создание художественных образов – это создание жизни. Литератор не тот, кто в день войны (борьбы), перед лицом

коварного врага, предателя, двуличного сторонника чуждых ценностей, повернётся спиной. Мастер пера - тот, кто демонстрирует в таких сражениях свой облик, духовность, образ созидательного мышления в жанрах, используемых в художественной практике, схожей с действительностью.

До сих пор корни презренного дерева анчар покоятся во влаге. Теперь настал черёд этого поколения лишиться ветвей и листвы такого вредоносного существа (содержание из Саади Шерози и Хабиба Юсуфи).

В исторических документах зафиксировано участие Хабиба Юсуфи, Абдушукура Пирмухаммадзода, Фотеха Ниёзи, многих других литераторов в войне за Родину, Мирсаида Миршакара - в благоустройстве долины Вахш, Мирзо Турсунзаде – на крупных стройках эпохи, в том числе, автодороги Душанбе-Хорог. Литературное творчество этих великих личностей берёт начало из их жизненного опыта. Образы и творчество таджикских писателей должны быть известны и прославлены среди народа. Чтобы люди следовали примерам героев произведений поэтов и писателей, в званиях которых законно закреплена их связь с народом. Брали с них пример. Были передовыми личностями. Проявляли самоотверженность во имя интересов нации. Ибо **«человечество испытывает нравственную потребность хранить в памяти великие, всегда живые образы своих духовных вождей — как урок, как источник надежды и мужества»** (В.Г.Белинский. В воспоминаниях современников. – М.:1977. - С.23).

Мощь и сила художественного слова заключаются в отражении действительности, в высших эстетических образах. Однако в каком бы жанре не создавалось такое отражение, оно должно соответствовать земной, реалистичной основе, воспринимать бытие. В настоящем и ближайшем будущем отвечать на социальные запросы этой эпохи. **«Нет абстрактной истины, истина всегда конкретна»** (В.Г.Ф. Гегель).

Центральной идеей национального государства является независимость. Она как юридический факт и реальный аргумент декларирована и обеспечена. Защищается всеми возможностями. Однако основная цель – интеллектуальная, духовная независимость, реализация чаяний национального государства, приведение образа мышления и мировоззрения в соответствие с национальными планами. Любого рода **“идеи, овладевшие**

сознанием масс, превращаются в материальную силу”. К сожалению, и антинациональные идеи тоже. Литература является великой силой, которая может интеллектуально трудиться в единой системе обеспечения национальных интересов, вносить значительный вклад в устойчивость и развитие национального мышления. Послание, отправленное Абулькасимом Фирдоуси: **«Давай, не оставим мир в беде!»,** подразумевает целеполагание и действие. **«Целеполагание – это действительность. Посредством его осуществления достигается цель»** (Аристотель. Сочинения 4-х частях. Т.1, - М.:1975. – С.231).

Истоки настоящей литературы – в науке, научных знаниях, ибо художественное слово имеет глубокое социальное значение. Оно направлено на анализ, оценку, исправление и развитие общества. Учитывает закономерности процесса общественных событий, явлений и мышления. Рассматривает их. Опирается на них, так как «**польза её в том, что она учит нас, что мы должны делать, дабы устроить наши дела в этом мире и чтобы можно было надеяться на спасение».** (Ибн Сина. Избранные философские произведения. – М.:1980. – С.103).

Мӯсо ДИНОРШОЕВ
академик, доктори илмҳои фалсафа

БОЗТОБИ ФАЛСАФА ДАР ШЕЪРИ АСКАР ҲАКИМ

(Идома аз шумораи гузашта)

Ва инсон ҳар коре кунад ҳам дар охир натиҷа ин бояд бошад:

Донӣ, ки чаро ба оламат меоранд,
К-одам шудан омӯзиву олам гардӣ.

Бале, мақсад аз омадан ба дунё инсон шудан аст, дар он ҳолат ба дунё омадан, яъне зиндагӣ маъно пайдо мекунад вагарна худи зиндагӣ, ҳамчунонки болотар қайд шуд, «на зишт асту хуб», маъно надорад, инсон аст, ки ба он бо фаъолияти худ маъно медиҳад, ё хуб, ё бад. Бинобар ин, маънои ҳаёти одам аз муносибаташ бо олами атроф, пеш аз ҳама, албатта, бо махлуқе аз ҷинси худаш – инсон ва сипас бо кулли мавҷудоте, ки ӯро иҳота кардааст, муайян мешавад ва ҳамин ки ӯ одам шудан тавонад, олам ҳам хоҳад шуд, зеро инсон, чунонки мутақаддимин гуфтаанд, «олами сағ ир» аст. Аскар Ҳаким дар шеъри «Ҷаҳони сағ иру кабир»-и худ мегӯяд:

Он Худое, ки сохт оламро,
То диҳад шакл шодию ғ амро,
Офарид одаме –ҷаҳони сағ ир,
Ки нагунҷид дар ҷаҳони кабир.

Дар ин шеър шоир ба ғайр аз он ки инсонро ҷаҳони сағ ире, ки дар ҷаҳони кабири Худованд нагунҷид, мегӯяд ва ин худ тавсифи оличанобест дар тамҷиди инсон, боз дарёфти арзишманде дорад, ки он инсонро сурати шаклгирифтаи шодию ғ ам гуфтани ӯ буда, моҳияти ҳастии инсонро ниҳоят воқеӣ ва ба дараҷаи эҷоз мухтасару бадеӣ ифода намудааст.

Масъалаи инсон дар шеър ва дар фалсафа аз масъалаҳои меҳварист, агар он дар фалсафа аз давраҳои нахустини пайдоишаш мавриди таваҷҷуҳи хоса қарор гирифта, боиси пайдо шудани на танҳо тадқиқоти бисёр, балки мактабу равияҳои гуногун шуда бошад, дар шеър ҳам на камтар аз он мавзӯи баррасӣ ва баёну тасвир гаштааст.

Ман нақши замири матлаби худ ҳастам,
Шогирду дабири мактаби худ ҳастам.
Бар баҳси дигар ба ҷуз худӣ корам нест,
Ман масъалаи мураккаби худ ҳастам.

Дар як рубоии дигараш Аскар Ҳаким аз фоҷиаи Ҳазрати Одам суҳбат мекунад ва аз муносибати инсон бо инсон ҳарф мезанад, ки дар баъзе маврид он бо роҳбарии зоғ у зағ ан – нирӯи ғ айримардумӣ кор карда, моҳияти инсонии худро барбод медиҳад. Ин ҳушдор додани шоир аст ба ҳама, аз ҷумла бар мо.

Ё раб, чӣ касе биофаридӣ, ки нахуст
Коре, ки бикард, кушт додарро чуст.
Пас зоғ биёмӯхт варо кандани қабр,
Эй вой башарро, ки зағ ан раҳбари ӯст.

Инсон маҳсули муносибатҳои иҷтимоист, некию бадии ӯ, ҳарчанд аз сиришти ӯ ҳам вобастаст, аммо муҳите, ки ӯ дар он тарбият гирифтаасту зиндагӣ мекунад, дар чигунагии хулқу атвор ва кирдори ӯ нақши муҳим дорад. Аз рӯи ақидаи Аскар Ҳаким бадӣ дар сиришти инсон азалӣ нест, он натиҷаи таъсири муҳити иҷтимоист. Аз ин рӯ, ӯ бар сиришти инсон асосан хушбин аст, аммо ҳамчунонки болотар мисол ҳам овардем, гоҳо аз бадии бедалели инсон, ки моро бар андешаи зиштии сириштии ӯ мебарад, низ сухан мегӯяд. Дар ин маврид ӯ ба ин гуфтаи «Қуръони маҷид» такя мекунад: «Пас Шайтон он дуро ба хато во- дошт ва аз биҳиште, ки дар он буданд, берун ронд. Гуфтем: Поин равед бархе душмани бархе дигар…» (Сураи «Бақара», ояи 36). Ва ин қабил мисраъҳоро мегӯяд:

Эй халқ, ки ҳар яке ба қасди зафаред,
Чун чашм на сӯйи хеш, сӯйи дигаред,
Бо он ки замин кулли шуморо бихӯрад,
То зинда дуе, яке дигарро бихӯред.

Ҳарчанд дар ин ҷо ҳам ба сиришти инсон таъсири иҷтимоъ ба назар мерасад, вақте кас на бар худ, балки ба дигар кас зафар кардан мехоҳад, ҳатман ба он роҳе меравад, ки шоир мегӯяд. Роҳи ягонаи инсон шудан бар хислатҳои бади худ пирӯз омадан аст, то дигареро бад нагӯӣ - роҳи дигаре вуҷуд надорад. Шоир ҳатто муаммои ҷанги ҷаҳонро ҳам дар ҳамин сабаби сода мебинад, ки сад дар сад дуруст аст:

Дар ҷанги башар нест муаммое сахт,
Ман хубу ту бад – ҷанги ҷаҳонӣ сар шуд.

Аммо дар баробари он дар ашъори Аскар Ҳаким, ҳамчунонки болотар дидем, тавсифи некӣ ва бузургии инсон низ мавқеи муҳим дорад. Яке аз китобҳои навтарини ашъори ӯ «Замини сабзи боварҳо» бо чунин чаҳор мисраъ шеър оғ оз мешавад, ки рамзӣ ҳам ҳаст, яъне шоир бо он назари худро ба масъалаи инсон ва мақоми ӯ дар саропои китобаш таъкид кардан мехоҳад:

Эй башар, ман раҳини фардоят,
К-ин чӣ бахтеву ин чӣ иқболест,
Гарчи хокӣ туӣ вале ҷоят
Дар миёни ситорагон холист.

Аммо воқеият ин аст, ки вобаста ба ҳолати рӯҳӣ ва матлаби эҷодияш дар ашъори Аскар Ҳаким тасвири гуногунҷиҳати инсон, ки аз гил офарида шуда, ба гил мубаддал хоҳад гашт, то халифаи Худо будан дар рӯйи замин ва ҳатто то забармарди Нитсше, албатта, бо маънои мусбаташ, яъне инсоне, ки худро аз ҳама гуна заъфу нотавонӣ раҳо карда бошад, ҷой дорад. Дар ин ҳолат ҳам шеваи кори шоир аз файласуф тафовут дорад, зеро ӯ побанди як назария ва ё як шеваи нигоҳ ба масъала набуда, онро аз мавқеъҳои мухталиф ба андеша ва тасвиру баён мегирад.

Бинобар ин, дар эҷодиёти як шоир мумкин аст, ки сурати инсон аз дидгоҳҳои гуногун ба тасвир омада, гоҳо чун мавҷуди волову пок бо беҳтарин хислатҳои неку мардумзодагӣ, ки баъзан ӯро ҳатто аз фаришта ҳам болотар мебарад ва гоҳи дигар бо бадтарин хулқу атвор, ки ӯро аз ҳайвони ваҳшӣ ҳам пасттар мефурорад, падидор гардад.

Мавқеи Аскар Ҳаким оид ба ин масъала аз рӯи шинохти ӯ аз рисолати инсон муайян мешавад, к-одам шудан омӯзаду олам гардад. Дар шеъри «Фалсафаи камолот» ба воситаи нисбат додани инсон ба дарёву кӯҳу гардун ва дар охир суол гузоштан оид ба чигунагии ӯ ақидае баён карда мешавад, ки инсон танҳо дар сурати дар хеш гунҷонида тавонистани инсонҳои дигар, яъне ғ аму шодии ононро ҳамчун ғ аму шодии худ дарк кардан инсон шинохта мешавад:

Ман чӣ инсонам,
Гар набошад боз дар ман сад ҳазор инсон
Ҳамчунин хандон,
Ҳамчунин гирён.

Ва танҳо дар ҳамин ҳолат ӯ рисолати инсонии худро ичро карда метавонад, ки он, ҳамчунонки дар достони «Санги ман-алмос» мегӯяд, ниҳоят бузург буда, ӯро миёнҷие байни Табиат ва Худо медонад. Шоир дар порае, ки дар ин бора суҳбат мекунад, баъ оят устодона рафтор карда, инсонеро пеши назар тасвир мекунад, ки тамоман одисту аз паи таъмини маишати рӯзгораш тӯбраи бозорӣ дар даст ҳар лаҳза пешонии арақшорашро бо рӯмол пок карда, бо хастагӣ равон аст ва дар баробари ин ҳолати ӯ, ки таъкидан ниҳоят муқаррариву маишӣ нишон дода шудааст, рисолати ӯро мегузорад, ки аз асли кайҳониву дастури худовандии ӯ бармеояд. Ва дар айни ҳол аз як ҳолати ҷо надоштаи зебоӣ, ҳамчунонки болотар қайд карда будем, барои ин шоир дар зиндагӣ ҳеҷ чизи ношоирона вуҷуд надорад, зебоӣ меофарад, зебоие, ки на дар зоҳир, балки дар ботин ҷойгузин шудаасту амиқтар аст.

Дидам он мард, ки бо тӯбраи бозорӣ
Ояд аз пайраҳа рӯёрӯям,
Як қалам нусхаи кайҳон бошад.

Баски хаста-ст таҳи бори гарон
Ва кунад пок дамодам ба лаби рӯмолаш
Араҷи пешониро, ки дарояд бар чашм,
Дар гумон аст, ки ёдаш ояд,
Асли кайҳонию дастури худовандии ӯ,
Ки миёнҷӣ бувад ӯ байни Табиат ва Худо.
Арши аъло – Сари ӯ,
Синааш – баҳри Само
Ва Шикам маҳзи Табиат бошад.

Дар ин тазод – ҳолати муқаррарии маишӣ ва рисолати бузурги кайҳонӣ, ки шоир эҷод кардааст, симои инсон бо тамоми азамат ва шаҳомати маънавию рӯҳонияш падидор мегардад, ки ҳалқаи пайванд мебошад байни Худову Табиат. Се мисраи охири ин пора, ки се қисмати инсонро се нусхаи кӯчаки се қисмати кайҳон, яъне Сар – Арши аъло, Сина – Осмон ва Шикам – Табиат медонад, партаве аз таълимоти фалсафаи ҳиндуӣ дорад, ки ба ҳамин гуна инсонро «кайҳони хурд» мешуморад. Болотар дар иқтибосе, ки аз навиштаи Искра Денисова оварда шуда буд, дар бораи аз ҳар дину мазҳаб маъ зи онҳо – андешаи адолат, инсоф, одамдӯстиро гирифтани шоир сухан рафта буд, ки ин пораи аз достон овардашуда исботи он мебошад ва дар пораи дар поён иқтибосмешуда сухан аз мавқеи инсон дар дини ислом аст, ки ӯро халифаи Худо дар рӯи замин медонад:

Осмоне, ки дар он
Ҳасти дигар набувад ғ айри Худо
Ва дар он боргаҳи Борияш
Солҳоест, ки ӯ чашм ба раҳ доштаву дил нигарон,
Ки ниҳоят ба канораш ояд,
Он ки салсоли варо чанд ҳазорон соле
Аз муҳаббат,
Аз садоқат бисиришт.
Дар Заминаш ба халифӣ бигумошт,
Бинишонид сари тахти ҳама эҷодаш
Ва ҳама ишқу умеди худро
Дар ниҳонхонаи қалбаш ҷо дод.

Мисолҳое, ки таҳлил шуданд ва боз мисолҳои бисёре, ки дар осори Аскар Ҳаким мавҷуданд, собит менамоянд, ки назари ӯ ба шахси инсон бо вуҷуди гоҳ-гоҳ танбеҳию танқидӣ буданаш асосан мусбат аст. Ва гоҳе ки ба ӯ бо назари танбеҳ менигарад, чунин гуфтанаш мумкин аст:

Инсон бувад арчанд дур(р)и макнуне,
Дорам вале аз хунии ӯ дилхунӣ.
Бӯзина агар шуд одаме, одам монд,
Одам зи чӣ ҳар лаҳза шавад маймуне?!

Таваҷҷуҳ кунед, ки дар ҳамин як рубоӣ ҳам дар мисраи аввал шоир аз дурри ноёб будани инсон ёд оварда, ӯро аз ҷойгоҳи волояш бохабар месозад ва сипас ба тариқи тазод ба накӯҳиши хислати ношоистаи ӯ мепардозад. Ва ё дар рубоии дигар дар як байт ин назари тазодноки худро чунин муҷаз ифода менамояд:

Шаҳкору халифаи Худо гар моем,
Ин нохалафони сифлахӯ кори киянд?!

Ва дар баробари ин мо чунин назари ифтихормандро ба шахси инсон мебинем, ки ҳамтои беҳтарин ситоишҳо дар васфи онанд:

Эй, аз малакут омада бебок ба хок,
Кардӣ ба вуруди хеш ин хок афлок.
Дар нуҳ қабати даҳр чаро дур ҷӯйӣ?
Дар нуҳ садафи даҳр туӣ гавҳари пок.

Назари тамҳидию тамҷидӣ бар шахси инсон дар эҷодиёти Аскар Ҳаким бар асли волои инсон бунёд гирифтааст, ки аз ин гуфтаҳо бармеоянд: моҳияти ҳастии инсон дар пиндори нек, гуфтори нек, кирдори нек ва халифаи Худо будан дар замин аст.

Инсонро дар баробари ҳамаи нуқсу камбудҳояш аз ин нуқтаи назар шинохтан барои тамҳиду тамҷид ва дӯст доштани ӯ замина мегузорад, ки дар ҳамаи эҷодиёти Аскар Ҳаким дида мешавад. Яке аз мисолҳои дурахшони бевоситаи инсондӯстдориро дар шеъри «Хазони умр» метавон пайдо кард, ки дар он шоир симои рӯзгори пиразани ҷорӯбкашеро пеши

назар муҷассам месозад, ки гули ҳаёташро дар ғ афлату бехабарӣ ба чанги пажмурдагӣ додаас- ту, мутаассифона, ҳоло аз ин роҳ боз духтари ӯ равон аст. Дар ин бохти зиндагӣ на фақат худи пиразану духтараш, балки инқилобу иҷтимои замон, ки барои худро шинохтану мавқеи сазоворро соҳиб шудани онон мадад накардаанд, низ шоистаи таҳсин нестанд. Тасвири меҳнати пурмашаққати пиразан дар дили ҳар хонанда ба ӯ тараҳҳум ва муҳаббати гармеро бедор намуда, ҳушдор медиҳад, ки ҳар яки мо на танҳо ба тақдири худ, балки ба сарнавишти ҳар як ҳамзамони худ ҳам масъулем ва ба ин васила шоир ба нишон додани фалсафаи ягонагии башарият мерасад. Муроҷиати шоир ба пирзан саршори муҳаббати дардомез аст, ки дар ҳар дил менишинад:

Пирзан, эй пирзан,
Маъзарат мехоҳам аз ту, эй азизи ҷони ман,
К-аз сари дарду г ам аз шуг ли ту мегӯям сухан.
Лек узри бештар дорам аз он,
Ки нагуфтам то кунун
Ҳарфе аз ҳоли забун…
…Инқилобат к-аз қафас озод кард,
Ё магар танҳо барои кӯчарӯбӣ кард озод?
Аз сарат чодар гирифту дод ҷорӯбат ба даст,
То ниҳоли қоматат дар кӯча хам гашту шикаст.

Ва дар охир ӯро ба бедорӣ ва аз вуҷуди худ низ рӯфтани гарду ғ убори ғ афлат даъват менамояд:

Пирзан, эй пирзан,
Кӯчаҳоро он қадарҳо рӯфтӣ дар умри хеш,
Ҷони худро он қадарҳо кӯфтӣ дар умри хеш,
Аз вуҷуди хеш акнун ҳасрати худро бирӯб
Ҳам ғубори ғафлати худро бирӯб…

Дар шеърҳое, ки дар ин бахш номбар шуданд, дар зимни тасвирот ва таассуроти бадеӣ паҳлӯҳои гуногуни масъалаҳои муҳими ҳастии инсон, аз ҷумлаи иртиботи инсон бо ҷомиа, инсон бо таърих, инсон бо фарҳанг, инсон бо табиат, инсон бо озодагӣ

ва бардагӣ ва монанди инҳо, ки аз рӯи чигунагии муносибати инсон бо онҳо олами ботинии ӯ шакл гирифта, моҳияти инсонияш аён мешавад, ифодаи шоиронаи худро пайдо кардаанд, ки ҳар яке дар алоҳидагӣ метавонад, мавзӯи баррасии ҷудогона қарор гирад. Аммо мо ҳоло барои иҷрои ҳамчунин кор, ки маҷолу фурсат надорем, танҳо яке аз инҳо - масъалаи инсон ва озодию бардагиро, ки дар шинохти инсон яке аз масълаҳои муҳимтарин буда, Аскар Ҳакимро ба худ бис-ёр машул доштааст ва дар як силсила шеърҳои ӯ, аз ҷумла «Офтоби хуншор», «Аспи кишанбанд», «Дар пойи озодӣ», «Чӣ кунам?!», «Достони Нону Имон», «Санги ман-алмос» ва рубоиёти ӯ матраҳ аст, мухтасаран аз назар мегузаронем. Дар ин рубоӣ фаҳмиши калидии ӯ аз ин масъала инъикоси худро ёфтааст:

Имрӯз агар халосу хуррам зодем,
Шодем, ба тавфиқи раҳоӣ, шодем.
Завлона зи пой кандан озодӣ нест,
Завлона зи фикри худ канем, озодем.

Дуруст аст, ки барои кандани завлонаи пой аввал завлонаи фикрро бояд канд, аммо ҳолатҳое ҳам мешаванд, ки завлонаи пой кандаасту завлонаи фикр барҷост, бинобар ин шоир таъкид бар кандани завлонаи фикр мекунад, ки озодии комил дарк карда шавад. Агар кандани завлонаи пой бештар бар ҷаҳони иҷтимоӣ иртибот дошта бошад, кандани завлонаи фикр бештар ба ҷаҳони маънавӣ тааллуқ мегирад. Пас, ин масъала новобаста аз озодии иҷтимоӣ ҳамешагӣ ва ҳамаҷоист, ки дар баробари озодии фикр ҳамчун василаи дарки озодии сиёсию иҷтимоӣ озодии фардиро аз бардагии нафсу тамаъ, дурӯғ у фиреб, ҳасаду кинаву бухл барин хислатҳои ношоиста дар назар дорад, ки василаи озодии маънавӣ буда, шарти асосии инсон шудан аст. Аммо ин ҳам ҳақиқат аст, ки барои ҳар чӣ зудтар ва осонтар халос шудан аз бардагии ин хислатҳои ношоистаи инсонӣ озод шудан аз бардагии сиёсию иҷтимоӣ зарур аст, зеро танҳо дар ҷомиаи озоду мардумсолор инсон озоду комил метавонад буд, яъне ин ҳар ду навъи озодӣ ба ҳам марбутанд.

Дар як рубоии шоир фикри ҷолибе баён шудааст:

Дар банди қафас, ду мурғ бо вазъи пареш,
То вораҳад аз банд, занад худ пасу пеш.
Як мурғ занад пар, ки қафасро шиканад,
Як мурғи дигар, ки бишканад шаҳпари хеш.

Ин ҳарду мурғ барои озодӣ талош доранд, ҳар ду ҳам гирифтори қафасанд, яке пар мезанад, ки қафасро шиканаду раҳо гардад, дигаре чун мебинад, ки илоҷи шикастани қафас нест, мекӯшад пари худро шиканад, ки ӯро ба раҳоӣ ташвиқ мекунад, яъне худро аз азоби орзуи озодӣ халос карданист . Шоир аз ҳар дуи ин фоҷиа, ки яқинан дуюмӣ аз аввалӣ сахттар аст, зеро баъди умеди озодиро дар дил нобуд кардан, агар он ба даст ояд ҳам, аҳамият нахоҳад дошт, хулоса гирифтанро ба ихтиёри хонанда мегузорад. Хонандаи закӣ, албатта, дарк хоҳад кард, ки шоир ба нишон додани ин ду фоҷиа бо ду роҳ ба чӣ андоза пурқимату гаронбаҳо будани озодиро таъкид менамояд. Фоҷиаи даст шустан аз умеди озодӣ, ки ба воситаи иҷборан пари худро шикастан таъкид шудааст, аҳамияти озодиро як бар чанд бузургтар менамояд.

Аскар Ҳаким дар достони «Санги ман – алмос» аз ҳолати се мурғ суҳбат мекунад, ки дар он низ масъалаи дарку фаҳмиши озодӣ матраҳ аст. Якум мурғ е, ки дар қафас асту обу донаш таъмин аст, дуюм озод аст, аммо барои дарёфти обу дона ҷонаш ҳар лаҳза дар хатар аст, сеюм чунон аз талошҳо хаста шудааст, ки ҳатто озодию парвозро ҳам аз ёд бурдааст. Шоир «чист дар ҳасрати он мурғ и қафас» гӯён суол медиҳад ва қазовати ҳар се ҳолатро ба хонанда вогузор мекунад:

Чист дар ҳасрати он мурғ и қафас,
К-обу донаш бошад,
Амни ҷонаш бошад,
Лек бошад побанд
Ва дар озодии мурғ е, ки набошад ба амон
Ва бувад ҳар нафаси зиндагиаш роҳ ба марг;
Ё ки аз хастадилӣ
Бурда аз ёд ҳавои парвоз,
Ва наёрад зи дарахте ба дарахте кӯчад
Ва само дар назараш деги фурӯ афтода-ст

Ва надонад ҳатто
Нашъаи озодӣ аз ситами побандӣ.
Ман, агар болам буд,
Дода будам ба шутурмурғ , ки парвоз кунад…

Аммо ҷавоби худи шоир оид ба ин суол аз ин ҳарф-ҳо « Ман, агар болам буд, Дода будам ба шутурмур, ки парвоз кунад…» ва давоми онҳо маълум мешавад, зеро парвоз маҷозан муродифи озодист ва ҳангоме ки шоир ҳатто ба шутурмурғ е, ки парвоз хусусияти он нест, боли парвоз доданист, пас ӯ ба озодӣ олитарин арҷро қоил аст. Дар ин пора фикри муҳими дигаре низ таблиғ мешавад, ки ҳар чиз, дар айни ҳол мурғ , ки, албатта, намоди инсон аст, танҳо дар ҳолати озод будан рисолати худро ба иҷро расонида метавонад, яъне мурғ парвоз карда метавонаду шутур бор кашида. Бидуни озодӣ ҳеҷ ҷонзоде ва махсусан инсон наметавонад рисолати аслиашро ба амал бароварад. Бинобар ин, агар зарур ояд, ӯ ҳатто аз обу дон, ки воситаи зиндагист, ба хотири озодӣ даст мекашад.

Ман мурғ и ҳавояму ҳаводорам нест,
Дар хайли қафаснишастагон ёрам нест.
Ман дар талаби ҳавои озодиям,
Бикшо қафасам, ки дона даркорам нест.

Яке аз шеърҳои фалсафӣ-иҷтмоии Аскар Ҳаким, ки дар он масъалаи озодӣ ва бардагӣ таҷассуми басе хуби бадеии худро ёфтааст «Офтоби хуншор» мебошад, ки дар асоси воқеаи даҳшатбори зиндагии устод Айнӣ – маҳкум шудан ба ҳафтоду панҷ дурра задан – эҷод шудааст. Шоир дар он қувваҳои озодию бардагӣ, нуру тирагӣ, адолату разолат, мардумию номардумӣ, сарбаландию тамаллуқпешагиро ба ҳам бармехӯронад ва ҳолати шадиди драматик меофарад, ки дар як лаҳзаи кӯтоҳ замири ҳар ду тоифаи иштирокчиёнро ба таври аъло ба назар ҷилвагар сохта, дар мо нисбат ба фидоиёни озодӣ эҳсосоти сӯзони муҳаббат ва нисбат ба душманони он нафрати беандозаро бедор менамояд. Айнӣ ва «дутории фақире аз авом» намоди равшаноӣ ва озодӣ буда, дарбориёну атрофиёни қӯшбегӣ (сарвазири аморат) таҷассуми зулмату бардагиянд, ки бо вуҷуди дар айни

ҳол сари қудрат ва ҳукмраво будан дар назди таърих дар баробари нур тира ва дар баробари озодӣ ғ уломанд.

Тираву пурбим буд паҳнои арк,
Рафта буд хуршед аз болои арк…
Хирагӣ мекард туф бар рӯйи нур,
То кунад чун хеш ӯро низ кӯр.
Лек Айнӣ бегумон медид дур,
Олами муздуру марги ин судур.

Дар ин шеър ду табақаи ҷамъият на фақат аз ҷиҳати иҷтимоӣ, балки аз ҷиҳати ахлоқ ҳам ба ҳам муқобиланд, табақаи ҳоким тимсоли ахлоқи фосид ва табақаи авом таҷассуми маънавияти волост. Аҷаб ин аст, ки табақаи боло бо вуҷуди имкони фарохи зиндагӣ натавонистааст дар худ сарбаландию озодагӣ барин сифатҳоро тарбият диҳад, зеро ҳамеша бандаи сарвату молу чиз будааст, аммо як дутории оддӣ дар баробари онҳо он қадар шуҷоату фидокорӣ нишон медиҳад, ки ҳеҷ кадоме аз онҳо ба он қодир нест. Ҳангоме ки қӯшбегӣ аз рӯи шариати ислом барои муайян кардани шахсияти Айнӣ ба суоли худ, ки оё Айнӣ ин аст, мехоҳад аз се шоҳид ҷавоб гирад, тамоми атрофиёнаш бо нидои «бале» фарёд мезананд, ягона касе, ки Айниро хуб мешинохт вале намехост, ки ӯ ба он ҷазои марговар гирифтор гардад, аз хавфи ҷони худ сарфи назар карда, ин Айнӣ нест, мегӯяд. Ин аст ахлоқи инсонӣ ва иҷтимоии мардум, ки новобаста аз сахтиҳо ва ноҷавонмардиҳои рӯзгор дар замири ӯ тарбият меёбад, рушд мекунад ва роҳнамои зиндагии шарофатмандонаи ӯ мегардад.

Қӯшбегӣ гуфт: «Ин Айнӣ бувад?»
«Ҳо, бале,»- гуфто гурӯҳе деву дад.
Ногаҳон омад садои синасӯз,
«Нест Айнӣ ин, Худоё, ин чӣ рӯз?»…
Ғ ӯлае бигрифт дар пушташ варо,
Доманаш бурданд то гардан фаро...
Кард сар мири ғ азаб: «Бир, экки, уч…»
Мефуромад зарбаҳо бар пушти луч…
Боз нуҳ зарби дигар омад ба пушт,

Ӯ нигаҳ бар қӯшбегӣ кард, кушт.

Ва дар ин байти мақтаъ:

Дид майдон, к-офтоби тозарӯ
Медамид аз шонаи хуншори ӯ! –

ақидаи фалсафии зулм кушандаи худро мезояд бо воситаи ғ улӯвви хаёлпарастона (фантастикӣ) таҷассуми амиқ ва бадеии худро ёфтааст. Аз шонаи хуншор дамидани офтоби озодӣ ҷамъбасти амиқи фалсафӣ-иҷтимоиест, ки ҷараёни ногузири пешравандаи зиндагиро ифода намудааст.

Ҳамчунонки мебинем дар саросари ашъори Аскар Ҳаким масоили фалсафӣ-иҷтимоӣ, аз ҷумла озодиву бардагӣ ҳам на танҳо бо воситаҳои гуногуни бадеӣ бозтоби шоиронаи худро пайдо мекунанд, балки худ ҳам ба воситаи бадеӣ табдил мешаванд. Масалан, парвоз дар аксари шеърҳои ӯ киноя аз озодиву озодманишист:

Дар ҳар раги ман ҳазорҳо овоз аст,
Дар ҳар нафасам ҳазорҳо оғ оз аст.
Гар ҷони маро шикастапар мехоҳӣ,
Дар ҳар шиканаш ҳазорҳо парвоз аст.

Дар шеъри ғ иноӣ шахси шоир аксаран меҳвари тамоми масоиле мебошад, ки ба андешаву тасвир гирифта мешавад ва бештари ашъоре, ки то ин ҷо аз назари мо гузашт, ҳамин гуна хусусият доштанд. Чигунагии шахси шоир аз доираи масъалаҳое, ки ӯ ба онҳо рӯй овардааст, равшан мегардад. Дар аввалтари ин мақола мо дар бораи зиндагиро арсаи фаъолияти тунду тез шинохтани шоир сухан ронда, онро дар мисолҳои эҷодиёташ таҳлил кардем, ҳоло бар соҳаи фаъолияти аслии ӯ, яъне шеъру шоирӣ рӯй меорем, то бубинем, ки он ба худи шоир чӣ гуна тааллуқ мегирад. Таҳлили ин масъала ҳам мухтасар хоҳад буд, зеро Аскар Ҳаким дар бораи шеъру шоирӣ ашъори бисёре, тақрибан панҷоҳ-шаст шеър дорад, ки мо дар ин ҷо ба онҳо танҳо як назари иҷмолӣ андохта метавонему бас.Пеш аз ҳама бояд қайд кард, ки мавқеъ ва масъулияти шоир

дар ҷаҳони муосир, вазифаи ӯ дар ҳаёти ҷамъият аз масъалаҳое ҳастанд, ки барои ӯ аз асосиҳо ба шумор меоянд. Шоир аз нигоҳи ӯ дар ҷомеа рисолат ва мавқеу мақоми фавқулода дорад, зеро дорои қувваи ахлоқию маънавӣ ва зеҳнию ақлоние мебошад, ки метавонад мардумро ба таҳрик оварда, барои расидан ба ҳадафҳои бузурги инсонӣ мадад намояд. Аз ин рӯ мавқеи ӯ фаъоли андешаманд аст вале дар айни ҳол шоир як вуҷуди бисёр нозук аст, ки дили зудшодшавандаю зудранҷуршаванда дошта, худ ҳам эҳтиёҷ ба меҳрубониву ғ амхорӣ дорад:

Фарёди дили маро кӣ фарёдрас аст,
Фарёди дил аст ин, на садои ҷарас аст.
Мо табл набошем, ки моро кӯбӣ,
Мо тори рубобем, ки як захма бас аст.

Таҷассуми бадеии ҷиҳатҳои гуногуни ин мавқеи фаъолро, аз ҷумла дар шеърҳои «Шеъри Ватан (Ба ёди Мирзо Турсунзода)», «Шеъри сангар (Ба шоири размандаи Афғ онистон)», «Дуруд ба Фарзона», «Гуфтугӯ бо рӯҳи падар», «Ниёиш бар сари турбати Лоиқ», «Шоире ояд…», «Маро ба гиря маёвар (Ба ёди Жолаи Исфаҳонӣ)», «Эй шумо, даъвигарон!…», «Шоҳроҳи нанг ё девори санг (Ба Мӯъмин Қаноат)», «Анӯширвон дар додгоҳи адл» ва як силсила рубоиҳои ӯ метавон пайдо кард. Дар ин радиф махсусан дар шеъри «Шоире ояд…» аз шоир мавқеи фаъол талаб кардани Аскар Ҳаким хеле барҷаста баён шудааст:

Дар замоне, ки башар дар хобҳои коҳилӣ хуфта,
Баъди хӯрданҳои барги оламе чун кирми абрешим,
Нест гӯё хоҳиши бедорияш то рӯзи растохез,
Бо садои бартар аз тундар
Ё салои сури Исрофил дар маҳшар
Шоире бояд,
Шоире ояд…

Ин дар назди шоир гузоштани масъулияти гӯшношунид аст, аммо чӣ метавон кард, агар масъулият бузург набошад, ба чизи

шоистае ноил нахоҳӣ гашт. Мебинем, ки масъулияти шоир аз назари ӯ на танҳо дар ин ҷаҳон зангӯлаи бедорӣ будан аст, балки дар он ҷаҳон ҳам бедор кардан аз хоби абад мебошад. Шоире, ки масъулияти шоирро ин гуна мешиносад, ҳаргиз дар мавқеи мушоҳидагари коҳил қарор гирифта наметавонад ва аз ин рӯ дар бисёр шеърҳои Аскар Ҳаким ин талаботи бузурги фавқулинсонӣ дар шаклу намудҳои гуногун худогоҳу нохудогоҳ арзи ҳастӣ мекунад.

Дар шеъри «Анӯширвон дар додгоҳи адл» масъулияти шоир на фақат имрӯзу фардо, балки гузашта ва гузаштаи дурро низ фаро гирифта, шоир ва ҳар инсони огоҳро чунон ба андешаву таассурот водор менамояд, ки ӯ худро аз ҷараёни таърих бар канор гирифта наметавонад. Ин шеър дар баробари шеъри мухтасари «Шоире ояд…» шеъри муфассал, манзумаи бисёровоест, ки ҷиҳати дигари истеъдоди шоирро нишон дода, собит менамояд, ки ӯ дар гуфтани анвои гуногуни шеър, шеъри драмаи фоҷиавӣ ҳам дасти тавоно дорад. Шоҳаншоҳеро ҳамчун Анӯширвон, ки номаш дар давоми якунимҳазор сол рамзи адолат гаштааст, ба додгоҳи адл кашидани шоир худ ҷасорати адабӣ мехоҳад. Зарба задан ба ин тасаввуроти якунимҳазорсола кори содае нест, аммо шоир ба хотири ҳақиқат ва адолати ин қадар солҳо поймолшуда ба он даст мезанад ва тамоми имконоташро истифода мекунад, ки онро аз нав барқарор намояд.

Эй Анӯширвон, ки то имрӯз ҳам
номи Шумо одилтарин
шоҳи шаҳаншоҳони сосонист,
Ман ҳазорон бор маъзурам,
агарчи пурсише аз Зоти Олӣ
н-аз адаб ҳасту на осонест,
Лек водорам кунад
рӯҳи ҳазорон марди қурбонӣ,
ки то ин дам
Ҷойи нафринҳои
нобарҷойи
садҳосолае аз мо –
Ворисонаш чашмдори
як дуои хайри инсонист.

З-ин сабаб акнун мани шоир
Шуморо мекашам
бар додгоҳи адл,
То бубинам ман
чӣ сон буданд эшон
подшоҳи адл.

Ин намунаи хуби шеъри андешаи ҳаяҷономез аст, ки суҷааш (сюжеташ) бар воқеаи фоҷиабор асос ёфта, аз рӯи макру фиреби Анӯширвон парда мебардорад ва дар баробари Маздаки бародарию баробарихоҳ ва адолатҷӯ сурати ҳақиқии ӯро, ки як мустабиди маккор ва худхоҳи хунхор аст, бо тамоми қудрати суханварию суварнигорӣ нишон медиҳад. Шеър бо лаҳни лангардору ботааннӣ оғ оз шуда, мисраъҳои аввали он барои он ки гаронию пурмасъулиятии лаҳзаро нишон дода тавонанд, ҳар яке иборат аз бисту нуҳ ҳиҷои арӯзӣ сохта шудаанд, ки дар таҷрибаи шеъри муосири тоҷик нодиранд. Ҳамин тариқ, дарозию кӯтоҳии мисраъҳо аз рӯи талаботи андешаву ҳиссиёте, ки дар онҳо баён мегарданд, сурат мегиранд, яъне дар ин шеър ҳамаи воситаҳои шаклӣ, аз ҷумла вазну қофия барои ифодаи матлуби муҳтаво созгор сохта мешаванд. Муҳтаво фоҷиаи таърих аст, ки Маздак ва яксаду панҷоҳ ҳазор пайравони ӯ, ки ҷомеаи одилонаи баробарӣ мехостанд, бо макру фиреби Анӯширвон ноҷавонмардона ба қатл мерасанд. Ин ҳодиса чунон шадиду мухтасар, драматик, бо таассуроту ҳаяҷони сӯзон ба қалам оварда мешавад, ки кас фаромӯш мекунад, ки сухан дар бораи як ҳодисаи якунимҳазорсол пеш ба вуқӯъомада меравад ва худро беихтиёр дар ҷараёни он мебинад, таърихро дар худ мебинад ё худро дар таърих ва он фоҷиа фоҷиаи ӯ мешавад, зеро дилу ҷонаш месӯзад.

«Ин ҳама ёрони ту,
Маздак,
ту худ андар
канори ман,
Бингар акнун
дар мусовоти
замину мол

кори ман»
В-аз камар боло
табарзин рафту
истибдод,
То сари боло
ба хони шоҳ
аз гардан
ҷудо уфтод.
Сар шуд он шӯре
ки мебоист,
сар мешуд,
Дар сари хони
шаҳию
Меҳргон
он рӯз
Як саду панҷоҳ ҳазор
аз маздакиён
каллапар мешуд,
Адл
сар мебохт,
бедоду разолат
тоҷвар мешуд…
Ин Шумову
адлатон,
эй Шоҳи Одил,
эй Анӯширвон?!
Бояд амри
қатлатон,
худхоҳи қотил,
эй Адӯширвон![1]

Қотилии Анӯширвон бо ин тамом намешавад, ӯ барои тахту тоҷ ду бародар, ду бародарзода ва ҳатто бобои модарии худро ба қатл расонида, ду чашми писарашро ҳам кӯр мекунонад. Ва бо

[1] Шоир Анӯширвонро ба сабаби золим ва мустабид буданаш «Адӯширвон» лақаб додааст.

ин ҳама аз ҷониби думравонаш ба ин шоҳ илҳоқ кардани номи Одил чӣ беадолатии бузурги таърихист, ки касро ба ҳайрат мегузорад. Ва шоир мегӯяд:

То дурӯғ асло нагардад
бар ҳақу
бар ростӣ
пирӯз,
Меканад
дасти адолат
он ниқоб
аз рӯятон
имрӯз.
То замоне
дар ҷаҳон
зулму тааддӣ
ҳаст,
Маздаке
дар батни модар
нутфа хоҳад
баст!
Мешавад акнун,
ки ойини адолат
ғ олибу таъйин,
Шод бодо, шод,
рӯҳи маздакиёни
ҳама давру замон,
Омин!

Ин шеър ҳушдор аз фалсафаи таърих аст, ки дурӯғ бар ростӣ, ҳарчанд ҳазор сол барҷо бошад ҳам, пирӯз нахоҳад шуд, зеро ғ алабаи дурӯғ муваққатӣ ва пирӯзии ростӣ ҷовидон аст. Ва дар ин шеър шоир масъулияти худро, ки на танҳо дар забони адолат ва ҳақиқат будан барои замони худ, балки барои тамоми дарозои таърих мебинад, ба таври аъло ба иҷро мерасонад.

Партави ин гуна масъулият дар шеърҳои «Дуруд ба Фарзона», «Имон», «Гуфтугӯ бо рӯҳи падар», «Ойинаи нур», «Ниёиш бар сари турбати Лоиқ», «Шоҳроҳи нанг ё девори санг»,

«Эй шумо, даъвигарон!..», достони «Санги ман – алмос», рубоиёту дубайтӣ ва дигар шеърҳои ӯ ба чашм мерасад, ки на танҳо худи шоирро, балки ҳар як хонандаро низ таҳрику ташвиқ ба фаъолиятҳои бузург мекунад, ки рисолати инсонӣ-халифагии Худовандро ба иҷро бирасонад, зеро шоир пеш аз он ки шоир бошад, аввал инсон аст, яъне масъулияти шоирии ӯ ба ҳамаи инсонҳо ҳам тааллуқ мегирад. Зиёда аз ин Аскар Ҳаким дар шеъри «Эй шумо, даъвигарон!..» тақозо дорад, ки ҳар инсоне шоири инсони дигар бошад, чӣ тақозои оличанобе, ки як ҷаҳон шефтагӣ ва муҳаббат ба ҳар инсон дорад:

Маъние дар зиндагии мо,
агар бошад,
ҳамин бошад,
ки ҳар инсон
Шоири шоёни
инсони дигар бошад.
Яъне
ин мо ҳам,
Шоир астам ман барои ту,
Шоир астӣ ту барои ман.

Як ҷиҳати рисолати шоир, бешубҳа, забони ҳақ ва забони халқ будан аст, иҷрои ин рисолат аст, ки баъзе шои- ронро ба маҳрумиятҳои сахте гирифтор карда, ҳатто то таҳи теғ у сари дор кашидааст, аммо дар баробари ин муҳаббати халқу номи ҷовидон додааст. Дар шеъри «Гуфтугӯ бо рӯҳи падар» шоир дар ин бора бо рӯҳи падар суҳбат карда, аз шоирони ҷавон даргузаштаи тоҷик Ҳайрат, Пайрав, Юсуфӣ ва шахсиятҳои бузурге чун Носири Хусрав, Мансури Ҳаллоҷ ва дигарон, ки рисолати шоирӣ ва инсонии худро дуруст дарёфта буданд, ёд оварда, аз ҷумла чунин мегӯяд:

Ё забони халқ
онон будаву ман нестам,
Гар набошам ман забони халқ,
пас ман кистам?!

Воқеан барои касе, ки бар рисолати шоирӣ амиқ меандешад ва онро ҳамчунон ки ҳаст ба ҳақиқат дарк менамояд, қисмати шоирӣ дар замонҳои ба ҳақ носозгории таърих қисмати ниҳоят сахту талх ва ҳатто фоҷеавист. Носозгории таърих аз як тараф, боз ба болои он ҳақиқат ва зебоиеро, ки шоир бо мадади истеъдоди фавқулоддааш кашф кардааст, дарк ва ё қабул карда натавонистани ҷомеаи дар сатҳи пасти фарҳангӣ қарор дошта, аз дигар тараф, қисмати шоирро боз ҳам сангинтар мекунанд. Ин фоҷеа барои шоири асил қариб дар ҳамаи замону маконҳо вуҷуд доштааст, бинобар он дар мақтаи шеъри мазкур чунин суол гузоштани шоир:

Кист донад,
хилқати шоир,
ки дар зоти ту ҷост,
Ин мукофот аст, ё шояд
муҷозоти Худост...–

суолест, ки дар тӯли таърих аз таҷрибаи ҳаёти шоирони асил ба миён омада, хулосаи фалсафаи ҳастии ононро фаро гирифтааст. Чунонки донишманди эронӣ Ризо Бароҳанӣ дар яке аз мақолаҳояш қайд менамояд, «...шоирони равшанфикри муосири ҷаҳон, то ҳадде ҳамагӣ зидди таърих ҳастанд»[11] ва ин ҳарф дуруст ҳам ҳаст, зеро манзури шоир аз таърих ҷомеаи ормонӣ (идеалӣ) мебошад, ки дар он адолати иҷтимоӣ сад дар сад барқарор ва шоҳу гадо баробар бошад. Вале, мутаассифона, ҷомеаи башарӣ то ҳол ба эҷоди ҳамчунин ҷомеае, ба ҷуз дар асарҳои бадеӣ, даст наёфтааст. Пас ҳар шоире, ки моҳияти аслии ҳастии хешро дарк кардааст, дар мухолифат бо таърих қарор мегирад.

Ин ҳолат, ки дар сарнавишти шоирони асил ҷой дорад, дар шеъри «Шоҳроҳи нанг ё девори санг» бо тасвиру баёни драматик таҷассуми бадеии худро ёфтааст. Ин яке аз маҳкамтарин шеъроҳест, ки ҳар мисраи он ба мисли тори пӯлодии тарангкашидае ҷарангос мезанад ва аз худи ибтидо сахттарин вазъияти фоҷиавиро дар зеҳну ҳиссиёти хонанда эҷод карда, то ба охир нигоҳ медорад, ки ҳар лаҳза ба инфиҷор расиданаш

мумкин аст. Ва беҳуда нест, ки ин шеър ба устоди шеъри муосир М.Қаноат бахшида шудааст.

Хоб дидам саҳаре, дар мошин
Биништаста ману ту танготанг…
Он қадар тунду парон мерафтем,
Ҳар кӣ медид, ҳамекандаш ҳанг.
Сад карат тезтар аз суръати тир,
Аз камоне, ки кашиданд таранг…
Лек ногоҳ фуруд омад меҳ,
Пеши раҳ парда зада сад фарсанг…
Мепаридем вале мо чу садо,
Гаҳ ману гоҳ ту фармон дар чанг…
Гуфтам, эй ҷон, дигар асло набувад,
Ки кунӣ суръати пасте оҳанг.
Ҳар чӣ пеш аст, ҳамон қисмати мост,
Суръат афзой, намебояд ланг.
Он чӣ мо хоста – шаҳроҳе нанг,
Он чӣ он хоста – деворе санг.

Барандохтани ин девори нофаҳмӣ, ки дар роҳи расидани шоир ба шоҳроҳи нанг, яъне ба ҷомеаи ормонии баробарию бародарии инсонҳо вуҷуд дорад, мушкилтарин масъалаи таърих аст, ки сари он дурахшонтарин ақлҳои башарият асрҳои аср ба андеша нишастаанд ва шоири мутафаккири мо ҳам, ки дар паи даст ёфтан ба чунин ҷомеаи ормонӣ мебошад, аз вуруд ба ин масъала бар канор буда наметавонад, ҳарчанд ин кор на фақат ба дигарон, балки ба ӯ ҳам осон коре нест. Ин рубоӣ далели ин ҳол аст:

Ман шохи анорам, кӣ бигирад ба канор,
Ҳар дони анор аст чу як дил хуншор.
Муште, ки марост, мушти кӯбидан нест,
Дар мушти анор аст ҳамон хуни анор.

Кашфи ҳақиқату зебоӣ аз ҷониби шоир ва нафаҳмидани он аз ҷониби ҷомеа яке аз мушкилаҳоест, ки дар таърихи шеъру адаб қариб ҳамеша вуҷуд дошта, боиси озурдагии шоирони бисёре гаштааст. Шоир бо истеъдод ва заҳмати шабонарӯзии беқиёсаш,

ки инсони оддӣ ҳаргиз ба он қобил нест, ба дараҷае мерасад, ки ҳамзамононаш аксаран дар он дараҷа нестанд, зеро на танҳо он истеъдодро надоранд, ҳатто он гуна заҳматро ҳам таҳаммул карда наметавонанд ва дар натиҷа дигар аз қудрати дарк ва қабули он ҳақиқату зебоие, ки шоир пешниҳод мекунад, оҷиз мемонанд. Агар ба асли масъала андешида шавад, он фоҷеаи ҳар ду тараф аст, балки бештар фоҷеаи ҳамзамонон аст то шоир, зеро шоир имкони аз ҷониби насли дигар фаҳмида шудан дорад, аммо ба ҳамзамонон ҳамчунин имкони бо насли дигар боз омадан мавҷуд нест. Бинобар он хонандаи шоир ҳадди ақал заҳмати омӯзиши шоирро бояд бикашад, то ба дарки ҳақиқату зебоии сухани ӯ бирасад ва байни онон ҳусни тафоҳум ва пазириши дуҷониба ба амал ояд. Инро дар назар дошта, шоир дар яке аз рубоиҳояш бо бардошту иғ роқ мегӯяд:

Аз аҳли башар кас ба ҳавоям нарасид,
Рафтам ба фалак, малак ба поям нарасид.
Гар гунбади аршро садоям бардошт,
Бар гунбади шаҳри худ садоям нарасид.

Яке аз рукнҳои бунёдии ҷомеаи имрӯзӣ ва ормонии фардоӣ, баъд аз адолати иҷтимоӣ ва ё шояд дар баробари он, шукуфоии фарҳангист, зеро муайян кардан мушкил аст, ки кадоме аз инҳо дар ҷомеаи ормонӣ муқаддамтар аз дигаре барқарор хоҳад гашт. Аз ин ҷост, дар шеъри Аскар Ҳаким масъалаи шоир ва фарҳанг, ки таърихро ҳам дар бар мегирад, мақоми бузурге дошта, махсусан дар ашъори дар солҳои охир эҷодкардаи ӯ ифодаи гуногунранги ба- деии худро пайдо менамояд. Шеърҳои «Забони тоҷикӣ», «Бубахшо, эй Ватан!», «Наврӯзи фарвардин», «Аввалу охири дунё - Наврӯз», «Эй, ки пургул мешукуфӣ…», «Замини сабзи боварҳо», «Худ чароғ и хеш бош!», «Анӯширвон дар додгоҳи адл» аз шеърҳое ҳастанд, ки дар вусъати чашмандозу жарфои андеша, барангезандагии таассуроти фарогир, инсиҷоми баён, тару тозагии забону воситаҳои тасвир ва натиҷагириҳои фарохи фалсафӣ дар сарҳалқаи беҳтарин намунаҳои шеъри муосири тоҷик қарор доранд. Дар ҳар яке аз ин шеърҳо барои таҳқиқоти ҷудогогна маводи кофӣ мавҷуд аст вале мо, мутаассифона, барои иҷрои он маҷол надорем, бинобар он сухан

дар бораи онҳо хеле мухтасар хоҳад буд. Вале як хусусияти муштараки ин шеърҳоро дар ин ҷо ҳатман бояд қайд кунам, ки он аз сарчашмаи дониш об хӯрдани онон аст, зеро бе дониши фароху амиқи таърихию фарҳангӣ эҷод шудани онон ҳаргиз имконпазир нест. Аз муҳтавои ин шеърҳо бармеояд, ки шоири онҳо на танҳо аз таҳқиқоти таърихию фарҳангии маъмули пешин, балки аз навтарини онҳо ҳам бохабар аст, ки мисоли равшани он шеъри «Худ чароғ и хеш бош!» мебошад, ки бо нигоҳе ба ҳайкали 14-метраи Будо, ки дар Аҷинатеппа пайдо карда шуда, дар осорхонаи бостоншиносии Тоҷикистон нигоҳдорӣ мешавад, эҷод гашта, ба тамҷиди Будо бахшида шудааст, ки ӯро аслан эронитабор, яъне тоҷиктабори қадим дониста, решаи таълимоташро дар таълимоти Зардушти аввал дидааст, ки ҳафт ҳазор сол пеш аз ин зистааст:

Нирвонои ту медорад маро ҳушёр,
То бубинам инҷилои бомдоди ҳастии худро
Дар Нишобуру Хуҷанду Омулу Фарғ онаву Фархор,
То канори Ҳинду дарёбор.

Омада – рафта, ту дар хоки ниёконӣ,*
Ганҷ дар вайрона, эй шаҳзодаи яктои эронӣ,
Яъне аз таҳреша тоҷику хуросонӣ,
Карда тахту тоҷи шоҳиро раҳо дар кӯйи инсонӣ.
То куҷо ё нокуҷоҳо мебарӣ худҷӯиям ин бор,
Бар чӣ рамзе мекушояд дидаамро чашми дилбинат,
Дар чӣ ранҷеву чӣ ганҷе мешиносонӣ маро осор,
Ё ки меёбам давоми хешро дар Чину Мочинат.

Дар ин шеърҳо фарҳангу таърих на чун воқеъият, ки метавонад аввалу охир дошта бошад, дарку тасвир мешаванд, балки ҳамчун ҳақиқате, ки ҳамеша ҳаст, ба қалам меоянд ва инсонро бо ҷазба ба сӯи худ мекашанд ва ё доимо бо инсонанд, зеро онҳо фарҳангу таърихи инсониятанд. Аз ин ҷост воқеияте, ки дар ин шеърҳо тасвиру ифода мешаванд, бартар аз воқеият буда, шоирро барои дарёфти ҳақиқат илҳом додаанд ва ин ҳақиқат дар кӯраи дилу ҷони ӯ гудохта, бо ҳастии ӯ омехта, ҳақиқати шахсии ӯ гаштаанд, ки ҳақиқати соҳибони ин фарҳангу

таърих ҳам мебошад. Бинобар ин, ҳар соҳиби ин таъриху фарҳанг, ки ин шеърҳоро мехонад, онҳоро на фақат маҳсули дарёфти хеш, балки хешро офаринанда ва соҳиби он медонад.

«Замини сабзи боварҳо» шеърест, ки ғ ояи сарзамини боварҳо, яъне сарзамине, ки дар он аввалин боварҳои башарӣ, яъне сарзамини нахустфарҳангҳои инсоният будани ватани аҷдодии шоирро бо муҳташамии мавзӯъ, лангари сухан, ташбеҳу истиороти тоза, баёни фасеҳ, услуби корхӯрдаи матин дар пеши назар таҷассум менамояд.

Ҳарф мехоҳам занам аз сарзамини хеш,
Ҳар чӣ мегӯям вале з-ин хок ҳарфи осмон ояд.
Баски ин марзи гиронмоя, ки мояш пой мемонем,
Дигаронро Каҳкашон ояд.

Таваҷҷуҳ мекунед, ки дар ин сатрҳо суханҳо чӣ қадар лангардор ва пурборанд, шоир махсус ба ҷои меситоям, тавсиф мекунам барин таъбирҳо, ки дар онҳо оҳанги пешакии ситоиш ҷой дорад, мисраъро дар назари аввал чун наср вале насри маҳками классикӣ «ҳарф мехоҳам занам аз сарзамини хеш» сохта, бо ин таъкид карданист, ки манзури ӯ ситоиш нест ва дар мисраи дуюм ҳам ин усулро давом дода «ҳар чӣ мегӯям вале з-ин хок…» мегӯяд ва гӯё худи маводи шеър беихтиёр иборои «ҳарфи осмон ояд»-ро дар услуби олӣ ба матн ворид месозад ва байт якбора шукӯҳу шаҳомати ғ айричашмдошт пайдо мекунад:

Ҳарф мехоҳам занам аз сарзамини хеш,
Ҳар чӣ мегӯям вале з-ин хок ҳарфи осмон ояд.

Ва баъдан маълум мешавад, ин марзе, ки мо ба рӯи он пой мемонем, барои дигарон баробари Каҳкашон будааст. Каҳкашон, ки дар шеър намоди улвият ва бекаронагист, агар ҳамчунин марзе зери қадами мост, пас мо бояд чӣ гуна қадам монем ва бо чӣ мақсад ва ҳадафҳои бузургу олӣ.

Баски ин марзи гиронмоя, ки мояш пой мемонем,
Дигаронро Каҳкашон ояд…
…Дар чунин хоке, ки дар ҳар зарраи хеш осмон дорад,

Метавон оё ба ҳадди хоку меъёри заминӣ зист.
Ман намедонам, вале медонам ин ҷо хокпош ар ҳаст,
Дил саройи ишқи гардунаш набошад, нест.

Дар ҳар зарраи хеш осмон доштани ин хок ва дар дили ҳар хокпош ҷой доштани сарои гардун суханҳое ҳастанд, ки қудсияти ин сарзамин ва маънавияти ғ ании бошандагони онро таъйину таъйид менамоянд. Ҳарчанд ин ҳолат шоирро ба гардунҳо мебарад, аммо ӯ бо тавозӯъ бар хоки ин манзар бар замин фуруд меояд ва мегӯяд:

То ба ҳарфи хомуши водӣ-ш гӯшамро фаро орам,
Вожаҳои рӯдҳоро бишнавам дар вижапардозӣ.
Гӯш бар хоки таҳаммулбор бигзорам,
Оядам аз Зардуҳишту Маздаку Монӣ-ш овозе,
Баски хоки покашон ин ҷост,
Саҷдагоҳу зинаи афлокашон ин ҷост.

Ва дар саросари ин шеър шоир аз ҳақиқатҳое ҳарф мезанад, ки онҳо бо обу хоки ӯ омехтаанд, ё беҳтараш ӯро бо онҳо сириштаанд ва дар натиҷа шоир касе мешавад, ки на дар бораи ҳақиқат ҳарф мезанад, балки худ ба ҳақиқат табдил мегардад ва шеър ба паёми ҳақиқат.Ва ин далели он аст, ки ин ва ин гуна шеърҳо, аз қабили «Наврӯзи фарвардин», «Аввалу охири дунё – Наврӯз», «Ҳадиси Одам дар офариниши Ҳавво», «Анӯширвон дар додгоҳи адл» на танҳо имрӯз, балки фардоҳо ҳам ҳамчун паёми ҳақиқат дарк хоҳанд шуд, зеро онҳо ҳамчун ҳақиқатҳое ба забон омадаанд, ки гӯяндаи онон бо ҳақиқатҳои кашфнамудааш даромехта, худ ҳақиқат гаштааст. Ва муҳимтараш боз ин аст, ҳар хонандае, ки соҳиби ин замину таъриху фарҳанги он аст, бо хондани ин шеър-ҳо онҳоро паёми хеш аз ҳақиқати хеш медонад. Воқеан ин паём аз ҳақиқати ӯву сарзамини ӯст:

Ҳамди исломат, ки ҷуз исломи некӣ нест,
Рӯдакию Мавлавиятро назири одамият кист?
То расад насли башар бар ҳадди инсонӣ,
Боядаш омухт аз ин ҳар ду мусалмонӣ…

...Эй диёри кӯчаки аз чор дарё ҳам фарохотар,
Ҳар ваҷаб хоки азизатро баландиҳои ин мардон
Кард гардуни баландахтар,
К-ин мани сарводагӯ дар ҷустуҷӯйи ҳарфи шоёнат
Мезанам акнун ба авҷи ҳафт гардун сар.

Осори Аскар Ҳаким дар шеъри муосири тоҷик намунаи бозтоби шоиронаи фалсафаи ҳастӣ мебошад, ки ин ба шеъри ӯ тароват ва ҷаззобият бахшида, онро мавриди андешаи ҳамаи онҳое менамояд, ки шинохти муҳимтарин фазилатҳои одаму оламро суроғ доранд. Шеъри асили имрӯз наметавонад бе андешаҳои амиқи фалсафӣ, ахлоқию иҷтимоӣ бошад, зеро савияи ҷомеа рӯз ба рӯз боло меравад ва хонандаи соҳибмаълумоту бофарҳанг ба шеъре ниёз дорад, ки талаботи фикрию завқӣ ва рӯҳии ӯро қонеъ кунонида тавонад. Ҳанӯз тақрибан 170 сол қабл аз ин адабиётшиноси ҷаҳоншумули рус В. Белинский навишта буд, ки «акнун ҳамаи шоирон, ҳатто бузургон дар айни ҳол мутафаккир ҳам бояд бошанд вагарна истеъдод ҳам мадад карда наметавонад...»[12]. Адабиёти мо дар мисоли осори Аскар Ҳаким ҳамин гуна асарҳоеро дорад, ки дар онҳо истеъдоди шои- рӣ бо беҳтарин ваҷҳ бо дониш ва тафаккури амиқ ба ҳам даромехта, дар баҳамҷӯшхӯрдагии эҳсосоту андеша намунаҳои хуби шеърро ба вуҷуд овардааст.

Ман ин ҷо бояд қайд кунам, ки дар ин мақола танҳо тарҳи таҳқиқе, ки бояд карда шавад, ба қалам омад, ҳар мавзӯе, ки зикр шуд, метавонад мавриди таҳқиқоти алоҳидае қарор бигирад, зеро дар осори Аскар Ҳаким оид ба он маводи кофӣ вуҷуд дорад. Ман иҷрои онро аз муҳаққиқони ҷавонтар, ки маҷоли бештари кор дошта, дар соҳаи робитаи адабиёту фалсафа пажӯҳиш мекунанд, чашм дорам, зеро дар ин соҳа дар эҷодиёти Аскар Ҳаким ва умуман дар шеъри муосири тоҷик барои таҳқиқоти арзишманд маводи фаровони ҷолиби таваҷҷуҳ мавҷуд аст.

Пайнавишт

1. Баргузидаи ашъори Аскар Ҳаким. Интишороти байналмилалии «Ал- худо», 1373. Алиасғ ари Шеърдӯст «Муқаддимаи ношир», саҳ. «д».

2. Добролюбов Н.А. Собр.соч. в 3-х томах, т.3. М.,Гослитиздат, 1952, стр.171.
3. Денисова, Искра. Обсуждение новой поэмы А. Хакима «Мой камень – алмаз» на творческой встрече в Москве, в МСПС 6 апреля 2000 г., «Памир», №№1-6, 2000 г., стр. 126.
4. Гайрат Гулом Сахи. «Обсуждение …», там же, стр. 129.
5. Зулфикаров , Тимур. «Обсуждение…», там же, стр. 128.
6. Золотцев, Станислав. «Обсуждение…», там же, стр. 123.
7. Алиасғ ари Шеърдӯст. «Баргузида…», саҳ. «д».
8. Аҷамӣ, Муҳаммадалӣ. «Нигоҳе кӯтоҳ ба қомати баланди шеър», «Адабиёт ва санъат», 16 июли соли 2009, №29, саҳ. 14.
9. Толстой Л. Н. Квинтэссенция. Философский альманах. М., Политиздат, 1990. Н. Н. Трубников (Проспект книги о смысле жизни), стр. 446.
10. Қазва, Алиризо. «Аскар Ҳаким – ғ азалсарои мутафовит». «Адабиёт ва санъат», 27 январи соли 2005, №4.
11. Бароҳанӣ, Ризо. Тило дар мис. Дар се ҷилд. Ҷилди 1. Теҳрон, 1371. саҳ. 248.
12. Белинский В. Г. Собр. соч. в 3-х томах, т.2, М., Гослитиздат, 1948, стр. 445.

Нозим НУРЗОДА
муҳаққиқ

ФАРҲАНГИ МИЛЛӢ ДАР РӮ БА РӮЙИ РАВАНДИ БЕГОНАШАВӢ

Раванди муосири ҳаводиси сиёсӣ дар баъзе мамолики шарқӣ собит сохта истодааст, ки бидуни доштани иммунитети фарҳангӣ ва сиёсӣ дар шароити сиёсии глобалӣ зиндагӣ кардан ва, муҳимтар аз ин, зинда мондан мушкил аст. Мушкил ин ҷост, ки падидаҳои номақбул, хашин, мазарратовар ва ғайриинсоние монанди бунёдгаройӣ (фундаментализм), ифротгаройӣ (экстремизм), тундгаройӣ (радикализм) ва натиҷатан, даҳшатафканӣ (терроризм)-и динӣ-мазҳабӣ фазои фарҳангӣ ва маънавии мамолики Шарқи мусулмониро фаро гирифта, роҳи бурунрафтро аз ҳар тараф бастаанд. Падидаҳои мазкур, ки зоидаи табъу зеҳни ҷаҳолатмаобони давранд, ҳамеша аз ҷониби қудратҳои бузурги минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ҷонибдорӣ шуда, вазъи куллиро дар манотиқи гуногуни шарқӣ, ба вижа, Шарқи мусулмонӣ ноҷур месозанд. Сухан сари ин аст, ки фарҳангҳои миллию бумӣ дар ҷараёни ташаннуҷи ифротгаройӣ ва тундгаройии динӣ таҳти хатари азим гирифтор шуда, дар маърази нобудӣ қарор мегиранд.

Аз таърих хуб дар ёд мондааст, ки идеологияҳои динӣ-мазҳабӣ дар ҳама давру замон бо мақсади дар инҳисори фикрӣ, сиёсӣ, маънавӣ ва иҷтимоӣ қарор додани мардум аз силоҳи таҷрибашудаи таърихӣ -- ҷаҳлу ҷаҳолат ва зулму истибдод, ки пояҳои асосии низомҳои сиёсии диктаторӣ маҳсуб меёбанд, васеъ истифода намуда, бад-ин тариқ тӯдаҳои мардумро таҳти султаи худ мегиранд. Инҳитоти фарҳангӣ ва ё тазъифу ниҳоятан аз байн бурдани фарҳанги миллӣ роҳи аз ҳама қавӣ ва санҷидашудаи таърихиест, ки тавассути он фарҳангҳо, дину ойинҳо, расму маросим, диду андешаҳо, бинишу донишҳои мардум таҳриф шуда, бар пояи ҷаҳлу зулми маънавӣ нигаҳ дошта мешаванд ва саранҷом, дар зеҳни мардум бадгумониҳои фарҳангӣ реша давонда, раванди ҳувиятсозии сунъӣ ва бегонашавӣ (процесс

отчуждение) дар ҷавомеи авомписанд тасаллут пайдо мекунад ва охируламр аз асли миллӣ ва бумӣ канда шудани комплексҳои фарҳанги мардумӣ ба миён меояд.

Бегонашавӣ раванди глобалиест, ки тайи таърихи тӯлонӣ ҳувияти қавмию миллии мардумони гуногуннажодро хароб сохта, ба онҳо ҳувияти сунъию сохта «ҳадя» намудааст. Таҷриботи ҳаводиси таърихии давраҳои гуногун гувоҳи онанд, ки тавассути ҷаҳлу зӯрӣ ва тарсу ҳаросафканӣ интишор додан ва истеҳком бахшидани сиёсат ва фарҳанги бегона қисмати зиёди мардумро ба истилоҳ, манқурт сохта, иҷборан аз бовару эътиқодоти милливу бумиаш маҳрум намудааст. Аз ҷониби дигар, мардум ва қишрҳои маърифатии ҷавомеи таҳти тасаллути сиёсат ва фарҳанги бегона қарордошта ба хотири амнияти фардӣ аз арзишҳо ва боварҳои худӣ даст мекашанд. Хатарҳои вуҷудӣ (ниг.: Бобоёров Ҳафиз. Методологияи «бехатарии вуҷудӣ»: мавзӯи нестӣ дар фалсафаи Ғарб. –Душанбе: Дониш, 2015. -С.6-7) инсонро дар баробари қудратҳои фикрию ҷисмонии бегона заиф месозанд ва ҷониби қабулу пазириши иҷбории қавонини бегонагон савқ медиҳанд. Дар ин росто, агарчи фарҳанги миллӣ тайи таърихи тӯлонӣ ҳамеша таҳти тасаллут ва контроли аҷнабиён қарор дошт ва дар натиҷаи «бориши барзиёди сели андеша ва фарҳанги бегона» тахриб шуд, вале, қатъи назар аз ситезҳои бардавоми бегонагон аз рӯйи қудрат ва тавон бори гарони фарҳанги бумиро баркашонд. Аммо, бар хилофи ҷуръату ҷасорати миллию инсонии Ибни Ровандӣ, Закариёи Розӣ, Ибни Сино, Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Носири Хусрав ва соири бузургони миллӣ, бар асари ҷаҳолатписандӣ ва хурофотпарастӣ дар масири бегонасолорӣ иқдом бардоштем ва ба қавли устод Лоиқ:

Мо на онем, ки сад чашми ҷаҳонбин дорем,

Мо ҳамонем, ки ду чашми даҳонбин дорем – ҷодаи тираву норӯшани бегонасолориро тайи асрҳои мутааддид паймудем(ниг.: Шакурӣ Муҳаммадҷон. Хуросон аст ин ҷо. -Душанбе: Маориф, 1991. –С.19). «Ду чашми даҳонбин доштан» нишони камхирадӣ, камандешӣ, кӯрзавқӣ, сатҳинигарӣ, нодурандешӣ ва таҷрибанописандии мардум аст, ки сарнавишташро бо зулму ситам ва ҷаҳлу разолат даромехта, роҳҳои бунбастиро интихоб намуд. Агар либоси фарҳанг бо хирад, ростӣ, адолат ва ҷуръату ҷасорат пероста шуда бошад, сарнавишти неку сазовор ӯро интизор аст, дар акси ҳол, дар

қолаби фарҳангҳои бегона ва тамаддуни аҷнабӣ ба сар мебарад ва ҳамеша дар ҳолатҳои хатарнок сари таъзим ба бутҳои фарҳангҳои бегона фуруд меоварад ва дар нобасомониҳо аз онҳо мадад меҷӯяд. Саранҷоми бад доштан аз бехирадӣ, беҳавсалагӣ, саҳлангорӣ, бетаваҷҷуҳӣ, бепарвоӣ ва беинсофии сардамдорони миллӣ ва мардумӣ сарчашма мегирад, ки Ҳаким Фирдавсӣ ҳанӯз дар замони худ ин нуктаи калидиро дар муносиботи фарҳангӣ ва иҷтимоӣ таъкид карда буд:

Ба Яздон, ки гар мо хирад доштем,
Куҷо ин саранҷоми бад доштем.

Раванди бегонашавӣ ва бегонасолорӣ дар даҳсолаи ахир дар муҳити сиёсӣ, ахлоқӣ ва фарҳангии қаламрави ҷумҳурӣ истеҳком ёфта, ба таври худогоҳ ва нохудогоҳ фазои иттилоотӣ ва расонаии моро фаро гирифтааст. Мутолиаи ҷароиди мустақили миллӣ дар даҳ соли охир ин даъвиро матраҳ мекунад, ки раванди бегонашавӣ ва, гузашта аз ин, бегонасолорӣ дар ҳавзаи сиёсӣ ва фарҳангии мо рӯз ба рӯз, ҳафта ба ҳафта ва сол ба сол таҳкиму тақвият ёфта, дар садади татбиқ шудан қарор дорад. Бегонашавӣ (alienation – The Oxford Rassion Dictionary. New York: Oxford University Press, 1993. -P.325) раванди фарогирест, ки тавассути он инсон дар доираи хусусият ва характери худ бо таъсири авомил ва падидаҳои гуногуни иҷтимоӣ, аз қабили дин, мазҳаб, синф, сиёсат, фарҳанг ва амсоли инҳо бегона мешавад (ниг.: Бобоёров Ҳафиз. Озодандешӣ, бегонашавӣ ва ҳувиятсозӣ дар ислом. //Ҷумҳурият №249 (22554), 19 декабри соли 2014.-С.2) ва комплекси муносиботи иҷтимоӣ -- олами афкор, гуфтору кирдори рӯзмарраи худро дар партави фарҳанги бегона таҷассум мекунад. Бегонашавӣ, ки аксаран, дар бардошт ё нусхабардорӣ (простое копирование)-и одии фарҳангу адён, расму русум ва ойину мазоҳиби бегона-аҷнабӣ зоҳир мегардад, ба тадриҷ зеҳниёти миллатро мунҳасир сохта, дар имтидоди муайяни замонӣ онро ба як ашё ё объекти истифода ва роҳандозӣ намудани ҳадафҳои геосиёсӣ ва геостратегии абарқудратони ҷаҳонӣ ва минтақавӣ табдил медиҳад. Раванди бегонашавӣ (процесс отчуждение) ҳарҷу марҷи сиёсӣ, фикрӣ, идеологӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангиро ба дунбол дорад ва он роҳи сарбаста ва бунбастиро барои қавму миллиятҳои мухталиф ба вуҷуд меоварад. **Бегонашавии фикрӣ ва идеологӣ** хатарноктарин навъи бегонашавист, ки оқибат ба **бегонасолорӣ** бурда мерасонад. Дар

имтидоди тӯлонии замонӣ ҷомеаҳои мутеъ таҳти фишорҳои равонӣ, фикрӣ, идеологӣ ва ҷисмонӣ бевосита ва бавосита фарҳанг ва идеологияи ғайрро пазируфта, ба таври тадриҷӣ дар тафаккуру тахайюли хеш ҷо медиҳанд. Дар натиҷа тафаккури истеъморӣ шакл мегирад ва роҳи озодиҳои фикрию эҷодии онҳоро банд мекунад. Ба таври маснӯӣ банд шудани ҳофизаи таърихӣ (историческая память) ба фаромӯшии хотираи миллӣ оварда мерасонад. Дар ин мавқеъ инсон ва мушаххасан, миллияту халқият ба гирдоби бетафовутӣ ва саҳлангорӣ нисбат ба сарнавишти миллӣ меафтад ва баромадан аз чунин гирдоби вахим, ки бо амвоҷи бегонасолорӣ муназзам гардидааст, кори саҳлу осон нест. Дар натиҷа, инсон на танҳо аз фарҳангу маънавиёти бумӣ ё худӣ маҳрум мемонад, балки ба бегонапараст ва бегонасолор табдил меёбад. Махсусан, дар замони даргириҳои фикрию ақидатӣ ва геосиёсӣ, ки онро дар забон ва истилоҳи сиёсӣ «бархӯрди тамаддунҳо» унвон кардаанд, ҷараёни бегонашавӣ манофеи миллӣ ва мардумиро ба хатар мувоҷеҳ месозад. Ба қавли назарияпардози геосиёсӣ ва бархӯрдҳои тамаддунӣ Самюэл Ҳантингтон: «Сиёсати глобалӣ ин сиёсати тамаддунҳост. Рақобати давлатҳои абарқудрат бар пояи бархӯрди тамаддунҳо сурат мегирад» (ниг.: Хантингтон Самюэль. Столкновение цивилизаций. –Москва: АСТ, 2006. –С.7). **Дурнамои сиёсати глобалиро Ҳантингтон дар бархӯрдҳои тамаддунҳое мушаххас намудааст, ки аслан, динмеҳваранд.** Ба сухани сареҳтар, набарду бархӯрдҳои динӣ-мазҳабӣ дар манотиқи гуногуни ҷаҳон ба нақша гирифта шуда буд ва он дар асри бисту як дар шакли тунд (револютсионӣ) татбиқ шуда истодааст. Бо назардошти шароит ва вазъи номусоиди глобалӣ, таҳкими фарҳанги бумӣ бар мабнои ҷаҳонбинӣ ва идеологияи воқеъбинонаи миллӣ, ки дар бовару асотири паҳлавӣ ва манобеи асримиёнагӣ дарҷ гардидаанд, хукми зарурат аст (ниг.: Бекзода Комил. Таърихи равшанфикрӣ аз даврони Ҷамшед то замони Фирдавсӣ. –Душанбе, 2012. -С388-389). Хатти марказии фарҳанг ва сиёсати миллӣ дар симои шаҳриёри нимаустуравӣ ва ниматаърихӣ Ҷамшед чарх мезанад ва асотири ориёӣ гувоҳӣ медиҳанд, ки ӯ на фарраи паёмбарӣ, балки фарраи шаҳриёриро ихтиёр намуда, дар ин дунё лаззат бурдан ва онро ободу зебо сохтанро меъёр ва шеваи зиндагии худ талаққӣ карда, дар татбиқи он калидғоя кӯшидааст(ниг.: Баҳор Меҳрдод. Аз устура

то таърих. Гирдоваранда ва виростор Абулқосим Исмоилпур. Теҳрон, 1384. -С. 360). Бар қолаби фарҳанги ҷамшедӣ ҷашнҳои бостонии миллӣ (Наврӯз, Тиргон, Меҳргон, Сада) рехта шуда, ҳамагӣ барои танзими барномаҳои зиндагии инсонӣ офарида шудаанд (ниг.: Рӯҳуламинӣ Маҳмуд. Ойинҳо ва ҷашнҳои куҳан дар Ирони имрӯз. Теҳрон, чопи аввал, 1376. –С.15). Аз ин лиҳоз, пуштибонӣ аз фарҳанги ҷамшедӣ ва татбиқи он дар низоми сиёсӣ ва иҷтимоии ватанӣ ба сифати идеологияи миллӣ дар ҷараёни инҳисороти фарҳангӣ ва бархӯрдҳои сиёсию тамаддунӣ тадбири калидӣ маҳсуб меёбад.

Геополитика ва геостратегия, қабл аз ҳама, бо ҳувияти миллӣ сари кор мегирад ва кӯшиш ба харҷ медиҳад, ки онро дар ҷанинаш тағйир дода, масири ҳаракати тахайюл ва тафаккури объектро ҷониби ба худ мувофиқ майл диҳад. Заъфи фикрӣ ва фарҳангӣ, зарфиятҳои тангу маҳдуди зеҳнию миллӣ боиси он мегардад, ки халқу миллиятҳо дар масири таърихи муосир аз ҷониби бозигарони бузург мавриди суиистифода ва ба истилоҳ, манипулятсия қарор гирифта, ба даргириҳою низоъҳои хашин кашида мешаванд. Ба вежа, ашхос ва миллатҳое ба доми найрангҳои сиёсӣ ва фарҳангӣ меафтанд, ки фаъол нестанд ва дар олами хурофоту тақдирпарастӣ (фатализм) зиндагӣ мекунанд(ниг.: Бобоёров Ҳафиз. Моҳияти ифротгароии динӣ аз рӯйи сенарияи «бархӯрди тамаддунҳо»-и Самуэл Ҳантингтон. //Садои мардум №4 (3305), 7 январи соли 2015. –С.3). Зарфиятҳои фикрӣ ва фарҳангии миллӣ, ба қавли донишманди тоҷик С. Ятимов, дар мафҳуми «одоби миллӣ ё характери миллӣ» меғунҷанд, ки маҷмӯаи муносиботи ахлоқии имрӯзу ояндаи миллатро дар бар мегирад (ниг.: С. Ятимов. Назарияи эҳтимолияти равандҳои сиёсӣ. //Ҷумҳурият №252 (22557), 24 декабри соли 2014. –С.3). Ҳар қадар одоб ва характери миллӣ заиф ва камзарфият бошад, дар ҷараёни бархӯрдҳои фарҳангӣ ва ахлоқӣ ҳамон қадар осебпазиртар мегардад.

Фарҳанги миллӣ на танҳо илму маърифат ва одобу маросим, балки маҷмӯан, рӯҳи миллию мардумиро таҷассум мекунад ва дар ҳофизаи таърихии миллат (историческая память) нигаҳ медорад. Хотираи таърихӣ маҷмӯаи андешавӣ, фарҳангӣ ва тамаддунии як қавм ва миллатро дар масири таърихи вуҷуд ҳифз мекунад ва ба ояндагони миллат эҳдо менамояд. Дар ин радиф, андеша ва тафаккури миллат муносибати худро, чи ба фарҳанги

миллӣ ва чи ба фарҳангҳои умумибашарӣ муайян сохта, барои рушду такомули инсон, ҷомеа ва давлати миллӣ роҳ мекушояд (ниг.: Назария ва методологияи ваҳдати миллӣ. –Душанбе: Дониш, 2007.-С.38). Фарҳанг ва тамаддунро фарҳангшиноси маъруфи амрикоӣ Вил Дюрант назми иҷтимоие медонад, ки дар натиҷаи мавҷудияташ халлоқияти он имконпазир гардида, ҷараён пайдо мекунад (ниг.: Дюрант Вил. Таърихи тамаддун. Ҷилди 1. –Теҳрон, 1343. -С.3). Ба таври куллӣ, фарҳанг бавуҷудорандаи назми иҷтимоӣ буда, тайи таърих инсон ва муҳити инсонӣ месозад. Дар муҳитҳои инсонӣ муносибатҳои мутақобилаи судманд ташаккул ва ривоҷ меёбанд. Аз ин нигоҳ, фарҳанги миллӣ, қабл аз ҳама, махсусият ва атрибутҳои писандидаи мардумиро инъикос намуда, роҳи минбаъдаи таҳаввулу тараққиро барои наслҳо мушаххас мекунад.

Ба таври куллӣ, дар раванди ҷаҳонишавӣ фарҳанги миллӣ дар инҳисор(изолятсия)-и хатарҳои зерин қарор дорад: а) пантуркизм, ки ҳанӯз аз ибтидои садаи бист таҳрифи ҳувият ва чеҳраи миллиро ҳадафи ниҳоӣ, стратегӣ ва ниҳоятан, идеологӣ қарор дода(ниг.: Шакурӣ М. Пантуркизм ва сарнавишти таърихии тоҷикон. –Душанбе: Адиб, 2010. –С.97), дар ин замина, ба сохтани симои ҷаълӣ ва фарҳанги маснӯии миллӣ пардохт. Тайи беш аз бист соли истиқлолият тавассути муассисаҳои таҳсилоти мутавассита (мактабу литсейҳо), филмҳои мутааддид ва дигар васоити муассири идеологӣ густариш ёфта истодааст; б) панисломизм-панарабизм, ки тавассути мавъизаҳои ба истилоҳ, муллоҳои маҳаллӣ ва берунӣ пиёда мешавад ва, мутаассифона, фазои иттилоотӣ, фарҳангӣ ва сиёсии миллиро мағшуш сохтааст; в) панрусизм, ки русгаройии ифротиро дар минтақа роҳандозӣ намуда, роҳро барои бегона шудани ҳувияти миллӣ ҳамвор кардааст. Ҳамчунин, урупоигаройӣ ё ғарбгаройии ифротӣ низ дар баробари соири авомили ҳувиятситез вуҷуд дорад. Мо, аслан дар зоҳир ғарбгаро ва чуноне ки баъзан киноя мезананд «ғарбзада» ҳастем. Аллома Иқбол ин масъаларо пайгирӣ намуда, таъкид дошта буд, ки қудрати Мағриб аз илму дониш аст, на аз либос ва дар ин росто, ба насли ҷавони ҷомеа ҳушдор дода буд:

Илму фанро, эй ҷавони шӯху шанг,
Магз мебояд, на малбуси фаранг.

Аз хатароти фарҳангии фавқ зиёдтар пантуркизм ва панисломизм дар минтақа таъсири амиқ ва густурдатар доранд. Онҳо ҳатто дар сатҳи расмӣ дастгирӣ меёбанд ва қисмати аъзами армияи илму маориф онҳоро ҷонибдорӣ мекунанд. Идеологияи пантуркистӣ имрӯз дар қолаби таълимоти мазҳабӣ ба арсаи фарҳанги миллӣ ворид гардидааст. Миёни авом аз эътибор ва нуфузи зиёд бархӯрдор будани тоифаи ба истилоҳ, мулло ва домулло баёнгари вазъи номутаносиби сиёсӣ ва фарҳангии минтақавӣ (ниг.: Холиқзода Ҳафиз. Оё дин, илм ва мулло равшанфикр аст? //Садои мардум.№148 (3294), 10 декабри соли 2014.-С.3), илова бар ин, салтанати безавқӣ ва камхирадӣ мебошад. Бояд тазаккур дод, ки аз охири садаи бистум дар тарҳи нави сиёсӣ масъалаи б**а ислом рӯ овардани масеҳиён ва умуман, фарҳангиёну нухбагони урупоӣ матраҳ аст.** Бо ин **фиреби назар** дастандаркорон исломгаройиро дар шакли таҷаммуи мардумӣ тавсеа додан мехоҳанд ва ин падидаро дида, ҷомеа аз диёнати исломӣ ва бартарияти он аз дигар ақоиду мазоҳиб ифтихор мекунад**.** Ҳол он ки ҳанӯз нависанда ва мутафаккири шаҳири иронӣ **Содиқ Ҳидоят** дар нимаи аввали садаи бистум ин масъаларо дарк намуда, таъкид дошта буд, ки **фаронсавиён (фарангиён – урупоиён –Н.Н.) ба ислом ин қадар зиёд часпидаанд, то мусулмононро беҳтар савор шаванд** (ниг.: Ҳидоят Содиқ. Корвони ислом. Интишороти Созмони ҷунбиши натсионалистии донишгоҳиёну донишпажӯҳон ва равшанбинони Ирон, 1361. – С.6). Чашми насли ҷавони ҷомеаи тоҷикӣ таҳти таъсири ин манипулятсия, мисли ин ки ихтиёран баста шудааст. Ин насл намехоҳад чашмашро боз карда, воқеият ва ҳақиқатро ошкоро бубинад. Охир, кори эҳсосоту тасаввурот, ки дин ва мазҳаб бар мабнои онҳо асос ёфтааст, дар сарҳади бехудӣ анҷом меёбад. Ҳувияти динӣ-мазҳабӣ, дар ҳар шакли зуҳур баёнгари ҳувияти миллӣ нест, чаро ки побанди маҳдудиятҳои ақидатист. Тайи таърихи тӯлонӣ марзи андеша, фарҳанг ва дар маҷмӯъ, рӯҳи миллӣ дар инҳисороти идеологӣ қарор дошт ва ин раванд дар шароити имрӯза, ки бархӯрдҳои тамаддунии динмеҳвар рӯз ба рӯз ташанну҅ҷ мекунанд, таҳкиму тақвият ёфта истодааст. Дар ҳоле ки дар таърихи миллӣ нахустин маротиба Куруши Кабир ба тамаддун, эътиқод, афкор, мазҳаб ва сунани иҷтимоии миллатҳои мағлуб ба дидаи эҳтиром менигарист (ниг.: Ризоӣ Абдулазим. Таърихи даҳҳазорсолаи Ирон. Ҷилди аввал. Теҳрон,

1368.–С.249), аксари наслҳои имрӯзии мо, ки бар асари фишору таҳоҷуми мағзии ифротӣ ҳувияти бегонаро пазируфтаанд, дар масири бегонагӣ ҳаракат карданро авло медонанд.

Раванди бегонашавӣ роҳи мустақимро барои бурузи ифротгаройии динӣ ҳамвор месозад. Решаю авомили бурузи ифротгаройӣ ва ба истилоҳ, экстремизми динӣ-мазҳабӣ, қабл аз ҳама, дар ақибмондагии саросарии иҷтимоӣ зоҳир мегардад. Ҳар қадар иҷтимоъ мутамоили ҷаҳолату афкори пӯсидаи гузашта бошад, ҳамон қадар хатари ҳама гуна ифроту тафритгарӣ, ки бар ҳасби истилоҳ, «авомзадагӣ» талаққӣ мешавад, онро таҳдид мекунад. **Ба назари ҷомеашиноси ironӣ Алӣ Ризоқулӣ, авомзадагӣ, ки дар асоси ҷаҳолату нодонӣ рӯйи кор меояд, як бемории риққатбор ва андешакуши иҷтимоӣ (ва миллӣ –Н.Н.) аст** (ниг.: Ризоқулӣ Алӣ. Ҷомеашиносии нухбакушӣ: таҳлили ҷомеашинохтии бархе аз решаҳои истибдод ва ақибмондагӣ дар Ирон. Теҳрон: Нашри Най, 1377. -С.227-228). Авомзадагӣ, дар асл, хирадситезӣ ё ба қавли Абдулҳодӣ Ҳоирӣ, «яксуянигарӣ» (ниг.: Зебокалом Содиқ. Мо чӣ гуна мо шудем: решаёбии илали ақибмондагӣ дар Ирон. Теҳрон: Интишороти Равзана, 1378.-С.206) буда, мунҷар ба афзоиши бемайлони ифротгаройӣ ва ба ин монанд истибдоди равонию ҷисмонӣ мегардад. Ин аст, ки маҳз салтанати тадриҷии ҷаҳолати минтақавӣ боиси вусъат пайдо кардани раванди бегонашавӣ гардида истодааст. Ҳарчанд ки илму дониши ҷаҳонӣ имрӯз вусъати кайҳонӣ касб мекунад, мо ҳанӯз дар фикри побарҷо доштани хурофоту таассуби динӣ-мазҳабӣ зиндагӣ мекунем ва ақаллан фармудаю насиҳати Мавлоно Ҷалолуддини Балхиро, ки ифтихори дину мазҳаб аст, ба эътибор намегирем:

Сахтгириву таассуб хомӣ аст,
То ҷанинӣ, кор хуношомӣ аст.

Таассубу хурофот аз нодонӣ ва ҷаҳолати иҷтимоъ маншаъ мегирад. Дар ҳолати ҷаҳолат қарор доштани ҷомеа ҳамеша ба манфиати гурӯҳҳои манфиатҷӯйи байналмилалӣ, ҳамчунин табақаҳои муфтхӯри дохилӣ буда ва ҳаст. Бинобар ин, аз ин вартаи ногувори фикрӣ ва идеологӣ, ки моро ба сӯйи бегонашавӣ ва бегонасолорӣ кашида истодааст, бо дониши зиндаи дунявӣ ва замонавӣ мебояд раҳо шуд. Дар акси ҳол, фарҳанги миллиро буҳронҳои шадид интизоранд, ки то ба ҳадди нобудии он таҳдид мекунанд. Ташаккул ва рушди тафаккури

интиқодӣ (критическое мышление) яке аз роҳҳои баланд бардоштани қудрат, масуният ё иммунитети фарҳангӣ ва сиёсии мо маҳсуб меёбад. Аз назари интиқодӣ таваҷҷуҳ намудан ба арзишҳои сиёсӣ ва фарҳангии башарӣ ва дар айни замон ба фарҳанги миллӣ, имкон медиҳад, ки зеҳни ҷустуҷӯгар ва халлоқи миллат рушду тавсеа ёбад. Гузашта аз ин, мо тайи солҳои тӯлонӣ аз як навъ эпидемияи иҷтимоии ифтихороти сатҳӣ ранҷ мебарем ва ҳамеша аз гузаштагони худ бебаркаш ифтихор мекунем, дар ҳоле ки осори онҳоро ҷиддӣ намеомӯзем, афкори пешқадамашонро дар амал татбиқ намекунем. Ҳолати мо ҳолати назариявӣ (теоретикӣ) буда, ба амалгаройӣ (прагматизм) кам таваҷҷуҳ дорем ва ё ба он, аслан эътино намекунем. Равиши муосири идеологӣ ва сиёсию фарҳангӣ ба амалгаройӣ такя мекунад, аз ин рӯ, вазъи имрӯзӣ зарурати аз назария ба амалия гузаштанро тақозо менамояд. Дар шакли шиорпароканӣ садо аз ифтихороти миллӣ дардодан басанда нест, ин ифтихоротро дар амал татбиқ бояд кард ва, албатта, на бо забон, балки бо кору пайкори самимӣ, содиқонаи ватанпарастона ва орӣ аз худнамоиву фахрфурӯшӣ. Файласуф ва мутафаккири франсавӣ Волтер гуфта буд: «Барои шинохти қавонини табиат садаҳои тӯлонӣ лозим аст, аммо барои шинохтани вазифаи инсон як рӯз кифоят мекунад, то инсон вазоифи худро шиносад» (ниг.: Аҳмадӣ Бобак. Кори рӯшангарӣ. Теҳрон: Марказ, 1384.-С.132). Бо такя ба гуфтаи Волтер, афроди солимақли халқу миллатро зарур аст, ки рисолат ва вазифаи миллӣ ва инсонии худро шиносанд ва дар пайи дифоъ аз ҳувият, ҳайсият ва фарҳанги миллӣ дар баробари фишору таҳоҷуми сиёсию иттилоотии мухарриби аҷнабӣ гомҳои устувор бардоранд. Зимнан, дар замони тавтеаҳо, иттиҳомзаниҳо ва иғвогарию дасисабозиҳои гурӯҳҳои манфиатхоҳи дохилию хориҷӣ зиндагӣ карда истодаем ва метавон ҳар навъ иттиҳомро мунтазир шуд. Бо таваҷҷуҳ ба ин, муаллифи матлаб, ба ҳеҷ ваҷҳ, муқобили навгаройиву таҷаддуд нест. Аммо намояндагони созмону гурӯҳҳои иғвогар, фурсатталаб ва авомфиреб метавонанд аъмоли зиддимиллӣ ва ё миллатситезонаи худро бо либосу пӯшишҳои «суннатписандӣ», «навгаройӣ», «тамаддуни умумибашарӣ», «арзишҳои умумибашарӣ» ва амсоли инҳо музайян карда, вориди бозӣ бигарданд ва ба қавли мардумӣ, «обро лой» намуда, моҳӣ бидоранд.

МАОРИФПАРВАРӢ ВА ТАҚВИЯТИ ҶАҲОНБИНӢ

Хоҷамуродов ОЛИМҶОН
доктори илмҳои филология, профессор

АНДЕШАҲОИ СОДИҚ ҲИДОЯТ ПЕРОМУНИ МАСЪАЛАИ ХАТТИ ПАҲЛАВӢ ВА АЛИФБОИ ОВОЗӢ

Дар нимаҳои даҳаи сеюм ва чаҳоруми қарни XX мавзӯи нақсу мушкилоти алифбои кунунии форсӣ дубора дар матбуоти Эрон мавриди ҷаҳру баҳс қарор гирифт, ки дар он тарафдорони тағийри алифбо ва мухолифони сарсахти он баҳсҳои доманадореро ба роҳ андохтанд.

Дар сафаҳоти маҷаллаи вазини "Сухан" низ мақола ва тарҳҳое доири зарурати тағйири алифбо ва мушкилоти расмулхатти кунунӣ, ки мисли хатти паҳлавӣ решаи сомӣ дошта, алифбои ҳиҷоӣ ва ба табиати забони форсӣ бегона аст, ба чоп расидаанд. Солҳои чилуми қарни гузашта дар қатори Парвиз Нотили Хонларӣ, Саъид Нафисӣ ва дигар донишмандон, нависандаи маъруфи Эрон ва донандаи хуби забони паҳлавӣ Содиқ Ҳидоят низ дар ин баҳс ширкат варзидааст. Дар яке аз шумораҳои маҷаллаи "Сухан", ки узви ҳайати таҳририяи он маҳсуб мешуд, Содиқ Ҳидоят мақолаи хело муҳаққиқона ва арзишмандеро зери унвони "Хатти паҳлавӣ ва алифбои савтӣ" ба чоп мерасонад. Муаллиф дар муқаддимаи мақола ёдрас мешавад,ки дар робита бо мушкилоти алифбои кунунии форсӣ, пеш аз ҳама, бояд бидонем, ки қабл аз иқтибоси алифбои арабӣ дар Эрони бостон чӣ дабирае маъмул будаву " масъалаи сабти ҳаракот ё асвоти каламот то чӣ андоза муроот шудааст?" [1,543].

Аз ин рӯ, Содиқ Ҳидоят, пеш аз он ки вориди баҳс гардад, мехоҳад дар бораи пайдоиши расмулхатти паҳлавӣ ва мавҷудияти навоқиси он изҳори назар намояд.

Чун ироаи Содиқ Ҳидоят аз таърихи хатти паҳлавӣ хело сода ва оммафаҳм аст, дареғ донистем, то онро барои хонандагони тоҷик иқтибос накунем:

“Ба таври куллӣ он чӣ “паҳлавӣ” меномад, шомили тамоми ашколи забони “форсии миёна” мегардад, яъне, аз замоне ки фурси қадим мансух шуд, то ҳангоме ки алифбои ҷадиди форсӣ аз арабӣ иқтибос гардид. Забони паҳлавӣ ба ду дастаи **ҷанубӣ** ва **шимолӣ** тақсим мешавад:

1. Забони китобҳои зардуштӣ ва катибаҳои ҷанубии Сосониро “форсии миёна” мегӯянд ва тарзи навиштани онро”порсик” мехонанд ва забони бумии вобаста ба он мутуни монавии Осиёи Марказӣ мебошад.

2. Забони катибаҳои шимолии Сосонӣ “парсовии миёна ва навиштаи он “паҳлавик” номида мешавад ва забони бумии шимолу шарқии Эрон, чунонки дар қитаоти монавӣ омада “ паҳлавоник” мебошад.

Лафзи “паҳлавӣ” ҳар ҷо меояд, мақсуд китобҳои зардуштиён, ки дар он “uzvorichin узворишин” ба кор рафтааст.

Куҳнатарин асаре, ки аз луғоту ҷумалоти паҳлавӣ ба даст омада, иборат аз маскукоти ҷонишинони Искандар аст, ки дар давраи **Ашконӣ** ривоҷ ёфта ва ба ҳуруфи сомии қадим навишта дорад. Валекин, амалан даврони забони паҳлавӣ ё катиба ва маскук аз Ардашери Попакон шурӯъ мешавад ва ба китобҳои динии мубадони форсии пас аз ислом то 881 мелодӣ поён мепазирад. Ҳаргоҳ қатаоте аз паҳлавӣ ба даст биёяд, ки пас аз ҳазораи мелодӣ навишта шуда бошад, як навъ тақлид аз забони мурда хоҳад буд ва ҷузви асноди паҳлавӣ ба шумор намеояд.

Забони паҳлавӣ расмулхатти фишурда ва дар ҳам печида дорад, ба илова, як мушт луғати сомӣ дар навиштаҳои паҳлавӣ роҳ ёфта, ки муодили форсии он вуҷуд доштааст [1,542-43].

Сипас Содиқ Ҳидоят тахмин мекунад, ки шумори ин луғати сомӣ, ки онҳоро “ uzvarich узворишин” меноманд, беш аз чорсад то набудааст. Аз он ҷо ки ин чорсад вожа аз маъмултарин луғоти забон аст, аз ҷумла исм, шумора, феълҳо, пайвандакҳо

ва калимаҳои бисёр маъмулӣ мебошанд, зоҳиран нисфи матнро пур мекунанд. Баъдан, Содиқ Ҳидоят тазаккур медиҳад, муодили форсии ин калимаҳои сомӣ бо ҳарфҳои авестоӣ ё форсии ҷадид навишта шуда онҳоро "**позанд**" номиданд. Шубҳае нест, ки узворишҳои луғати сомӣ навишта мешуд, аммо хонда намешуд. Ба қавли С. Ҳидоят, "зеро забони муҳовараи порсӣ сара буда ва луғати сомӣ фақат ба манзалаи аломат ва намояндаи муодили форсии он ба шумор мерафтааст. Масалан, эрониён "**маликон малико**" менавиштанду "**шоҳоншоҳ**" мехонданд [1,544]. Содиҳ Ҳидоят муътақид аст, ки " узворишин" дар забони форсӣ хонда намешудааст ва агар хонда мешуд, фарҳанги махсусе барояш таҳия намекарданд.

Далели мувассақи С. Ҳидоят барои исботи андешааш ин аст, ки бо қабули алифбои арабӣ тамоми қисмати сомии навиштаҳои паҳлавӣ ногаҳон аз забони форсӣ аз байн меравад. "Нобуд шудани ин калимот дар форсии ҷадид собит мекунад, ки калимоти сомӣ ҷуз аломате барои хондани форсӣ беш набудааст. Ин луғот бо навиштаи паҳлавӣ нопадид шуд ва луғати форсӣ чунон, ки дар позанд менавиштанд, ба колбади алифбои ҷадид даромад" [6,545].

Содиқ Ҳидоят таваҷҷуҳи хешро бештар рӯи масъалаи сабаби иқтибоси калимоти сомӣ ба шакли "узвориш" мабзул дошта, андешаҳои мусташриқини ғарбӣ, аз ҷумла Юнкер ва Вартоломей, ҳамчунин назари Ибни Надимро аз қавли Ибни Муқаффаъ дар китоби " ал- феҳрист" арзёбӣ кардааст.

Ба андешаи Содиқ Ҳидоят, иллати асосии истеъмоли " узвориш" дар навиштаҳои паҳлавӣ равшан нашудааст. Зеро " узворишҳо " дар катибаҳои Ҳахоманишӣ ва дар форсии бостон, ҳатто баъдан дар мутуни буддоии забони суғдӣ ёфтшуда низ, вуҷуд доштааст.

Содиқ Ҳидоят баъд аз дастабандиву таҷзияву таҳлили андешаҳои муҳаққиқони таъриху фарҳанги забони форсии бостону паҳлавӣ ба чунин натиҷагирии мантиқӣ мерасад, ки "**узворишҳо**" ҷузъи ҷудонашавандаи навиштаҳои паҳлавӣ буда, "дар ҳеҷ замоне ба садои аслии худ хонда намешуда ва фақат ба манзалаи аломате буда, ки ҳар ҷо муодили форсии онро ба лаҳҷаву забони бумӣ мехондаанд" [1,549].

Дар ин пажӯҳиши худ Содиқ Ҳидоят таъкид медорад, ки аз расмулхатҳои эроние, ки дар он калимоти сомии узворишӣ ба кор нарафтааст, танҳо дар навиштаҳои монавӣ мушоҳида мегардад. “Ин китобҳоро мубаллиғини монавӣ ба забони порсӣ ё паҳлавоник ва ё суғдӣ барои пайравони худ тадвин мекардаанд ”[1,553].

Аз ин рӯ, Содиқ Ҳидоят ба хулосаи дуруст меояд, ки узворишҳоро дар забонҳои маҳаллӣ метавонистанд истифода накунанд, аммо чун хатти паҳлавӣ расмулхати расмии саросари Эронзамин маҳсуб мешуда, аз ин рӯ, маҷбур буд, узворишҳоро истифода кунад. Яке аз комилтарину дақиқтарин алифбои савтии дунё, ба қавли Содиқ Ҳидоят, ки муъҷизаосо ба назар меояд, ин хатти авастоист. Ба қавли Содиқ Ҳидоят, ин алифбо тамоми садоҳои ин забони бостонро инъикос кардааст. Масъудӣ ин алифборо дар китобаш “ат–танбеҳ ва-л ишроф” “диндабира” номида, созандаи онро Зардушт меҳисобад. Аммо ба андешаи Содиқ Ҳидоят, аксари донишмандони” Аврупо муътақиданд, алифбои диндабирӣ, ки барои ҳар силоб аломате дорад ва бо хатти паҳлавӣ мутафовит мебошад, дар авохири сулолаи Сосониён ихтироъ шудааст”[1,554].

Сипас, С. Ҳидоят ривоятҳоеро дар китобҳои зардуштӣ дар бораи аз тарафи Искандари Мақдунӣ сӯзонда шудани нусхаи хаттии “Авасто”-ро, ки рӯи пӯсти гов ба хатти заррин навишта шуда буд, оварда, ақидаи нависандаи “ Бундаҳешни бузург ”-ро низ зикр мекунад: Искандар “Авесто”-ро сӯзонид, аммо “Занд” (тафсири”Авесто”)-ро ба Рум (Византия) фиристод. Ва гӯё тибқи тавзеҳи Динкарт як нусхаро Искандар сӯзонд, аммо нусхаи асосиро ба Рум фиристод ва ба забони юнонӣ тарҷума шуд.

Муҳаққиқ ба он ақида аст, “Авасто” ба алифбои савтӣ, дар замони Ардашери Бобакон навишта шудааст. Ва чунин хулосабарой мекунад:

“... қисматҳои “Авасто”, ки нобуд шуда буда, ба воситаи суннати шифоҳӣ ва ба муҷиби талаффузи дақиқи мубадҳо такмил гардида ва ба хатти диндабира забт шудааст. Ва бар хилофи хатти паҳлавӣ, ки бисёр хулосаву фишурда будаву луғати сомӣ дар он истеъмол мешуда, алифбои авастой ба ҳадди

кофӣ дорои ҳуруф ва садоҳои гуногун мебошад ва ҳатто, як луғати сомӣ дар он вуҷуд надорад"[1,555].

Баъд аз таҳқиқу муқоисаи забонҳои бумии замони шоҳаншоҳии Сосонӣ С. Ҳидоят бо вуҷуди мавҷудияти алифбои диндабира, дар хатти паҳлавӣ боқӣ мондани луғати иқтибоси сомиро ба шакли узворишҳо, ба масобаи расмулхатти расмӣ-давлатӣ ва умумии тамоми қаламрави шоҳаншоҳӣ будани он медонад. Зеро ин калимаҳо дар забонҳо (саҳеҳтараш лаҳҷаҳо-О.Х)-и бумӣ талаффуз ё сохтмони фоҳише аз забони паҳлавӣ доштанд, аз ин рӯ, онҳо "ба забони оромӣ ё дураға навишта мешуда, барои ин ки дар ҳар маҳал ба забони бумӣ талаффуз шавад" [1,557]. Ва сабаби мавҷудияти узворишҳоро дар хатти паҳлавӣ ва ба ҷои он қабул накардани алифбои савтии "диндабираро", ки "Авасто" ба он сабт шуда, ҳаққи аввалият надодан ба ҳеҷ як аз лаҳҷаҳо ё забонҳои роиҷи он замон меҳисобад.

Ба қавли ӯ, узворишҳо «ба манзалаи аломате ба шумор мерафтааст», то он калима ба талаффузи он забон ё лаҳҷаи бумӣ хонда шавад. Иловатан, С. Ҳидоят тазаккур медиҳад, ки талаффузи вожагон на танҳо дар лаҳҷаҳо ё забонҳои бумӣ ба тарзи мухталиф будааст, балки дар худи забон ва хаттӣ паҳлавӣ низ ин мушкилот вучуд доштааст. Зеро дар алифбои паҳлавӣ табдили ҳарф ё овоз ба якдигар низ ба мушоҳида мерасад. Барои тақвияти андешаи худ С. Ҳидоят чанд мисол меорад, аз ҷумла, ҳарфҳои R ва L ба ҷои ягдигар меоянд: девор – дефол, барг – балг ё ҳарфи v,p,f: гӯсфанд, гӯспанд. " ҳуруфи j,z з, с монанди бизишк, биҷишк, бичишк, бизишк ва ғайра" [1,557].

Сипас Содиқ Ҳидоят таъкид мекунад , ки дар расмулхатти пахлавӣ бидуни узворишҳо низ луғати форсии миёна ба шаклҳои гуногун хонда ва навишта мешудааст. Барои мисол, "вожаҳои обастан-овастан, опастан, опустан" –ро шоҳид меорад. Ва чунин андешаронӣ мекунад, ки мақсади Ҳамзаи Исфаҳонӣ, Ибни Надиму Масъудӣ аз "виспдобира" шояд ҳамин хатти паҳлавӣ бошад, ки ҳамчун расмулхатти воҳид дар миёни лаҳҷаҳову забонҳои бумии гуногуни қаламравии шоҳаншоҳӣ нақши расмӣ- давлатиро доштааст. Зеро он аснодеро, ки ба позанд бармегардониданд, умумият барои ҳамаи гӯшиҳои

забонҳои бумӣ надошта, дар ҳар маҳал зери таъсири забони бумӣ ба тарзи худ хонда мешудааст.

Гузашта аз ин, С. Ҳидоят ёдовар мешавад, ки он чӣ аз асноди Позанд то замони мо расида, мутааллиқ ба давраи баъд аз ислом буда, ҳама дар Ҳиндустон таълиф шуда “таъсири лаҳҷаи яздиву кирмониву гуҷаротӣ дар он машҳуд мебошад”[1,559].

Билохира, муҳаққиқ чунин суолгузорӣ мекунад, ки чаро ба ҷузъ “диндабира” дигар намунаҳои хатҳо, ки дар китобҳои қудамо зикр шудаанд, боқӣ намондааст?

Худаш посух медиҳад,ки иллати асосиро дар ҷаҳлу таассуб бояд ҷустуҷӯ кард. Дар он давра он чӣ ки аз адабиёти то исломӣ дар Эронзамин боқӣ монда буд, қасдан маҳву нобуд кардаанд ва “ ба ҳамин далел- таъкид медорад. С. Ҳидоят, аз адабиёти Эрони бостон нисбат ба аҳамияти тавсеае, ки дошта (масалан, бо муқоисаи осори санскрит) ҷузъи ночизе тавассути порсиёни Ҳинд нигаҳдорӣ шудааст” [1, 559].

Дар асари баррасии узворишҳо ва расмулхатти паҳлавӣ ва сабаби ҷойгузини расмулхатти паҳлавӣ нашудани алифбои савтии “дин дабира”-и авастоиро, Содиқ Ҳидоят дар давраи салтанати Сосониён ба вуҷуд наомадани як забони умумии адабии меъёр, ки битавонад бар соири лаҳҷаҳову забонҳои бумӣ тасаллут дошта бошад, медонад. Зеро дар ин давра танҳо расмулхатти паҳлавӣ бо узворшиҳои сомӣ ягона хатти умумӣ барои ҳамаи забонҳо ва лаҳҷаҳои бумии қаламрави шоҳоншоҳии Эрон маҳсуб мешуд. Содиқ Ҳидоят муътақид аст, ки баъд аз Ислом, ҷунбиши тағйири алифбо аз шарқи Эронзамин, яъне аз Хуросону Мовароуннаҳр оғоз шуд, яъне “пас аз иқтибоси алифбои араб ба унвони ягона василаи китобат забони Мовароуннаҳру лаҳҷаи хуросонӣ забони расмӣ гардид ва калимоти форсии он ҷонишини аломати сомии узворишин шуд, валекин дар амал ҳамон вазифаи узворишинро анҷом дод ва ишколоти расмулхатти паҳлавиро ба ҳеҷ ваҷҳ ҳал накард” [1,559-60].

Содиқ Ҳидоят бар ин ақида аст, ки чун алифбои арабӣ низ алифбои ҳиҷоисту садонокҳои кӯтоҳ навишта намешаванд, мушкили забони форсиро бароварда накард, баръакс, “**ишколоти** тозае барои забони форсӣ ба вуҷуд овард” [1,560].

Агарчи пас аз иқтибоси алифбои арабӣ ”ногаҳон” тамоми луғоти узворишин аз миён рафт ва расмулхатҳои гуногуне , ки вуҷуд дошт матрук гардид,” аммо мушкилот ҳал нашуд. Содиқ Ҳидоят дуруст натиҷа мегирад, ки яке аз забонҳои бумии Эрон (мовароуннаҳрӣ, хуросонӣ) “... вазифаи узворишро уҳдадор шуд ва бар бисёр забонҳои бумӣ ғалаба кард” [1,560].

Зеро қудрати сиёсӣ дар ин давра дар Мовароуннаҳру Хуросон тамаркуз ёфта буд (Сулолаҳои Саффориёну Сомониён). Аз ин рӯ, гӯиши форсии Мовароуннаҳру Хуросон асос ва пояи забони форсии ҷадид қарор гирифт.

Дар мавриди қабули алифбои арабӣ ба ҷои расмулхатти паҳлавӣ, ки маншаъ аз забонҳои сомӣ низ дошт, Содиқ Ҳидоят бо қотеият ёдрас мешавад, ки ин алифбо низ аз рӯи тамаллуқ ва хушомади зӯрмандони замон гирифта шуда буд. Илова бар он ин алифбои нав “ҷавлонгоҳи тозае ба дасти луғоти арабӣ дод, ки монанди сел вориди забони форсӣ гардид ва чун алифбои ноқис буд ва садоҳои ҳуруфро ҳифз намекард, бисёре аз луғоту калимоти форсӣ муарраб шуд ва кам-кам лафзи қаломи сохтагӣ ривоҷ ёфту луғати бегона ҷузви забони муҳовара гардид”[1,560].

Сипас муҳаққиқ алифбои паҳлавӣ ва алифбои арабиро муқоиса намуда нишон медиҳад, ки чун ҳар ду алифбо решаҳое аз забонҳои сомӣ доранду ҳарфҳо занҷиравӣ ва ҳиҷоианд, аз ин рӯ тағйироту таҳаввулоти забонро нишон номдиҳанд. Барои тақвияти ашдешаи хеш забони Шекспирро бо забони имрӯзи англисӣ дар муқоиса мегирад, ки хеле аз ҳам фарқ мекунанд, аммо забони Фирдавсӣ бо забони форсии имрӯз кам тафовут дорад.

Ин иллатро С. Ҳидоят маҳз дар алифбои арабии иқтибос шуда медонад. Аз ин рӯ, таъкид медорад, ки” забон заъиф шуда, қуввати собиқи худро аз даст дода ва ниёзманд ба мутародифот гардидаву хондани он бисёр душвор ва фақат ба одати чашм аст” [1.561]. Агарчи, аз назари муалллиф, забони форсӣ яке аз куҳнатарину осонтарин забонҳои ориёист “аммо дар қолаби сомӣ рехта шудаву қарордодҳои сохтагӣ барояш вазъ гардида, ки аз решаи аслии худ мунҳариф гаштааст” [ҳамон ҷо]. Сипас С. Ҳидоят таъкид медорад, ки забони форсӣ қоидаи (дастури) мӯшикофе дорад, аммо дар асари беалоқагии мо ба мутолиаи

забони “Авесто” ва паҳлавӣ онро фаромӯш ва “қавоиди сохтагӣ аз забони сомӣ барояш вазъ“ кардаем. Зеро луғоту калимоти паҳлавӣ дорои маонии дақиқ мебошад,ки форсии имрӯз дар асари саҳалонгорӣ аз даст додааст.” [ҳамон ҷо]. Барои бурҳони андешаи худ чанд феъли зерро оварда тазаккур медиҳад, ки ҳар яке дар мавриди муайян истеъмол мешудаву маънии хосеро ба дӯш доранд: **шунидан, шунудан, шунухтан, нинюшидан, нинюхшидан, ашнудан** ва ғайра.

Содиқ Ҳидоят аз мушкилоти дигари хатти форсии ҷадид, яъне алифбои арабӣ, дандонаҳо, нуқтагузорӣ ва надоштани ҳуруфи савтӣ данинста, эрод мегирад, ки маҳз ин мушкилот боиси он шудааст, то “луғати форсӣ маҳҷуру номаънус дар фарҳангҳо ба сад ҷур навишта шуда, магар ба шакли аслии худ ва бисёре аз луғати форсӣ ба сурати ғалати машҳур даромада, монанди “**пизишк**” ба ҷои “**бизишк**”, “**каждум**” ба ҷои “**газдум** ”, “**пинҳон**” ба ҷои “**бинҳон**”, “**басиҷ**” ба ҷои “**пасич**” ва ғайра ” [ҳамон ҷо].

Бад-ин робита муаллиф ислоҳи хатти имрӯзи форсиро ногузир меҳисобад ва чунин ибрози андеша мекунад:

“Аз ин рӯ, масъалаи ислоҳи хат мавзӯи бисёр муҳим ва ҳаётӣ барои забони форсӣ ба шумор меравад ва бидуни ин ислоҳ ҳар гуна роҳи таҳқиқ дар забони форсӣ масдуд хоҳад буд, яъне иқтибоси ҳуруфи савтии лотинӣ, ки мутаносиб бо садоҳо ва мухтасоти забони форсӣ бошад”[1,562].

Содиқ Ҳидоят барои тақвияти пешниҳоди хеш ба алифбои лотинӣ гузаштани ҳамзабонони хеш тоҷикҳо ва курдҳои хориҷ аз Эронро мисол оварда, тазаккур медиҳад:

“Дар ин замина озмоиши муҳимме анҷом гирифта, яъне курдҳои хориҷ аз Эрон ва тоҷикҳо, ки ба забони бумии форсӣ гуфтугӯ мекунанд, алифбои савтии лотиниро пазируфтаанд ва натоиҷи бисёр судманд ба даст овардаанд” [Ҳамон ҷо].

Муаллиф дар ин мақолаи таҳқиқотии ҷолиби хеш, ки перомуни хатти паҳлавӣ ва алифбои савтӣ анҷом додааст, ба чунин натиҷагирии мантиқӣ меояд, ки чун дар Эрон бостон забонҳои маҳаллӣ ва шеваҳои китобатии мухталифе ривоҷ доштааст, барои умумият додан ё расмӣ кардан, хатти паҳлавӣ ва истеъмоли узворишҳои сомиро иқтибос кардаанд ва алифбои савтии “дин дабира” –ро барои китоби “Авесто” ва забонҳои

маҳаллӣ, ки дар доираи қаламравии маҳдуди он забон мавриди истеъмол будааст, истифода мекарданд. Аз ин рӯ, Содиқ Ҳидоят бар он таъқид дорад, ки мутаассифона, алифбои форсии ҷадид, ки решаи сомӣ дорад, он нақсҳои расмулхатти паҳлавиро рафъ накард ва посухгӯи табиати забони форсӣ нест. Аз чумла, иброз медорад:

“Алифбои форсии ҷадид бисёр ноқис аст ва илова бар ин ки нуқси расмулхатти паҳлавиро муртафеъ насохта, ишколоти дигаре ба он афзуда, ки форсиро ба шакли як забони душвору хушку қарордодӣ дароварда ва ба ҳеҷ ваҷҳ шоистаи муқтазиёти забони зинда дар дунёи имрӯз намебошад” [1, 562].

Содиқ Ҳидоят дар повараки мақолааш дар иртиботи камтаваҷҷуҳии донишмандони эронӣ ба таҳқиқи забони форсии бостон, забони “Авесто” ва забони паҳлавӣ изҳори таассуф карда, таъкид медорад, ки “аз лиҳози забонишиносӣ ва қавоиди сарфу наҳв форсии кунунӣ муҳтоҷ ба мутолиаи бисёр дақиқи паҳлавӣ мебошад ва бидуни таҳқиқи комил дар забони “Авесто” ва паҳлавӣ бисёре аз ишколоти луғавӣ ва сарфу наҳви форсӣ ҳаргиз ҳал нахоҳад шуд” [1, 561].

Басо ҷои таассуф аст, ки то ба имрӯз на дар Эрон ва на дар Тоҷикистон таҳқиқи ҷиддии таърихи забонҳои эронӣ, аз ҷумла, паҳлавӣ, суғдӣ, бохтарӣ, хоразмӣ дар сатҳи хело пойин қарор дошта, ба забоншиносии муқоисавии таърихии забонҳои эронӣ аслан таваҷҷуҳ намешавад.

Адабиёт

1. Содиқ Ҳидоят. Хатти паҳлавӣ ва алифбои савтӣ // Содиқ Ҳидоят. Навиштаҳои пароканда. Муассисаи интишороти “Нигоҳ”, Теҳрон, 1384/2005 ҳ.ш. 647 с.

Аслиддин САЛИМОВ
устоди ДДЗТ ба номи С.Улугзода

ИДЕЯИ НЕКӢ ВА САРВАТМАНДӢ ДАР ҲАЁТИ ИНСОН

Яке аз асолатҳои замони мо ва хусусан, проблемаи равоншиносии навтарин, аз муайян кардани ҳаёти инсон, ки оё маҳсули воқеият ва ё истеъдод аст, иборат мебошад. Равоншиносони муосир Роберт Киёсакӣ, Ҷон Шоул, Боддо Шеффер, Наполеон Хил ва олими тоҷик Саидмурод Давлатов ба хулосае омадаанд, ки ҳаёти одамон маҳсули идеяҳояшон мебошанд. Онҳо худи ҳамин идеяро сарчашмаи комёбӣ ва нокомӣ мебинанд. Лекин инсонро маҳсули қобилият ва тарзи афкор ҳисобида, муҳити иҷтимоиро батамом инкор намекунанд. Аз ин рӯ, яке аз масъалаҳои олии тамоми илми муосир, аз ҷумла антропология ва психология, аз равшан сохтани муҳити иҷтимоӣ ва дар он муҳит чӣ гуна ташаккул ёфтани шахсият иборат мебошад. То ҳол илм ҷавоби қонеъкунандаи масъалаи муҳит ва истеъдодро ошкор накардааст. Ҳар дуи онро аз ҳамдигар ҷудо тасаввур намудан монеаи ҷиддӣ барои шинохти воқеият мегардад. Чунки идеяҳо, назарияҳо ва ҳама чизи мавҷуда хосияти абадӣ надорад. Аз ҳамин сабаб Маркс аз шарҳ ва маънидод кардани ҳаёти инсон дида, дигаргун сохтани онро афзал медонист. Лекин худи ӯ исбот мекард, ки “одамон пеш аз он ки бо сиёсат, илм, санъат, дин” машғул шуда тавонанд, дар навбати аввал бояд “хӯранд, нӯшанд, хонаю ҷой ва сару либос” дошта бошанд. Аммо имрӯз иддае аз инсонҳо дар дунё бо сабабҳои сердаромадӣ контрол кардани шахсияти худро аз даст додаанд, гурӯҳи дигар бо сабабҳои танқисии молиявӣ ба ҳар гуна амалҳои бадахлоқӣ даст мезананд. Чунин одамон ба ҳамин сабаб худро нашинохтанд, ба ҷони худ ҷавр кардаанд, ба эҳсосот

дода мешаванд. Шахсияти худро эҳтиром карда натавонистанд. Инсон барои он ки саломатии тани худро нигоҳ дорад, бояд ӯ аввал идеяи солими ҷисмро дошта бошад. Аксарияти инсонҳое, ки ба сахттарин бемориҳо (СПИД) гирифтор шудаанд, маҳз одамони аз лиҳози ҷаҳонбинии тиббӣ ақибмонда мебошанд. Шахсиятҳое, ки аз худ қаҳрамониро ба мерос гузоштаанд, онҳо аз ҳар ҷиҳат идеяи қаҳрамониро доштанд. Ба ҳамин тариқ ба хулосае омадан мумкин аст, ки инсон ба ғайр аз муҳити ҷамъиятӣ маҳсули истеъдод, идея, қобилият мебошад.

Идеяи некӣ

Ман фикр мекунам, ки инсон бояд мисли Замин бошад. Ба монанди он ки ҳама чизи хушкро Замин сабз месозад, инсон низ қобилияти дигаргун сохтани ҷаҳонбинии худ ва одамони дар як давр зиндагикунандаро дорад. Аммо боз ҳамин инсон аст, ки дар рӯи Замин тухми сулҳу ҷангро мекорад. Онро ба мерос мегузорад. То рӯзе, ки мо ҳастем, проблема ҳаст. Аммо ҳамаи инсонҳои номуваффақ аз муаммоҳо фоҷиа месозанд. Аз нигоҳи мо идеяи некӣ ва бадӣ моҳияти инсонро ташкил медиҳад. Даст задан ба некӯкорӣ на ба хотири қаҳрамонӣ ва шуҳратпарастӣ, балки болотар аз он-расидан ба мартабаи инсонӣ мебошад. Ба вуҷуд омадани хислати некӯкорӣ азалӣ набуда, он маҳсули тарбия ва муҳити иҷтимоӣ мебошад. Ман фикр мекунам ҳама чиз аз байн меравад, аммо некӣ хусусияти ҷовидонӣ дорад. Инсонҳо дар натиҷаи тарбия ислоҳ мешаванд ва ба корҳои бузург даст мезананд. Лекин моҳияти тарбия асоси хислатҳои одамонро ташкил медиҳад. Инсонҳо мумкин аст, дар рӯҳияи бадахлоқӣ тарбия гиранд ва дар муҳити носолим ба воя расанд. Одамон маҳсули тарбияе мебошанд, ки аз кӯдаки ба онҳо таълим додаанд. Агар дар ҷомеа бадахлоқӣ зиёд аст, ба ин тарбиядиҳандагон гунаҳкор мебошанд. Мо бо идеяҳои некӯкорӣ аз инсонҳо нобуд кардани қувваҳои бадиро, ки дар вуҷуди онҳо зуҳур дорад, баркандан мехоҳем. Аммо чунин тарбияҳои некхоҳонаро аз кӯдакӣ, навҷавонӣ, ҷавонии инсонҳо оғоз намудан зарур аст. Некӣ идеяи абадӣ мебошад. Ҳеҷ як андеша монанди он одамонро ба ҳамдигар наздик намесозад. Фикри некӣ ба некӣ ва фикри бадӣ ба бадӣ мебарад. Нахуст инсонҳо бояд тафаккур, тасаввур, хислат, ҷаҳонбинӣ, ботин, ақида ва

дигар муҳимтарин арзишҳояшонро рушд диҳанд. Барои рушд додани ин арзишҳо одамон ба як таълимоти ҷиддӣ ниёз доранд. Ҳамаи одамон мувофиқи ахлоқашон ва ақлашон амал мекунанд, аммо боз дар навбати худ ба иштибоҳҳои таърихӣ даст мезананд. Хатогиҳо маҳсули сустии ҷаҳонбинии одамон ва тасаввуроти носолим нисбат ба ҳаёт мебошад. Хатогиҳо хусусияти зиёдшавӣ ва бозтакроршавиро доранд. Танҳо халқҳои солим тарбия аз гузаштаи пурифтихор ва ноком метавонанд, ибрат гиранд. Некӣ намудан бар одамон, торикиҳои равонӣ ва норасоиҳои инсонро аз байн мебарад. Некӯкорӣ одамонро аз бешарафӣ ва корҳои ҷиноятко̄рӣ боз медорад. Ба назари мо, адолат дар некӯкории умум ҳосил мешавад. Одамони эгоист ҳеҷ гоҳ забонашон бо қалбашон мувофиқ намеояд. Бо ин гуна одамон наздик будан боиси коҳиш ёфтани хирад ва ахлоқ мешавад. Одамони дурӯя ҳамеша дар зиндагӣ аз фаъолияти шахсиятҳои нотакрор маҳдудият меҷӯянд ва ба иштибоҳ роҳ додани ононро мунтазир мешаванд. Дар бисёр лаҳзаҳои муҳимми ҳаёт ин ранг одамон ба дигарон такя намуда, аммо дар вақтҳои заруриашон худро аз мардум пинҳон мекунанд. Вафодорӣ ва содиқ будан ба арзишҳои азалии инсонӣ барои онҳо беаҳамият мебошад. Инсонҳое, ки ба воситаи фиреб ба шӯҳрат майл доранд, бояд аз чунин фикрҳои маҳдуд ва амалинашаванда даст кашанд. Зеро ҳеҷ гуна бадӣ, то абад дар қабати пардаҳои ҳаёт пинҳон намемонад. Одамони якзабон ҳамеша дар муносибат ба халқ на аз рӯи мансаб, на аз рӯи шӯҳрат, балки бо сабаби нерӯҳои ақлонии ботиниашон баробар ба ҳамагон сухан меронанд. Дар замири чунин инсонҳо ҳаёт ва одамон арзиши муқаддас мебошанд. Маҳз одамон бо сабаби моҳияти ҳаётро дарк намуданашон некхӯ мешаванд. Аз ҳама чизи моддӣ арзишҳои маънавӣ боло гузошта мешавад. Дар ҳаёт инсонҳои якхӯ ҳамеша иродаи қавӣ ва маънавиёти мағлубнашаванда доранд. Инсонҳои зиёд некиро барои манфиатҳои шахсӣ мекунанд. Некӣ танҳо дар ҳамон вақт ба одамон рӯҳ мебахшад, ки аз ғаразҳо пок бошад. Зебоӣ ва шӯҳрати инсонро ҳаёт бо мурури даври худ аз байн мебарад ва ин ҳолат барои ҳамаи одамон яксон мебошад. Аммо одамон некӯкориро гоҳо дар масири зиндагӣ фаромӯш мекунанд. Сабаби чунин фаромӯшкориҳо сустии эътимоди одамон ба идеяи некӣ мебошад. Аксарияти инсонҳо аз ҳодисаҳои оддӣ ба дараҷаи баланди фикрӣ ва рӯҳӣ маюс мешаванд ва ба оянда умед

бастанро ба худ ҳатто иҷозат намедиҳанд. Ин гуна инсонҳо ноумедиро ҳамчунон дар ботини худ ҷой додаанд, ки ҳама чизи воқеиро бад меҳисобанд. Дар чунин мардум хислатҳои эгоистӣ ва пессимистӣ ба андозаи боло рушд мекунад. Онҳо наметавонанд дар ҳаёт хушбин бошанд. Ҳақиқат танҳо он чизе аст, ки онҳо меҳисобанд. Бинобарон мо дар ҳар гуна монеаҳои ҳаёт рӯҳафтода нашуданро ба инсонҳо зарур медонем. Ҳеҷ гуна ғаму дард, ормону ҳасрат, бадбинӣ ва бадфикрӣ ҳаётро тайғир намедиҳад. Одамон набояд ҳангоми навмедӣ аз ҳаёт ва сохти мавҷудаи иҷтимоӣ норозӣ гарданд. Зеро бо чунин роҳҳо ҳаракати ҷомеа ғайриимкон мебошад. Одамон ҳангоми нотавониҳояшон ба Худованд рӯ меоранд ва ҳамачиро аз ӯ мехоҳанд. Ҳамачиро аз Худованд талаб доштан нишони коҳилии инсонҳо мебошад. Одамон бояд ба ирода ва илм такя кунанд ва нақши худро дар зиндагӣ фаромӯш насозанд. Шодӣ ба саломатӣ ва сарватмандшавии одамон кӯмак мерасонад. Онро аз вуҷуди худ баркандан, нишони эҳтиром накардани шахсияти худ мебошад. Одамони зиёд ҳатто сабаби ғусса ва рӯҳан ранҷ кашиданашонро намедонанд. Аз ин рӯ, илм ва дониш бар он заруранд, ки ба қалби миллионҳо одамони рӯҳшикаста умед банданд. Ба назари мо заминаи ҷомеаи боадолат, маҳз аз хислатҳои миллӣ ва рӯҳияи умум иборат дониста мешавад. Ҳалли масъалаи шодӣ ва ғам аз нигоҳи мо сухани оромкунанда ва ё як чизи ба хаёлот асосёфта набуда, ҳамчун воқеият ба ҳаёти инсонҳо наздикӣ дорад. Ҳар гуна рӯҳияи шодмонӣ ва гамангез дар охир ба худ хос натиҷа меорад. Ҳар як шодӣ ба шодмонии дигар ва ҳар як рӯҳафтодагӣ ва рӯҳшикастагии дигар сабаб мешавад. Ҳар як эҳсосоти бад ба ҳаёти бад сабаб мегардад. Бинобарон ранҷро таҳаммул кардан, ба меҳнат одат намудан хеле муҳим мебошад. Ҳар як шахсият ҳаёти умумиинсониятро мушоҳида меронад ва дар ҳолатҳои ақибмондагӣ дидани зиндагии худ ва аз сабаби танқисии шароитҳои иқтисодӣ мумкин аст, ки аз ҳаёт дилгир шавад. Аз ин рӯ, мо тарафдори ғамандешии инсонҳо нестем, аз категорияҳои имконият, хушбахтӣ, комёбӣ, боварӣ, худсозӣ, ва фаровонӣ андеша намудан зарур медонем. Инсонҳо дар замин абадӣ намемонанд, лекин ҳамеша аз пайи расидан ба рӯзгори саодатманд шуда муттасил ба кӯшишҳои идеалӣ даст мезананд. Зеро ҳамин ахлоқ ва ақле, ки дар вуҷуди онҳо ниҳон аст, имкон медиҳад, то ба

ояндаи худ умед банданд. Ҷомеаи бомаърифат маҳз ҳамон ҷомеаест, ки дар он инсонҳо ба ояндаи бузург доштани зиндагиашон эътимод доранд. Ба назари мо ҳар як шахсият бояд ранҷу алами дилро бар дили худ нигоҳ дорад ва вазнинии мушкилоти хештанро бар дӯши дигарон нагузорад. Аммо инсонҳо баъзан аз зудбоварӣ ва сустиродабуданашон дарду ранҷашонро ҳарчи зудтар ба дигарон изҳор мекунанд. Ин гуна муносибат метавонад эҳтироми шахсро дар назди атрофиён паст созад. Барои он, ки инсонҳо ҳамеша аз ҳаёт наноланд, бояд иродаи қавӣ, дили мустаҳкам ва дониши амиқ дошта бошанд. Вазифаи инсонҳои некӯкор аз умед бахшидан ба ҳаёти одамони заҳматкаш ва бепарастор мебошад. Ҳар як одамон новобаста аз иқтидори маънавӣ ва моддӣ дар баробари ҳам ба эҳтиром ва эътибор сазовор мебошанд. Аз ин лиҳоз, чунин баробарбинӣ натиҷаи идеяи некӣ мебошад, ки ба зиндагии дигарон умед мебахшад. Инсонҳо қобилияти шинохтани ҳамдигарро дошта бошанд ва барои дуруст шинохтани одамон зарур аст, ки дониш ва истеъдоди баланд дошта бошӣ. Зеро мумкин аст, ки бо сабаби таҷрибаи ҳаётӣ надоштан, инсонҳои бадахлоқро нексиришт пиндорӣ ва баръакс нобиғагонро девона ҳисобӣ. Ҳар он чизе, ки дар асоси дониш таҳлил намешавад, маҳз ҳақиқати дурӯғ мебошад. Ҳамаи одамон дар ботинашон қобилияти худсозӣ доранд, аммо бештари онҳо онро дарк намекунанд. Сабаби чунин нашинохтани ҳақиқат аз заифии шуур ва ҷаҳонбинӣ аст. Инсонҳо дар мавридҳои зиёд ба зоҳири фард нигариста ба шахсияти он баҳо мегузоранд. Одамоне, ки бо нигоҳи зоҳирӣ ба ҷаҳони ботинӣ баҳо медиҳанд, иштибоҳи бузург мекунанд. Инсон бояд ҳақро аз дурӯғ, некро аз бад, хирадмандро аз ҷоҳил, паҳрезкорро аз зишткор ҷудо карда тавонад. Мо ҷараёни шинохти одамонро аз амалкардҳояшон пай мебарем ва на аз тарзи суханпардозиҳои философиашон. Инсонҳо дар мавридҳои зиёд дар бобати шинохти ҳамдигар ба иштибоҳ даст мезананд. Тавассути эҳсосот фикри ҳамдигарро қабул мекунанд ва бо ҳамин ҳиссиёт мехоҳанд эътиқод варзанд. Ҳар чизе, ки бо эҳсосот қабул мешавад дар охир мумкин аст, ки пушаймонӣ орад. Аз ин рӯ, ба фикри одамон бо назари ҳиссиётӣ не, балки маърифатӣ нигарист. Зеро на ҳар шахсони бисёрдон ва китобхон паҳрезкор мебошанд. Агар одамон ҳамдигарро ҳамон тавре, ки ҳастанд, шиносанд, ин дар ҳақиқат мӯъҷиза мешавад. Дар ин

гуна ҷомеаи худшинохта фақат онҳое комёб мешаванд, ки истеъдод ва қобилият доранд. Пас дар ин ҷомеа ҷои тақлидкориро эҷодкорӣ, эҳсосотро ақлгароӣ, худсӯзиро худсозӣ мегирад. Дар ин ҷомеа ҳиссиёти одамон нисбат ба ҳаёт гарм мешавад ва ба қалби онон умед пайдо мегардад. Инсонҳои нодон дар мавқеи паст мемонанд ва онҳо маҳсули ҳаракатҳояшон мебошанд. Ин одамон вуҷуди худ ва дигаронро ҳис карда наметавонанд. Эҳсосоти бадашонро идора карда, онро аз байн намебаранд ва ҳамеша дар як поя қарор мегиранд. Дар вуҷуди онҳо коҳилӣ, бахилӣ ва ин қабил иллатҳо мавҷуданд. Онҳо чизи зиёдро меомӯзанд, вале худро такон дода наметавонанд. Аз ин рӯ, ба хулосае омадан мумкин аст, ки бояд сиёсатмадорон ва идоракунандагон қобилияти инсоншиносӣ дошта бошанд. Агар дар ҷомеа одамони соҳибистеъдод ҳукмронӣ намоянд, адолати воқеӣ бунёд мешавад. Зеро идоракунандагони қобилиятнок ба рушди қобилияти дигарон сабаб мешаванд. Рушди шуури маърифатии инсонҳо аз муҳити иҳотакунанда вобастагӣ дорад. Ҳукмронии ғояи ташаббус маҳз аз мавҷудияти одамони эҷодкор сар мезанад. Барои мо чизи аз ҳама асосӣ аз байн бурдани сустсаводии умум мебошад. Бемаърифатӣ боиси сар задани беадолатиҳо, ҷангҳо ва дигар бадбахтиҳои куллӣ мегардад. Барои одамони бемаърифат на мутафаккири нобиғавӣ, на шахсияти некӯкор, на инсони ахлоқӣ будани дигарон аҳамияти муҳим надорад. Барои онҳо ҳама чизи берун аз ахлоқ воқеияти оқилона фаҳмида мешавад. Дар ин маврид илм бояд решаҳои сустмаърифатиро чуқур омӯзад ва роҳҳои наҷот аз онро ба инсонҳо тавсия диҳад. Ба назари мо нахустсабаби нобаробариҳо заифии қобилияти шинохт ва маърифати омма мебошад. Одамони нодон ҳаёти номуваффақона доранд. Гузашта аз ин чунин одамон таҷриба ва сохтори нодурусти фикррониашонро ба дигарон медиҳанд. Чун одамони нодон фикр кардан дар зеҳни атрофиён шакл мегирад ва дар натиҷа муҳити ҷомеа ба бӯҳрони ақл ва ахлоқ гирифтор мешавад. Мубориза асосии инсонҳо дар ҳаёт аз шинохт ва рушд додани дониш иборат мебошад. Танҳо худи инсонҳо маънавиёташонро бунёд мекунанд. Одамон дар мавридҳои зиёд эҳсос мекунанд, ки бояд дар зиндагӣ некӯкорӣ намоянд, раҳмдил бошанд ва соҳибистеъдод гарданд.

Идеяи сарват

Иқтисодчӣ ва равоншиноси маъруф Роберт Кийосакӣ навиштаст, ки "фарқият вуҷуд дорад, байни камбизоатӣ ва муфлисшавӣ. Муфлисшавӣ ҳолати гузаранда, аммо камбизоатӣ ин абадӣ аст"[1.с.11]. Масъалаи мубрами дигар дар зиндагии инсонҳо ин чӣ гуна "ҷамъ кардани мол" ва дар кадом роҳ сарф кардани он мебошад. Дар мавриди тадбиқ шудани принсипҳои идоракардани пул дар роҳи некӣ ҳаёти инсонҳо дигаргун шуда, натиҷаҳои судмандро ба миён меоранд. Идора карда тавонистани пул ва инкишоф додани он боиси қонеъ гардидани талаботи моддӣ мешавад ва бечуну чаро хусусияти созандагиро соҳиб мегардад. Инсон бо истифода аз захираҳои зеҳнӣ ва ақлонӣ неъматҳои табиат атокардаро истифода мебарад. Истифодаи оқилонаи неъматҳо аз одамон қобилият ва дониши молиявиро талаб мекунад. Фикр мекунам, инсонҳо пулу сарваташонро дар кадом роҳ сарф месозанд, хеле муҳим мебошад. Зеро одамони зиёд дар мавриди ҷамъ кардан ва сарф намудани пул ба эҳсосот дода мешаванд. Онро як маротиба пайдо намуда боз зуд аз даст медиҳанд. Барои рушди сарват инсонҳо бояд аввалан сохтори тафаккурашонро сарватманд намоянд. Бо қашшоқии ақл сарватманд шудан ғайриимкон мебошад. Одамони аз лиҳози маънавӣ камбизоат сарватро дар роҳи ботил истифода мебаранд. Барои ин гурӯҳ одамон сарват танҳо худқонеъсозии талаботҳои бепоён мешавад. Чунин одамон наметавонанд эҳсонкорӣ намоянд ва ба зиндагии дигарон кӯмак расонанд. Аксарияти инсонҳо аз он сабаб камбизоат боқӣ мемонанд, ки сарвати андакро идора карда наметавонанд. Дар ҳолати каме хуб гардидани шароитҳои иқтисодиашон ба коҳилӣ роҳ медиҳанд. Агар одамон ба пул эҳтиромкорона ва зиракона муносибат нанамоянд, ҳеҷ гоҳ сарватманд намешаванд. Моликияти шахсӣ доштанро қонуни асосии зиндагии имрӯза инкор намекунад. То он даме, ки одамон доираи андешаҳои иқтисодиашонро устувор насозанд, ҳаёти минбаъдаашонро ба тавре, ки мехоҳанд, нахоҳанд дид. Бояд одамон оромона ҳаёт ба сар баранд, аз бенавоӣ наҷот ёбанд ва шоистаи сарватмандӣ бошанд. Танҳо инсонҳо метавонанд коҳилиро ба заҳмат иваз намоянд. Созандагони ҷомеа худи одамонанд, ки байни ҳам

муносибатҳои гуногун доранд. Идеяи асосии олимони сатҳи ҷаҳонӣ оид ба рушди сарватмандшавӣ ин бартарафнамоии коҳилии худи одамон мебошад. Агар муносибати инсонҳо дар маркази худшиносӣ қарор гирад, онгоҳ ҳиссиёти онон нисбат ба ҳаёт тайғир меёбад. Инсонҳо бе мол зиндагӣ карда наметавонанд ва тавассути шароитҳои иқтисодӣ ба ҳам вобастагӣ доранд. Чунин муносибатҳоро таърихи ақлонии инсоният гувоҳ аст. Бинобарон муваффақиятҳои моддӣ натиҷаи заҳмати пайвастаи инсонҳо аст. Аз рӯзҳои аввали зиндагӣ шахсияти инсонҳо дар дохили муносибатҳои иқтисодӣ ташаккул меёбад. Дар ин маврид шахс наметавонад, ки муҳим будани шароитҳои моддиро фаромӯш созад. Инсони заҳматкаше, ки мо тасвир менамоем, дар комёбӣ ва нокомии молии худ танҳо худро сабабгор медонад. Чунин шахс талаботҳояшро тавассути қобилияти кордонӣ қонеъ мегардонад. Дар шинохти муносибатҳои молӣ ва роҳи рушди он, камолоти маънавии инсонҳо зарур мебошад. Ҳамаи одамон торафт бештар дар раванди маърифатнокӣ аз ӯҳдаи идоракунии иқтисодӣ мебароянд. Рафти воқеаҳои ҳаётӣ нишон медиҳад, ки одамон роҳи ҷамъ кардани сарватро меомӯзанду, аммо чӣ гуна зиёд кардани онро намедонанд. Моликияти давомдор ин равандест, ки барои дар ҳамагуна вазъияти иҷтимоӣ ба инсонҳо хизмат мекунад. Аммо ҳар кас аз таҷрибаҳои ҳаётиаш хулоса мебарорад ва вобаста ба он соҳиби моликият мегардад. Андешаҳои иқтисодии инсонҳо қобилияти инкишоф, дигаршавӣ ва хусусияти зиндагисоз доранд. Мақсади ниҳоӣ на расидан ба моликият ва шӯҳрат аст, балки болотар аз он аз чунин моликият некӯкорӣ карда тавонистан ва дасти бепарасторонро гирифтан мебошад. Агар одамон идеяҳои ахлоқии рушди иқсодиро наомӯзанд, онгоҳ онон тасаввур менамоянд, ки танҳо бо роҳи нодуруст даромади худро баланд мекунанд. Ин андешаи нодуруст ҳамчунон инсонро фаро мегирад, ки худи ӯ ин ҳолатро эҳсос намекунад. Агар аз забони Саидмурод Давлатов гӯям: «сарватмандон меандешанд, ки танҳо бо роҳи рост сарватманд шудан имкон дорад. Камбизоатон бошанд, баръакси он фикр мекунанд»[2]. Сарватмандии асосӣ дар ҳаёт сарвати маънавӣ мебошад. Камбизоатии асосӣ қашшоқии ақли инсон аст.

Қобилияти шинохт

Мо одамонеро медонем, ки “Қуръонро” аз ёд медонанд. Одамоне ҳам ҳастанд, ки ғазалиёти Румию Саъдию Лоиқро медонанд. Дар ҳамин партав ҳастанд, одамоне, ки “Капитал” – и Марксро такрор ба такрор мехонанд (ин асар бояд сатҳи даромадро тағйир диҳад). Лекин аҷобати кор дар он аст, ки ҳамин одамон худашон дигар нашуданд. Ҳаёташон дигар нашуд. Проблема дар китоб нест, мушкилот дар вуҷуди инсон аст. Бисёр “донистан” ҳоло кафолати хушбахтии инсон нест, аммо бисёр “фаҳмидан” сабаби дигаргунии ҳаёти реалии инсон мегардад. Одамоне ҳастанд, ки дар як вақти муайян се сериали дарозмуддатро тамошо карда, маҳдудиятҳои равонӣ ва ҷаҳонбинии худро дарк намекунанд. Хондан ва дарк кардан маънои дигар сохтани ҳаётро дорад. Дигаргун шудани характер. Дигаршавии сатҳи даромад. Хондан ин аз бар кардани миллион фактҳои иҷтимоӣ нест. Фикр мекунам, маҳдудияти маорифи дунё дар он аст, ки ба мо чӣ хел хушрӯ навиштанро ёд медиҳанд, аммо чи тавр зебо зиндагӣ карданро не. Ба мо математикаро меомӯзонанд, лекин чӣ тарз идора кардани пулро не.

Ба ҳамин тариқ, мо дар боло дидем, ки инсонҳо, барои он ки некӯкор, поквиҷдон, хушбахт ва сарватманд зиндагӣ кунанд, бояд, пеш аз ҳама, онҳо ҳамин идеяҳоро дошта бошанд.

Адабиёт

1. Кийосаки Р. Богатый папа, бедный папа. – Минск: Попурри, 2016. – 224 с.
2. Давлатов С. Стратегия мышления бедных и багатих людей. - Бишкек., 2012.

Мухбирҷон КЕНҶАЕВ
Шодиҷони РАМАЗОН
ходимони илмии Академияи илмҳои
Ҷумҳурии Тоҷикистон

ОЛИМИ МУМТОЗ ВА ИНСОНИ КОМИЛ

Илмат ба амал чу ёр гардад,
Қадри ту яке ҳазор гардад.

Олимҷон ҚОСИМОВ 15-уми январи соли 1959 дар шаҳри бостонии Панҷакент, дар оилаи зиёӣ ба дунё омадааст. Дастпарвари Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва доктори илмҳои филологӣ - яке аз мутахассисони шинохтаи риштаи забоншиносии тоҷик ба шумор меравад. Аз соли 1982 инҷониб ба омӯзиши масъалаҳои калимасозӣ ва вожашиносии забони тоҷикӣ, маданияти гуфтор, фарҳанги номгузорӣ ва дигар паҳлуҳои забони адабии тоҷик машғул аст. Номбурда, мувофиқ ба номаш олими маъруф ва инсони комил буда, дар рушди илму фарҳанг ва маорифи кишвар хидматҳои зиёд карда меояд.

Қосимов Олимҷон Ҳабибович муаллиф ва мураттиби зиёда аз 300 рисолаву мақолаҳои гуногуни илмӣ ва илмӣ-оммавӣ мебошад. Фаъолияти илмии мавсуф аслан масоили муҳим ва мубрами забони тоҷикӣ, вижагиҳои луғавии “Шоҳнома”-и Ҳаким Абулқосими Фирдавсӣ, таърихи вожаҳо ва номвожаҳои тоҷикӣ, таҳқиқи меъёрҳои вожагузинӣ ва истилоҳсозии забони тоҷикиро фаро мегирад.

Нигоштаҳои илмӣ-интиқодии ӯ, хусусан роҷеъ ба омӯзиши хусусиятҳои сохториву маънoии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ басо ҷолиби таҳқиқу таваҷҷуҳ мебошанд. Рисолаҳои номзадӣ ва доктории ӯ ба таҳқиқи калимасозӣ ва вожашиносии “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ бахшида шудаанд, ки аз ҷониби аҳли тадқиқ мавриди эътироф қарор гирифтаанд. Мондатарин асарҳои

илмии Қосимов О.Ҳ. ба забонҳои русӣ зери унвонҳои «Деривация в «Шахнаме» Фирдавси» (соли 2006), “Картина животного мира в «Шахнаме» Фирдавси” (с. 2011), “Лексика растений в “Шахнаме” Абулкасима Фирдавси” (с.2011),“Лексика и словообразование в “Шахнаме” Абулкасима Фирдавси” (с.2016) ва 6 номгӯи китобу беш аз 300 мақолаҳои илмиву таълимӣ дониста шудаанд. Ҳамзамон Қосимов Олимҷон муаллифи китоби дарсии “Забони давлатӣ” барои синфҳои 5-уми мактабҳои таҳсилоти миёнаи умумии Тоҷикистон (с.2018), муҳаррири масъули ҷилди 2-юми “Фарҳанги мукаммали забони тоҷикӣ” (ҳарфи Б), яке аз мураттибон ва муҳаррирони “Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ” (с.2008-2010, дар 2 ҷилд), “Фарҳанги русӣ ба тоҷикӣ” (ҷилди 1, с. 2018) мебошад. Бар замми ин муҳаррири чандин асарҳои илмӣ, аз он ҷумла, муҳаррири илмии нашри тоҷикии китоби дарсии «Таърихи фалсафа» (муаллифон-олимони норвегӣ Г. Скирбекк ва Н. Гиле, М., 2000, -887 с.) аст, ки дар шаҳри Тошканд соли 2004 ба забони тоҷикӣ ба табъ расидааст.

Лозим ба тазаккур аст, ки дар асарҳои худ муаллиф бар асоси матни комили “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва дигар осори насрию назмии адабиёти тоҷикии форсӣ масъалаҳои ташаккул ва таҳаввули вожагони забони тоҷикиро дар мисоли забони “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ мавриди баррасӣ қарор додааст. Қосимов О.Ҳ. дар натиҷаи тадқиқоти чандинсолаи худ дар асоси матни “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ба хулосае омадааст, ки забон ва назми Ҳаким Фирдавсӣ намунаи беҳтарини забони адабии тоҷик дар асрҳои IX–X мебошад. Он чун забони бою пурғановат дорои хусусиятҳои зиёде буда, дар асоси омӯзиши амиқ чандин паҳлуи забон ва услуби шоирро муайян кардан мумкин аст.

Муҳаққиқи маъруф ҳамзамон зимни баррасии вижагиҳои луғавии забони шоир яке аз масоили мубрами забон -баромади таркиби луғавии “Шоҳнома” –ро дар маркази пажӯҳиши худ қарор додааст. Ба андешаи муҳаққиқ, асоси таркиби луғавии “Шоҳнома” -ро бештар калимаҳои аслии тоҷикӣ ташкил мекунанд ва ин шаҳодат бар он аст, ки Абулқосим Фирдавсӣ дар эҷоди асари безаволи худ ба забони зиндаи мардум ва осори гузаштаи ба забони паҳлавӣ ва форсии қадиму миёна, ки аз

таъсироти унсурҳои бегона эмин буд, такя намудааст. Дар натиҷа “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ҳамчун намунаи барҷастаи забони ноби тоҷикӣ эътибори баландро соҳиб гардидааст.

Қосимов О.Ҳ. дар асоси чунин хулосаҳои ҷолиби илмӣ 19-майи соли 1988 рисолаи номзадиашро дар мавзӯи “Калимасозии пасвандии исм дар “Шоҳнома”- и Абулқосим Фирдавсӣ” таҳти роҳбарии узви вобастаи АИ ҶТ Шарофиддин Рустамов бомуваффақият ҳимоя намудааст.

Зимнан, бояд қайд кард, ки Олимҷон Қосимов дар тарбияи муҳаққиқони ҷавони соҳаи забоншиносӣ низ саҳми хеле арзандаи худро гузоштааст. Аллакай, чандин нафар шогирдони ӯ дар соҳаи мазкур рисолаҳои номзадӣ дифоъ кардаанд. Ӯ дар давоми панҷ сол (солҳои 2007-2012) масъулияти котиби илмии Шӯрои ҳимояи Институти забон ва адабиёти ба номи Абӯабдулло Рӯдакиро бар уҳда дошт ва дар ин давра ҳимояву танзими санадҳои бештар аз 60 нафар унвонҷӯёнро муваффақона созмон додаву ба анҷом расонидааст.

Феълан дар корҳои ҷамъиятии якчанд мактабҳои олии кишвар ва институтҳои мухталифи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолона иштирок мекунад. Бо Шӯроҳои илмии муассисаҳои гуногун ҳамкории қавӣ дорад, чандин экспертизаҳои забоншиносӣ ва коршиносии лоиҳаҳоро анҷом додааст. Узви сексияҳои забоншиносӣ ва узви Шӯрои дифои рисолаҳои номзадӣ ва доктории ИЗА ба номи Рӯдакӣ, ДМТ ва ДДОТ ба номи С. Айнӣ мебошад.

Тавре ки дар фавқ иброз доштем, олими мумтоз Олимҷон Қосимов солиёни зиёдест, ки ба масъалаҳои калимасозиву вожашиносии забони тоҷикӣ дар заминаи воҳидҳои луғавии “Шоҳнома” машғул мебошад ва дар ин бобат як қатор асару мақолаҳои илмӣ - назариявӣ ва илмӣ- таҳқиқотӣ низ ба нашр расонидааст.

Рисолаи доктории мавсуф зери унвони «Лексикаи “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ», ки мавзӯи он дар Шӯрои илмии Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ таҳти суратҷаласаи № 5 аз 18.05.2004 сол тасдиқ гардида буд, дар таърихи 22.12.2011 аз рӯйи ихтисоси 10.02.22.-“Забонҳои халқҳои кишварҳои хориҷии Аврупо, Осиё, Африқо, бумиёни

Амрико ва Австралия (забонҳои эронӣ)” бомуваффақият дифоъ гардидааст.

Олими маъруф дар заминаи вожашиносии “Шоҳнома” даҳҳо мақолаҳои илмӣ роҷеъ ба вожа ва номҳои хоси ин асари безавол таҳия ва нашр кардааст, ки тадқиқот роҷеъ ба шоҳмот ва истилоҳоти он, номҳои бурҷҳои осмон, номи растаниву ҷонварон, номвожаҳои топоними Суғду Бохтар, Марв, Урганҷу Урметан, Хутан, Фароб, Ҳинд, Ганг, Чину Мочин ва истилоҳоти марбути он ва чандин номҳои дигар дорои иттилооти ҷолиб буда, намунаи беҳтарини мақолаҳои ӯ ба ҳисоб меравaнд.

Олимҷон Қосимов дар чандин конфронсҳои байналмилалӣ, аз он ҷумла дар шаҳрҳои Ереван (1989), Ленинград (1989), Самарқанд (2003), Улан-Батор (2010), Ашқобод (2010, 2011, 2012, 2013, 2014), Теҳрон (2010, 2011, 2012), Қарочӣ (2011), Машҳад (2011), Табрез (2014), Урумчӣ (2014), Қизил-Ӯрда (2015), Қазон (Россия, 2017), Деҳлӣ (2018), Душанбе (1985 -2016) бо гузоришҳои ҷолиби илмӣ-тадқиқотии хеш иштирок намудааст, ки маводи онҳо ба шакли маҷмӯа низ ба табъ расидаанд.

Зиёда аз 100 мақолаи илмӣ-интиқодии мавсуф ба масъалаҳои назарияву амалии забоншиносии тоҷик бахшида шуда, дар “Донишномаи Рӯдакӣ” ва дар ҷилдҳои аввали нашри нави “Энсиклопедияи миллии тоҷик” ба чоп расидаанд. Ӯ дар ҷашни 1150-солагии Рӯдакӣ фаъолона ширкат варзида, роҷеъ ба вожашиносии осори Рӯдакӣ беш аз 60 мақола ба нашр расонида, дар таҳрири мақолаҳои ба масоили забони осори Рӯдакӣ бахшидаи “Донишномаи Рӯдакӣ” саҳми бориз гузоштааст. Мақолаи ӯ бо номи “Юсуф дар шеъри устод Рӯдакӣ”, “Вожаи “бӯй” дар шеъри устод Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ ва Шайх Камоли Хуҷандӣ” дар маҷмӯаҳои илмии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба нашр расидаанд. Номбурда инчунин дар ҳамоишҳои байналмилаливу ҷумҳуриявие, ки ба масоили забони шеъри Рӯдакӣ ва даврони ӯ бахшида шудаанд, бо гузоришҳои илмӣ фаъолона иштирок намудааст.

Қосимов О. дорои чандин ифтихорномаҳои Вазоратҳои маориф, илм, фарҳанг, саноат, Ҳукумати шаҳрҳои Душанбею Панҷакент мебошад. Ӯ дабири масъули маҷаллаи илмии “Ахбори Академияи илмҳои ҶТ, Шуъбаи илмҳои

ҷамъиятшиносӣ", узви ҳайати таҳририяи маҷаллаи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ ҶТ "Суханшиносӣ", узви ҳайати таҳририяи маҷаллаи илмии "Маҷмӯаи таҳқиқотҳои фарҳангии Осиёи Марказӣ"-и Донишгоҳи Кангнами Ҷумҳурии Корея мебошад.

Мавсуф ҳамчунин узви Иттиҳодияи рӯзноманигорони Тоҷикистон ва Конфедератсияи байналмилалии журналистон, Ҳаками (судяи) ҷумҳуриявии судҳои ҳакамӣ ва узви Шӯрои ҷанговарони интернатсионалисти ИДМ буда, соҳиби медалҳои "Ветерани амалиёти низомӣ", медали ҷашнии 5-солагии Қувваҳои Мусаллаҳи ҶТ, ифтихорномаҳои КМ ЛКСМ Тоҷикистон (1987), Кумитаи иқтисодиёт ва саноат (1994), Вазорати маориф (1997), Вазорати фарҳанг (1998), Академияи илмҳои ҶТ (2017), Ҳукумати шаҳри Панҷакент (1998, 2000) мебошад. Инчунин муддати мадиде сардабирии нашрияи бонуфузи Мақомоти иҷроияи маҳаллии ҳокимияти давлатии шаҳри Панҷакент – рӯзномаи шаҳрии "Зарафшон"-ро ба уҳда дошт.

Аз таҳқиқоти ӯ маълум аст, ки дар соҳаи лексикология имрӯз дар ҷумҳурӣ яке аз мутахассисони варзида маҳсуб ёфта, нигоштаҳои ӯ барои рушду таблиғи забони давлатӣ ва эҳёи арзишҳои асили он нақши муҳим доранд. Фаъолияти ӯ чун олими сермаҳсули соҳаи забоншиносӣ сазовори эътироф аст, дар ин самт рисолаву мақолаи арзишманд дар маҷаллаҳои илмии муътабар ба табъ расонидааст.

Таълифоту мақолаҳои ӯ ки ба забонҳои русӣ, англисӣ, чинӣ, кореягӣ ва забонҳои туркӣ тарҷума шудаанд, барои муаррифии арзишҳои асили забони миллӣ, хусусан, забони "Шоҳнома"-и безаволи Фирдавсӣ ва паҳлуҳои фарҳангии он нақши муҳим мебозанд.

Соли 1997 моҳи апрел аз рӯи барномаи мубодилаи мутахассисони Авруосиё дар Донишгоҳи Небраскаи Иёлоти Муттаҳидаи Америко ҳамроҳи гурӯҳи устодон машғули коромӯзӣ будааст.

Дар тӯли понздаҳ соли охир дар ҳамкорӣ бо ташкилотҳои гуногуни ватаниву байналхалқӣ дар рушди соҳаи маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷиҳати амалӣ сохтани бисёр

барномаҳои омӯзишӣ, аз қабили “Усулҳои фаъоли таълим” ва “Усулҳои таълими калонсолон” дар ҳамкорӣ бо созмонҳои номбаршуда ҳиссаи сазовори худро гузоштааст.

Аз соли 1985 дар вазифаҳои гуногуни соҳаи илму маорифу фарҳанг фаъолияти густурда намуда, аз моҳи октябри соли 2006 вазифаи мудири шуъбаи фарҳангнигорӣ ва истилоҳоти Институти забон, адабиёт, шарқшиносӣ ва мероси хаттии АИ ҶТ, аз соли 2017 вазифаи мудири кафедраи забони тоҷикии Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Синоро ба уҳда дорад.

Фаъолияти омӯзгории Қосимов Олимҷон низ васеъ буда, дар давраҳои гуногун дар вазифаҳои мудири кафедраи фанҳои гуманитарӣ, сардори Департаменти фанҳои башарӣ, декани факултет (Донишгоҳи технологии Тоҷикистон, Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат), мудири кафедраи илмҳои иҷтимоӣ, ноиби ректор оид ба корҳои илмии Донишгоҳи озоди Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент кор кардааст. Айни замон дар Донишгоҳи давлатии тиббии Тоҷикистон ба номи Абӯалӣ ибни Сино, Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ ва Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода барои магистрҳо ва аспирантҳо аз фанҳои гуногуни соҳаи забоншиносӣ дарс мегӯяд. Инчунин дар ДМТ (2013-2014), ДДОТ (2017) ва Донишгоҳи давлатии Данғара (с.2018) ба ҳайси раиси Комиссияи имтиҳони хатм фаъолият кардааст.

Меҳнатдӯстӣ, рушди мунтазами маънавӣ, ҳисси масъулиятшиносӣ ва муносибати некбинона бо ҳамкорону ҳамкасбон заминаи обрӯю эҳтироми ӯ дар байни ҷомеа гаштааст. Дар тарбияи оила ва фарзандон низ таваҷҷуҳи махсус зоҳир мекунад, ки ҳамаи 4 нафар фарзандаш таҳсилкардаи макотиби олӣ ва пайрави падари хеш ҳастанд.

Олимҷон Қосимов аз ҷумлаи шахсонест, ки сифатҳои шарифи инсонӣ насибаш гаштаанд. Ӯ бо шарофати фитрати азалӣ ва хислатҳои илмдӯстию заҳматкашии хеш ба қуллаҳои баланди илми забоншиносии тоҷик расида, пайваста машғули таҳияи осори гаронбаҳои илмию таълимӣ буда, дар баробари сертараддуд буданаш дар қалби шогирдону ҳампешагони худ

ҳамчун инсони комил ва намунаи ибрату пайравӣ маъво гирифтааст.

Ӯ фардест, ки дорои сифатҳои шоистаи инсонӣ, аз қабили ҳалимию фурӯтанӣ, хоксорию дақиққорӣ, серталабӣ, эҳтироми инсон, новобаста аз миллату маҳаллу мазҳаб ва амсоли инҳост, ки манзалату эътиборашро дар байни шогирдону ҳамкасбони сершумораш боз ҳам афзун менамоянд.

Дар анҷом мо, нигорандагони ин сатрҳо, ки бо ӯ насиби ҳамкорӣ дорем, зиёд сабақ омӯхтаему аз маслиҳату раҳнамоиҳои беғаразонааш зимни иҷрои корҳои илмӣ баҳравар гардидаем, аз мавриди муносиб истифода бурда, ҷашни зодрӯзашро самимона шодбош менамоем:

Эй дӯст, таваллудат муборак бодо,
Шодӣ ба ману худат муборак бодо.
Хуршед ба хидмати ту бархостааст,
Ҳар лаҳза буду шудат муборак бодо!

Нурова МАТЛУБА
омӯзгори фанни таърих ва ҳуқуқи муассисаи таҳсилоти миёнаи умумии №91 ноҳияи Синои шаҳри Душанбе

ОМӮЗГОР ВА ВАЗЪИ ҶАҲОНБИНИИ ИЛМӢ (ГУЗОРИШИ МАСЪАЛА)

Башарият дар тӯли таърих тамоми мушкилот: дарду ранҷ, заъфу нотавонӣ, мусибату хатарот, яъсу ноумедӣ, бархӯрди нобаробару номутавозин бо ҳаводиси даҳшатбори табиӣ, фалокату фоҷеот ва амсоли инҳоро бо неруи ақлу хирад ва илму дониш таҳаммул ва ҷуброн намуда, ҷараёни муқовимату муборизаҳои худро алайҳи мушкилоти рӯзгор то имрӯз идома дода истодааст ва ин раванд оянда низ вусъат хоҳад ёфт. Ногуфта намонад, ки дар ҷаҳони муосири мутамаддин, бо назардошти шароити фаннию техникӣ ҷараёни муборизаи инсони боақл, ҳушманд, донишманду бофаросат суръати тоза касб мекунад. Аммо, мутаассифона, протсесси муҷаҳҳазшавӣ бо илму дониши зинда ва замонавӣ дар аксари кишварҳои пасошӯравӣ кунду заиф ба назар мерасад (ҳарчанд дар ин самт баъзе пешравиҳо мушоҳида мешаванд, аммо, ба таври куллӣ, вазъи фарогирии донишу ҷаҳонбинии илмӣ дар минтақа ба талаботи имрӯзӣ ҷавобгӯ нест). Албатта. мушкилот зиёданд, вале мушкили асосӣ, ба назари мо, заъфи биниши илмӣ дар ҷомеа мебошад.

Дар зимн, ҷаҳонбинӣ маҷмӯи огоҳӣ, тасаввурот ва донишҳои инсон дар бораи олами ҳастӣ ва ҷомеа мебошад. Муҳимтар аз ҳама, ковишу ҷустуҷӯйи маънои вуҷуд ва мақоми инсон дар олами ҳасту буд аз вижагии ҷаҳонбинӣ маҳсуб меёбад. Инсон маҳз тавассути фарогирии анвои ҷаҳонбинӣ – бинишҳои асотирӣ, динӣ, илмӣ ва фалсафӣ аз як давру марҳила ба давру марҳилаи дигари таърихӣ ворид гардида, дар қолаби бинишҳо зиндагиашро созмон дода, ба рушду таҳаввул расидааст. Ҷараёни рушду таҳаввули шахсияти инсон, ки бар асоси биниши илмӣ ва фалсафӣ имконпазир гардидааст, то имрӯз муваффақона идома меёбад. Аммо чигунагии ҷаҳонбинӣ дар ташаккул ва

рушди шахсияти инсон ва дар маҷмӯъ, ҷомеа таъсири амиқ мерасонад. Агар аҳли зиё, ки омӯзгор ба ин табақа шомил аст, дар рақобатҳои имрӯзии фикрӣ, сиёсӣ, идеологӣ ва фарҳангӣ, ғолибан бар ҷаҳонбинии динӣ такя кунад, хурофоту таассуб дар ҳар шакле бар ҷомеа мусаллат ва билохира вазъи бӯҳронӣ дар минтақа ҳукмфармо мегардад. Бинобар ин, оромиши фикрию иҷтимоӣ ва сиёсию фарҳангӣ ба нуфузи ҷаҳонбинии илмию фалсафӣ дар ҷомеа вобаста аст.

Маълум аст, ки дар саргаҳи тараққиёти иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ омӯзгор қарор дорад. Омӯзгоре, ки бо неру ва тавони зарурии зеҳнӣ, илмӣ ва ақлонӣ масири зиндагии ҷомеаро, сифатан тағйир медиҳад ва насли наврасу ҷавонро ба сӯйи хирадварзӣ ва фазилатмандӣ раҳнамун месозад. Маҳз омӯзгор бо дониш, биниш ва фазилату фаросати худ наврас, насли ҷавон ва дар маҷмӯъ, ҷомеаро аз вартаи хатарбори ҷаҳолату таассуб. ки тавлидгари торикию зулмот аст, мераҳонад ва ба сӯйи рӯшанию доноӣ раҳсипор мекунад. Албатта, манзури мо омӯзгорест, ки донишу ҷаҳонбинии илмӣ дорад ва тарзу тариқи фаҳму дарки олам, ҳодисаю воқеаҳо, шикасту рехт ва бурду бохти ҷаҳони инсониро бо диди тоза ва орӣ аз таассубу хурофот ба хонанда мерасонад. Мутаассифона, вазъи имрӯзаи фикрӣ ва маънавӣ баёнгари он аст, ки на ҳама омӯзгор дониши хуби ихтисосӣ ва, муҳимтар аз ҳама, ҷаҳонбинии илмӣ дорад ва дар шарҳу тавзеҳи масъалаҳои гуногуни иҷтимоию сиёсӣ, фарҳангию иқтисодӣ, илмию фалсафӣ ва ахлоқию зебоишиносӣ, ки дар ҷараёни дарс, ба таври худогоҳ ва нохудогоҳ, ихтиёрию беихтиёр зоҳир мешаванд, моҳир аст. Маҳорати омӯзгор дар баррасӣ ва муҳокимаи мавзӯъҳо ва шарҳи ҳодисаҳо ӯро миёни на танҳо хонандагон, балки байни табақаҳои гуногуни ҷомеа обрӯманд месозад.

Бояд зикр кард, ки пешравию инкишофи мактабу маорифи кишвар танҳо ва танҳо ба донишу ҷаҳонбинии зарурии омӯзгор бастагӣ дорад. Агар, фарз кунем, омӯзгор тамоми методу усулҳои танзими дарсро донаду онҳоро ба таври бояду шояд дар раванди тадрис истифода намояд ҳам, дар сурати надоштани ҷаҳонбинии илмӣ ҳадафмандии дарс, ки дар илмияти маводи таълимӣ зоҳир мегардад, таъмин намешавад ва ин заъфи фикрӣ, аз устод ба таври силсила ва занҷир ба шогирд ва ниҳоятан ба ҷомеа интиқол меёбад. Шогирдон минбаъд мактабро хатм

намуда, дар байни мардум кору фаъолият мекунанд ва зарфиятҳои маҳдуди фикрию ақлониро бо худ -- ба ҷойи кору фаъолият мебаранд. Аслан, сабаби ба самти донишу биниши илмӣ нагаравидани омӯзгорон дар камхонию камҷустории онҳо зоҳир мегардад. Ба таъбири дигар, муаллимони имрӯза, аксаран, завқи кунҷковӣ, шавқи ковишу ҷустуҷӯи масъалаҳои муҳиму ҷолиби илмӣ-фалсафӣ, таърихӣ, сиёсию иҷтимоӣ ва фарҳангиро надоранд ва зиёда аз ҳама, дар дарёфт ва мутолеаи маводи илмӣ-таҳқиқӣ, аслан беҳавсалаанд. Албатта, шароити иқтисодӣ, камбуди молию пулӣ, буҳрони молиявӣ дар коҳиш ёфтани сатҳи ковишу ҷустуҷӯ ва мутолеаи омӯзгорон таъсири манфӣ расондааст ва имрӯз низ ба раванди бинишмандии омӯзгор аз ҳар ҷиҳат таҳдид мекунанд. Дар деҳот омӯзгор шояд ба адабиёти илмӣ-таҳқиқотӣ, рӯзномаю маҷаллаҳои илмӣ-таҳлилӣ, ки маҳз дар онҳо масъалаҳои мухталифи илмӣ-фалсафӣ бозгӯ ва баррасӣ мегарданд, кам дастрасӣ дошта бошад. Воқеан, дар деҳот мушкилоти зиёди молиявию пулӣ, хонаводагию хоҷагидорӣ зиндагии омӯзгорро дунболагирӣ намуда, фурсати мутолеот, огоҳӣ аз масоили муҳимми илмӣ-фалсафиро хеле маҳдуд мекунад. Аммо дар шаҳр низ дар робита ба ин масъала вазъ чандон беҳтар нест, балки дар бисёр ҳолатҳо нигароникунанда аст.

Дар шароити ҳозир надоштани ҷаҳонбинии илмӣ-таҳлилӣ дар байни табақаи омӯзгор ба як мушкилии саросарӣ табдил ёфта истодааст ва ҳалли бетаъхири он вазифаи тамоми ниҳодҳои фарҳангӣ ва маърифатии кишвар ба ҳисоб меравад. Ба доми таассубу хурофот гирифтор шудани ҷомеа ва баъзе ашхоси фарҳангии кишвар гувоҳи он аст, ки биниши илмӣ дар минтақа ба буҳрон ё кризиси амиқ рӯ ба рӯ шудааст. Ин аст, ки ҷаҳолату хурофот ва таассуб ниҳодҳои гуногуни иҷтимоиро фаро гирифта, ҷомеаро ба ҳолати карахтӣ вомедорад. Барҳақ, шоире муносиби ҳол рубоии зеринро сурудааст:

Бо ҷаҳл бубаста дасту фарёд кунем,
Мушкил пайи мушкилот эҷод кунем.
Бо ҷаҳлу таассубу хурофоти азим,
Ин умри азизи хеш барбод кунем.

Дар ҳақиқат, ҷаҳлу хурофот дар миёни қишрҳои гуногуни иҷтимоӣ реша давонида истодааст ва рафъи ин нуқсони даҳшатбор ва хатарзо аз мо — ходимони мактабу маорифи

кишвар масъулияти фаровонеро тақозо мекунад. Кор то ба ҷое расидааст, ки аксарияти омӯзгорон дар доираи хурофоту таассуби динӣ-мазҳабӣ қарор дошта, шеваи тафаккури ҷадид ва ҷаҳонбинии илмиро на танҳо намеписанданд, балки аз он дурӣ меҷӯянд (ва дар бисёр мавридҳо аз биниши илмӣ ва фалсафӣ, ки аз дигар анвои ҷаҳонбинӣ бо шакку тардид, чуну чаро ва интиқодоти мудаллал фарқ мекунад, сахт меҳаросанд). Ростӣ, вазъи номусоиди фикрию биниши ба дурнамои сиёсати маорифи кишвар бетаъсир намемонад ва ба ояндаи дурахшони миллати тоҷик як навъ таҳдиду хатар эҷод мекунад. Тасаввур кунед: агар муаллим ва омӯзгор дар ҳолати фақри фикрӣ ва бӯҳрони андешавӣ қарор дошта бошад, чӣ гуна метавонад ба насли наврас ва натиҷатан, ба ҷомеа таъсири мусбат расонад? Ба ҳар сурат, иддае аз омӯзгорон имрӯз ба вартаи хурофоту таассуби динӣ-мазҳабӣ афтида, ба сабаби кӯрзавқӣ, камҳавсалагӣ, фориғболӣ, камандешӣ, каммутолеагӣ ва саранҷом бемасъулиятӣ дар ҳолати фақри қарор гирифта, дар баробари ҳуҷумҳои идеологии бегона истодагарӣ карда наметавонанд (аксар маврид, ба сабаби безавқию камҳавсалагӣ ба домони хурофот часпида, аз мутаассибони динӣ-мазҳабӣ дифоъ мекунанд). Ин вазъияти ногувор боиси нигарониҳои ҷиддӣ мегардад ва воқеан, ҷойи нигаронӣ вуҷуд дорад.

Рафъи бӯҳрони мавҷуда, пеш аз ҳама, ба дӯши ниҳодҳои фарҳангӣ ва маърифатӣ, ки пешсафи онҳо омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ мебошанд, вогузор мешавад. Дар замони шӯравӣ омӯзгорон яке аз пешсафони асосӣ дар самти тарғиби илму фарҳанг ва сиёсати давлатӣ шинохта шуда буданд ва ҳалли мушкилоти фикрӣ-идеологӣ, иҷтимоӣ, маънавӣ, ахлоқӣ дар доираи салоҳияти онҳо ғунҷоиш ёфта буд. Дар шароити имрӯза омӯзгор мавқеъ ва мақоми сиёсию иҷтимоӣ ва фикрию фарҳангии қаблиашро тақрибан аз даст дода истодааст. Аз рӯйи мушоҳидаҳо, баъзе аз омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти олии кишвар низ аз ин бӯҳрон дар канор намондаанд ва аз камбуду нуқсони биниши илмӣ ва фалсафӣ ранҷ мебаранд. Барои он ки вазъи куллӣ дар самти омӯзиши ҷиддии масъалаҳои илмию ихтисосӣ ва андӯхтани таҷрибаи пешқадами илми ватанию ҷаҳонӣ то андозае тағйир ёбад, зарур аст, ки омӯзгорони фанҳои ҷамъиятӣ, аз ҷумла забону адабиёт ва таърих ҳуқуқ ба ҷустуҷӯйи маводи илмӣ-тадқиқотӣ доир ба

ихтисосҳои худ машғул шаванд ва бо ин васила дар ташаккули шуурнокии насли наврас ва ҷавон саҳми муносиб бигиранд.

Бояд зикр кард, ки ҷаҳонбинии инсон вақте шакл мегирад, ки ба омӯзиши илмҳои фалсафӣ ҷиддӣ машғул шавад, на аз рӯйи ҳавою ҳавас. Танҳо дар натиҷаи омӯзиш ва мутолеаи адабиёти фалсафӣ биниши инсон ташаккул меёбад ва сатҳи илмӣ-мантиқӣ мегирад.

Таҷрибаи фаъолият дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ дар чанд соли ахир моро ба чунин натиҷа мерасонад, ки зуҳури бухронҳои ахлоқию фикрӣ дар ҷомеаи муосири тоҷикӣ маҳз ба тамоюли дур шудан аз биниши илмӣ-фалсафӣ ва мувоҷеҳ шудан ба биниши хурофотӣ иртибот мегирад. Аксари омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ аз камбуди ҷаҳонбинии илмӣ мушкил мекашанд ва ҷиҳати рафъи камбуд, ки хатароти даҳшатборро дар пай дорад, саъю талош намеварзанд. Ин мушкил рӯ ба афзоиш аст ва мо ҳам ба хотири гӯшзад кардани мушкилот ва рафъи камбуду навоқиси ҷойдошта дар самти ҷаҳонбинии омӯзгори имрӯза чунин матлаби кӯтоҳро иншо намудем. Ба ин минвол, ҷомеаи дар гирдоби хурофоту таассуб ғутидаро танҳо неруи зеҳнӣ (интеллигенсия), ки дар саргаҳи он омӯзгор меистад, наҷот дода метавонад, ҳол он ки як қисми зиёиёни мо дар банди хурофот гирифторанд. Ин аст, ки бидуни доштани ҷаҳонбинии илмӣ-фалсафӣ халос шудан аз гирдобҳои ҷаҳолату хурофот имконнопазир аст. Ба қавли Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ:

Эй басо, олим зи дониш бенасиб,
Ҳофизи ом аст он кас, не ҳабиб.

Дурнамои рушди ҷомеаи тоҷикӣ ба омӯзгор бастагии зич дорад. Ба омӯзгоре, ки биниши илмӣ дорад, на дар доираи хурофоту таассуб меандешад ва насли наврасу ҷавонро мисли худаш ба гирдоби ҷаҳолат мубтало мекунад. Ин аст, ки мо, омӯзгорон бояд дар роҳи иҷрои рисолати асосӣ ва ҷавҳарии худ – шиносондани арзишҳои миллию инсонӣ, тарғиби ҷаҳонбинии илмию фалсафӣ ва ба ин восита берун кашидани мардум аз вартаи нодонию хурофотпарастӣ аз тамоми имконоти фикрию равонӣ истифода намуда, дар ин масир қадамҳои устувор бардорем.

Адабиёт

1.Антология мировой философии. –Том 2.–Москва: Мысль, 1970.
2.Гросс Джо-Анн. Мусульманская Центральная Азия. –Душанбе, 2004.
3.Малоирӣ Муҳаммадӣ. Таърих ва фарҳанги Эрон дар даврони интиқол аз асри Сосонӣ ба асри исломӣ, ҷилди аввал,- Теҳрон, 1372.
4.Нӯъмон Неъматов. Давлати Сомониён: тоҷикон дар асрҳои 1Х-Х. –Душанбе: Ирфон, 1989.
5.Ноҷӣ Муҳаммадризо. Фарҳанг ва тамаддуни исломӣ дар қаламрави Сомониён. Баргардон: доктор Луқмон Бойматов. Виростор: доктор Сайфуллоҳ Муллоҷон. –Душанбе, 2011.
6.Ҷаъфарӣ Муҳаммадтақӣ. Мавлавӣ ва ҷаҳонбиниҳо. Теҳрон, 1377.

Кайхусрави СУБҲОНЗОД
ходими илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо

СОХТОРИ СИЁСИИ ҶУМҲУРИИ ФЕДЕРАТИВИИ ОЛМОН

Номи расмӣ – Ҷумҳурии Федеративии Олмон. Масоҳат – 357,021км[2]. мураббаъ, аҳолӣ – 82 800 000. млн нафар (2018). Таркиби миллӣ – олмониҳо (91,5%), туркҳо (2,4%), итолиёвиҳо (0,7%) ва дигарон (асосан зодагони Югославияи собиқ). Забони давлатӣ – олмонӣ. Дин – протестантҳо (38%), католикҳо (34%), мусулмонҳо (1,7%). Пойтахт – шаҳри Берлин. Баъзе аз муассисаҳои давлатӣ ҳанӯз дар шаҳри Бонн қарор доранд.

Ҳудуди маъмурӣ – 16 сарзамин. Шакли идораи давлат – ҷумҳурии федералӣ. Сарвари давлат – Президенти федералӣ Франк-Валтер Штайнмайер. Садори ҳукумат – Канслери федералӣ Ангела Меркел. пул– евро (то 2002 – маркаи олмонӣ) [1].

Олмон ҳамчун давлати ягона беш аз 100 сол аст, ки арзи вуҷуд дорад. Дар ин муддат се конститутсияи умумиолмонӣ қабул карда шудааст. Қабули ҳар кадоми онҳо дар марҳилаҳои муҳими ин кишвар сурат гирифаанд. Конститутсияи якум 18 январи соли 1871 аз тарафи Вилгелми I қабул карда шуд, ки он иттиҳоди «бо оҳану хун бадастомада»-ро қонунӣ кард. То ин замон дар ҳудуди Олмони имрӯза даҳҳо давлати хурд-хурди мустақил арзи вуҷуд доштанд. Соли 1919 Маҷлиси миллӣ, ки аз тариқи интихоботи умумӣ ташкил шуда ва дорои салоҳияти таъсисдиҳандагӣ гардида буд, конститутсияи дувуми умумиолмониро қабул кард. Он дар таърих бо номи Конститутсияи Веймарк (номи шаҳре, ки ҷаласаи Маҷлиси миллӣ дар он ҷо баргузор гардида буд) машҳур аст. ин яке аз демократитарин конститутсияҳои он замон ба шумор мерафт[2]. Ин Конститутсияро, бо вуҷуди бартариҳои зиёдаш, бебарор меҳисобанд. Салоҳияти аз ҳад зиёди рейхспрезидент бо муҳлати

[1] https://de.wikipedia.org/wiki/Politisches_System_der_Bundesrepublik_Deutschland
[2] https://www.indexmundi.com/de/deutschland/unabhangigkeit.html

тӯлонӣ (7 сол), вуҷуд надоштани рақиби ҳамвазн дар симои парламент (рейхстаг), ки ҳуқуқҳои он дар конститутсия хеле маҳдуд шуда буд, Ҷумҳурии Веймаркро ба нокомӣ дучор кард, барои ба сари ҳукумат омадани фашистҳо имкони қонунӣ фароҳам овард ва саранҷом онро барбод дод.

Соли 1945 Олмон ба чор минтақаи ишғолшуда тақсим шуд ва ҳукумат ба дасти губернаторҳои ҳарбӣ гузашт. Маъмурияти миллии Олмон аввал дар сатҳи коммуналӣ ва баъдтар дар сатҳи сарзаминҳо ташкил гардид.

Оғози рӯзафзуни «ҷанги сард» миёни ИҶШС ва давлатҳои Ғарб барқарор гардидани давлати ягонаи олмониро ғайриимкон гардонид. Давлатҳои Ғарб тасмим гирифтанд барои дар заминаи минтақа ташкил кардани давлати олмонӣ мусоидат намоянд. Соли 1948 ИМА, Британияи Кабир, Франсия, Белгия, Нидерланд, Люксембург, губернаторҳои ҳарбии ИМА, Британияи Кабир, Франсия, ки дар се минтақаи ишғолӣ фаъолият доштанд, дар Лондон чунин нақшаро таҳия намуданд. Моҳи майи соли 1949 намояндагони сарзаминҳо Қонуни асосӣ қабул намуданд, ки он ташкили Ҷумҳурии Федеративии Олмонро эълон кард. Сабаби ба ҷойи қонуни асосӣ аз он сабаб контститутсия номида нашуд, ки онро то муттаҳид шудани минтақаи чорум муваққатӣ меҳисобиданд ва он барои ҳамроҳ шудани дигар сарзаминҳо кушода буд. 7 октябри соли 1949 минтақаи чорум, ки таҳти ишғоли ИҶШС қарор дошт, конститутсияи худро қабул кард ва Ҷумҳурии Демократии Олмон эълон гардид. 2 октябри соли 1990 ҳарду давлати олмонӣ муттаҳид гардиданд ва Қонуни асосии Ҷумҳурии Федеративии Олмон бо каме тағйирот Конститусияи Ҷумҳурии Федеративии Олмон ном гирифт. Бо вуҷуди ин таҳияи конститутсияи нав аз рӯзнома соқит нашудааст, балки ба муддати номаълум мавқуф гузошта шудааст.[3]

Заминаи ҳуқуқии вахдати Олмон Шартномаи бисёртарафи байни ҶФО, ҶДО, ИҶШС, ИМА, Британияи Кабир ва Франсия

[3] http://universal_lexikon.deacademic.com/227537/Deutschland%3A_Politisches_System_der_Bundesrepublik_Deutschland

буд. ҶДО ба ҶФО ҳамроҳ нашудааст, балки дар ҳудуди он заминҳо ташкил гардида, ба ҳайати ҶФО ворид шуданд.

Порлумон аз ду палата иборат аст: Бундестаг ва Бундесрат.

Бундестаг дар ҳайати 656 вакил дар асоси низоми мураккаби интихоботӣ ба муҳлати чор сол интихоб карда мешавад: ниме аз депутатҳо дар округҳо бо аксарияти онро мустақиман интихоб мешаванд, нимаи дигар тибқи рӯйхатҳои ҳизбӣ, ки дар ҳар сарзамин гузошта мешаванд, интихоб мегарданд. Дар интихобот барои ҳизбҳо садди 5% аз шумораи умумии интихобкунандагони кишвар вуҷуд дорад. Бо гузаштан аз ин садд ҳизб соҳиби се мандати вакил мешавад. Бундестаг дорои раис, бюрои худ ва фраксияҳо мебошад. Барои ташкили фраксияи намояндагӣ маҳдудият вуҷуд дорад. Бино бар муқаррароти Бундестаг барои ташкили фраксия 5%-и шумораи умумии вакилон, яъне 25 нафар ва дар сурати зиёд шудани вакилон беш аз он зарур аст. Раванди қонунгузорӣ аз Бундестаг оғоз меёбад: ҳар гуна тарҳи қонун, пеш аз он, ки ба қонун табдил ёбад, бояд дар Бендестаг тасвиб гардад. Бундестаг (дар баробари Бундесрат) лоиҳаи буҷет ва ҳамчунин ҳисоботи ҳукумати иҷроияро тасдиқ мекунад. Дар коғаз ҳуқуқи ба истеъфо равон кардани ҳукуматро дорад, аммо дар амал не.[4]

Бундесрат барои ширкати сарзаминҳо ба қонунгузорӣ ва идоракунии федератсия сохта шудааст, яъне бояд манфиатҳои субъекҳоро ифода кунад. Бундесрат аз аъзоёни ҳукумати сарзаминҳо иборат буда, шумораи онҳо ба шумораи аҳолии ҳар замин вобаста аст (сарзамине, ки камтар аз 2 млн аҳолӣ дорад, се овоз, аз 2 то 6 млн – чор, беш аз 6 млн панҷ овоз дорад). Ба ин тартиб, шумораи ҳайъати Бундесрат (65) аз шумораи намояндагони Бундестаг камтар аст. Фарқи асосии Бундесрат аз Бундестаг дар тарзи овоздиҳии онҳост: ҳама овозҳои аъзои як замин як овоз ҳисоб карда мешавад, ҳукумати замин ба намояндагони худ дастур медиҳад, ки дар мавриди мушаххас чӣ гуна овоз диҳад. Ҳукуматҳои заминҳо ҳақ доранд намояндагони худро аз Бундесрат пас хонанд. Салоҳияти Бундесрат, чун Бундестаг маҳдуд аст. Тибқи Конститутсия қонунҳои марбут ба

[4] https://de.wikipedia.org/wiki/Deutscher_Bundestag

зиёд кардани хароҷотҳои буҷавӣ танҳо бо ризоияти ҳукумати федералӣ қабул карда мешавад.[5]

Сарвари ҶФО Президенти Федератсия мебошад, ки он ба муҳлати панҷ сол дар Анҷумани Федералӣ, ки махсусан даъват мегардад ва аз намояндагони порлумонҳои сарзаминҳо ва Бундестаг фароҳам меояд, интихоб карда мешавад. Аксари санадҳои президент контрассигнатсияи Канслери федералӣ ё вазири дахлдорро талаб мекунад, ба ғайр аз пешбарии номзади канслер, таъйини он, қарор дар бораи бозхонди канслер, ба корашон идома додани вазирҳои федералӣ ва ҳамчунин аз мақоми худ даст кашидани президент. Дар қонуни асосӣ дақиқ гуфта шудааст, ки ҳукумати иҷроия аз канслер ва вазирон иборат мебошад. Аз ин ҷост, ки президент сарвари ҳукумат нест ва ҳукуматро асосан канслер идора мекунад. Бинобар ин президент камтар машҳур аст.[6]

Бо вуҷуди ин доираи салоҳияти президент хеле васеъ мебошад. Ӯ метавонад дар ҷаласаҳои ҳукумат ширкат варзад, қонунҳоро барои тасвиб пешниҳод кунад, Бундестагро бо ташаббуси худ ё бо хоҳиши канслер, агар ӯ дар ақаллият монда бошад, пароканда кунад. Нақши президент махсусан баланд аст, дар ҳолате ки дар Бундестаг ҳеҷ як аз ҳизбҳо аксарияти куллиро ба даст наоварда бошанд. Президент бо пешниҳоди ҳукумати федералӣ ва ризояти Бундестаг метавонад вазъияти қонунгузории ногузир эълон кунад, ки дар ин вазъият қонунҳои федералӣ метавонанд бе Бундастаг қабул карда шаванд. Дар ин сурат президент ҷавобгарии сиёсӣ бар дӯш надорад.

Ҳукумати Федералӣ

Ҳукумати федералӣ, ки аз канслер ва вазирҳо иборат аст, дар низоми мақомоти ҳукумати ҶФО ҷойи марказӣ дорад. Ба дӯши ҳукумат роҳабрии мамлакат гузошта шудааст, аммо дар амал он тамоми вазифаҳои давлатиро иҷро мекунад. Канслер аз байни аъзоёни ҳукумат ягона касест, ки бо аксари овозҳо дар Бундестаг интихоб карда мешавад. Номзадии канслерро президент пешбарӣ мекунад, ташаббуси Бундестаг дар ин масъла хеле маҳдуд аст. Канслер танҳо бо роҳи интихоби канслери нав

[5] https://de.wikipedia.org/wiki/Bundesrat_(Deutschland)
[6] https://comp-pro.ru/prezidenty-koroli-i-imperatory/prezident-germanii.html

метавонад аз вазифа барканор карда шавад. Канслер дар назди Бундестаг ҳисоботдиҳанда буда, сиёсати дохиливу хориҷии давлатро муайян мекунад. Вазиронро, ки шумораашон дар конститутсия маҳдуд аст, амалан маҳз канслер таъйин ва барканор мекунад. Тасдиқи таъйин ва барканор кардани вазирон салоҳияти президенти федералӣ аст. Ҳукумати федералӣ ҳақ дорад бо мақсади иҷрои қонунҳои федералӣ ва санадҳои маъмурӣ қарор барорад. Ба ғайр аз ин, он ҳуқуқ дорад ба президенти ҷумҳурӣ дар бораи эълон кардани вазъияти қонунгузории ногузир пешниҳод ироа карда, бо ризоияти Бундесрат Бундестагро аз қабули қонунҳо барканор намояд.[7]

Фаъолияти судӣ. Дар сатҳи федератсия Суди федералии конститутсионӣ, Палатаи суди умумии федералӣ, Суди маъмурии федералӣ, Палатаи молиявии федералӣ, Суди федералӣ оид ба баҳсҳои меҳнатӣ, Суди федералӣ оид ба масъалаҳои иҷтимоӣ фаъолият мекунанд. Довариҳои дигар ба зиммаи судҳои сарзаминҳо гузошта шудааст.[8]

Заминҳои федералӣ конститутсияҳои худро доранд, ки он ба усулҳои асосии Қонуни асосии мамлакат мувофиқ мебошад ва тасдиқи федератсияро талаб намекунад. Ҳамчунин низоми мақомоти ҳокимияти давлатӣ, идоракунӣ ва додгоҳии худро доранд. Дар интихоботи ландтагҳо садди 5% дар аксари сарзаминҳо вуҷуд дорад, танҳо дар сарзамини Рейнланд-Пфалс он 3,3% аст. Дар шаш сарзамин дар натиҷаи овоздиҳии интихобкунандагон имкони пеш аз муҳлат пароканда кардани порлумон пешбинӣ шудааст. Инҳо Бавария, Баден-Вюртемберг, Берлин, Бремен, Бранденбург, Рейнланд-Пфалст мебошанд.

Порлумони сарзаминҳо якпалатагӣ мебошанд (танҳо дар Бавария дупалатагист), ки онҳо ҳукумат, сарвазир-сардори ҳукумати иҷроия ва сарвари сарзамин, судяҳои умумии олӣ ва судяҳои мақоми якуму дуввум, судяҳои сарзамин оид ба меҳнат, иҷтимоиёт, молия ва корҳои маъмурӣ ва ҳамчунин суди конститутсиониро ташкил медиҳанд. Танҳо дар сарзамини Шлезвиг-Ҳолштейн вазифаи назорати иҷрои конститутсияи сарзаминро Суди конститутсионии федералӣ анҷом медиҳад.

---

[7] https://de.wikipedia.org/wiki/Bundesregierung_(Deutschland)
[8] https://de.wikipedia.org/wiki/Gerichtsverfassungsgesetz

Мақомоти давлатии сарзаминҳо доираи салоҳияти худро доранд. Онҳо буҷети мустақил, ҳуқуқи бастани шартномаҳои давлатӣ байни худ ва бо ризоияти марказ бо давлатҳои хориҷӣ оид ба иқтисодиёт, ва фарҳангро доранд. Ҳамаи сарзаминҳо дар муносибат бо Федератсия баробарҳуқуқанд. Ба Федератсия салоҳияти ҳуқуқии зиёд дода шудааст. Қабули қонунҳо дар бораи сиёсатҳои хориҷӣ, шаҳрвандӣ, мудофеа, муомилоти пулӣ, иттиҳоди гумрук ва савдо танҳо ба салоҳияти Федератсия тааллуқ доранд. Салоҳиятҳои Федератсия ва сарзаминҳоро конститутсия танзим мекунад.[9] Сарзаминҳо асосан салоҳияти қонунгузорӣ дар соҳаи маориф, фарҳанг, сохтори ҷамъиятӣ, корҳои полис ва ғайраро доранд. Дар соҳаи идоракунӣ, яъне иҷрои қонунҳо, чанд соҳаи маҳдуд ба зиммаи ҳукумати федералӣ аст, аз ҷумла масъалаҳои гумрук, ҳифзи марзҳо ва ғайра.

Ҳамчунин се шаҳр – Ҳамбург, Берлин, Бремен шаҳр – давлат мебошанд.

Танзими худидора ва идораи маҳаллӣ асосан ба заминҳо тааллуқ дорад. Ҷомеаҳо дар маҳалҳои худ соҳибони мутлақи салоҳияти идоракунӣ мебошанд. Ҷомеаҳо тибқи конститутсия ба корҳои худ мустақилона маъмурият мекунанд ва ҳамчунин давлат метавонад ба дӯши онҳо вазифаҳо гузорад. Давлат вазифадор аст ҷомеаҳо ва иттиҳодияҳоро бо маблағи зарурӣ барои иҷрои вазифаҳои худ ё вазифаҳое, ки давлат ба дӯши онҳо гузоштааст, таъмин намояд.

[9] https://www.bundeslaenderdeutschland.de

Сиддиқов ДӮСТМУРОД
магистри курси 2-юми ихтисоси ҳуқуқи иқтисодии Донишгоҳи давлатии молия ва иқтисоди Тоҷикистон

НАМУДҲОИ РАВОБИТИ ДАВЛАТ ВА ИТТИҲОДИЯҲОИ ДИНӢ ДАР ҒАРБ

Тавре ба ҳамагон маълум аст, тибқи Конститутсия Тоҷикистон давлати дунявӣ буда, ин хислати давлат бо хусусияти ҷамъият, ки дар он таъсири дин хеле калон аст, вобаста мебошад. Мазмуни асосии хусусияти дунявӣ доштани давлати Тоҷикистон дар Конститутсияи он инъикос ёфтааст. Аз ҷумла, дар қисми чоруми моддаи 8 муайян шудааст, ки ташкилотҳои динӣ аз давлат ҷудо буда, ба корҳои давлатӣ мудохила карда наметавонанд [1]. Чунин хусусияти давлат бо моҳияти демократии ӯ алоқаманд буда, ба манфиати тамоми мардум амал кардани ӯро мефаҳмонад. Аммо ҷудо эълон кардани ташкилотҳои динӣ аз давлат, мазмуни инкори ҳамкории онҳоро надорад. Ғайр аз ин мазмуни, онро надорад, ки диндорон ва рӯҳониён аз ҳаёти сиёсӣ дур карда шаванд. Ҳар як шаҳрванд, қатъи назар аз эътиқоди динӣ баробарҳуқуқ буда, Конститутсия ба онҳо ҳуқуқу озодиҳоро кафолат медиҳад. Бинобар ин, бо сабаби фаъолияти динӣ ё эътиқоди динӣ маҳдуд кардани ҳуқуқу озодиҳои шахс хилофи конститутсия аст [7, 236]. Бо назардошти ин гуфтаҳо мо дар мақолаамон хостем таҷрибаи давлатҳои пешрафтаи Ғарбро вобаста ба ин масъала мавриди таҳлилу баррасӣ қарор дода, ба санадҳои байналмилалӣ ва қонунгузории мамолики пешрафтаи ҷаҳон созгор ва шабеҳ будани сиёсати дунявии кишварамонро бозгӯ намоем.

Давлат ва иттиҳодияҳои динӣ дар ҳар низоми сиёсӣ ва дар ҳар давру замон дар ин ё он робитае қарор доранд ва аз ин рӯ онҳо наметавонанд ҳамдигарро инкор кунанд. Дар баъзе ҳолатҳо калисо метавонад сохтори давлатро муайян кунад ва ҳатто ҳайати мақомоти роҳбарикунандаи онро таъйин намояд. Дар дигар ҳолатҳо равобити байни давлат ва сомонҳои сиёсӣ дар асоси меъёрҳои ҳуқуқӣ ва пеш аз ҳама,

тавассути конститутсия муқаррар мегардад. Баъзан давлат метавонад пайравӣ кардани шаҳрвандонашро аз ин ё он дин манъ намуда, намояндагони онҳоро зери таъқиб қарор диҳад.

Шакли аввали робитаи давлат ва иттиҳодияҳои динӣ ба ҳам омехта шудани ин ду ниҳоди ҷамъиятию сиёсӣ мебошад. Намунаи боарзиши ин гуна робитаи давлат ва иттиҳодияҳои диниро дар мисоли Ватикан дидан мумкин аст. Илова бар ин, дар таърихи сиёсии кишварҳои Ғарб марҳилаҳои ба ҳам пайвасту омехта будани давлат ва калисо махсусан, дар асрҳои миёна хеле фаровон ба мушоҳида расиданд. Масалан, номи расмии давлати Олмон замони ҳукмронии Оттони аввал «Империяи муқаддаси Рум ва миллати Олмон» буд, ки он ба ҳам пайваст будани калисо ва давлатро ифода мекард.

Шакли дигари робитаи давлат ва иттиҳодияҳои динӣ дар эълон намудани ин ё он дин ва мутаносибан калисои марбута ба сифати дини давлатӣ ифода меёбад. Чунин муносибати давлат ва калисо дар Англия, Дания, Юнон, Шветсия ва баъзе кишварҳои дигар мавҷуд аст, ки хусусият ва паҳлуҳои мухталифи онро конститутсияҳои давлатҳои мазкур пешбинӣ кардаанд. Масалан, дар Дания калисои инҷилию лютеранӣ калисои расмӣ мебошад ва ба ҳамин сифат аз пуштибонии давлат бархӯрдор аст. Конститутсияи Юнон ин мавқеъро барои мазҳаби православӣ пешбинӣ кардааст. Мутобиқи Қонуни асосии ин кишвар, ҷой доштани дини ҳоким мавҷудияти дигар динҳоро истисно намекунад. Конститутсияи Шветсия масъалаи баррасишавандаро дар робита бо дине, ки шоҳ аз он пайравӣ мекунад, ҳал кардааст. Дар параграфи 4 Санад оид ба мероси тахти шоҳӣ (1810) чунин омадааст: «Тибқи ҳидояти махсуси параграфи 2 Шакли давлатдории соли 1809 оид ба он, ки Шоҳ бояд доиман пайрави мазҳаби инҷилии пок бошад, ҳамон тавре ки ин амр дар омурзиши Аугсбургӣ қабул шудааст ва нашр гардидааст ва дар қарори маҷлиси Уппсалӣ соли 1593 сабт ёфтааст, айнан ҳамин тавр шоҳзодаҳо ва шоҳзодадухтарони хонаводаи шоҳӣ бояд дар рӯҳияи ҳамин мазҳаб тарбия шаванд ва тарбияи онҳо бояд дар ҳудуди давлат сурат гирад. Узви хонадони шоҳӣ, ки аз ин мазҳаб пайравӣ намекунад, аз ҳуқуқи мероси тахти шоҳӣ маҳрум мегардад». Ҳамзамон, бо

ин банди 6 параграфи 1 боби 2 Шакли давлатдории соли 1974 ин мамлакат озодии динро эълон кардааст ва он ҳуқуқи озодона пайравӣ кардани фардро аз дини худ дар танҳоӣ ва ё якҷоя бо дигаронро дар назар дорад [6].

Дар тафовут аз давлатҳои исломӣ, ки дар онҳо озодии виҷдон ва эътиқод ё комилан эътироф намешавад ва ё дар чаҳорчӯбаи хеле маҳдуд мавриди қабул мебошад, дар давлатҳои ғарбӣ эълони дини давлатӣ ва эътирофи калисои расмӣ боиси ин гуна маҳдудиятҳо намегардад. Илова бар ин, дар ин кишварҳо низоми ҳуқуқии муосир мавриди қабул буда, таъсири ниҳодҳои динӣ ба ҳалли масъалаҳои ҳуқуқӣ ё умуман, ҷой надорад ва ё хеле ночиз аст. Албатта, дар соҳаи ҳуқуқи асосӣ, махсусан, вақте ки сухан аз боби пайравии сарварони давлат (Шоҳ ё Президент) ба ин ё он дин меравад, масъала ба худ аҳамияти ҷиддӣ мегирад ва наметавон аз он сарфи назар кард. Аммо, ба ҳар сурат падидаи мазкур дар тобиши ғарбии худ аз зоҳир намудани эҳтироми таърихӣ чизи бештаре нахоҳад буд.

Шакли сеюми робитаи байни калисо ва давлат дар мавҷудияти мустақилу ҷудогонаи давлат ва калисо, бо эътирофи баъзе афзалияти ин ё он дин ифода меёбад. Дар чунин ҳолатҳо давлат ва калисо муносибатҳои худро дар ин ё он санад муайян мекунанд. Ба сифати ин гуна санад дар бисёр мавридҳо шартнома-конкордат мавриди истифода қарор мегирад, ки он байни давлати марбута ва Тахти Муқаддас (Ватикан) баста мешавад. Мақсади асосии ба имзо расонидани конкордат аз муайян намудани нақш ва мавқеи калисои католикӣ ва шароити фаъолияти он дар ин давлат иборат аст. Яке аз санадҳои машҳуре, ки муносибати байни давлати Италия ва Ватиканро ба танзим даровардааст, Қарордоди соли 1929-уми Латеран мебошад. Санади мазкур даъвоҳои мутақобилаи байни давлати Италия ва Тахти Муқаддасро ҳал намуда, ҳуқуқу имтиёзҳои калисои католикиро дар ин кишвар муқаррар кардааст. Тибқи моддаи 7 Конститутсияи Италия муносибати калисо ва давлатро маҳз Қарордоди Латеран танзим менамояд. Ҳар гоҳ зарурати тағйири қарордоди мазкур ба миён ояд ва роҷеъ ба он давлати Италия ва Ватикан ба мувофиқа оянд, дар он сурат парламент аз тариқи қабули қонуни оддӣ ба

қарордод тағйироти дахлдорро ворид месозад. Илова бар ин, муаллифони конститутсияи ин кишвар бо дарназардошти аҳамияти Қарордоди Латеран таъкид бар он доштаанд, ки тағйири қарордод, ки аз ҷониби тарафҳо мавриди қабул қарор мегирад, боиси таҷдиди назари қонуни асосӣ намегардад. Қисми 1 ҳамин модда, ки мустақилу ҷудо будани давлат ва калисоро пешбинӣ мекунад, чунин муқаррар кардааст: «Давлат ва калисои католикӣ оид ба соҳаҳое, ки ба ҳар яке аз онҳо тааллуқ доранд, мустақил ва соҳибихтиёр мебошанд» [5].

Бо ин ҳама эътирофи афзалияту бартарии калисои католикӣ Конститутсияи Италия баробарии ҳамаи дину мазҳабҳоро дар назди қонун эътироф намуда, ба динҳои ғайрикатоликӣ ҳуқуқи таъсис намудани ташкилотҳои худро дар асоси оинномаашон додааст. Ин ҳуқуқи пайравони динҳои ғайрикатоликӣ дар доираи мувофиқати онҳо бо низоми ҳуқуқии Италия маҳдуд аст. Муносибати иттиҳодияҳои динии ғайрикатоликӣ бо давлат дар асоси қонуне, ки бо дарназардошти қарордоди онҳо бо давлат қабул мегардад, муайян карда мешавад. Бо ба инобат гирифтани ин меъёри Конститутсия ва дар натиҷаи музокироти тӯлонии байни Италия ва Ватикан дар соли 1984 конкордати нав қабул гардид, ки мутобиқи он дини католикӣ мавқеи дини ягонаи давлати Италияро аз даст дод. Илова бар ин акнун рӯҳониён дар асоси хоҳиши худ аз хизмати ҳарбӣ озод карда мешаванд ва калисои католикӣ ҳуқуқи озодона таъсис додани муассисаҳои таълимиро пайдо кард [8, 397].

Аз ибтидои асри XIX то ибтидои асри XX муносибати байни давлати Фаронса ва Ватикан низ дар асоси конкордати байни онҳо сурат мегирифт. Соли 1905 дар Франсия қонун оид ба озодии виҷдон қабул гардид ва ба ин муносибат хотима бахшид.

Баъзе конститутсияҳои муосир ин ё он динро аз аҳамияти махсус бархӯрдор сохта, нақшу мавқеи фарққунандаи онро нисбат ба дигар динҳо муайян мекунанд. Масалан, моддаи 16 Конститутсияи Испания бо озодии афкор, пайравӣ кардан аз ин ё он дин ва ба ҷо овардани маросимҳои динӣ кафолат додааст ва асли ба сифати дини давлатӣ эътироф нашудани

ҳеҷ як аз динро сабт намудааст. Аммо, дар айни замон моддаи мазкур мақомоти давлатиро уҳдадор сохтааст, ки онҳо эътиқоди динии ҷомеаи Испанияро ба эътибор мегиранд ва робитаи марбутаи ҳамкориро бо калисои католикӣ ва дигар динҳо дастгирӣ менамоянд [5]. Вобаста ба ин дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии виҷдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз 26.03.2009 с., № 489 эътирофи нақши махсуси мазҳаби ҳанафии дини ислом дар инкишофи фарҳанги миллӣ ва ҳаёти маънавии халқи Тоҷикистон [3] мутобиқи манфиатҳои миллӣ буда, ба ҳеҷ ваҷҳ нобаробарии диниро дар назар надорад ва аз таҷрибаи ғарб манша мегирад.

Шакли дигари робитаи давлат ва калисо дар муқаррар намудани вазъи ҳуқуқии баробари ҳамаи дину калисоҳое, ки дар ҳудуди давлат фаъолият мекунанд ифода меёбад. Моддаи 25 Конститутсияи Полша баробарҳуқуқии калисоҳо ва дигар иттиҳодияҳои диниро пешбинӣ намуда, мақомоти давлатиро уҳдадор сохтааст, ки нисбат ба масъалаҳои эътиқоди динӣ, ҷаҳонбинӣ ва фалсафӣ беғараз бошанд ва аз ин роҳ изҳори озодонаи онҳоро дар ҳаёти омма таъмин намоянд. Робитаи байни давлат ва калисоҳо, иттиҳодияҳои дигари динӣ ба усули эҳтироми худмухтории онҳо, инчунин мустақилияти мутақобилаи давлат ва иттиҳодияҳои динӣ дар соҳаҳои марбут ба онҳо ва ба ҳамкории мутақобила ҷиҳати таъмини хайрияти ҳар кас ва хайрияти умум такя мекунад [5]. Тибқи қисми 3 моддаи 19 Конститутсияи Македония калисои православии македонӣ, дигар иттиҳодияҳои динӣ ва гурӯҳҳои динӣ аз давлат ҷудоанд ва дар назди қонун баробаранд. Қисми 4 моддаи мазкур ба ҳамаи ин иттиҳодияи динӣ ҳаққи озодона таъсис додани муассисаҳои таълимии динӣ, муассисаҳои иҷтимоӣ ва хайрияро дар асоси тартибе, ки қонун пешбинӣ намудааст, додаст [5].

Агар шаклҳои робитаи давлат ва калисо, ки мо аз онҳо ёдовар шудем, дорои тобишу хусусиятҳои хоси худ буда, ифодакунандаи бархӯрди давлатҳои алоҳидаи ҷаҳон бошанд, манъ ва ё маҳдуд кардани ин ё он дин ва иттиҳодияҳои марбутаи онҳо аз шакли умумии робитаи байни давлат ва иттиҳодияҳои динӣ, ки хоси тақрибан тамоми давлатҳо

мебошад, намояндагӣ мекунад. Маҳдудкуниҳо ва ё манъи таъсису фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, ки дар қонунҳои асосӣ ва қонунҳои дахлдори кишварҳои пешбинӣ шудаанд, асосан ба меъёрҳои ҳуқуқи байналмилалӣ такя мекунанд. Дар радифи маҳдудиятҳое, ки нисбат ба иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ муқаррар шудаанд ва онҳо дар мавриди иттиҳодияҳои динӣ низ метавонанд истифода шаванд, қисми 3 моддаи 18 Паймони байналмилалӣ оид ба ҳуқуқҳои гражданӣ ва сиёсӣ мустақиман маҳдуд кардани пайравӣ кардан ба ин ё он дин ва ё эътиқодро дар доираи «ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, амният, саломатӣ ва ахлоқ, инчунин ҳуқуқ ва озодиҳои афроди дигар» пешбинӣ кардааст [2], ки он ҳамчун асоси умумиэътирофшудаи манъ ва маҳдуд кардани таъсис ва фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ хизмат мекунад.

Қисми 1 моддаи 43 Конститутсияи Литва чунин муқаррар мекунад: «Давлат, калисоҳо ва дигар иттиҳодияҳои динии анъанавии Литва ва дигар калисоҳо ва иттиҳодияҳои диниро ба шарте эътироф мекунад, ки агар онҳо дар ҷомеа пуштибону пайрав дошта бошанд ва таълимоту маросимҳои онҳо хилофи қонун ва ахлоқ набошанд». Илова бар ин, тибқи қисми 6 ҳамин модда таълимоти калисо ва иттиҳодияҳои динӣ, дигар фаъолияти динӣ, инчунин ибодатхонаҳо наметавонанд барои ноил шудан ба мақсадҳои зидди Конститутсия ва қонун истифода шаванд [5]. Қисми 4 моддаи 24 Конститутсияи Словакия озодии калисо ва дигар иттиҳодияҳои диниро дар доираи тадбирҳое, ки барои ҳифзи тартиботи ҷамъиятӣ, саломатӣ, ахлоқ ва ҳуқуқу озодиҳои дигарон заруранд, маҳдуд кардааст [6]. Дар моддаи 63 Қонуни асосии Исландия (таҳрири соли 1995) чунин омадааст: «Ҳар кас ҳаққи таъсиси иттиҳодияи динӣ ва пайравӣ карданро ба дин дар асоси эътиқоди динии худ дорад. Таълимот ва фаъолияти диние, ки хилофи ахлоқ ва ё тартиботи ҷамъиятӣ мебошанд, манъанд» [5]. Баъзе қонунҳои асосӣ таъсиси ҳизбҳои сиёсии диниро манъ кардаан. Конститутсияи Қазоқистон аз намунаи чунин конститутсияҳо мебошад. Қисми 2 моддаи 16 Конститутсияи Беларус фаъолияти иттиҳодияҳои динӣ, мақомот ва намояндагии онҳоро, ки бар зидди

соҳибихтиёрии давлат, сохтори конститутсионии он ва ризоияти шаҳрвандӣ равона шудааст ва ё бо вайрон кардани ҳуқуқу озодиҳои шаҳрвандон алоқаманд бошад, инчунин барои иҷрои уҳдадориҳои давлатӣ, ҷамъиятӣ ва оилавии шаҳрвандон монеа эҷод кунад ва ё ба саломатию ахлоқ зарар расонад, манъ кардааст [4].

Ҳамин тавр, метавон хулоса намуд, ки таҷрибаи мамолики мутараққии Ғарб намунаи беҳтарини робитаи байни давлат ва иттиҳояҳои динӣ буда, аксари дастовардҳои танзими ҳуқуқии онҳо дар муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии виҷдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз 26.03.2009 с., № 489 инъикос гардидаанд ва аз давлати дунявӣ будани Тоҷикистон дарак медиҳанд.

Адабиёт

1. Конститутсияи Ҷумҳурии Тоҷикистон.– Душанбе: Ирфон, 2016. –64 с.
2. Международный пакт о гражданских и политических правах, 16 декабря 1966, Сборник международных договоров ООН. Т. 999. 171 с. // https://www.refworld.org.ru/docid/4c0f50682.html [последняя дата доступа 13 декабря 2018].
3. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи озодии виҷдон ва иттиҳодияҳои динӣ» аз 26.03.2009 с., № 489 // Ахбори Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон. –2009. – № 3. –Мод. 82; –2011. – № 6. – Мод. 450.
4. Конституции государств Европы. В 3-х томах. Т. 1 / Под общ. ред.: Окуньков Л.А. - М.:Норма, 2001. - 824 с.
5. Конституции государств Европы. В 3-х томах. Т. 2 / Под общ. ред.: Окуньков Л.А. - М.:Норма, 2001. - 840 с.
6. Конституции государств Европы. В 3-х томах. Т. 3 / Под общ. ред.: Окуньков Л.А. - М.:Норма, 2001. - 792 с.
7. Имомов А.И. Ҳуқуқи конститутсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон. Китоби дарсӣ. Душанбе: Интишороти Оли Сомон, 2004.- 400 с.
8. Маклаков В.В. Конституционное право зарубежных стран. Общая часть: учебник. – М.: Волтерс Клувер, 2006. – 896 с.

ҶАҲОН АЗ НИГОҲИ ДИГАР

Комил БЕКЗОДА
файласуф

ФАЛСАФАИ ТОҶИК ДАР ЗАМОНИ ШӮРАВӢ

Шиноснома

1. **Муаллиф:** Беков Комилҷон (Комил Бекзода)-аспиранти шӯъбаи фалсафаи Академияи Илмҳои Ҷумҳурии Советӣ Сотсиалистии Тоҷикистон. Тарҷумони забони русӣ ва арабӣ дар Ҷумҳурии Арабии Яман (ҶАЯ.) дар солҳои 1969-1970. Барномаи муштараки зироатии СССР ва ҶАЯ, дар минтақаи Сурдуд, деҳаи Ал-Кадан, шаҳри Ҳудайда дар Ямани Шимолӣ.

2. **Номи рисола:** Номи пурраи рисола чунин аст: "Табиати вуҷуд ё хотироти мутарҷим аз Яман".

3. **Ҳаҷми рисола:** Рисолаи мазкур дар ҳаҷми 26 саҳифаи дастнавис буда, бо ҳуруфоти арабӣ навишта шудааст. Дар дафтари талабагии ростхатта (забон), дорои нишонаи рамзии "Shebani". Муқоваи дафтар ба ранги зарди баланд аст.

4. **Оғози таълифи рисола:** 2-юми августи соли 1969, рӯзи шанбе, соати 10 ва 12 дақиқаи бегоҳӣ.

5. **Анҷоми таълиф:** Соати 10 ва 37 дақиқаи шаби 18 моҳи майи соли 1970.

6. **Макони таълиф:** Деҳаи Ал-Кадан дар минтақаи Сурдуд, 80 километр дуртар аз шаҳри соҳилии Ал-Ҳудайда воқеъ дар Ямани шимолӣ (ҶАЯ).

7. **Ҳадафи таълиф:** Муаллиф дар навиштани ин рисола ҳеҷ даъвое надоштааст ва ҳоло ҳам надорад. Ба ин маъно, ки як ҷавони 24-солаи тоҷик, ки дар риштаи фалсафа таҳқиқ мекарда,

хостааст, ки ба таври маҳрамона маҳорати илмии худро дар таълифи осори фалсафӣ бисанҷад. Ва санҷидааст.

Ин санҷишро мо ба қазоват ва муҳокимаи хонандагон вогузор менамоем. Ҳамин ва тамом.

Муаллиф: Комил Бекзода.

Таърих: 17 феврали соли 2019, рӯзи якшанбе.

Макон: Маҳаллаи "Меҳробод", кӯчаи Сафарзода Зафар Абдулло, хонаи 3, дар шаҳри Душанбе.

* * *

Комил Бекзода

ТАБИАТИ ВУҶУД
(Рисолаи фалсафӣ)
(Ба ҷои сарсухан)

1. Хотиранависӣ ва хотирахонӣ дар ин рӯзҳо дигар равнақе надорад.

Оре, ҳаминро дидаву дониста ман хотиранависӣ оғоз намудам... Чаро ки хотира чизи нав нест ва чизи куҳна ҳам намебошад. Хотира ин-бемаънигиҳои гузаштаро аз сари нав намоиш додан аст. Асоси ин сухан дар он аст, ки инсон, чуноне ки бояд бошад, нест. (-С-1). Ва аз роҳи хотира худро ислоҳ карданист... Ва ё дигаронро огоҳ мекунад, ки иштибоҳоти ӯро такрор накунанд.

2. Дар китобе хонда будам, ки калимаи "Одам" аз калимаи яҳудӣ-ибрии қадим ба вуҷуд омада, маънояш "хок" мебошад. Ҷавҳари одам фақат дар ҳамин маънӣ дуруст меояд. Зеро қонунҳое, ки дар хок амал мекунанд, дар Одам низ таъсир доранд. Қонунҳои хок ва олами ҷамод (олами ғайризинда) иҷборӣ ва ғайришуурона амал мекунанд ва ин бадеҳӣ аст. Лекин ин қонунҳо дар олами инсон низ амал карда (ва мекунанд). Вале дар шаклҳои хеле разилона (аз ҷумла). Чун килреро надониста кардан аз беақлист, вале килреро дониста кардан, агар нек бошад, аз донишмандӣ ва агар бад бошад, аз пастфитратӣ (хоҳад буд). Вале аксаран одамон дидаю дониста кори номақбул мекунанд...Яъне ин исботи он аст, ки инсоният "Одам" аст (аз хок аст!), на инсон ба маънои фарҳангиаш. Зеро инсон аз калимаи "Инс"-и арабӣ реша дорад, ки бо "Ҷин" муқобил ва

мухолиф мебошад. Агар касе ин хулосаҳоро хонад, хоҳад хандид, ки одами асри 20 ба чунин хулосаи содалавҳона омадааст, ки ин хулосаҳо кайҳо гуфта шуда ва куҳна шудаанд...

3. Барои ман [ҳоло] аҳамияте надорад, ки ин масъаларо пеш аз ман кӣ ҳал карда буд ва баъд аз ман, кӣ ҳал мекунад. Ҳалли ҳар масъалае барои ҳар яки мо бебозгашт аст! Ҷаҳон барои ман чунон аст, ки ман онро тасаввур мекунам...Ва агар дигархелтар бошад, ба ман чӣ?

4. Афкори иҷтимоӣ гуфта ман маъмӯаи фикрҳои дурушту дағал ва бемаъноеро мефаҳмам, ки шири сафедро сиёҳ ҳукм мекунад.

5. Барои одам қариб ҳеҷ чиз дастрас нест...Ва агар муваффақ шавад, ки ақаллан дар умраш як бор бо каллаи худаш фикр кунад, аз ҳама давлати бузург аст. Бисёриҳо гумон мекунанд, ки гӯё ҳама кору кирдорашон аз они худашон мебошад, вале дар асл, аз рӯи нусхаҳои кайҳо куҳнашуда [кор] ва зиндагӣ мекунанд...

6. Касоне, ки доир ба олам фикр рондаанд, ба хулосаи муайяне омада натавонистанд. Яъне аслу моҳияти вуҷудро фаҳмида натавонистанд. Ва чун ин кушиши онҳо барор нагирифт, ба шарҳу баёни олам аз рӯи хоҳишу ғаразҳои шахсии хеш пардохтанд (-С.2).

ИБТИДОИ РОҲ
(3 августи соли 1969-и мелодӣ, соати 1-и баъд аз нимарӯз)

Дар нимаи моҳи май (1969) аз Вазорати корҳои хориҷии Ҷумҳурии Сотсиалистии Тоҷикистон ба ман амр шуд, ки барои ба Ямани Шимолӣ сафар кардан, омода шавам. Бо вуҷуди он ки ман ин даъватро се маротиба рад карда будам, ин дафъа аз Москва барқия гирифтам. Ёру дустон ташвиқ намуданд, ки ба сафар омода бошам. Вале худам майли мусофират надоштам. Зеро хуб медонистам, ки маро ба куҷо мефиристанд. Вале хоҳиши ёру дустон (махсусан, Карим Юлдошев)-ро ба назари эътибор гирифта, 26 моҳи майи соли 1969 ба Маскав парвоз намудам. Баъди андак муддат, 31 моҳи май бо ҳавопаймои “ИЛ-18” аввал ба шаҳри Қоҳира ва баъд ба сӯи шаҳри Ҳудайдаи

Ямани Шимолӣ парвоз намудам. Аз аввали моҳи июн ба кор сар карда ва то ҳол ин кор давом дорад (-С.3).

Боби аввал

ИБТИДОИ ФАЛСАФА

Барои фаҳми дақиқ ва ҳақиқии фалсафа ду шарти зарурӣ бояд вуҷуд дошта бошад:

1. Аз манфиати шикам даст кашидан, дар маънии васеъ ва (густурда)-и ин калима, ба мисли Диогени калбӣ-файласуфи Юнони қадим.

2. Аз ҳалокати шахсӣ сарфи назар кардани мутафаккир, чуноне ки Суқрот дар замони худ карда буд.

Моҳияти ҳастӣ ба будан ва набудани мо, одамон тағйир намепазирад.

Моҳияти ҳастиро бо ҳаёти иҷтимоӣ алоқаманд маънидод кардан, аз асли масъалаи фалсафа даст кашидан аст (-С.3).

Боби дуюм

МОҲИЯТИ ФАЛСАФА

(4-уми августи соли 1969, деҳаи Ал-Кадан.

ҶАЯ (Ҷумҳурии Арабии Яман)

1.Фалсафа дар беҳтарин ҳолат оламдарккунии шахси алоҳида мебошад.

2.Фалсафа аз илм дида ба орзу ва ё идеал наздиктар аст.

3.Бисёре аз мардуми асри 100-ум ба дараҷа ва мақоми Афлотун нахоҳанд расид.

4.Дар асри 20 зиндагӣ карда, дар фаҳмидани ақидаҳои мутафаккирони қадим, сардаргум ва парешон мешавем. Куҷост афзалияти асри 20, аз асрҳои гузашта?

5.Агар Арасту дар асри мо (асри 20) пайдо шавад, бо ҳамон дониши қадимааш ҳамаи фалсафаи асри моро ба ҳамоқат ҳукм хоҳад кард (-С.4).

Боби сеюм

ФАЛСАФА ВА ҶАМЪИЯТ

1.Моҳияти фалсафии олам ба будан ва набудани ҷамъият вобастагӣ надорад.

2.Фалсафа идроки назариявии ҳастӣ бо тамоми ҷузъиёташ мебошад. На ин ки василаи манфиатҷӯӣ [субъективизм].

3.Ҷамъият дар беҳтарин ҳолат, зарраи хурдтарини [олами ҳастӣ] буда, бо худии худ арзиши чандоне надорад.

4.Фалсафа ва ҳастӣ пеш аз инсоният вуҷуд доштанд, [чаро ки] фалсафа, бозтоб ва инъикос аст. [Яъне вуҷуди олами ҳастӣ ва моҳияти фалсафии он пеш аз пайдоиши ҳаёт ва ҷомеаи инсонӣ].

5.Бо омадани инсоният ин ду чизи бо ҳам сахт алоқамандро сахт дарҳаму барҳам намуданд (-С.4)

Боби чорум
[ФАЛСАФА ВА СИЁСАТ]
(10 августи соли 1969)

1.Фалсафа чуноне, ки дар ҳақиқат аст [бозтоби олами вуҷуд], барои ҳеҷ кас лозим нест. Асри мо барои фалсафа замина надорад. Поруи сунъии сиёсат, дарахти пурсамари фалсафаро рӯз то рӯз хушк карда истодааст. Бисёр ақидаҳои муътабар, ки мо аксарияти ҳаёти худро дар амалӣ намудани онҳо сарф кардаем, агар ба чашми ҳақиқат нигоҳ кунем, худфиребии маҳзанд (инҷо ақидаҳои ахлоқӣ, сиёсӣ, урфу одатҳо ва ғайра дар назар дошта шудааст).

2.Орзую умед, ҳам комёбӣ ва ҳам бадбахтии башар гардидааст. Комёбӣ аз он ки бо умед зиндагиашро давом медиҳад. Бадбахтӣ аз он ки бо орзуҳои ҳосилнашаванда умри азизи худро ҳар инсоне зоеъ мекунад (-С.5).

Боби панҷум
ФАЛСАФАИ ТАМАЪ Ё ТАМАЪИ ФАЛСАФӢ

1.Фалсафаи ҳақиқӣ бояд аз тамаъ [корыстолюбие] озод бошад.

2.Мафҳуми “тамаъ” дар инҷо дар маънии васеаш омадааст. Яъне ба хотири ҳақиқат шуда, одам бояд аз ҳамаи урфу одат ва қонунҳои мавҷудаи иҷтимоӣ сарфи назар намояд.

3.Шарт нест, ки фалсафа барои ҷамъият пешгӯиҳо кунад. Барои ҷамъият ақидаи муайяне ба вуҷуд овардан мумкин аст,

аммо на ақидаи фалсафӣ (-С-5) Зеро бо як сабаби ночизе фалсафаро маҷбур мекунанд, ки дар пеши бисёре аз масъалаҳои аз он ночизтар сари таъзим хам кунад.

4.Чуноне ки аз ин пеш гуфтем, дар фалсафа ду ҳадду ҳудуди мушаххас вуҷуд дорад:

-Яке аз марги шахсии худ сарфи назар кардан ва дигаре аз манфиати шикам ба маънои густурдаи (васеъи он) сарфи назар кардан аст.

Дар он сурат мутафаккир метавонад ҳақиқати вуҷудро чи тавре, ки дар воқеият ҳаст, баён кунад. Ҳарчанд, ки ҳақиқати вуҷуд, чунонки ҳаст, ба ҳеҷ кас маълум нест. Вале донистани он барои инсоният лозим ва зарурӣ мебошад.

5.Аввалан нолозим будани ҳақиқати вуҷудро исбот кардан зарур аст. Ва баъд, бояд ақидаҳои лозимиро пешниҳод кард. Бисёре аз мутафаккирон, аввалан хеле ҷиддӣ ва амиқ фикру андеша рондаанд. Вале чун диданд, ки ин кор ҳеҷ фоидае надорад, пас ба эҷод ва ихтирои ақидаҳои сохта ва бофтаи худ шуруъ кардаанд.

6.Фалсафаи гузашта ва ҳозираи сайёраи мо (Замин) дар байни хасрубаҳои тамаъҷуён, чунон ғӯтавар гаштааст, ки барои онро аз он ҷо берун овардан, дар шароити ҳозира қариб ҳеҷ имконияте ба назар намерасад. Ҳар кушише, ки дар ин роҳ карда шавад, аҳли замони мо онро, беҳудагии маҳз хоҳанд шуморид.

Хулоса ҳамин аст, ки мо ба зиндагӣ кардан маҳкум шудаем ва хоҳӣ ё нахоҳӣ, аҳамияте надорад ва бояд ба таври маҷбурӣ зист ва зиндагӣ кард.

Хеле хуб аст барои шахсоне, ки орзуҳо ва идеалҳои онҳо аз доираи зиндагии заминии мо берун нестанд. Онҳо бо ғофилии том ва тамом умри худро сарфи ин орзуҳои ночиз намуда ва мумкин аст ба ин орзуҳояшон ҳам бирасанд. Ва шояд гумон кунанд, ки гӯё оламро ба коми худ гардонидаанд. Аммо ҳайҳот ва боз ҳам ҳайҳот!

7.Тамаъ дар шакли ошкор, пинҳон ва намудҳои дигари тасвирнопазираш фалсафа ва илмро ба бозӣ мегирад. Инсониятро метавон танҳо ва танҳо бо кӯтоҳандешиаш таъриф ва тавсиф намуд. Масъалан, агар дар сатрҳои болои ин навиштаи ман тамаъ ё ғаразе [корысть] шахсӣ ҷой медошт, ман

ҳеҷ гоҳ инсониятро чунин тавсиф намекардам. Чунки маъниҳои зерин дар пеши назар буд:

А. Аввал ин ки ман низ ба мафҳум ва истилоҳи инсоният дохил ҳастам.

Б. Кӯтоҳандешии инсоният дар навбати худ ба ман ҳам дахл дорад.

В. Агар мақсади ман ин навиштаҳоро чоп кардан ва ошкор кардан мебуд, албатта, ин суханҳоро наменавиштам. Зеро бо чунин суханҳо ҳеҷ кас розӣ ва хурсанд намешавад, ба ин маъно, ки ҳеҷ кас намехоҳад аз номи худаш чунин суханони таҳқиромезро чоп кунад.

Г. Аз ин гузашта, агар ягон нишона ва ҳадафи ҷоҳталабӣ ва мансабталошӣ медоштам, ба гуфтани чунин суханҳое ҷуръат намекардам (-С.7).

Боби шашум

[ДУ ҶИҲАТИ ФАЛСАФА]

1.Баёни фалсафа бояд ду ҷиҳат дошта бошад:

А. Аввал бояд аз нуқтаи назари абад ва ҷовидонагӣ дида баромада шавад.

Б. Дуввум аз нуқтаи назари нисбӣ (на мутлақ ва на мутлақгароӣ). Агар ин ду чиз (ҷиҳат) дар якҷоягӣ дида баромада шавад, ҳамеша дарҳам барҳамии бепоён ҳосил хоҳад шуд.

2.Ҷиҳати абадии масъала ба ҳақиқати вуҷуд дахд дорад.

3.Ҷиҳати нисбии масъала доир ба ҳаёти инсоният баҳс мекунад (-С.8).

Боби ҳафтум

ФАЛСАФА ВА ДИН

1.Фалсафа тамаъкор [корыстный] вобаста ва парастандаи ин дунёст.

2.Дин тамаъкор ва талабгори ин дунё ва он дунё мебошад.

Файласуф ба номи ин дунё қасам мехӯраду диндор ба номи он дунё.

3.Дар байни ин файласуфон ва диндорон нафароне низ ёфт мешаванд, ки мехоҳанд ҳам ба ин дунё ва ҳам ба он дунё хидмат кунанд. Онҳо нафарони мунофиқ, риёкор ва фурсатталабанд.

4.Ин ду гурӯҳ дорои таассуби хос мебошанд.

5.Фалсафа ҳарчанд ки ҳақбаҷониб аст (асосан, воқеъбин аст), вале аксаран [фалсафа] ҷиҳати сатҳии масъаларо дар бар мегирад. (Ин аст, ки касе ба хотири фалсафа рӯза намегирад ва намоз намехонад).

6.Дин ҳарчанд, ки ночаспон (ғайри мантиқӣ), хаёлӣ ва фантастикӣ аст, ҷиҳати амиқтари мушкилоти башариро дар бар мегирад. Яъне масъалаи зиндагии баъд аз марги инсонро. Ва дар ин робита масъалаи зиндагии ҷовидонаро ба шакли кулли.

7.Фалсафа ба ҷиҳати нисбии (рӯзмарраи) масъала бештар рағбат дорад.

8.Майли дин ба ҷиҳати мутлақ ва абадии масъала аст. Яъне зиндагии ҷовидона дар он дунё.

9.Файласуф аз дунё лаззати моддӣ мебарад, [Инҷо файласуфи асри миёна дар назар аст, на файласуфи асри XX].

10.Насиби диндор (бештар) лаззатҳои маънавӣ ва руҳонӣ аст. Ва аз лаззатҳои ҷисмонӣ низ парҳез намекунад.

Хулоса: дар ҳарду гурӯҳ ҳам яке аз лаззатҳо намерасад. Таърих файласуфҳои хаёлпараст (яъне ҷиҳати маънавии масъала) ва диндорони шикампараст (ҷиҳати моддии масъала)-ро низ медонад. Бо вуҷуди ҳамаи ин шаҳодатҳои таърихӣ, моҳияти масъала тағйир намеёбад (-С.9).

Боби ҳаштум
АҚИДАИ ФАЛСАФӢ ВА ШАХСИЯТИ ИҶТИМОӢ
(14-8-1969)

1.Мумкин аст мутафаккир нисбат ба ҷамъият бо чашми некбинона нигоҳ кунад, вале ақидаҳои фалсафии ӯ иртиҷоӣ ва реаксионӣ бошанд.

2.Ақидаи фалсафӣ бо шахсияти иҷтимоии файласуф як чиз нестанд. Масалан, агар касе ҳалокати сайёраи Замини моро исбот ва асоснок кунад, дар он ҳолат вай иртиҷоӣ ва зидди ҷамъиятӣ набуда, балки ин фарзияи худро дар асоси далелҳои илмӣ пешниҳод намудааст (-С.9). Ақидаҳо иртиҷоӣ нестанд, балки аз нигоҳи илмӣ саҳеҳ ва дуруст намебошанд. Ҳар як файласуф ба ростии ақидаи худ боварии комил дорад. Албатта, мо ҳар гуна ҳазаёни сиёсатмадоронро фалсафа гуфта

наметавонем. Сиёсат аслан илми бардурӯғ ва ғаразнок аст. Ба хотири манфиати шахсӣ, гуруҳӣ, ҳизбӣ ё давлатӣ мебошад. Одамони разил барои худро муҳофизат кардан, ба андешаҳои шахсиятҳои бузурги таърихӣ такя ва истинод мекунанд. Сиёсатмадорон ба фалсафа маҳз ба ҳамин хотир хушомад ва тамаллуқкорӣ менамоянд.

Бо пайдо шудани матбуот ва хатти чопӣ, сиёсат фалсафаро тамоман аз майдони иҷтимоӣ танг карда баровард (-С.10).

Боби нуҳум
ФАЛСАФАИ АХЛОҚ
(22-8-1969)

Агар ахлоқ намебуд, мардум ба ин дараҷаи бадахлоқӣ намерасиданд. Таърихи ахлоқ, таърихи бемаънигии куллии башар будааст. Касеро ба асоснок кардани ахлоқ маҷбур кардан, мисли он аст, ки бодянишинонро ба сохтани бино ва иморати бистошёна маҷбур карда бошем. Ман ба ҳамаи қонуну қоидаҳои ахлоқӣ итоат мекунам, вале замиран (аз таҳти дил) нисбат ба ҳамаи ин қоидаҳо нафрат дорам (-С.10)

Ки метавонад ба ман гӯяд, ки кадом ахлоқ хуб асту кадомаш бад? Дар асри мо ахлоқ гуфта, тамаллуқ ва хушомадро мефаҳманд. Аз ҳеҷ кас пинҳон нест, ки ахлоқ муваққатӣ ва даргузар аст. Вале мо ҳамаи инро дидаю дониста, кӯр-кӯрона ва ғуломвор итоат мекунем. Дар ин масъала ҳеҷ ҷои тааҷҷуб ҳам нест. Вале чизи асосӣ ин аст, ки мо одамон, одам будани худро, исбот карда натавонистем. Яъне чун табиати беҷон маҳкуми амру фармони қонунҳои зарурии ҳаёти ҳаррӯзаи худ будем ва ҳастем. Чӣ қадар хунҳо рехта ва чӣ қадар азобу шиканҷаҳо ба амал омада ва ҳамаи ин ба ном ва хотири фармудаҳои ахлоқӣ анҷом гирифтааст! Агар аз рӯи “ахлоқ” ҳукм кунем, зиндагии башар ҳеҷ лоиқи ахлоқ нест! Ҳамон қонунҳои оҳанине, ки дар табиат амал мекунанд, дар ҷамъият низ вуҷуд доранд. Файласуфони асри мо заковатмандӣ зоҳир намуда, гуфтаанд, ки “қонунҳои табиат аз ҷамъият сифатан (!) фарқ мекунанд” ва дар ҳамин нуқта таваққуф намудаанд (-С.11).

Боби даҳум
ҲУДУДИ МАЪРИФАТИ ФАЛСАФӢ
(12-9-1969, сентябр)

Маърифати олам аз ҳама ҷиҳат ба сӯи абадият мебарад. Дар олам мушкилот ва заминаҳое аст, ки метавон то ба дараҷаи ҷунун ва девонагӣ расид ва ғарқи хаёлот гардид (-С.11). Ва инчунин метавон то ба дараҷаи одами содалавҳ ба таври сатҳӣ мулоҳиза ронд. Ҳаминаш бояд аламовар бошад, ки ба ҷуз як гӯшаю канори ин олами нопайдоканор, дигар ба ҷойе умеди расидан нест. Мо одамон маҷбуран маҳкум ба зистан дар ин ҷаҳон гаштаем. Ташвиш ва изтироби бардавом ҳамсафари ҳамешагии мост. Ҳама гуна даъвоҳое, ки гӯё онҳо ҳақиқати оламро фаҳмидаанд, дар асл худфиребиҳои маҳзанд. Даъвое низ ҳаст, ки гӯё агар мо имрӯз чизеро нафаҳмида бошем, фардо хоҳем фаҳмид. Ин фикр дуруст аст. Вале мепурсам, ки ин даъво аз ваъдаву умедворкуниҳои динӣ чӣ фарқ дорад? Албатта, чизеро, ки ман ҳангоми зинда буданам талаб дорам, фаҳмида наметавонам ва худро тасалло дода мегӯям, ки наслҳои оянда ва баъд аз ман ин масъаларо хоҳанд фаҳмид. Оё кафолате ҳаст, ки онҳо ба масъалаҳои дилхоҳи ман таваҷҷуҳе зоҳир мекарда бошанд?

Гузаштагони мо кайҳо орзу карда буданд, ки чизҳои нафаҳмидаашонро ворисонашон хоҳанд фаҳмид. Бо вуҷуди ин чандин асрҳо гузашту мо то ҳол сардаргуми масъалаҳои пешгузоштаи онҳо мебошем. Моро талқин мекунанд, ки гӯё мо ворисони ҳақиқии беҳтарин асарҳои илмӣ ва фарҳангии башар ҳастем (-С.12). Вале дар воқеъ, мо ба мероси башарият аз пушти айнаки сиёҳи шакку шубҳа нигоҳ мекунем. Башарият ба мо бегона нест, балки моро нисбат ба башарият бегона будан таълим додаанд (-С.13).

Боби ёздаҳум
ФАЛСАФАИ ИШҚ
(17-9-1969-и мелодӣ, деҳаи Ал-Кадан)

Ишқро маҳз ҷиҳати иҷтимоии масъала болобардор ва муболиға мекунад. Ва дар воқеият ҳам сазовори таҳсин ва

муболиға аст. Вагарна ҷиҳати ғаризии (инстинктивӣ)-и масъала байни инсону ҳайвон муштарак мебошад.

Ҳама гуна ишқ, хоҳ ин тавр ва хоҳ он тавр (ҳайвонӣ ва инсонӣ) талаботи шахсии худро парастидан аст. Агар лаззати моддӣ ва маънавиро, ки аз ҷинси муқобил ва аз гуфтугузор бо вай ҳосил мекунем, тарҳ карда шавад, дар ин байн ба ҷуз ғариза ҳеҷ чизи дигаре боқӣ намемонад (-С.13). Инсон дар шахси маҳбуби худ нусхаи дуюми худро мебинад. Аз ҳамин сабаб ҳам муносибати ошиқон то ин дараҷа самимӣ ва амиқ аст. Фақат одамнамоёни асри мо ҳастанд, ки дӯстдорӣ ва муҳаббат гуфта, муносибатҳои дурушти шаҳвонии ҳаррӯзаро унвони ишқу ошиқӣ додаанд. Ишқи ормонӣ ва идеалие, ки мутафаккирони Шарқ нисбат ба Худо дар дил мепарвариданд, ин ишқ дар асл иборат буд аз ҳамон майлу хоҳишҳои фитрии башарӣ, ки бо ҳеҷ ягон роҳи дигар зуҳур кардан наметавонистанд ва дар охир худро ба ин шакли орифона зоҳир намудаанд. Чаро ки Маҳбуби азалии ориф образи ҳамон умри ҷовидонаи динӣ дар он ҷаҳон буд, ки ба воситаи Худо амалӣ мешуд. Онҳо ба ҳар гуна майда-чӯйдаҳои олами моддӣ эътимод карда наметавонистанд. Зеро ақли бузург ва дили дардошнои онҳо наметавонист худро ба он чи ки дар гирду атрофи он ба вуҷуд меомад, бовар кунонад (-С.13). Онҳо баҳсу мунозираро доир ба модда ва дигар масъалаҳои моддигароёна дар шаъни худ лоиқ намедиданд. Зеро модда (материя) аз назари онҳо ҷавҳари паст ва ночиз ба ҳисоб мерафт. Ҳатто камистеъдодтарини онҳо (орифон), ки майли моддигарой зоҳир мекард, аз он ҷиҳат набуд, ки онҳо ҳақиқатан, бо роҳи солим ва дуруст мерафтанд, балки аз он ҷиҳат буд, ки онҳо мисли дигарон қобилияти фикри баландпарвоз надоштанд (-С.14).

[ЯК САРГУЗАШТ]
(15 октябри соли 1969)

То ба дараҷаи ҷунун духтареро дӯст доштам ва гумон мекардам, ки олитарин инсони рӯи замин аст. Ва дар баробари ин аз ҳама одамон мешунидам, ки онҳо дӯстдоштаи маро бадфеъл, дағал, густох ва бепарво меномиданд (-С.14). Бо вуҷуди ҳамаи ин, дидаю дониста, ман ӯро дӯст медоштам. Чаро? Ба ин сабаби одӣ, ки гӯё ман ҳамаи орзуҳои шахсии худро дар

шоҳидии вай ба амал мебароварда бошам. Гӯё маҳз вай метавонистааст маҳрами рози ман бошад. Ин ҳодиса дар ҳамон даврае буд, ки ҷиҳати моддӣ ва маънавии зиндагии шахсии ман баробарвазн ва дар як сатҳ қарор дошт. Вале баъдҳо, вақте ки ҷониби маънавӣ бар ҷониби моддӣ афзалият пайдо намуд, ҳама гуна орзуҳои ошиқонаи пешина дар назарам хира ва тира намуданд. Вақтҳои охир ва ҳоло он чизеро, ки ақл талаб мекунад, воқеияти зиндагӣ ва ҷисм иҷро карда наметавонад. Ин ҳолати зиддиятнок на танҳо дар ҳаёти шахсӣ зоҳир мегардад, балки худи ҷомеаро низ фаро мегирад (-С.15).

[ҲИКМАТИ ИШҚ]
(31 октябри 1969)

Ишқ дар маънои хеле ва хеле амиқ ва дақиқаш падидае шахсӣ ва фардӣ мебошад. Аз ин сабаб аст, ки ҳамаи миллатҳои рӯи замин ҳамеша мақоми ишқро ситоиш намудаанд. Ақл метавонад дигаронро фиреб диҳад, аммо ишқ дар аксар ҳолатҳо соҳиби худро фиреб медиҳад. Аз ҳамаи худфиребиҳои олам, худфиребии ишқ амиқтар ва пурмаънотар аст (-С.16). Шахси ошиқ дар маъное дигар як ҷаҳони алоҳида мебошад. Ақл агар калла (сар)-ро гумроҳ кунад, ишқ тамоми баданро гумроҳ мекунад. Ишқ қоидатан одамонро ба бадбахтӣ расонида, тасодуфан онҳоро хушбахт мегардонад. Вале ин хушбахтии тасодуфӣ аз ҳамаи он бадбахтиҳои қонунманд баландтар ва арзандатар мебошад. Мардум гумроҳиҳои дигарро нисбат ба худ авф намекунанд, ба ҷуз гумроҳии ишқро. Дар ишқ аз ҳақиқат дида худфиребиҳо бештар аст, вале ин худфиребиҳо чунон арзандаанд, ки бо ҳазорон ҳақиқат иваз шуданӣ нестанд.

[РИСОЛАТИ ИШҚ]
(10 ноябри соли 1969)

Чаро муҳаббат пуриқтидор аст? Ба назари мо ҷавоб ин аст, ки ишқ ҳастии одамро ба куллӣ фаро мегирад. Яъне инсон дар зиндагӣ (ҳар инсоне) аз табиат ва ҷамъият фишорҳои гуногун эҳсос мекунад. Ҳама гуна орзуҳои шахсии ӯ дарҳам шикаста мешаванд. Ва ягона роҳи наҷот аз ин шикастҳои бардавом, муроҷиат ба олами шахсӣ ва ботинии худи ошиқ мебошад (-С.16). Ана дар ҳамин лаҳзаҳо аст, ки муҳаббат ба майдони амал ворид мегардад. Ошиқ дар симои маъшуқ нусхаи дуюми худро

дида, кӯшиш мекунад, ки ба ибораи маъруф “худашро худаш қадрдонӣ намояд!”. Ин охирин шанс ва имкони ошиқ аст, ки худро дар муқобили носозгориҳои рӯзгор ҷасурона дифоъ карда метавонад (-С.16).

Боби дувоздаҳум

ФАЛСАФАИ ҶУНУН Ё ҶУНУНИ ФАЛСАФӢ

(10 декабри 1969, деҳаи Ал-Кадан)

Девори ақидавие, ки мо тифлони навзод ва навсафар даст-даст карда меравем, аз маҷмӯи хиштҳои нисбии фарсуда иборатанд. Ва дар сари ҳар қадам, ки мо даст мерасонем, он хиштҳо меафтанд ва моро ҳаросон мекунанд (-С.17).

Замони мо ҳама гуна ақида ва масъалаҳои динӣ ва дунявиро ба бемаънигӣ баровард ва маҳкум кард. Ва ба ин кор ҳам ҳақ дорад. Ҳамзамонони ман на ба Худо бовар доранду на ба ҳизби худ ва на ба шахсияти хеш. Харобии маънавӣ рӯз то рӯз ба вай [инсони муосир] фишор меоварад. Гӯё ҳақиқати мутлақ ба ӯ дастрас ва муяссар шуда бошад, ки он ҳам аз ин иборат аст: ҳастии мо ҳеҷ маъное надорад. Ба ҷои сидқ, боварӣ ва имонриёкории расмӣ ҳукмфармо гардидааст (-С.17). На аз буданамон шод ҳастему на аз мурданамон афсӯс мехӯрем. Зеро мо на чун шахсият аз дунё меравем, балки чун ҷузъ ва пораи ночизи чизи бутун ва том ҳастем, ки аз рафтани мо ба ин чизи том ва тамом халале ворид намегардад. Ҳама гуна кӯшишу ҷустуҷӯҳои мо дар роҳи ҳақиқат ба он меанҷомад, ки дар дили мо ҳасрати хеле ва хеле амиқро шуълавар мекунад ва мо дар нимароҳи маърифати ҳастӣ, ҳайрону саргардон шуда мемонем. Роҳи мо на ба пеш кушода асту на ба қафо (-С.18). Мо на ба гузашта ҳисобамонро баробар карда метавонему на ба ҳозира ва оянда. Ҳар се тарафро мо фақат фикран сайр мекунем. Ин се ҷиҳат риштаи сардаргумеро мемонад, ки мо як умр овораи ҷустуҷӯи бесамар мебошем. Бояд аз худ пурсид:

-Охир чӣ маъно дорад ин ҷаҳон, бо худии худаш?

-Оё олам маҳз дар ҳамин шаклу намуди ҳозира зоҳир шуданаш лозим буд?

-Агар дар шакли дигаре биояд, ин чӣ маъное хоҳад дошт?

-Агар ҳастии инсон тасодуфи олами вуҷуд бошад, пас ҳастии олами вуҷуд ба кадом тасодуф мансуб аст?

-Агар олам абадист, пас худи абадият чист?

-Абад ва абадият ҷавоб нест, балки бо худии худ савол аст. Саволи асосӣ ва ҷавҳарӣ. Ин саволро бояд пайгирӣ кард!

-Гумроҳиҳои мо одамон аз ҳаракат аст, вале ҷавоби олами ҳастӣ ба он сукуту хомӯшии мутлақи худ аз чӣ иборат аст? [Ҷаҳони хомӯши аз хирад бегона].

-Худфиребиҳои мо дониш аст ва дониши вижа ва тасвирнопазир аст. Донише беназир ва хос танҳо ба худи мо одамони миранда.

-Ҳама чизро донистан имкон надорад ва агар имкон дошта бошад ҳам, он дониш ба касе лозим нест. Яъне баъди он ки ҳама чиз фаҳмида шуд, онгоҳ саволе ба миён меояд, ки пас, чӣ бояд кард? Наход ки ҳастии олам аз ҳамин иборат бошад? (-С.19) То худи инсон ба абадият нарасад, раванди саволгузорӣ қатъ намегардад.

[ФАЛСАФАИ ҲАСТӢ ВА ФАЛСАФАИ ИҶТИМОӢ]
(23 декабри 1969, Ал-Кадан)

Бисёре аз донишмандон, ҳангоме ки ба масъалаҳои фалсафӣ даст мезананд, пеш аз ҳама, онҳоро ҳаёти ҳаррӯзаи ҷамъият ба худ ҷалб мекунад (-С.19). Ҳақиқатан ҳам, фалсафа бе ҷамъият ва бе одамон ба кӣ даркор аст? Албатта, ба ҳеҷ кас! Аз ин ҷиҳат онҳо (донишмандон) кӯшиш мекунанд, ки роҳе ёфта, мардумро аз машаққату азоб наҷот диҳанд. Чуноне ки гуфтем, онҳо ҳақиқатро дар кори хайри мардум ба кор мебаранд.

Вале ба фикри ман дар ин масъала ду ҷиҳати асосӣ вуҷуд дорад, ки агар он ду ҷиҳатро бо ҳам омезем, ба нокомӣ дучор хоҳем шуд:

1. Фалсафаи ҳастӣ ё худ вуҷуди олам новобаста аз одамон ва ҷомеа, бояд мавриди таҳлил қарор дода шавад.
2. Фалсафаи иҷтимоӣ бояд вобаста ва тобеъи фалсафаи вуҷуд бошад. Ин, албатта, сухани нав нест, вале бояд гуфта шавад. Ба ин маъно, ки бояд ин сухан дорои фаҳмиши нав бошад (-С.19).

Фалсафа аз қадимтарин замон то имрӯз дар шакли омехта бо фалсафаи табиат ва ҷамъият буд ва ҳоло низ чунин аст. Ин ҳам сухани нав нест. Агар касе аз ҳамзамонони ман ин сатрҳоро

хонад (бовар дорам, ки ин сатрҳо ба ҳеҷ кас дастрас нахоҳад шуд), чаро ки ин сатрҳоро ба расми маҳрамона танҳо барои худ навиштаам, бе шакку шубҳа, маро аҳмақ хоҳад хонд. Албатта ҳақ ба ҷониби вай аст. Инро ҳам бояд гуфт, ки на ҳама кас метавонад сазовори чунин унвоне бошад!

Аввалан: лозим меояд, ки фалсафаи ҳастиро чунон хунсардона баён кунем, ки гӯё мо худ ба ин ҳастӣ мансуб нестем. Ҳарчанд ки ҳақиқат талх аст, вале онро рӯирост гуфтан афзалтар ва муҳимтар аст, нисбат ба пинҳон доштанаш (-С.19-20). Ҳамаи ин дарҳамбарҳамиҳое, ки дар фалсафаи ҷаҳонӣ ҳукмфармо аст, аз он сабаб буда, ки файласуфони ҳамаи миллатҳо хеле нармдилӣ зоҳир намудаанд. Ман дар назди нармдилӣ ва хайрхоҳии ҳамаи файласуфҳо сари таъзим фуруд меорам. Вале инро ҳам бояд гуфт, ки нармдилӣ набояд риёкорона бошад. Ва набояд аз гумроҳиҳо замина ва сарчашмаи худро пайдо кунад (-С.20).

Сонияи: на ин ки ба мисли рӯбоҳ ангури пухтаи ширинро, ки гирифтан натавонист, дурӯғи риёкорона гуфт, ки: "ин ангур турш аст!" Ҳамин тавр, мо одамон низ дар аксар вақтҳо дар фаҳмиш ва шинохти табиат оҷизӣ ва нотавонии худро эҳсос намуда, ба таври огоҳона ва ё нохудогоҳ мегӯем, ки: "олам фаҳмиданашаванда аст" (-С.20-21).

[ҶУНУНИ ФАЛСАФӢ]
(5 апрели 1970. Ал-Кадан. Комил Бекзода. Имзо)

Ҷунуни фалсафӣ чист? Ҷунуни фалсафӣ, пеш аз ҳама, натиҷаи худи фалсафа аст. Вақте ки душман туро дар ҳангоми хоб буданат, ба ҳалокат мерасонад, аз ҷониби ту ягон осори муқовимати ҷисмонӣ ва фикрӣ зоҳир намешавад. Ва агар зоҳир шавад ҳам, ин маънои онро дорад, ки ту дер кардай! Муқобилиятат бенатиҷа аст. Ҳамин тариқ, аксари мардумро табиат дар хоби ғафлат ба ҳалокат мерасонад. Вале шахси бедор ва огоҳ ба қадри имкон илман ва амалан ба муқобили душмани ғаддор ва маккор нақшаи амалиёти худро пешакӣ омода мекунад. Ҳамин тариқ, файласуф ва шахси бедорфикр ба муқобили табиати ҷаббор ва бераҳму шафқат, ки мисли

қаҳрамони мо (яъне файласуф) сари чандин ҳазоронро аз даст додааст, шӯру исён мебардорад ва вай (табиат)-ро фош мекунад. Ва ба муқобили он аслиҳаи моддӣ ва маънавиро омода месозад. Муҳимаш ҳамин ки файласуф таслим намешавад. Ва бо умеди он ки аслиҳаи моддӣ ва маънавии вай дар оянда ин душман (олам)-ро хароб хоҳад кард, ҳатто ҳаёти шахсии худро ҳам дареғ намедорад.

Аммо таслимшудагон (диндорон) дар зери бор ва шиканҷаи табиат ҳаёти худро ба анҷом мерасонанд (-С.22). Чаро ки бедор ва фаъол нестанд. Тарсӯ ва хушбоваранд. Ирода ва ҷасорати фикрӣ надоранд. Пассив ва зоҳидмашрабанд.

-Аслиҳаи моддӣ чист? Аслиҳаи моддӣ, пеш аз ҳама, ақидаи файласуф аст, ки оммаи мардум онро сармашқи кори худ карда, ба муқобили табиат ба по хестаанд. Ин муқовимат ифодаи моддии худро дар инқилобҳои мардумӣ ба муқобили низомҳои мавҷуда, ки таҷассуми ҳукмронии табиат аст, меёбад. Зеро низомҳои мавҷуда, пеш аз он ки одамон оянд ва ба чӣ буданаш фикр кунанд, ба вуҷуд омада буд. Шояд мардумон ин низомҳоро давоми мантиқии ин табиати золим мешумориданд.

-Аслиҳаи маънавӣ чист? Аслиҳаи маънавӣ он аст, ки файласуф дар асоси далелҳои илмӣ, хато ва бемаънӣ будани итоаткориҳои мардумро дар назди олами вуҷуд исбот карда, онҳоро дар оянда ба мубориза бар зидди ин душмани хатарнок бармехезонад. Яъне вобастагии рӯҳии мардумонро, ки аз тарс нисбат ба ин олами даҳшатнок доранд, аз дили онҳо берун мекунад (-С.22).

[МОҶАРОИ ҲАҚИҚАТҲО]
(9 майи соли 1970, деҳаи Ал-Кадан)

Барои девонагӣ далелҳои басанда вуҷуд дорад. Дар зарбулмасали арабӣ гуфта шудааст, ки: “Ал-айну басиратун вал-яду қасиратун”-яъне: “Ба чашм дастрас аст, вале ба даст оварданаш аз имкон берун мебошад” (-С.23).

Андешаи маҳдуди (мағзи ночизи) одамӣ наметавонад бузургӣ ва азамати олами берунаро бо тамоми ҷузъиёташ фаро гирад ва инъикос кунад. Фикри мо дар як лаҳза тамоми олами ҳастиро сайр менамояд, вале пои мо аз саҳни хонаи тангу тор

берун рафтан наметавонад. Ин аз як тараф аст. Аз тарафи дигар, аҳли олам дар назди ҳақиқат сари таъзим хам мекунад. Аз ин гузашта, дар назди ҳама чиз сари таъзим фуруд овардан, шеваи меросии ғуломонаи қадимии башарият аст. Ҳақиқатҳои то ин вақт ба дастоварда, ҳамчун маъданҳои гаронбаҳое ҳастанд, ки барои коркарди онҳо дар Замини мо корхонаҳои коркарди ин маъданҳо, то ҳол ба вуҷуд оварда нашудааст. Ин маъданҳо ҳоло ҳам дар шакли хом дар анборҳои серхоку чанг гузошта мешаванд. Ҳарчанд ки аз судманд будани онҳо ҳама кас хабар дорад, вале то имрӯз касе аз онҳо фоидае надидааст (-С.23). Ҷустуҷӯи маъданҳои ҳақиқат ҳоло ҳам давом дорад. Ва ҷӯяндагон ҳам, ба умеди оянда машғули коранд.

Музди онҳо танҳо ин аст, ки маъдан ҳосил мекунанд. Ва аз арзиши он танҳо бовар доранду бас. Вале онро дар зиндагии воқеӣ мавриди озмоиш ва санҷиш қарор надодаанд. Вале ҳайҳот!!!

Мардум беҳуда ҳақиқат ҷустуҷӯ кардаанд. Чаро ки олам бо худии худаш ҳақиқат аст. Ҳақиқати воқеъӣ, реалӣ ва объективӣ. Дар олам чизи дурӯғ вуҷуд дошта наметавонад. Вуҷуди ҳақиқат аз ҳама ҷониб моро фаро гирифта аст. Дурӯғ ҳам дар навбати худ ҳақиқат дорад. Дар доираи ҳақиқатҳо чарх мезанад. Яъне: дурӯғи ҳақиқат! (-С.24).

Фақат мо одамон ҳастем, ки ин ҳақиқатҳоро дар забони заминии худ пасопеш (омехта) намуда, якеро бар дигаре афзалият медиҳем. Ин имтиёздиҳиҳо ва афзалиятдиҳиҳо аз табиати ботинӣ ва сиришти ашёҳо бар намеоянд, балки аз табиати инсонии мо сокинони Замин сарчашма мегиранд. Ҳақиқатҳоро ҳеҷ кас намеофарад, онҳо бо худии худ ва мустақилона вуҷуд доранд. Инсонҳо мувофиқи тамоилоти иҷтимоии худ аз олами ҳақиқатҳо барои худ мувофиқашро интихоб мекунанд (-С.24). Аммо дурӯғ аз куҷо пайдо мешавад? Дуруғ аз шикастапораҳои ҳақиқатҳо сохта мешавад. Худи ҳамин андеша, ки дурӯғ аз шикастапораҳои ҳақиқатҳои реалӣ сохта мешавад, бо худии худ ҳақиқат аст. Рӯи дигари ҳақиқат. Ҳақиқате, ки барои мо одамон дар ҳамин лаҳзаи мушаххас зарур ва лозим нест. Дар лаҳзаҳои дигар ин дурӯғ шояд дар либоси ҳақиқати лозим ва зарурӣ ҷилвагар шавад (-С.24). Ин ҳама

бастагӣ дорад ба ҳолат ва вазъи зиндагии башарии мо дар ин олами сангу хишт. Ин олам даъвое надорад. Вале олами одамӣ саропо даъвост...Ҳамин даъвоҳои бе аввалу охири одамӣ, низоми ҳақиқатҳои ҷаҳонро ба ҳам мезанад ва интихоби инсониро пеш мегузорад. Яъне инсон аст, ки арзишҳоро муайян мекунад. Ин арзишҳои инсонӣ ҳақиқатҳои баргузидаи инсоният ба шумор меоянд.

Пас, ҳақиқатҳо аз ду навъ иборатанд:

Якум: ҳақиқатҳои кайҳонӣ.

Дуюм: ҳақиқатҳои инсонӣ. Яъне: ҳақиқатҳои мурда (кайҳонӣ) ва ҳақиқатҳои зинда (инсонӣ).

Мо ҳаводори ҳақиқатҳои зиндаи инсонӣ ҳастем.

Хулоса: парастиши ҳақиқат ҳеҷ маъное надорад. Ҳақиқатро ба вуҷуд овардан мумкин нест. Вай бо худии худаш вуҷуд дорад. Дари кушодаро аз нав намекушоянд. Ин кор аз рӯи ақл нест (-С.24).

ХУЛОСАҲОИ МУХТАСАР

(Ҷумҳурии Арабии Ямани Шимолӣ. Барномаи зироатии минтақаи Сурдуд. Деҳаи Ал-Кадан. Шаҳри Ҳудайда. 18-уми моҳи майи соли 1970 (Имзо). Соати 10 ва 37 дақиқаи шаб).

1.Он чи ки пеш аз навиштани ин хотирот дар дил доштам, бар рӯи дафтар наомад.

2.Гӯё ин 26 саҳифаи дастхати дафтар ба куллӣ ба ман бегонаанд. Ва ба ин хотирот худам ҳам боварӣ надорам. Аммо навишта шудани онҳо ба ман вобаст набуд. Мисли он ки кадом як неру ва илҳоми ботиние маро водор намуд, ки ин сатрҳоро бинависам (-С.25).

3.Афкори умум моро чунон пахш ва ба хок яксон намудааст, ки ҳатто шахс фикрҳои хусусии хешро низ бе олудагӣ аз афкори умум баён карда наметавонад.

4.Навиштани ин “Хотирот” санҷиши аввалин буд, ки мехостам худро имтиҳон кунам: оё ман метавонам бо каллаи худам фикр кунам? Ҷавоб ин аст, ки ман то ҳол барои ба каллаи худ фикр кардан, омода нестам. Вале муҳимаш ҳамин, ки барои бо каллаи худ фикр кардан, гӯё малакаи андаке дар ман вуҷуд доштааст (-С.25).

5.Бо ин навишта мехостам, ки диламро андаке сабук кунам. Ин сатрҳо мансуб ба фаъолияти ақлии ман буданд. Вале он чиро, ки эҳсос мекунам, дар ин дафтар навишта натавонистаам. Чаро ки барои ман аз ҳама муҳим ЭҲСОС аст. Фикр кардан барои ман-ин яъне эҳсос кардан аст (-С.26).

6.Ин “Хотирот” дар беҳтарин ҳолат баёни печида ва дурушти он китобҳоест, ки то ин замон хонда будам. Ва ҳоло ки дар деҳаи ямании Ал-Кадан барои хондан китобе вуҷуд надорад, ин фурсатро ғанимат дониста, ин ёддоштҳоро сабт кардам.

7.Дар ин “Хотирот” аз ақидаҳои шахсии муаллиф ному нишоне нест. Ҳамагӣ такрор ва бозгӯи мавзӯъҳои китобҳое ҳастанд, ки аз ин пеш дар шаҳри Душанбе хонда будам.

8.Дар таърихи 3-юми моҳи июни соли 1970 муддати иқоматам дар Ҷумҳурии Арабии Яман (Ямани Шимолӣ) ба охир мерасад. Ва ба Маскав парвоз хоҳам кард. Ва бо ҳамин ба хотиранависӣ ҳам хотима медиҳам (-С.26).

Нависандаи ин рисола: Комил Бекзода, тарҷумони забони арабӣ ва русӣ дар Ҷумҳурии Арабии Яман аст. Шаҳри Ҳудайда, барномаи зироатии муштараки Яман-СССР дар Сурдуд, деҳаи Ал-Кадан. Таърих: 1969-1970-и мелодӣ. Имзо: Комил Бекзода (-С.26).

❋❋❋

P.S. (Иловаи баъд аз баргардон аз хати форсӣ ба хати кириллик)

а) дар матни баргардоншуда чизе илова накардаам.

б) калимоти мушкилро дар қавсайн шарҳ додаам. Қавсайни ҳилолшакл: ();

в) калимоти иловашуда бар матнро дар байни қавсайни квадратӣ [ ] ҷой додаам;

г) сабки навишти матни аслӣ пурра нигоҳ дошта шудааст. Ба ҷузъ чанд маврид, ки иборaҳои такрориро мухтасар намудаам;

ғ) таърихи баргардон: субҳи 3-уми моҳи декабри соли 2018, рӯзи душанбе, дар маҳаллаи Меҳробод (Калинини собиқ), кӯчаи Сафарзода Зафар Абдулло, хонаи №3, шаҳри Душанбе.

Бо иштироки аҳли хонаводаам:

Нозанин Бекзода-духтарам.

Дидавар Бекзода-писарам.

Зулфонаи Саламшо-оилаи Дидавар.

Зебанда ва Бедор-фарзандони Дидавар.

Таърихи чопи компютерӣ:

16 феврали соли 2019, рӯзи шанбе.

Чопи компютерии рисола аз ҷониби Дидавар Бекзода иҷро гардид.

Намунае чанд аз дастнависҳои рисолаи “Табиати вуҷуд”

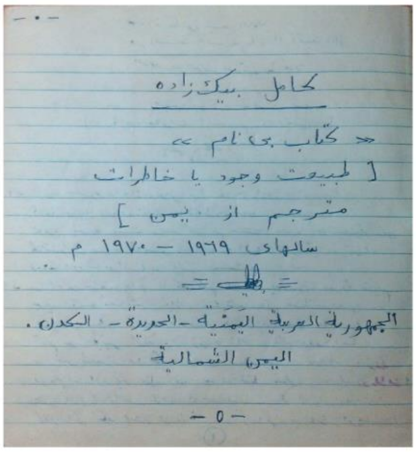
کامل بیک زاده
«کتاب بی نام»
[طبیعت وجود یا خاطرات
مترجم از یمن]
سالهای ۱۹۶۹ – ۱۹۷۰ م
الجمهورية العربية اليمنية – الحديدة – السكدان.
اليمن الشمالية
– ۵ –

Оғози дафтар

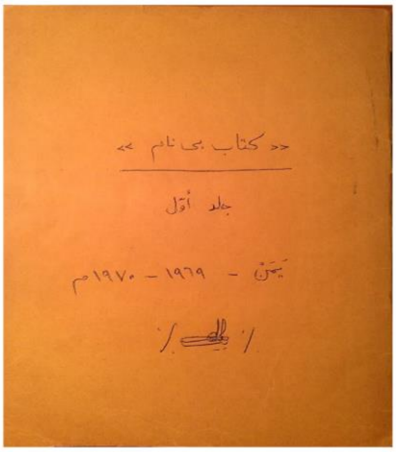
«کتاب بی نام»
جلد اوّل
یمن – ۱۹۶۹ – ۱۹۷۰ م

Рӯи муқоваи дафтар

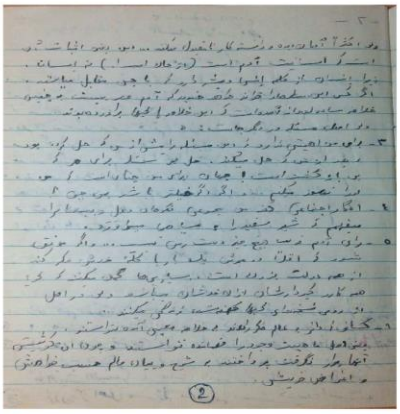

Саҳифаи 2

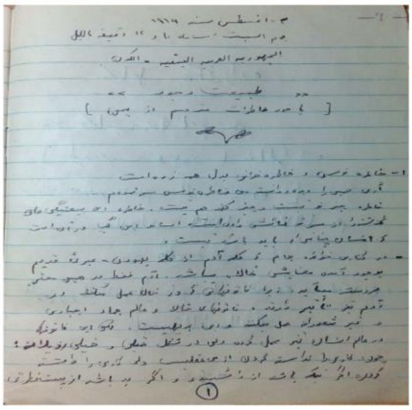

Саҳифаи 1

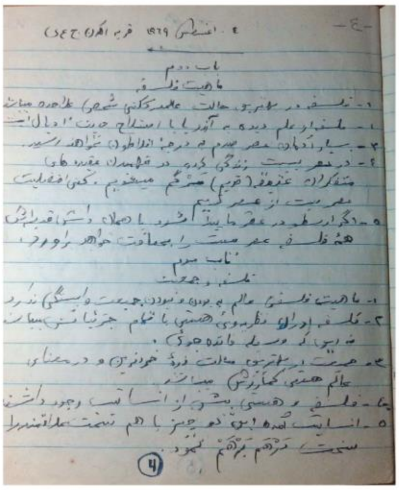

Саҳифаи 4

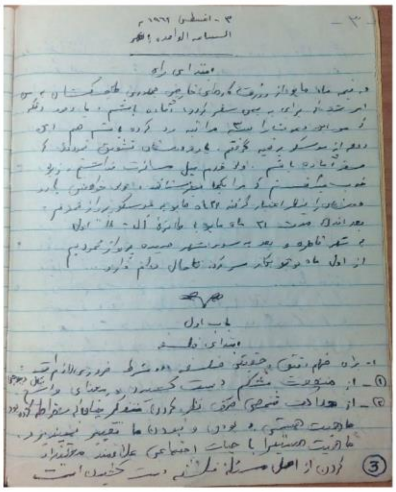

Саҳифаи 3

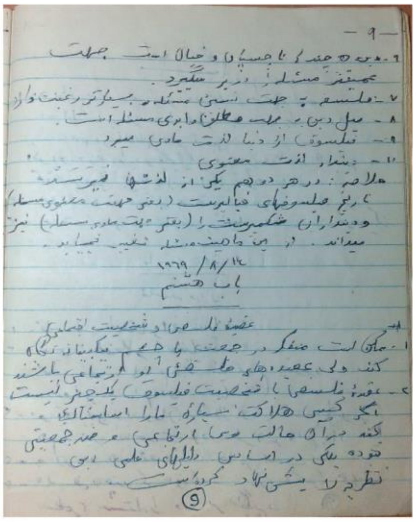

Саҳифаи 9

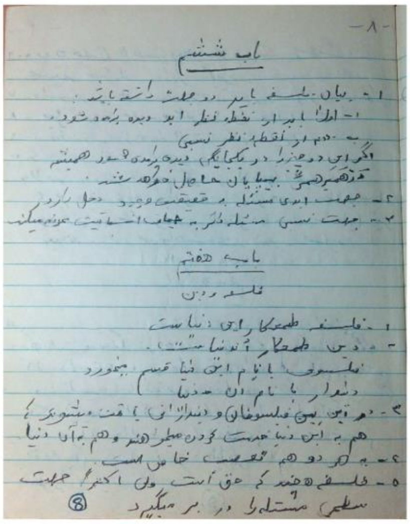

Саҳифаи 8

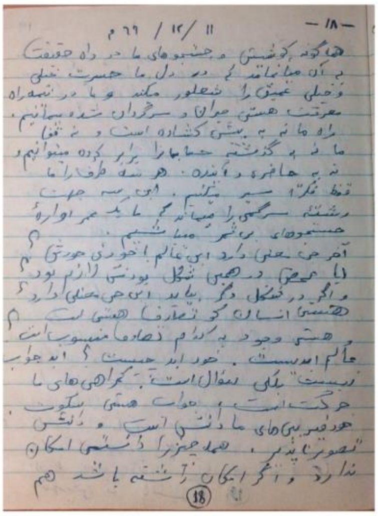

Саҳифаи 18

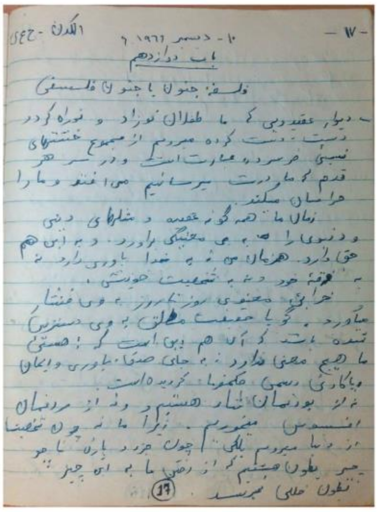

Саҳифаи 17

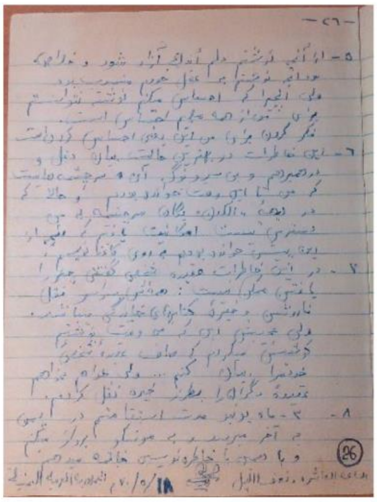

Саҳифаи 26

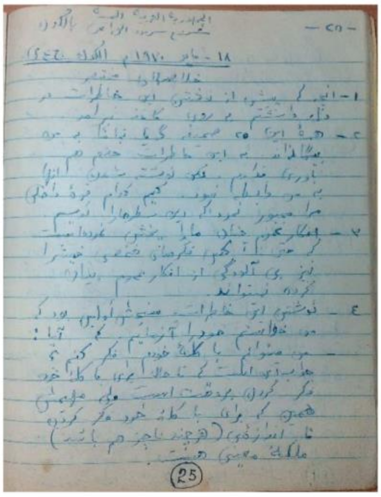

Саҳифаи 25

(Анҷом)

(18 феврали 2019)

ФАРҲАНГИ НАВРӮЗӢ ДАР РӮЗГОРИ МИЛЛӢ

Қодиров ҒИЁСИДДИН
ходими пешбари илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупо

РӮЗИ НАВУ БАЗМИ КУҲАН

Бино ба расми дерин ва таманиёти ширин боз пешвоз мегирем ҷашни наврӯзро, ки оғозин рӯзи сол ва паёмовари зиндагии навин аст. Наврӯзро меситоем, ки бо нафаси сеҳрпардозу тарабангези худ табиати хуфта ва ҷаҳони афсурдаву пажмурдаро ҷони тоза мебахшад. Хуршед бо чеҳраи дилорои худ шодӣ ва хуррамӣ меофаринад. Навои ҷонбахш ва нафаси гарми зиндагӣ ва шодобиву тандурустӣ аз ҳар гӯшаву беша ба гӯш мерасад. Шохаҳои урёни дарахтони сармохӯрда кулоҳи шукуфа ба сар мениҳанд ва ба ҳарсӯ, ки бингарӣ бисоте аз шодиву сурур густурда меёбӣ.

Аҳримани фитнаву кина фирор мекунад ва фариштаи сулҳу оштӣ бол мекушояд, шоирон дар васфи мазоҳири табиат ва ҷилваҳои баҳор ашъори нағзу диловез месароянд ва доди сухан медиҳанд, чунон ки Ҳофизи бузург гуфтааст:

Нафасе боди сабо мушкфишон хоҳад шуд,
Олами пир дигар бора ҷавон хоҳад шуд.

Наврӯзро меситоем, ки бо файзу баракати тоза ба диёри мо, ба парваришгоҳи худ рӯ менамояд, муждаи оғози рӯзи наву мавсими киштy кори нав медиҳад, коре, ки хушбахтиву некрӯзӣ меовард. Пас ҳама бо ҳам, даст ба дасти ҳам, ҳамрайъу ҳамзабон кор кунем, то тараққиву шукуфоӣ дар кишвари мо ом гардад ва саъодату некуаҳволӣ азони ҳамагон.

Бо чунин умеду орзуҳои ширин, ки андаки он дар боло оварда шуд, аҷдодони хушзавқи мо ҷашни наврӯзро сохтанд, нигаҳ доштанд ва мо имрӯз ҳам ба ҳамон умеду ормонҳои пешин

онро истиқбол мегирем, ситоиш мекунем ва аз файзи қадами он беҳрӯзиву саъодат металабем.

Ва ситоиш мекунем ниёкони некноми худро, ки зеботарин ҷашни ҳамбастагии инсону табиатро дар дунё офариданд, ҷашни ростиву дурустӣ, ҷашни бе ниқобу бе дурӯғеро, ки баъди гузашти ҳазорсолаҳо инсони дербовару муғамбири муосир, ки ҳар падидаи наву куҳнаи оламу одамро пеш аз қабул дар сад тарозу месанҷад, онро аз ҳар ҷиҳат сарвату мероси умумибашарӣ ёфта, билохира ҷойгоҳи баланду муҳтарами ӯро дар таърихи фарҳанги ҷаҳон қоил шудааст.

Дар синаи фарҳанги пурбори мардуми мо аз ин ҷашни ормоншикан паёмҳои зебое аз гузаштагон ба наслҳои оянда нуҳуфтааст, ки бояд онҳоро ҳамаҷониба омӯхт ва ҳифзу гиромӣ дошт зеро ба андешаи донишмандони муосир «ҷомеаи инсонӣ бидуни фарҳанг вуҷуд надорад ва инсон будан мутародифи фарҳанг доштан аст» (Маҷ. Фарҳанги мардум, №2, соли 6, Кобул, 1362, с. 20).

Илова бар ин, ба назари мо инсон ҳарчанд дар шинохти фарҳанги худ муваффақ бошад дар масъалаи амалии худогоҳӣ ва худшиносӣ низ ба ҳамон андоза комёб аст. Ҷустуҷӯи саргузашти наврӯз моро ба давраҳои офариниши оламу одам мебарад, ба замонаҳое, ки ҷаҳон ҳанӯз ҷавон буду пурасрор ва инсон ҷавонтару бетаҷрибатар. Дар оғӯши табиат мезист ва рӯйдодҳои он дар зиндагонии пурмоҷарои вай сахт таъсир дошт. Мавҷуде буд машғули омӯзиш ва ром кардани табиат ва падидаҳои мармузи он. Пирӯзиҳои андакро бо мушкилоти зиёд аз табиат ба даст меовард. Бе олоишу фидокор, росту росткор ва заҳматкашу ҷавонмард зиндагӣ мекард. Андухта ва таҷрибаҳои худро дар қолаби танги тафаккури маҳдуди худ ҷой медод, бозёфту кашфиётҳои моддиву маънавии хешро номгузорӣ мекард ва фарҳангу тамаддуни ибтидоии худро месохт.

Дар ин ҷараёни ҷаҳоншиносӣ ва таҷрибаомӯзии ҳазорсолаҳо, вақте ки шӯри ҷавонии табиат ва ҷилваҳои ҷонбахши баҳорро дид ва таъсири нафаси гарми зиндагиро дар табиат ва вуҷуди худ эҳсос кард, ба шигифт омад ва аз забони ҳанӯз ноҳамвори хеш зеботарин луғатро баргузида, онро наврӯз номид ва бисёр қиссаҳои дигар.

Аз ин шарҳи ҳоли хаёлангезу афсонагунаи боло, ки мо дар сиришту пайдоиши наврӯз тасаввур кардем, хуб маълум аст, ки

ин ҷашн дар фарҳанг ва зеҳни мардуми мо ба дарозои таърихи башар умр дошта, аз нахустдостонҳои зебои оғозини таърихи фарҳанги мо мебошад. Албатта имрӯз аз он замонаҳои ғайримактуб, ки оғози даврони туфулияти ин ҷашн аст, гувоҳу шоҳиди боэътимоде дар даст нест. Бинобар ин ҳеҷ кас гуфта наметавонад, ки нахустнамоиши он кай ва дар кадом майдони фарҳангии қаламрави васеи наврӯз рӯи саҳна омад ва ё аввалин аҳли наврӯз онро чигуна ва бо кадом тартиб ва расму ойин ҷашн мегирифтанд. Вале дар бораи саргузашту сарнавишти беш аз 2500-солаи вай дар сарчашмаҳои гузашта ва осори пажуҳишгарони муосир маълумоти фаровон ҷамъ омадааст, ки ҳатто зикри танҳо номи он манобеъ худ китоби мустақиле хоҳад шуд. Назар ба чунин шӯҳрати китобӣ ва мардумӣ дар ин баҳси мухтасар чанд саҳнаи дурахшони баргузории ин ҷашн дар замони дудмонҳои муқтадири дунёи қадим – Ҳахоманишиҳо ва Сосониён, ки ба назари мо аҳамияти таърихӣ ва арзиши адабӣ доранд ва нақли як силсила расму ойини наврӯзии ҷорӣ дар баъзе кишварҳои ҳамсоя пешниҳод мегардад, ба умеди он ки хонандагони гиромӣ шояд аз ин миён ҳарфи тозае барои шинохти беҳтари чеҳраи рангоранги наврӯз ва бозофаринии ин намоишномаи ҳунармандона аз базми ҷавонии ҷаҳон ва шодиву ҷавонбахтии инсон пайдо намояд.

Пеш аз ҳама бояд дар назар дошт, ки ҷашни Наврӯз аз ҳамон ибтидои зуҳур ва расмӣ шудан дар ду шакл таҷлил мегардид, яке наврӯзи хос, яъне наврӯзи ташрифотӣ, бо расму одоби дарборӣ ва дигар наврӯзи омма бо суннатҳои мардумӣ.

Дигар он ки теъдоди рӯзҳои ҷашн собит набуда, зоҳиран вобаста ба шароити ҷорӣ ва завқи фарҳангии мардум ва фармонравоёни онон дар минтақаҳои гуногун аз ҳамдигар фарқ мекарданд. Дар сарчашмаҳо муддати ин ҷашнро се, шаш, ҳафт, сездаҳ то як моҳ навиштаанд. Масалан дар дарбори Оли Бобури Ҳинд наврӯз бист рӯз идома меёфт. Дар вилояти Балхи Афғонистон имрӯз ҳам «ҷашни Сахиҷон ё Гули Сурх», ки ҳам ҷашн аст ва ҳам ид чиҳил рӯз давом мекунад. Зимнан бояд гуфт, ки ин рӯзҳои ҷашн, махсусан шаш рӯзи аввали он аҳамияти бештар дошта ва дар ин рӯзҳо ҳам дарборҳо ва ҳам мардум маросимҳои хоси ҷашнӣ баргузор менамоянд. Аз ин рӯ гурӯҳе панҷ рӯзи аввали ин ҷашнро наврӯзи омма ва бақияро наврӯзи хоса ё наврӯзи бузург номидаанд.

Масалан машҳур аст, ки Курӯши Ҳахоманишӣ (а. VI пеш аз мелод) фатҳи Бобулро дар рӯзи наврӯз ҷашн гирифта буд ва дар кохи Тахти Ҷамшед ҳадяҳои наврӯзии намояндагони миллатҳои тобеи империатории худро мепазируфт. Ин ҳадяҳо, чунонки мегӯянд бештар мева ва ширинӣ буданд, ки ёдгор аз суннати давраест, ки суфраи наврӯзӣ ҳанӯз бо мева ва ширинӣ зинат дода мешуд.

Дар давраи Сосониён низ наврӯз бо шукӯҳ ва тартиби хос таҳлил мегардид. Яке аз суннатҳои ҷолибу некӯи Сосониён, чунон ки дар «Луғатнома»-и Деҳхудо омада ва дигарон низ навиштаанд он буд, ки бисту панҷ рӯз пеш аз наврӯз дар майдони қаср дувоздаҳ сутун аз хишти хом барпо мекарданд ва бо нағмаву суруд дувоздаҳ навъ донаи зироатӣ чун гандум, ҷав, лубиё, нахуд, кунҷид, мош ва ғайра мекоштанд ва дар рӯзи шашуми наврӯз онҳоро канда, ба хушиву хурсандӣ пардохта, бар ин бовар буданд, ки ҳар як аз ин донаҳо, ки накӯтар борвартар рӯяд маҳсули он дар ҳамон сол фаровонтар аст.

Тартиби маросими баргузории наврӯз дар рӯзҳои ҷашн дар ин давра чунин буд: Рӯзи аввали ҷашнро шоҳаншоҳи Сосонӣ барои пазироӣ ва некӯкорӣ ба оммаи мардум ҷудо мекард, рӯзи дувум деҳқононро мепазируфт, рӯзи сеюм рӯзи махсуси сипоҳиён, бузургон ва муъбадон буд, рӯзи чаҳорум наздиконро медид, рӯзи панҷум бо хонаводаи худ менишаст ва рӯзи шашум рӯзи хоси аҳли унс буд, бо онҳо менишаст, ҳадяҳои наврӯзиро аз назар мегузаронид, баъзеҳоро ба дигарон мебахшид ва он чиро ки шоиста медид ба хазина месупурд. Шоирон шеър ва сарояндагон сурудҳои ноб ҳадя мекарданд. Сурудҳо Хусравонӣ, ки мегӯянд қасидаҳое буданд, ки ҳофизон дар базмгоҳи шоҳ, дар мадҳи оташ ва ё пешгоҳи оташ месуруданд, бозмондаи расму ойини он рӯзгорон аст.

Дигар расми қадимии ташрифотӣ, ки «ойини мулуки Аҷам аз гоҳи Кайхусрав то ба рӯзгори Яздиҷурди шаҳриёр, ки охирулмулуки Аҷам буд», ин омадани муъбади муъбадон ва наврӯзӣ овардани вай аст, ки ба тартиби зерин сурат мегирифт: Муъбад бо якдаста сабзаи навруста (хадив) дар дасти чап ва дар дасти рост ҷоми заррини пурмай бо дигар туҳфаҳо онро назди шоҳ мебурд ва «ситоиш намудӣ ва ниёиш кардӣ ӯро ба забони порсӣ ба ибороти эшон». Ин сабзаи навдамида нишонаи сарсабзиву шодобӣ ва баракату тозагӣ ва комкорӣ буд.

Матни ситоишномаи мазкур ба Умари Хайём омадааст, ки дар «Наврӯзнома»-и худ овардааст, агарчи каме тӯлонист, вале аз он ҷо ки яке аз саҳнаҳои қадимии баргузории ҷашни наврӯз буда ва аз нигоҳи адабӣ низ яке аз порчаҳои зебои насри бадеии адабиёти мо мебошад, бинобар ин бо ихтисори ҷузъӣ онро нақл кардем:

«Шаҳо, ҷашни фарвардин ба моҳи фарвардин, озода гузин пури Яздон ва дини Каён. Сурӯш овард туро доноӣ ва биноӣ ба кордонӣ…

Ва шод бош бар тахти заррин ва анӯша хӯр ба ҷоми Ҷамшед ва расми ниёкони дар ҳимат баланд ва некӯкорӣ ва варзиши доду рост нигаҳдор. Сарат сабз бод ва ҷавонӣ чу хавиди аспи комгор ва пирӯз. Ва теғат равшану корӣ бар душманон ва бозат гиро ва хуҷаста ба шикору корат рост чун тир. Ва ҳам кишваре бигир нав, бар тахт бо дираму динор…, сароят ободу зиндагонӣ бисёр.

Чун ин бигуфтӣ чошнӣ кардӣ ва ҷом ба малик додӣ ва хавид дар дасти дигар ниҳодӣ ва динору дирам дар пеши тахти ӯ бинҳодӣ. Ва бад-ин он хостӣ, ки рӯзи нав ва соли нав ҳарчи бузургон аввали дидор чашм бар он афканад, то соли дигар шодмон ва хуррам ба бо он чизҳо дар комронӣ бимонад ва он барояшон муборак гардад, ки хуррамӣ ва ободонии ҷаҳон дар ин чизҳост, ки пеши малик овардандӣ». (Маҷ. Жвандун, №6, соли 3, Кобул, 1363, с.70)

Аз анъаноти дигари ин давра он буд, ки шоҳ бози сафедро парвоз медод ва бо корҳои нек пардохта, гунаҳкоронро бахшиш ва зиндониёнро озод мекард ва худ ба айшу шодӣ мепардохт. Яке аз расмҳои дигари дарбори Сосониён он буд, ки дар ҳар рӯзи наврӯз духтарони ҷавон (душизагон) аз зери осиёбҳо дар кӯзаҳои симин ва нигиннишон барои шоҳ об меоварданд ва ғайра.

Хулоса расму ойини баргузории ҷашни наврӯзи дарборӣ ва муддати он, ба шакли наврӯзи омма ва наврӯзи хоса тақрибан бе тағйир дар дастгоҳҳои наврӯзпарасти асрҳои миёна низ мисли Ғазнавиёну Салҷуқиён ва Оли Бобур ва дигарон идома ёфт.

Дар панҷ рӯзи аввал (наврӯзи омма) барпо мегардид. Дар чунин рӯз ҳоҷатҳо раво мешуд, ҳар навъ инъом ва эҳсон, ҳадяву тӯҳфа ба ҳамагон ва ба ҳашаму лашкар ато мегардид. Рӯзи шашум, оғози Наврӯзи бузург ё хоса мебуд. Дар чунин рӯзе амирон ва бузургон бо надимон ва аҳли унс хилват мекарданд ва ба айшу тараб, шодӣ ва бодагусорӣ мепардохтанд. Оҳангҳои

дилнишини мусиқӣ ва нағмаҳои хоси наврӯзӣ навохта мешуд, ба вижа навои «Наврӯзи бузург», ки ҳанӯз ҳам дар Тоҷикистони мо зиндааст. Манучеҳрӣ ин оҳангро бо ҳамон ном ёд кардааст:

Наврӯзи Бузургам бизан, эй мутриб имрӯз,
Зеро, ки бувад навбати Наврӯз ба наврӯз.

Суннату анъаноти бешумори Наврӯзи мардумӣ ва шарҳи рамзу маънои онҳо мавзӯи ҷолиб ва ниҳоят васеъ буда, ҳар кадом таҳқиқи бисёр мехоҳад. Ин расму одоб, ки гоҳе ба манзурии баракатҷӯӣ ва фоли нек, замоне барои хайру шугун ва дафъи захми чашм падид омадаанд, дар байни мардумони кишварҳои гуногуни аҳли наврӯз ба тарзу шеваҳои мухталиф барпо мегарданд.

Пеш аз ҳама бояд гуфт, ки ҷашни наврӯз аз назари мазмуну муҳтаво аз ҳама ҷашну маросимҳои дигари фарҳангии мо тамомтар буда, ҷанбаҳои мухталифи ҳаёти инсонро фаро мегирад. Вай ягона ҷашнест, ки дорои нишона ва рамзи хоси худ, ки эҳёи табиат ва таҷдиди зиндагӣ аст, дар шакли рӯиши сабза ё сабзаи навдамида буда ва аз ҷиҳати тартиби баргузорӣ ҳам аз марҳилаҳои гуногун иборат аст. Марҳилаи аввал – марҳилаи омодагӣ, ки хеле пеш аз фаро расидани ҷашн аст оғоз шуда дар он корҳои зерин анҷом мегирад: тар кардан ё хобондани донаҳои гандум барои таҳияи сабзаи нав (суманаки машҳур); поку сафо кардани муҳити зист, ҳавлиҳо ва хонаҳо, ки дар баъзе ҷойҳо онро «хонатаконӣ» ҳам мегӯянд. Зарфҳо ва асбобу анҷоми мисӣ ва филизӣ тоза ва сафед карда мешуд, либосҳои нав дӯхта ва таҳия мегардид, зарфу дигар чизҳои куҳнаву фарсударо мепартофтанд ва амсоли он. Ба ақидаи гузаштагон наврӯз ҳар сол ранги худро дигар мекунад. Бинобар ин мунаҷҷимон пештар ранги наврӯзи солро муайян мекарданд ва ин ранг дар ороиши хонаҳо, либосҳо ва ғайра ҳамон сол имтиёз дошт. Бинобар ин мардум, албатта то ҷои имкон, кӯшиш мекарданд, ки ин расмро риоя кунанд.

Суннати дигари пеш аз наврӯзӣ дар ин марҳила оташфурӯзии охири сол (чоршанбеохири мо) ва ҷаҳиш аз болои он бо суханони «зардии ман аз ту, сурхии ту аз ман» аст, ки ба таманои супоридани ғамҳо ва зардиҳо ба оташ ва гирифтани сурхӣ ва сурхрӯӣ аз он сурат мегирад.

Наврӯзро баъзеҳо ойинаи сулҳу сафо ва дӯстиву муҳаббат низ меноманд, зеро ба истиқболи он дар баробари тозаву покизагии хонаву муҳити зист тану ҷонро низ бояд поку сафо сохт. Аз ин рӯ, бо обҳои пок ғусл мекунанд, ки гӯё аз суннатҳои Ҷамшед аст ва бино ба расми ниёкон ғубори кудуратҳоро аз ойинаи дил зудуда ва хонаи ҷонро ҷойгоҳи муҳаббат ва покизагӣ мегардонанд, дар шӯои оштӣ ва дӯстӣ дӯстона ба сӯи зиндагии навин, ба сӯи хушбахтӣ ва саъодату ҳамкорӣ қадам бар медоранд.

Дар байни як ҷамъияти калони аҳли наврӯз умумият дорад, ки як шаб пеш аз наврӯз ҳафт навъ мева (бисёр вақт беш аз ҳафт мева аст), аз қабили зардолу, кишмиши сурх, кишмиши сабз, шакарбора, чормағз, писта, донагиҳо ва монанди он баъд аз шустушӯи дақиқ тар мекунанд ва субҳи рӯзи наврӯз байни оила ва ҳамсояҳо тақсим мекунанд. Меваи таркарда, ба ақидаи онҳо шугуни тозагии ҳама чизҳост. Анъанаи дигар дар баъзе минтақаҳо ба истилоҳ наврӯзнишин пайравони зиёд дорад, пухтани кулчаи наврӯзӣ ва тақсими он дар миёни наздикон аст, ки он боиси зиёд шудани ризқу рӯзӣ мегардад. Куштани мурғ дар шаби наврӯз дар Кашмир расм аст, ки мурғ албатта бояд сафед бошад, дар миёни баъзе қавмҳо аз маросимҳоест, ки рамзи он сафедбахтӣ ва саъодатмандии аъзои оила аст дар соли нав. Дар назди ин ҷамъият пухтани кулча ва куштану пухтани мурғ як назри мушаххас ба шумор меравад.

Марҳилаи дигар ин интизорӣ ва таҷлили ҷашн аст. Пеш аз вуруди ҷашн дар баъзе ҷойҳо хӯрокҳои махсус аз гиёҳҳо мепазанд, вале расми маъмул ин чидани суфраи «ҳафт син» аст. Нисбати имтиёзи адади ҳафт бор дигар рақамҳо нақлҳо гуногунанд. Баъзеҳо тахмин кардаанд, ки сабаби интихоби адади ҳафт, ки аз қадим мавриди таваҷҷӯҳи ҳама будааст, шояд шинохти ҳафт ситора (ҳафтдодарон) ва ё ҳафт ранги табиат бошад. Гурӯҳи дигар мегӯянд, ки он теъдоди фариштагони муқарраб ва ҷовидон аз кеши зардуштист.

Дар мавриди маводи дастархони ҳафт син ҳам ақидаҳои гуногун вуҷуд дорад. Баъзеҳо мегӯянд, ки суфраи наврӯзӣ дар қадим аз мева, сабза ва ширинӣ иборат буд. Иддае навиштаанд, ки суфраи наврӯзӣ дар аҳди пешин суфраи «панҷ шин» буд, ки дар шабҳои наврӯз фароҳам мешуд.

Бархилофи ҳафт син ё ҳафт шин, масалан имрӯзҳо дар Ҳиндустон дастархони наврӯзӣ бо ҳафт навъ мева ва ҳафт хел сабзӣ (кабудӣ) оро дода мешавад.

Дар ҳар сурат имрӯзҳо суфраи маъмулии ҳафтсин тақрибан аз маводи зерин иборат аст: суманак, санҷид, себ, сир, сирко, сабзӣ, сипанд. Қоидаи мушаххасу ҳатмие дар тартиби дастархони наврӯзӣ мавҷуд нест. Агар яке аз маводи боло пайдо нашавад, аз наботот, донагиҳо ё ҳафт навъи мева истифода мешавад. Илова бар ин дар суфра маводи дигар низ чида мешавад, ки ҳар кадом рамзи хоси худро дорад. Масалан сабзаи дамида нишонаи покӣ, хуррамӣ, борварӣ ва фаровонӣ, ширинӣ рамзи ширинкомӣ ва ҳам хотираест аз Ҷамшед, чорумин шоҳи пешдодӣ, ки ӯ нахустин касест, найшакарро шинохт ва истифода кард. Тухми мурғ нишонаи пайдоиши ҳаёт, баракат ва ҳам дуркунандаи чашми баду бадхоҳон, сир ба хотири хислати доругиаш, оина рамзи софӣ, покӣ ва равшанӣ. Панир, як коса асал ва дуғ, сика ва Қуръони пок низ дар суфра гузошта мешавад. Сипас аҳли хонавода, бино ба расми қадими ориёҳо, ки ҷашни рӯзи навро ба покӣ пешвоз мегирифтанд, поку покиза даромади соли навро интизор мешаванд. Даромади соли нав хоҳ рӯз бошад хоҳ ҳар вақти шаб ҳама бедор менишинанд ва чароғҳо бояд равшан бошад. Дар баъзе маҳалҳо расм аст, ки ши ё ширбиринҷ дар болои оташ биҷӯшад. Баъди воруди соли нав, пеш аз хӯрдани хӯрок ҳар як аз аъзои оила як ангушт асал ё дуғ мехӯранд, то оне ки мизоҷи онҳо то хатми сол муътадил бимонад. Дар байни баъзе аҳли наврӯз расм аст, ки дар рӯи суфраи наврӯзӣ ба теъдоди аъзои оила шамъ равшан мекунанд ва онҳо бояд то хатми маросим хомӯш нашаванд, зеро ақида доранд, ки агар шамъе хомӯш шавад, умри яке аз аъзои оила кутоҳ хоҳад шуд.

Баъди иваз шудани сол мардум мекӯшанд ба чеҳраи зебо бингаранд, то тамоми сол ҷаҳон дар назарашон зебо ҷилвагар шавад. Бачаҳо дастҳои падару модарро мебӯсанд. Модар бошад ба даҳани онҳо ширинӣ мениҳад, то ки онҳо то охири сол ширину ширинком бошанд. Падар дар навбати худ чанд сика (танга) ба унвони мояи киса ба онҳо медиҳад. Дар Афғонистон ҳанӯз ҳам таронаҳое аз забони бачагон дар ин бора мавҷуд аст.

Марҳилаи дигар субҳи рӯзи ҷашн оғоз мешавад. Субҳи авали наврӯз ҳама кӯшиш мекунанд, ки барвақт аз хоб бархезанд ва

бовар доранд, ки бо саҳархезӣ дар ҳама сол комраво хоҳанд буд. Либосҳои наву тоза мепӯшанд ва пеш аз гап задан бо ҳамдигар ширинӣ ва асал мехӯранд, то комашон ширин шавад ва тамоми сол сухани талх аз даҳанашон берун наояд. Ҳамчунин дар байни як ҷамъияти аҳли наврӯз расм аст, субҳи аввали наврӯз нахуст рӯйи касеро бинанд, ки хуҷастатолеъ ва хушқадам бошад, то солашон то охир дар хушӣ ва хушбахтӣ гузарад.

Яке аз расмҳои қадимӣ он буд, ки дар бомдоди рӯзи наврӯз мардум ба якдигар об мепошиданд, чунонки дар васфи он муаллифи ношинохтаи «Таърихи манзуми шоҳ Аббос» гуфтааст:

Чу ҳар сол рӯзи нахустини меҳр,
Барафрӯзад аз харчанг чеҳр,
Бувад обпошон ба расми Аҷам,
Ки Кисро шугун карда будасту Ҷам.

Ин расм мегӯянд то давраҳои охир идома доштааст.

Яке аз суннатҳое, ки бисёр ом аст ва пайравони зиёд дорад ин фиристодани наврӯзии дилдодаҳо ба дилдори хеш аст. Ин наврӯзӣ тӯҳфаест пӯшиданӣ ва хӯрданӣ, ки аз тарафи оилаи домодшаванда ба хонаи арӯс ё худи номзад фиристода мешавад. Он иборат аст аз як даста либоси нави мукаммал, кулча, меваи таркарда, як миқдор моҳӣ, то он ки арӯс бо он мубоҳот кунад ва дар байни дугонаҳояш бинозад.

Пас аз анҷоми ин ва бисёр расму одоби дигари ҷашнӣ, дар субҳи авали наврӯз мардум аз хонаҳо берун шуда, ба боғу бӯстонҳо мерафтанд ва саъй мекарданд, ки бо пойи луч дар рӯи сабзазор гардиш кунанд. Ин расмро «сабзакӯбӣ» ё «сабзалагадкунӣ» мегӯянд, ки ҳанӯз ҳам дар баъзе бисёр минтақаҳо ва дар байни мардуми зиёд маъмулу машҳур аст.

Чунинанд як силсила расму одоб ва ойину анъаноти наврӯзии мардумони гуногуни ҳамсоя, ки мо дар осори донишмандон пайдо намуда, барои маълумот пешкаши хонандагони гиромӣ намудем.

Давлиёрова САФАРГУЛ
ходими пешбари илмии Институти омӯзиши масъалаҳои давлатҳои Осиё ва Аврупои Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

НАВРӮЗИ ФАРХУНДАПАЙ - КУҲАНБУНЁДУ ҲАМЕШАҶАВОН

Истиқлолияти давлатӣ - ин саодати ҷовидона, ки дар масири ҳазорсолаи таърих ба насли имрӯзаи тоҷикон насиб гардид, ба таҷлили пуршукӯҳу азамати хоси иди муқаддаси ниёгонамон - Наврӯзи оламафрӯз, Наврӯзи ормонҳои навин - шароити мусоид фароҳам овард. Мо бояд ба қадри ин неъмати бебаҳо расем, шукрона кунем ва аз истиқлолияти давлати хеш чун бахти безаволи миллат ифтихор дошта бошем.

Эмомалӣ Раҳмон

Ҷумҳурии Тоҷикистон кишварест, ки ташаббускори ҷаҳонишавии Наврӯзи байналмилалӣ мебошад. Бо заҳмату талош ва ташаббуси бунёдкоронаи Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон ин иқдом амалӣ гардид. Наврӯзи фархундапайи ормону орзуҳо ва куҳанбунёд аз нав бо тобишҳои рангини тоҷикона эҳё гардид, ки бо шаҳомати ба Наврӯз хос ҳар сол дар дили кишварамон Тоҷикистон таҷлил мегардад.

Дар баробари Ҷумҳурии Тоҷикистон ва кишварҳои ҳамҷавор низ ин иди байналмилалӣ ба таври расмӣ пуртантана ҷашн гирифта мешавад. Дар доираи ин иди бошукӯҳ ташкилгардидани чорабиниҳои рангини идона аз анъанаҳои бостонӣ, аз фарҳанги ғании моддиву маънавии аҷдодонамон ба ҳисоб меравад.

Ба ифтихори ин ҷашни байналмилалӣ дар пойтахти Ҷумҳурии Тоҷикистон шаҳри Душанбе баргузор гардидани Симпозиуми байналмилалииилмӣ бахшида ба Наврӯз ва мақоми он, ки рӯзи 19 - уми марти соли 2016 дар доираи Ҳамоиши байналмилалии адибони кишварҳои ҳавзаи Наврӯз доир гардида

буд, яке аз чорабиниҳои бузург ва муҳим дар ин самт ба шумор меравад.

Зикр намудан ба маврид аст, ки Наврӯзи соли 2016 ба 25-мин солгарди Истиқлолияти давлатии Тоҷикистон рост омад ва ин Симпозиуми байналмилалии илмиро Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ба дӯш дошт, ки он дар сатҳи баланду олӣ гузаронидашуд. Мақолаҳои олимону муқаққиқон дар маҷмӯаҳои зерин таҳти унвони “Суннатҳои фарҳангии наврӯз ва замони муосир”, “Масъалаҳои омӯзиш ва таҳқиқи таърих ва фалсафаи наврӯз” ва “Бозтоби масоили наврӯз дар адабиёт”нашр гардиданд. Ин бори дигар аз он шаҳодат медиҳад, ки“... имрӯз аз файзу баракати Истиқлол Тоҷикистон аз нав ватани Наврӯз гаштааст. Зеро фазилатҳои фарҳанги наврӯз эҳё гардида, такмил меёбад ва бо шукуҳу таровати тоза ҷашн гирифта мешавад.”[1]

Базми гул дар чамани Наврӯз аст
Даври ғулғулфикани Нарӯз аст,
То ба гардун сухани Наврӯз аст,
Тоҷикистон Ватани Наврӯз аст.

Ҳамасола бо ташаббуси Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар Раёсат ва сохторҳои зертобеъи он чорабиниҳои илмию фароғатӣ, семинару конфронсҳои илмӣ, маҳфилҳои шеъру суруд барпо мегардад, ки он бо тамоми тобишҳои миллии худ ҷашн гирифта мешавад. Дар ин чорабиниҳо олимону муҳаққиқон, аспирантону магистрантон оид ба пайдоиши Наврӯзи оламафрӯз, дар бораи ҷаҳонӣ шудани Наврӯзи бостонӣ бо мақолаҳои илмӣ баромад намуда, ҳамзамон намоиши ҳунарҳои миллии тоҷикӣ, тарзи омода намудани таомҳои қадимаи мардуми тоҷикро, ки тайи солҳои тӯлонӣ бо сабабҳои гуногун аз ёдҳо рафта буд, омода менамоянд.

Бешубҳа, эҳёи чунин ҷашнвораҳою чорабиниҳо дар ташаккулу рушди ҳисси миллӣ, худшиносию худогоҳии наврасону ҷавонон ва мардуми сарбаланди тоҷик нақши босазои хешро мегузорад.Чунонки дар маҷмӯаи “Суханҳои ҳикматомӯзи

---

[1]Ҳафт суфраи Наврӯз: Суфраи аввал. Душанбе, “Эр-граф”, саҳ.18.

Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат Эмомалӣ Раҳмон”омадааст: “Аҷнабиёне, ки дар давру замонҳои гуногун ба сарзамини ҳамешабаҳор ва ободи ниёгонамон ҳуҷум мекарданд, натавонистанд суннату ойинҳои аҷдодии моро маҳв кунанд. Баръакс, фарҳанги қадимаву расму ойинҳои инсонпарваронаи мо онҳоро бо гузашти айём асири хеш мегардонданд. Гузашта аз ин, бисёр аҷнабиён Наврӯзро, ҳамчун ҷашни бузургу бошукӯҳ, ба диёри худ бурданд ва аз арзишҳои маънавию фарҳангии халқи мо дарси ҳикмат омӯхтанд.[2]”

Чун манзури мо роҷеъ ба наврӯзи фархундапайю куҳанбунёду ҳамешаҷавон мебошад, бояд гуфт, ки: “... дар байни ҷашнҳои бостонӣ, ба вежа се ҷашни асосӣ - Сада, Наврӯз ва Меҳргон - ҷашни Наврӯз табиитарин, мардумитарин ва дунявитарин ҷашн буду ҳаст ва ба ин хотир то кунун дар байни мардум ҳамоно зиндааст[3]**”.**

Бори дигар зикр намудан ба мавриду боиси ифтихор аст, ки 23 - юми феврали соли 2010 дар 64 -умин Маҷмааи Умумии Созмони Милали Муттаҳид Наврӯз ҷашни байналмилалӣ эълон гардид, ки барои мо мардуми шарифи тоҷик боиси сарфарозист, зеро:

Наврӯз Фархундапай аст: Яъне неккадам, ба хосияту ҳуҷистапай аст.

Наврӯз Куҳанбунёд аст: Чунки аз умқи таърих сарчашма мегирад.

Наврӯз Ҳамешаҷавон аст: Яъне пирест ҳамешаҷавон, ки қадами муборакиӮро чун тифлаки навзоди деринтизор мунтазирем. Биё Наврӯз!

Сайри таърихӣ. Маънои луғавии Наврӯз ин - рӯзи нав, рӯзи нахустини соли нав ва рӯзест, ки оғози соли нав мебошад. Абурайҳони Берунӣ дар “Осору - л - боқия”аз забони Алӣ ибни Яҳё нигошта аст, ки “Рӯзи Наврӯз ягона рӯзест, ки тағйирнопазирест” ва ҳамзамон дар “Ат-тафҳим” ном асари хеш овардааст, ки “нахустин рӯз аст аз Фарвардинмоҳ ва аз ин ҷиҳат

[2]Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон. Душанбе: ҶДММ “Контраст”, 2017.
[3] Суннатҳои фарҳангии наврӯз ва замони муосир. Душанбе - 2016, саҳ. 56.

рӯзи нав карданд, зеро ки нишони соли нав аст". Дар "Шоҳнома"- и Фирдавсӣ, "Осору - л - боқия"- и Берунӣ, "Наврӯзнома" - и Хайём низ шоҳ Ҷамшед ё Каюмарс ҳамчун поягузори Наврӯз машҳур гардидаанд. Иди Наврӯз ин эҳёи табиат буда, пас аз зимистони қаҳратун инсон руҳан ва ҷисман аз олудагиҳои ин фасл орӣ гашта, дар ин рӯзи муқаддас ҳатман гуноҳҳои якдигарро бахшида, ранҷу дарду ғами деринаи худро ба боди фаромушӣ медиҳанд.

Чанде аз таронаҳои мардумии наврӯзӣ:

*****

Наврӯз расиду шоду хуррам гаштем,
Аз рафтани барф ҷумла беғам гаштем.
Дидему чашидем ба сад меҳнату ғам,
Охир ба гули баҳор ҳамдам гаштем.

*****

Фасли Наврӯз гашт саҳро лолазор,
Занги дилро мебарад бӯи баҳор.
Булбулон андар хурӯшанд дар чаман,
Кӯдакон андар тамошо, беқарор.

*****

Рӯзи Наврӯз аст, олам сабззазор,
Занги дилро мебарад бӯи баҳор.
Эй падар, бархезу наврӯзӣ биёр,
То туро раҳмат кунад Парвардигор.

*****

Наврӯз шуду ман шодам,
Аз банди ғам озодам.
Як ҷомаву як салла,
Наврӯзии устодам.

*****

Манам деҳқон, замин кошонаи ман,
Миёни дашту саҳро хонаи ман.
Чароғон мекунам дашту даманро,
Ба ҳар маҳфил бувад афсонаи ман.

*****

Чаман аз сабза чун дарёст, дарё,

Биёбон сар ба сар рӯъёст, рӯъё.
Садои кабк печида ба ҳар кӯҳ,
Ки инак зиндагӣ зебост, зебо.

*****

Баҳори нав муборак бод!

Баҳор аз фазл довар шуд,
Гули гулшан мунаввар шуд,
Ки саҳро нуқраву зар шуд,
Баҳори нав муборак бод!

Гули зардак, гули заргӯш,
Миёни сабза мезанад ҷӯш.
Бинол, эй булбули хомӯш,
Баҳори нав муборак бод!

Гули зардак, ки берун шуд,
Ҳама олам дигаргун шуд.
Миёни ғунча пурхун шуд,
Баҳори нав муборак бод!

Биё, эй модари пирам,
Бидеҳ ту себу анҷирам.
Ба рӯзи ҳашр дас(т) гирам,
Баҳори нав муборак бод!

Муборак бод наврӯзат,
Падар, иди дилафрӯзат.
Шавад Наврӯз ҳар рӯзат,
Баҳори нав муборак бод!

Дар ин айёми наврӯзӣ,
Ҳама кас ғарқи фирӯзӣ.
Махӯр, эй дил, ғами рӯзӣ,
Баҳори нав муборак бод!

Адабиёт

1. Бозтоби масоили наврӯз дар адабиёт. Душанбе, 2016
2. Ғаффорӣ В. Оила такягоҳи давлат аст. Душанбе. “Эҷод”, 2007
3. Масъалаҳои омӯзиш ва таҳқиқи таърих ва фалсафаи наврӯз. Душанбе, 2016
4. Наврӯз: Дирӯз, имрӯз ва фардо. Душанбе, 2013
5. Суханҳои ҳикматомӯзи Президенти Тоҷикистон, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Эмомалӣ Раҳмон. Душанбе: ҶДММ “Контраст”, 2017.
6.Суннатҳои фарҳангии наврӯз ва замони муосир. Душанбе, 2016
7. Ҳафт суфраи Наврӯз.Суфраи аввал.(маҷмӯи ашъор ва тасвирҳо). Душанбе, “Эр - граф”, 2014.

Бежан Арзонии Биркони̅

ОЙИНИ НАВРӮЗ ВА ЭЪТИБОРИ ҶАҲОНӢ

Одоб ва русум ва боварҳои динӣ ва фарҳангии ҳар миллате ганҷинаи ҳувияти он миллат аст. Ҳаким Умари Хайём дар "Наврӯзнома"-и худ дар бораи ин ҷашн менависад: "Сабаби ном ниҳодани Наврӯз аз он будааст, ки Офтоб дар ҳар 365 шабонарӯз ва чоряке ба аввали дақиқаи ҳамал боз ояд: "Баробар шудани рӯз ва шаб дар аввали фарвардинмоҳ" ва чун Ҷамшед он рӯзро дарёфт, "Наврӯз" ном ниҳод ва ҷашни ойин овард ва пас аз он аксари подшоҳони эронӣ ва мардумон ба ӯ пайравӣ карданд ва оламиёнро хабар доданд, то ҳамагон онро бидонанд ва он таърихро нигоҳ доранд ва гуфтаанд, ки он рӯзест, ки Ҷамшед ва эрониёни бостон бар ин бовар буданд, ки яке аз беҳтарин сарзаминҳое, ки Худованд халқ карда, сарзамини Эрон аст. Пас ба шукронаи ин неъмати бузург ва борварии он иқдом ба ситоиш ва таҷлил аз Парвардигори худ дар қолабе ҷашн мекарданд, ки намунаи намоёни он ҷашни ҷовидонаи Наврӯз аст.

Зоиши табиат ва ҳаёти дубораи Замин, ки манбаъи тафаккури фанонопазирӣ ва майлу эътиқод ба ҷовидонагии Инсон буд, боиси пайванди ҷашни Наврӯз бо боварҳои динии эрониён гардид. Дар оёти зиёде дар Қуръони карим низ аз мурда ва зинда шудани табиат ба унвони намунае аз ҳайёти пас аз марг

ва растохези инсонҳо ёд мешавад. Дар бовари эрониёни бостон чанд рӯз монда ба поёни сол рӯҳи мурдагон ва аҷдодони онҳо барои зиёрат ва дидори бозмондагон ба Замин хоҳанд омад, то аз Худованди мутаъол дар соли ҷадид барои некбахтӣ ва саодати онҳо дуъо кунанд, аз ин рӯ бозмондагон ба тоза кардани маҳалли зиндагӣ ва атрофи он мепардозанд. Либоси нав мепӯшанд ва ба атрогин кардани хонаи худ мепардозанд ва бо ҷашну сурур ба истиқболи рӯҳи аҷдодони худ мераванд, то хушнудии меҳмонони гиромӣ, фароҳам гардад.

Ойини Наврӯз метавонад забони ҳамдилӣ ва ҳамбоварии миллатҳо бошад. Ин забони ҳамдилӣ боиси густурдагии Наврӯз аз нимчазираи Ҳинд то Осиёи Миёна ва аз Афғонистон то Туркия, Ироқ, Миср ва дар баъзе дигар аз гӯшаҳои дунё гардидааст, бар ин асос метавон Наврӯзро "ҷашни миллатҳо" номид.

Наврӯз метавонад ҳамбастагии минтақаеро барои Эрон ба армуғон оварад. Он чи ойини Наврӯзро аз дигар идҳо фарқ мебахшад, пайёми Ҷамшеди Ҷам ва аз даъвати вай ҳувайдост. Ин подшоҳ, миллатҳоро қатъи назар аз нажод, ранг, қабила, дин ва мазҳаб ба ин ҷашн фаро мехонд. Вай дар даъвати худ номе аз қавм ва нажод ва дини хосе намебурд. Сухан аз ин нест, ки Наврӯз мутааллиқ ба ман, қавми ман ва Худои ман аст, зеро нафс ва моҳияти Наврӯз такя бар гуногунандешӣ (плюрализм) муросо ва ҳамдигарфаҳмӣ дорад. Нигоҳи Наврӯз нигоҳи баробарӣ аст. Бар ин асос метавон гуфт: "Наврӯз аввалин тафаккур ва идеяи гуфтугӯи тамаддунҳо, қавмҳо ва динҳо дар ҷаҳон аст".

Гуногунии қавмҳо ва бисёрии қавмҳои Эрон нишон аз боварҳо ва ақидаҳои мухталифи онон дорад. Он чи ин гуногунӣ дар ин густурда пайванд задааст, ойини Наврӯз аст. Ойини Наврӯз нуқтаи мулоқот ва сиҳати иштироки қавмҳои гуногун ва абзори "Ваҳдати миллии эрониён" дар тӯли асрҳои гузашта будааст. Ин ойин ба ҳамдигарфаҳмии миёни қавмҳо ва миллатҳо кӯмак мекунад. Наврӯз яъне дур кардани кина ва ҳасад ва тавлидкунандаи меҳр ва хирад аст. Наврӯз мубориза бо палидӣ ҷиҳати иҷрои адолат аст. Дар зот ва ҷавҳари ойини Наврӯз ва ҳадафи он Сулҳ ва Оштӣ миёни миллатҳост ва бад - ин гуна

ҳаммонанди "Сулҳбони" ҷомеаи ҷаҳонӣ амал мекунад ва ин худ хабар аз омодагии лозим барои оламгир буданаш медиҳад ва ин натиҷае аз фурӯғи андеша ва биниши ин ойин аст.

Ойини Наврӯз пайванди мо ба решаҳои гузаштаамон аст. Дар раҳгузари таърих ҳеч ҷашнеро наметавон суроғ гирифт, ки вижагиҳои Наврӯзро дошта бошад. Наврӯз дар зоти худ се асл ва коркарди муҳим дорад ва он шодмонӣ, ободонӣ ва озодӣ аст, ки ҳамвора (доимо) бо ҷиноят, палидӣ ва вайронгарӣ дар ситез ва мубориза аст.

Наврӯз таҷаллибахштарин сафиру намояндаи фарҳангии эрониён дар тӯли рӯзгорони таърих будааст. Наврӯз гаронмоятарин ва таъсирбахштарин ҳувияти фарҳанг ва тамаддуне ба ҷой монда бар саҳифаҳои таърихи эронзамин аст ва ҳиссу ҳалқаи таaллуқи қавмҳои он ба ин сарзамини Аҳурой мебошад. Ин ойин рисолати бузургеро бар дӯши фарди эрониён ҷиҳати ҳифз ва густариш ва интиқоли ин амонати таърихӣ ва санади ҳувиятӣ ба наслҳои баъдӣ гузоштааст.

Манбаъ: Маҷаллаи "Фурӯҳар" №1, соли 1387 баробар ба соли 2008 мелодӣ.

Баргардон аз хатти форсӣ: равоншинос Дидавар Бекзода

ИҚТИСОДИ ВАТАНӢ ВА РАВАНДИ ИННОВАТСИОНӢ

Фарҳод Шокиров
номзади илмҳои физикаю математика

НАҚШИ ИТТИЛООТОНӢ ДАР САНОАТИКУНОНӢ

Мувофиқи маълумоти оморҳои расмӣ (Форбс, Интербранд ва ғ.) дар интиҳои даҳсолаи дуюми асри XXI дороӣ ва нуфузи ширкатҳои алоқаманд ба коркарди иттилоот нисбатан бештар рушд ёфтаанд. Масалан дар сомонаи маҷаллаи молиявӣ-иқтисодии Форбс – www.forbes.com барои соли 2018 рейтинги 100 брендҳои гаронбаҳотарини ҷаҳон оварда шудааст ва дар он 5 ҷойи аввалро ширкатҳои Apple, Google (Alphabet), Microsoft, Facebook ва Amazon ишғол менамоянд.

Дар ин қатор, мувофиқи оморҳои расмӣ, арзиши ширкати Apple беш аз 1 триллион доллари ИМА буда, самтҳои асосии фаъолияти он электроника ва технологияҳои иттилоотӣ мебошад. Самти фаъолияти ширкати Google бошад, дар вақти таъсисёбии он (1998) эълон шудааст – «Ташкили иттилооти ҷаҳонӣ, таъмин намудани дастрас ва муфид будани он барои ҳама». Сармояи ширкати мазкур мувофиқи ахборотҳои расмӣ дар вақти таъсисёбӣ то 1 миллион доллари ИМА буда, ҳоло арзиши ширкат беш аз 860 миллиард доллари ИМА (2018) мебошад. Самти фаъолияти асосии ширкати Microsoft низ асосан зеҳнӣ буда, ба кор карда баромадани таъминоти барномавӣ нигаронида шудааст ва арзиши ширкати мазкур дар соли гузашта беш аз 850 миллиард доллари ИМА-ро ташкил дод. Арзиши шабакаи иҷтимоии Facebook бошад мувофиқи оморҳои расмӣ дар соли гузашта беш аз 500 миллиард доллари ИМА-ро ташкил додааст. Дар ин қатор яке аз Интернет-хадамотҳои аввалин оид ба фурӯши маҳсулотҳои талаботи оммавии Amazon дороии худро дар соли 2018 то ба 950 миллиард доллари ИМА расонидааст.

Албатта, маълумотҳои омории гуногун мавҷуд ҳастанд ва шояд иттилооти дар боло овардашуда дар ҳар яке аз онҳо то ин ё он андоза тағйир ёбад ё саҳеҳтару дақиқтар бошад. Вале бо вуҷуди он, хулосаи умумӣ ягона аст: ҳоло яке аз соҳаҳои фаъолияти инсон, ки самараи бештар дошта, муваффақтарин ба ҳисоб меравад, агар ба таври умумӣ баён намоем – коркарди иттилоот мебошад.

Аз 5 ширкати дар боло овардашуда фаъолияти ширкати Apple ғайр аз кор карда баромадани таъминоти барномавӣ (яъне фаъолияти пурра зеҳнӣ) ҳамчунин ба истеҳсоли таҷҳизотҳои гуногуни электронӣ (компютер, телефон ва ғ.) равона гардидааст. Тиҷорати ширкати Amazon бошад, гарчанде тариқи шабакаи Интернет амалӣ мегардад, моҳияти фаъолияти он на танҳо коркарди иттилоотро дар бар мегирад. Бинобар он, ба мақсади возеҳу равшан баррасӣ намудани самараи рушди сатҳи иттилоотонӣ ҳамчун меҳнати пурра зеҳнӣ, таҳлил намудани мазмуни муваффақияти 3 ширкати боқимонда муфид ба назар мерасад.

Барои муқоиса қайд кардан мумкин аст, ки арзиши ширкатҳои дар боло номбаршуда, ки асосан бо коркарди иттилоот машғул мебошанд – Google (соли таъсисёбӣ 1998), Microsoft (1975), Facebook (2004) аз дороии ширкатҳои бузурги автомобилӣ, аз қабили Toyota – ҷойи 9 (1937), Mercedes-Benz – ҷойи 13 (1926), BMW – ҷойи 20 (1916), Audi – ҷойи 37 (1909) зиёд мебошад (www.forbes.com).

Арзиши 3 ширкати иттилоотии интихобкардаамон мувофиқи маълумотҳои оморӣ, ҳамчунин аз сармояи як қатор ширкатҳои нафтию газии машҳур низ зиёд аст, аз ҷумла – Exxonmobil (ИМА, 1870), British Petroleum (Британияи Кабир, 1909), Royal Dutch Shell (Британияи Кабир-Ҳолланд, 1907), Chevron (ИМА, 1879), Total S.A. (Фаронса, 1924), Sinopec (Чин, 2000), PetroChina (Чин, 1999) ва ғ.

Маълумотҳои оморию таҳлилии дар боло овардашуда боз як маротиба нишон медиҳанд, ки соҳаи коркарди иттилоот ба яке аз самтҳои афзалиятноки фаъолияти инсон табдил ёфтааст. Яъне ҳоло барои аз ҷиҳати иқтисодӣ муваффақ будан муҳим нест, ки соҳаи фаъолияти ин ё он самти иқтисодӣ ё ширкати мушаххас

таърихи зиёда аз 100 сола дошта, ҳатман бо коркарду ба фурӯш баровардани масалан, захираҳои барқарорнашавандаи табиӣ алоқаманд бошад. Зеро ба ҳама маълум аст, ки афзалияти нотакрори бозори иттилоотӣ нисбати бозори маҳсулотҳои моддӣ – ин имконияти нусхагирии бехароҷоти маҳсулот мебошад. Масалан, дар ширкатҳои автомобилӣ барои истеҳсолӣ ҳар як автомобил раванди истеҳсол ба пуррагӣ такрор меёбад (албатта, ғайр аз равандҳои лоиҳагирӣ ва истеҳсоли аввалин маҳсулоти намунавӣ), ҳам аз ҷиҳати хароҷоти моддӣ ва ҳам аз ҷиҳати меҳнати такрорӣ, музди маош ва вақт. Дар ин маврид агар ширкати Microsoft-ро мисол орем, он маҳсулоти асосии худро (системаи оператсионӣ) дар теъдоди ягона таҳия намуда, баъдан метавонад фурӯши онро фавран ва бидуни хароҷоти назарраси истеҳсоли нусхаҳо бо теъдоди номаҳдуд ба роҳ монад.

Дар интиҳои асри гузашта мафҳуми иттилоотониро бештар дар мавзӯъҳои оддии гузариш аз ҷомеаи саноатӣ ба ҷомеаи иттилоотӣ дучор шудан мумкин буд, ки албатта, ба қадри кофӣ асоснок ва диққатҷалбкунанда мебошанд. Аз ҷониби дигар, динамикаи босуръати ҳаёти имрӯза ва чолишҳои ҷаҳони муосир водор менамоянд, ки ба ҳар як назария аз нуқтаи назари амалия ва инноватсионӣ назар намоем. Вобаста ба ин, мисол овардан мумкин аст, ки ҳоло дар яке аз кишварҳои пуриқтидори Осиёи Шарқӣ – Чин, ба таври интенсивӣ раванди ҳамҷоякунии иттилоотонӣ ва саноатикунонӣ ба роҳ монда шудааст. Яъне бо мақсади баланд намудани рақобатпазирӣ дар соҳаи истеҳсолоти таҷҳизотҳо ва иқтисодиёт татбиқи имкониятҳои шабакавӣ (Интернет, Интранет) ва коркарди иттилоот бо методҳои инноватсионӣ (тафаккури сунъӣ, алгоритмҳои махсуси коркарди босуръати иттилооти калонҳаҷм) ба равандҳои истеҳсолӣ ва иқтисодӣ ба сатҳи аввал гузошта шудааст. Зеро раванди иттилоотонӣ ба амалишавии босуръати саноатикунонӣ ва модернкунонии равандҳои истеҳсолӣ мусоидат менамояд.

Он самт ва принсипи асосии рушди саноат дар ҷаҳони имрӯза, ки дар мисоли кишвари Чин оид ба он маълумоти умумӣ оварда шуд, албатта дар асоси моделҳои дақиқ ва инноватсионии ҳамаҷониба таҳлилу таҷрибашуда дар дигар кишварҳои пуриқтидор низ амалӣ шуда истодааст. Ба

мутахассисони бурриши соҳаҳои иттилоотонӣ ва иқтисодӣ албатта маълум аст, ки ҳоло ишора ба ду дастоварди навбатии инсоният дар соҳаи иқтисодиёту истеҳсолот шуда истодааст, ки бевосита ба технологияҳои иттилоотӣ алоқаманд мебошанд:

– Интернети саноатӣ (1999, Интернети таҷҳизотҳо);

– Индустрияи 4.0 (2011).

Интернети саноатӣ. Чи тавре ки ба мутахассисони соҳаи технологияҳои иттилоотӣ маълум аст, соли 1999 Дурнамои шабакаҳои ҳисоббарори предметҳои физикӣ (яъне, умуман ашёҳо) кор карда баромада шуд, ки ҳамчун Интернети таҷҳизотҳо (Интернет вещей, Internet of Things – IoT) шинохта шудааст. Дар ин ҷо таҷҳизотҳое дар назар дошта шудаанд, ки бо технологияҳои алоқамандшавӣ бо ҳамдигар ё муҳити атроф муҷаҳҳаз мебошанд. Консепсияи мазкур бефосила мукаммал шуда истодааст ва тақрибан аз соли 2010 ҳамчун самти нави инноватсионӣ ва афзалиятноки соҳаи технологияҳои иттилоотӣ ҳисобида мешавад. Агар ба таври оддӣ баён намоем, яке аз мисолҳои татбиқи имкониятҳои Интернети таҷҳизотҳоро дар системаи автоматишудаи идоракунии равандҳои ҳаёти ҳаррӯза тасаввур намудан мумкин аст, ба мисоли идоракунии автоматии равандҳо дар «биноҳои бошуур» ё «смарт-биноҳо» (умные здания, Smart buildings). Ба таври абстрактӣ мазмуни Интернети таҷҳизотҳо дар Расми 1 оварда шудааст.

***Расми 1**. Интернети таҷҳизотҳо (avancesmarthome.com)*

Яъне Интернети таҷҳизотҳоро ҳамчун системаи шабакаҳои компютерии муттаҳидшуда ва объектҳои физикии тавассути онҳо пайвастшуда фаҳмидан мумкин аст, ки бо сенсорҳои ҷамъоварикунандаи дорои системаҳои оператсионӣ муҷаҳҳаз мебошанд. Бо ин роҳ алоқамандӣ ва мубодилаи иттилоот байни объектҳои физикӣ (яъне таҷҳизотҳо), назорат ва идоракунии онҳо дар реҷаи автоматӣ бе иштироки одам ё дар масофа аз ҷониби истифодабаранда имконпазир мегардад. Аз ҷумла, таҳлилҳои оморӣ нишон медиҳанд, ки алакай дар соли 2020 миқдори объектҳои физикии ба интернет пайвастшуда аз миқдори тамоми компьютерҳо ва дигар воситаҳои алоқаи телефонӣ зиёдтар мешавад.

Бо васеъ шудани имкониятҳои шабакаҳои беноқил, ҳисобкуниҳои автоматии маълумотҳои калонҳаҷм (тафаккури сунъӣ), рушди технологияҳои алоқаи байнимошинӣ, татбиқшавии васеи протоколи интернетии IPv6 ва протоколҳои соддашудаи шабакавӣ (масалан, MQTT), истеҳсоли компютерҳои хеле ҳам арзони якпалатагӣ (одноплатный компютер, SBC – Single-Board Computer) ва дигар дастовардҳои соҳаи технологияҳои иттилоотӣ солҳои охир Интернети таҷҳизотҳо ба объектҳои саноатӣ низ бомуваффақият паҳн шуда истодааст. Рушд ёфтани системаҳои идоракунии автоматии равандҳои технологиро махсусан қайд намудан мумкин аст, ки ба пайдоиши яке аз шохаҳои муҳими (ё мафҳуми нисбатан умумии) Интернети таҷҳизотҳо – Интернети саноатӣ (индустриалӣ) овардааст.

Интернети саноатӣ (Интернети саноатии (индустриалии) таҷҳизотҳо, Индустриальный (промышленный) интернет вещей, IIoT – Industrial Internet of Things) маъмулан ҳамчун системаи бисёрсатҳӣ фаҳмида мешавад, ки сенсорҳои мукаммал ва контроллерҳои ба қисмҳо ва агрегатҳои объекти саноатӣ насбшуда, воситаҳои ирсол ва аёнсозии маълумоти ҷамъшуда, алгоритмҳои тавонои таҳлили маълумоти қабулшуда ва дигар ҷузъҳо ва таҷҳизотҳои зиёди иттилоотию рақамиро дар бар мегирад. Яъне, ба таври оддӣ баён намоем, агар Интернети таҷҳизотҳо тавассути шабакаҳои компютерӣ асосан объектҳои физикиро ба ҳам алоқаманд намояд, пас Интернети саноатӣ –

тариқи шабакаҳои компютерӣ алоқаманд намудани объектҳои саноатӣ (истеҳсолӣ), автоматикунӣ ва идоракунии кулли фаълияти онҳоро ифода мекунад.

Гарчанде таъсирот ва самараи татбиқи Интернети саноатӣ дар миқёси тамоми кишвар ва берун аз он дар сатҳи минтақавӣ ва ҷаҳонӣ ба таври васеъ паҳн шуда метавонад, сарчашмаи фаъолияти ин системаи универсалӣ бешубҳа аз корхонаҳо ва ташкилотҳои алоҳида оғоз меёбад. Яъне, барои дилхоҳ ташкилот, ки бо истеҳсолот ва ё интиқоли маҳсулоти физикӣ (моддӣ) алоқаманд аст, Интернети саноатӣ имконият медиҳад, ки сатҳи ба кулли нави фаъолияти самаранок ва моделҳои инноватсионии ба роҳ мондани равандҳои асосии идоракуни ва истеҳсолӣ таъмин карда шавад. Дар Расми 2 яке аз моделҳои абстрактии татбиқи имкониятҳои Интернети саноатӣ дар миқёси корхона оварда шудааст.

***Расми 2**. Интернети саноатӣ дар корхона (connectingindustry.com)*

Бо баробари он, таҷрибаи ҷаҳони имрӯза нишон медиҳад, ки бо татбиқи имкониятҳои Интернети саноатӣ пеш аз ҳама самараи назарраси иқтисодиро на танҳо дар корхонаҳои алоҳида, балки дар тамоми кишвар низ таъмин намудан мумкин аст. Моделҳои хизматрасонии иқтисодӣ ва иқтисодиёти истифодабарии ҳамҷоя, ки пас аз татбиқшавии Интернети саноатӣ ба вуҷуд меоянд ба баланд шудани ҳосилнокии меҳнат, афзуншавии маҷмӯи маҳсулоти дохилӣ, беҳтар шудани шароити меҳнат ва тараққиёти сатҳи касбияти кормандону мутахассисон мусоидат менамояд. Нақшаи намунавии шабакаи Интернети саноатӣ дар миқёси кишвари алоҳида дар Расми 3 оварда шудааст.

Ҳамин тавр, ба ҳаёти имрӯза татбиқ намудани Интернети саноатиро ҳамчун тағйиру мукаммалшавии равандҳои ташкилотӣ ва технологии истеҳсолот фаҳмидан мумкин аст, ки дар асоси принсипҳои иқтисодиёти рақамӣ (электронӣ) амал менамояд. Бо баробари он, қайд намудан зарур аст, ки самаранокии универсалии Интернети саноатӣ падидаи оддӣ нест ва албатта бо баланд шудани сатҳи мураккабии системаҳои электронӣ ва рақамии автоматикунонӣ вобаста мебошад. Бинобар ин, раванди татбиқ намудани имкониятҳои Интернети саноатӣ низ мураккаб аст ва аз мутасаддиёни соҳа дар қатори малакаи ташкилотчигии анъанавӣ ҳамчунин дониши чуқури илмҳои бунёдӣ-иттилоотӣ, масъулиятшиносӣ ва касбияти кории сатҳи баландро дар ин самт талаб менамояд.

***Расми 3**. Интернети саноатӣ (tadviser.ru)*

Вобаста ба ин, аз ҷониби ширкати Asea Brown Boveri Ltd (ABB, Швейтсария, Шведсия), ки фаъолияти он бо автоматизатсияи истеҳсолот, электроэнергетика ва робототехника алоқаманд аст ва бизнес-воҳиди Economist Intelligence Unit (EIU, Англия) пайваста рейтинги омодагии кишварҳо дар самти автоматикунонии таҳия карда мешавад. Соли 2018 аз ҷониби онҳо чунин маълумотнома вобаста ба «Омодагӣ ба автоматикунонии тафаккурӣ» таҳия шуд, ки як қисми он дар Расми 4 оварда шудааст. Қайд менамоем, ки моҳияти автоматикунонии тафаккурӣ (агар ба таври умумӣ баён намоем) – ҳамҷоягии идоракунӣ ва назорати автоматишуда бо таҳлили маълумотҳои ҳаҷми калон мебошад.

Маълумотномаи дар Расми 4 овардашуда, албатта, ҷузъӣ аст ва танҳо омодагии кишварҳоро ба татбиқи смарт-технологияҳо аз рӯйи ҳисобҳои ширкатҳои ABB ва EIU инъикос менамояд. Масалан, руйхати мазкур ҳангоми таҳлили дигар хусусиятҳои иқтисодӣ ё татбиқи технологияҳои инноватсионӣ ба куллӣ тағйир ёфта метавонад. Бо вуҷуди он, чӣ тавре, ки дар боло қайд шуд, татбиқи дуруст ва истифодабарии самараноки имкониятҳои Интернети саноатӣ ҳоло яке аз намудҳои фаъолияти ҷомеаи инсонӣ мебошад, ки бо потенсиали фавқулбаланд ва ҳамзамон сатҳи хеле баланди мураккабӣ фарқ мекунад. Масъулони соҳаи мазкур бояд дар уқёнуси мафҳумҳои технологияҳои иттилоотии имрӯза, ки дорои динамикаи баланди тағйирёбӣ ва мукаммалшавӣ мебошад самтҳои ҷадид ва мубрамро саривақт дарк намоянд. Масалан, якчанд сол қабл ширкати дар боло кайдшудаи Amazon ва ё ширкати Netflix (ИМА, 1997), ки бо пешниҳоду истеҳсоли филмҳо дар асоси сели мултимедиа машғул аст, дар фаъолияти худ технологияи маълумотҳои калонҳаҷм (Big Data, 2000)-ро истифода бурда, ба муваффақиятҳои назаррас ноил гардиданд. Дар ин асос ширкатҳои дигар низ кӯшиш намуданд, ки технологияи мазкурро дар бизнес-моделҳои худ истифода баранд, вале онҳо аз ин амал самараи хуб ба даст наоварданд.

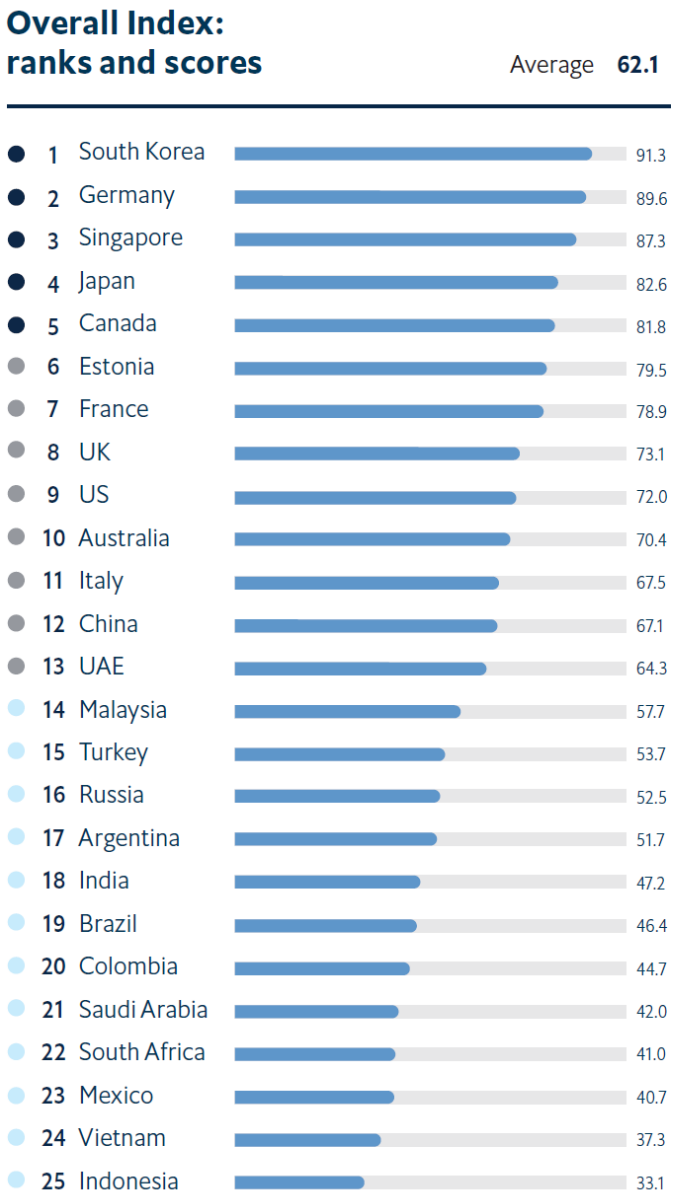

Расми 4. *Маълумотнома оид ба омодагии 25 давлат ба автоматикунонии тафаккурӣ (automationreadiness.eiu.com)*

Гарчанде Интернети саноатӣ дар фарқият аз технологияи Big Data дар раванди татбиқнамой ба истеҳсолот нисбатан имкониятҳои васеътарро пешниҳод менамояд, бо вуҷуди он, қабл аз оғози татбиқнамоии он таҳияи бизнес-нақшаҳои босифат ва таҳлили ҳамаҷонибаи онҳоро гузаронидан зарур аст. Дар ин таҳлилҳо бояд эҳтимолияти хавфҳои молиявӣ, фоизҳои муваффақият, нақшаҳои захиравӣ дар ҳолатҳои ғайричашмдошти рушди технологияҳо ва умуман, кулли натиҷаҳо ва ҳолатҳои эҳтимолӣ пешбинӣ гарданд. Танҳо дар ин сурат роҳ надодан ба хатогиҳои маъмули татбиқи Интернети саноатӣ ба равандҳои истеҳсолӣ ва идоракунӣ имконпазир мегардад.

Албатта, потенсиали бениҳоят калони иқтисодии технологияҳои нави иттилоотӣ ва натиҷаҳову самараҳои нав ба нави татбиқи онҳо дар ниҳояти кор мебоист ба тағйироти сифатии ин ё он соҳа сабаб гардад. Ҳамин тавр, дар асоси технологияҳои Интернети таҷҳизотҳо ва Интернети саноатӣ дар ибтидои даҳсолаи дуюми асри ҷорӣ яке аз мафҳумҳои нави соҳаи саноат ба вуҷуд омад, ки ба мутахассисони соҳаҳои саноату иқтисодиёт хеле хуб маълум аст ва бо номи инқилоби чоруми индустриалӣ ва ё Индустрияи 4.0 шинохта шудааст ва (Расми 5).

Индустрияи 4.0. Қабл аз ҳама, бояд қайд намоем, ки Индустрияи 4.0 (дар қатори Интернети таҷҳизотҳо ва Интернети саноатӣ) идея ё кашфиёти мутлақо нав набуда, балки омили наву инновастионии муайян намудани хосиятҳои ҳама таҷҳизотҳои инсонӣ ва усулҳои нави истеҳсолу истифодабарии онҳо мебошад. Мазмуни асосии Индустрияи 4.0 – гузариш ба истеҳсоли пурра автоматишудаи рақамӣ мебошад, ки аз ҷониби системаҳои тафаккурӣ дар реҷаи вақти реалӣ идора мешавад ва бо муҳити атроф дар алоқаи бефосила (он-лайн) мебошад. Номи «Индустрия 4.0» соли 2011 бо ташаббуси соҳибкорон, сиёсатмадорон ва олимони Олмон ба вуҷуд омадааст, ки ҳамчун – воситаи баланд баровардани рақобатпазирии саноати коркардкунандаи Олмон тавассути муттаҳидкунии интенсивии системаҳои киберфизикӣ (CPS) ба равандҳои истеҳсолӣ муайян шудааст. Системаи киберфизикии қайдшуда (Кибер-физические системы, CPS – Cyber-Physical System) дурнамои иттилоотӣ-

технологӣ мебошад, ки муттаҳиднамоии захираҳои ҳисобкуниро бо равандҳои физикӣ ифода мекунад. Мафҳуми мазкур дар раванди лоиҳаи Индустрияи 4.0 мавриди истифодаи васеъ қарор гирифта, ба инқилоби чоруми индустриалӣ мансуб дониста мешавад.

Албатта, масъалаи татбиқ намудани воситаҳои технологияҳои иттилоотӣ ба равандҳои истеҳсолӣ дар тамоми кишварҳои олам мавҷуд аст ва шояд чунин пешниҳод дар нақшаи аксарияти соҳибкорон, олимон ва сиёсатмадорони ҷаҳон низ мавҷуд буд. Бо вуҷуди он мафҳуми Индустрияи 4.0 расман дар Олмон ба вуҷуд омад ва ҳоло тамоми ҷаҳонро ба худ ҷалб кардааст. Илова ба ин, ибораи олмонии Industrie 4.0 номи яке аз 10 лоиҳаҳои Hi-Tech-стратегияи давлатии Олмон то соли 2020 мебошад, ки дурнамои Смарт-истеҳсолот (Smart Manufacturing)-ро дар асоси шабакаи глобалии Интернети таҷҳизотҳо ва хизматрасониҳо (амалан Интернети саноатӣ) шарҳ медиҳад.

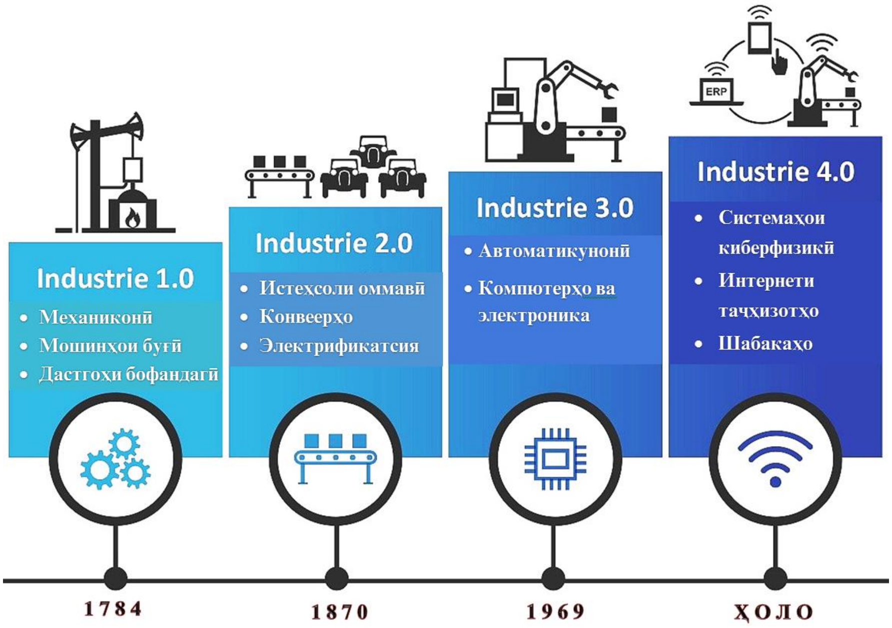

Расми 5. *Индустрияи 1.0 – 4.0 (btelligent.com)*

Вобаста ба ин, дар ИМА низ бо мақсади мусоидат намудан ба татбиқшавии Интернети саноатӣ ва амалӣ намудани идеяҳо ва навгониҳои Индустрияи 4.0 соли 2014 Консорсиуми ғайритиҷоратии Industrial Internet таъсис дод шуд ва ҳоло роҳбарии онро ширкатҳои бузурги саноатии кишвари мазкур – GE (General Electric, 1878), AT&T (1983), IBM (1911) ва Intel (1968) ба ӯҳда гирифтаанд.

Ҳоло Индустрияи 4.0 самти ҷории автоматикунонӣ ва мубодилаи иттилоотро ифода менамояд, ки системаҳои киберфизикӣ, Интернети таҷҳизотҳо ва Интернети саноатиро дар бар мегирад ва сатҳи нави ташкили истеҳсолот ва идоракунии зинаҳои ба вуҷуд омадани арзишро дар кулли давраи ҳаётии маҳсулоти итсеҳсолшаванда ифода мекунад. Ташкилкунандаҳои ҷузъии Индустрияи 4.0 ҳамчунин робототехника, реалияти пуррашуда, истеҳсолоти аддитивӣ, кибер-амният, технологияи нусхаи рақамӣ, технологияи коркарди маълумотҳои калонҳаҷм (аз ҷумла, Big Data) ва дигар технологияҳои инноватсионию коркарди иттилоот низ мебошанд (Расми 6).

***Расми 6**. Индустрияи 4.0 (callaghaninnovation.govt.nz)*

Албатта, дар як маводи мухтасари таҳлилӣ пурра муҳокима намудани мафҳумҳои такондиҳандаи иқтисодиёти ҷаҳонӣ имконнопазир аст. Бо вуҷуди он, дар интиҳо қайд намудан зарур аст, ки бо баробари афзалиятҳои бешумори раванди татбиқи технологияҳо ва самтҳои нави Интернети саноатӣ ва Индустрияи 4.0 дар таҷрибаи кишварҳои гуногун душвориҳо ва муаммоҳои хусусияти ҳам техникӣ ва ҳам иҷтимоӣ дошта қайд шудаанд, аз ҷумла:

– пайвастан ба шабакаи умумӣ корхонаҳоро водор менамояд, ки автоматикунонии фаъолият ва мубодилаи маҳсулоту иттилоотро на танҳо дар шабакаи дохили корхона дар сатҳи баланд нигоҳ доранд, балки ба динамика, талабот ва тағйирёбиву мукаммалшавии дархостҳои берунӣ доимо (он-лайн) омода бошанд. Ҳалли ин масъала дар сатҳи зарурӣ нигоҳ доштани шабакаи умумии байни корхонаҳо, ташкилотҳо ва муассисаҳоро ҳадди ақал дар миқёси кишвар талаб мекунад, ки худ як масъалаи мураккаби техникӣ, идоравӣ ва молиявӣ низ мебошад;

– иттилоотонии равандҳои иқтисодӣ бевосита бо масъалаи ҷамъоварӣ коркард ва нигоҳдории ҳаҷми бениҳоят калони маълумотҳо вобаста мебошад, ки худ як масъалаи техникии мураккаб ва гаронбаҳо аст. Азбаски чунин намуди имконият ва хизматрасонӣ ҳоло танҳо аз ҷониби миқдори хеле камшумори ширкатҳои алоҳида пешниҳод мешавад, пас масъалаи муҳимтарин – мӯътамадӣ ва амнияти маълумотҳои ҷамъоваришуда ҳалталаб боқӣ мемонад;

– муаммои ҷиддӣ дар ин масъала ҳамчунин ташкили шабакаҳои мӯътамади мубодилаи иттилоот мебошад, зеро шабакаҳои рақамӣ аз давраҳои таъсисёбии худ (дар асри гузашта) доимо макони фаъолияти рахнагарон ва ҳуҷумҳои шабакавӣ мегарданд.

Ёдрас намудан зарур аст, ки дар маводи таҳлилии мазкур то ҳадди имкон «ҷиҳатҳои иттилоотии» мафҳумҳои баррасишаванда муҳокима шуда, баъзе мафҳумҳо ва маълумотҳои вобаста ба ташкилкунандаҳои иқтисодӣ танҳо ба

хотири нигоҳ доштани алоқамандии мантиқии мавзӯъ қайд шуданд. Албатта «ҷиҳатҳои иқтисодӣ»-и таҳлили касбии масъалаҳои татбиқи навгониҳои ҷаҳони муосир ба монанди Индустрия 4.0 ва ё Интернети саноатӣ дар равандҳои саноатикунонӣ, ҳамчунин бевосита аз мутахассисони соҳаи иқтисодиёт ва саноат вобаста мебошад.

Агар аз муқоисаҳо, навгониҳои глобалӣ ва таҳлилҳои фаъолияти ширкатҳои ҷаҳонӣ ва кишварҳои пурқудрат бевосита ба масъалаҳои иттилоотонӣ дар ҳаёти ҳаррӯза баргардем, бо назардошти шароитҳои ҷорӣ ва воқеияти объективӣ баъзе паҳлӯҳои оддитарин ва ҳалталаб равшан мегарданд (аз нуқтаи назари соҳаи технологияҳои иттилоотӣ).

1). Масъалаи дар ҳар як муассиса ҳатмӣ будани фаъолияти сохтори махсус вобаста ба иттилоотонӣ. Зеро мувофиқи анъанаҳои аз давраи Иттиҳоди шуравӣ боқӣ монда, дар ҳар як муассиса ҳамчун сохтори ҳатмӣ масалан – муҳосибот, шуъбаи кадр, қисми хоҷагидорӣ ва монанди инҳо фаъолият мебаранд. Аммо масъалаи таъсис ва таъмини фаъолияти сохторе, ки маҳз бо масъалаҳои иттилоотонӣ вобаста бошад, дар аксарияти муассисаҳо ё мавриди баррасӣ қарор надорад ё ба таври ихтиёрӣ вобаста ба талаботҳои оддитарини корӣ (таъмини кори таҷҳизотҳо ва шабакаҳои компютерӣ) дида баромада мешавад. Масъалаҳои мазкур дар муассисаҳое, ки фаъолияти онҳо ба пуррагӣ ва бевосита аз иттилоотонӣ вобаста мебошад, албатта дар сатҳи расмӣ ва зарурӣ ҳалли худро ёфтаанд. Дар ин қатор, масалан бонкҳо, ширкатҳои таъминкунандаи алоқаи рақамӣ (мобилӣ ва ғ.), фурудгоҳҳо, муассисаҳои идоракунии давлатӣ, баъзе аз муассисаҳои таълимӣ ва монанди инҳоро номбар кардан мумкин аст. Амалан бошад масъалаҳои иттилоотонӣ дар муассисаҳои зиёд ба таври стихиявӣ бо роҳи ба ин ё он корманд ё гурӯҳи кормандон (дар баъзе ҳолатҳо ҳамчун кори ҷамъиятӣ) вогузор намудани масъалаҳои таъмини кори таҷҳизотҳо ва шабакаи компютерӣ то як андоза амалӣ мегардад. Ин дар он ҳолате аст, ки таъмини коршоямии таҷҳизотҳо ва шабакаи компютерӣ танҳо ҳиссаи хурдтарини мафҳуми аслии иттилоотониро ташкил медиҳад ва дар замони муосир танҳо бо ин сатҳи иттилоотонӣ қонеъ будан албатта кифоя нест.

2). Масъалаи аз ҷониби масъулони ташкилоту муассисаҳо дар сатҳи зарурӣ таъмин ва дастгирӣ шудани ҷараёни иттилоотонӣ. Зеро новобаста аз назарияҳо ва зинаҳои иттилоотонии расмӣ мушоҳидаҳои ҳаёти ҳаррӯза нишон медиҳанд, ки сатҳи иттилоотонии дуруст ва самараноки муассиса (ва дар ин асос -– муваффақияти он) бевосита аз сатҳи диққати раёсати он ба иттилоотонӣ вобаста аст. Як намунаи мушаххас овардан мумкин аст, агар диққат диҳем ба рейтинги муассисаҳои таълимии олии касбӣ, ки илова ба ташкили босифати ҷараёни таълимӣ, маҳз аз ҳисоби иттилоотоонии сатҳи баланди равандҳои таълимӣ ва идоракунӣ муваффақ мебошанд.

Албатта, дар ин самт муаммоҳои дигар низ зиёданд, вале аксарияти онҳо ҳосилавӣ буда, танҳо пас аз дар сатҳи зарурӣ ҳал шудани масъалаҳои ибтидоӣ ва ба таври дуруст лоиҳагирии равандҳои омодагӣ ба иттилоотонии умумӣ – то ба оғози татбиқи имкониятҳои Интернети саноатӣ дақиқ ва мушаххас мешаванд.

Ҳамин тавр, ташкили равандҳои дурусти иттилоотонӣ яке аз масъалаҳои мураккаб ва ҷадид буда, аз масъулони соҳаҳо ва муассисаҳо илова ба сатҳи бунёдии донишу малакаи инноватсионии ташкили фаъолияти анъанавӣ, ҳамчунин ҳиссиёти дақиқи динамикаи ҷаҳони рақамии имрӯза ва маърифати хеле баланди иттилоотӣ ва техникиро талаб мекунад. Зеро дар ҳолати дастгирӣ ва диққат додан ба рушди ҳамҷояи равандҳои иттилоотонӣ ва саноатикунонӣ онҳо ҳамдигарро ба таври самаранок пурра намуда, қабл аз ҳама, ба баланд шудани сатҳи илмӣ-техникӣ ва иқтисодии кишвар мусоидат менамоянд.

Туйғун Расулов
н.и.и., дотсенти кафедраи менеҷменти молиявии ДДМИТ
М. Мамадризоева
омӯзгори калони кафедраи назарияи иқтисодӣ ва идоракунии Донишгоҳи омӯзгории Тоҷикистон дар шаҳри Панҷакент

СИЁСАТИ БУҶЕТИЮ АНДОЗИИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Сиёсати буҷетиву андозӣ, маънои тарзу усулҳои ғайри муқаррарии ташкили даромадҳои буҷетиро бо мақсади таъмини рушди соҳибкориҳою соҳаҳо ва ноҳияҳоро аз як тараф ифода намояд, аз тарафи дигар бо захираҳои молиявӣ таъминнамоии раванди такрористеҳсолу фаъолияти сохторҳои буҷетию иҷроиши буҷет, сармоягузории иқтисодиёт ва назорати мақсадноконаю самаранокона истифодабарии он захираҳоро дар бар мегирад.

Сиёсати буҷетию андозӣ бо сабаби як қисми сиёсати иқтисодию молиявӣ буданаш, аз таҳиягарон соҳиби лаёқат ва қобилияти стратегии ояндабинӣ доштанро талаб менамояд. Аз тарафи дигар, риояи усули ҳалли муаммо дар асоси омӯзишу таҳлил муайян кардани роҳу равиши ҳалли он ва истифодаи чораю тадбири мушаххас оид ба амали намоии он мебошад.

Қобилияти ояндабинии стратегӣ доштани мутахассиси бахши молия бо моделсозиҳои математикию молиявиаш имконияти бо хатоиҳои камтарин (погрешности) омодасозии сиёсати буҷетию андозиро таъмин карда метавонад.

Таҳияи сиёсати буҷетию андозӣ ба мисли таҳияи ҳамаи сиёсатҳо дар асоси истифодаи принсипи омӯзишу таҳлили муаммоҳои бо таҳияи сиёсати буҷетию андозӣ алоқаманд ва вобаста ба натиҷаҳои таҳлил муайян кардани усулҳои ҳалли муаммо ва дар ҳамин асос пешниҳод кардани чораву тадбири мушаххас оид ба ҷамъоварии даромадҳо ва аз нав тақсими оқилонаи он ба фондҳои барқарорнамоӣ, истеъмол ва андӯхт

байни соҳаҳо ва минтақаҳо дар асоси гурӯҳбандии буҷетии амалкунанда мебошад.

Сиёсати буҷетию андозӣ бо баҳисобгирии талаботи қонунҳои иқтисодии зерин: қонуни андӯхт, қонуни мунтазамияту мутаносибият дар ташкили фондҳо ва таносубияти соҳавию минтақавӣ ва тавозунияти қонуни арзиш, болоравии ҳосилнокии меҳнат, тақозо ва арза, қонуни муомилоти пул, рақобат ва фазаҳои давра ва ғайра аз як тараф бояд таҳия гардад, аз тарафи дигар дар асоси таҳлили ҳолати иқтисодии субъектҳои иқтисодиёт, муайян кардани сабабҳои тағйирёбии тақозо (қобилияти харидорӣ) ва арза, имконияти ба бозор ворид намудани маҳсулоти истеҳсолшуда ва ғайра таҳия мегардад.

Таҳиягарсозии сиёсати буҷетию андозии ҳамаи давлатҳо, пеш аз ҳама барои ҳалли мушкилоти маҳдудияти захираҳои молиявӣ барои бароҳмонии раванди такрористеҳсол фаъолият менамоянд.

Тоҷикистон бо сабаби надоштани иқтисодиёти худтакрор истеҳсолнамоянда, яъне корхонаҳои подразделенияи якум, набудани заводу корпоратсияҳои воситаҳои истеҳсолот истеҳсолнамоянда ба сатҳи назаррас, ягон бехатарии дар иқтисодиёт ҷойдоштаро таъмин карда наметавонад. Бинобар ҳамин, як паҳлӯи сиёсати буҷетию андозии имрӯзаи Ҷумҳурии Тоҷикистон ба саноатигардонии соҳаҳои иқтисодиёт ва ба ҳалли таъмини бехатарӣ низ нигаронида шудааст.

Пас, мо қайд карда метавонем, ки мақсади асосии сиёсати буҷетию андозӣ, ҳалли муаммои бехатарии иқтисодию молиявӣ дар шароити маҳдудияти шадиди захираҳои молиявӣ аст.

Мақсади дигари муҳими сиёсати буҷетию андозӣ оқилонанамудани муносибатҳои байни буҷетии ба рушд нигаронидашударо ташкил медиҳад.

Мақсади дигари сиёсати буҷетию андозӣ таъмини соҳибихтиёрии иқтисодӣ ва дар асоси ҳамгироиҳои нафъноки тарафайн ба роҳ мондани содироти молу маводҳо ва куллан дигаргун кардани ҳолати содироти софи Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошад.

Ҳамин бояд баҳисоб гирифта шавад, ки дар ҳолати бухронҳо бо сабаби паст гардидани тақозо нисбати сармояи қарзӣ ҷоришавии он ба дигар давлатҳо яке аз роҳҳои ҳалли мушкилот аст. Дар ҳолати рушд баръакси ҳамин ҳолат ба назар мерасад.

Барои ҳамин ҷараёни ҷоришавии сармояи қарзиро аз давлатҳои рушдёфта таҳлил кардан ба манфиати кор дар таҳияи сиёсати буҷетии андозӣ аст.

Ба ғайр аз мақсадҳою ҳадафҳои дар сиёсати буҷетию андозӣ пешбинишуда сиёсати мазкур дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дорои хусусиятҳои ба худ хоси фарққунанда мебошад. Барои тасдиқи ақидаамон ба дастурамал оид ба таҳияи буҷети Ҷумҳурии Тоҷикистон барои соли 2019 назар меандозем.

Як хусусияти таҳияи сиёсати буҷетии андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон ин маҳдудсозии робитаи бевоситаи андозсупорандагони берунаю дохиларо ба буҷет, дарбар мегирад.

Маҳдуднамоии муносибаҳои соҳибкориҳо бо буҷет нисбати пардохтҳои ҳатмию ғайриҳатмӣ бо сабаби истифодабарӣ дар муносибатҳои буҷетию байнибуҷетӣ аз хизматрасонии маъмурони андозу пардохтҳо мебошад.

Мо бо ин гуфтанием, ки имрӯз андозу пардохтҳоро соҳибкориҳо ба ҳисоби маъмурон ва аз он ҷо ба буҷет интиқол медиҳанд. Ҳолати ба миёномада алоқаи бевоситаи андозсупорандаро бо буҷет коста гардонда, ҷорӣ намудани назорати ғайримустақимро бо дигар хусусиятҳояш ба бор меорад.

Як хусусияти дигари сиёсати буҷетию андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки ҳамаи андозсупорандагон, хоҳ истеҳсолию хоҳ хизматрасонанда, аз нақшаи андозсупории бо шартномаҳои тарафайну нархҳои дар он нишондодашуда, ки шаффофияти фаъолиятро инъикос менамоянд, истифода намебаранд, ки баборорандаи аломатҳои коррупсионӣ буда метавонад.

Хусусияти навбатии сиёсати буҷетию андозии дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷойдошта бо истифодабарӣ аз маъмурони сатҳи минтақавӣ оид ба ҷамъоварии андозҳою пардохтҳои маҳаллӣ алоқаманд мебошад, ки соҳибкориҳо бо сабаби набудани низоми ягонаи электронӣ, ҳисобу китоб ва нархгузориҳои воқеиро бо банақшагирии пардохтҳо надоранд.

Хусусияти дигари сиёсати буҷетию андозии ҶТ аз ин иборат аст, ки сатҳи изофарушди ММД ва андозҳои ба буҷет воридгарданда ба талаботи афзояндаи изофарушди аҳолии шаҳр ва деҳот мутобиқат наменамояд. Барои ҳалли ин муаммо мо бояд

дар сиёсати буҷетию андозӣ масъалаи ҳалли муаммои саноатигардонии кишоварзии Ҷумҳурии Тоҷикистонро пешбинӣ намоем, ки он ҳоло назаррас нест.

Барои ҳалли муаммои саноатигардонии кишоварзӣ бо ёрии сиёсати буҷетии андозӣ бунёди корхонаҳои саноатии меҳнати кишоварзиро ба меҳнати саноати табдилдиҳанда, дар сарҳади ду-се минтақа бунёд кардани чунин корхонаҳо бояд пешбинӣ шавад. Бо ин раҳ мо муҳоҷират саноатии қувваи коргарии Тоҷикистонро ба дохил ва беруни мамлакат аз як тараф ба роҳ монем, аз тарафи дигар, имиҷи соҳибкасбии кормандони ватанамонро боло мебардорем.

Сиёсати буҷетию андозии ҳамаи давлатҳо идомаи мантиқии раванди амалинамоиҳои он сиёсат дар давраҳои миёнамуҳлате, ки раванди буҷетии онро дар бар мегирад, мебошад.

Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон бо Вазорати рушди иқтисод ва савдои Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дигар вазорату кумитаҳои дахлдор тартибдиҳандаи сиёсати буҷетию андозии давраҳои буҷетҳои миёнамуҳлат вобаста ба вазъи бозори дохилаю беруна ва имкониятҳои ҷалби сармоягузориҳо нисбати рушди иқтисодиёт мебошанд. Сиёсати буҷетию андозии таҳиягардида дар муҳлатҳои муқарраршуда ба комиссияи доимамалкунандаи буҷетии назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон барои баррасӣ пешниҳод мегардад.

Бояд қайд намуд, ки таҳияи сиёсати буҷетию андозӣ ибтидои марҳилаи раванди буҷетӣ буда, мақсади ниҳоии он муайян кардани самтҳои он сиёсати буҷетию андозӣ ва вобаста ба имкониятҳои буҷети муқаррар кардани ҳадди ниҳоии хароҷот барои соҳаҳо ва ё ба ТАМБ мебошад.

Яке аз хусусиятҳои сиёсати буҷетию андозӣ ин бениҳоят маҳдуд будани ҳаҷми захираҳои молиявии буҷетӣ мебошад, ки дар асоси он ҳадди ниҳоии хароҷоти буҷетии барои ТАМБ муқарраршаванда мебошад.

Ҳукмронии маҳдудияти шадиди захираҳои молиявии буҷетӣ, пеш аз ҳама вобаста аст ба таркиби сохтори соҳавии иқтисодиёти Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки бо саноатигардонии иқтисодиёт оқилонагардонии таркибро нисбати зиёд кардани фаъолияти соҳаҳои саноатии доимо коркунандаро дар таносуб бо соҳаҳои мавсимикоркунанда талаб менамояд. Ҳолати ҷойдошта, яъне маҳдудияти захираҳо оқилонанамоии таркибии

бо шуғл фарогирифташудагонро бо мақсади кам кардани сатҳи камбизоатӣ низ талаб менамояд.

Як паҳлуи маҳдудияти захираҳои молиявӣ бо он алоқаманд аст, ки моро ба ҷустуҷӯҳои захираҳои молиявии дохили ҷумҳуриявӣ водор менамояд.

Яке аз ин захираҳои молиявии истифодаи дурусти худро наёфта ин маблағи фонди истеҳлоки корхонаҳои давлатӣ мебошад, ки маблағҳои ҷамъшудаашон ва мувофиқи таъйинот истифодабарии он номуайян мебошад. Гарчанде ин маблағ воситаи такроран навнамоии фондҳои асосӣ ва давом додани фаъолияти соҳибкориҳо бошад ҳам, ҳисобу ҳасаб, баҳисобгирии муҳосибию ҷамъшавиаш ва мувофиқи таъйинот истифодашавиаш ба ягон талаботи иқтисодӣ мувофиқат наменамояд.

Мо пешниҳод менамоем, ки маблағи фонди истеҳлоки корхонаҳои давлатӣ дар мавриди барои се соли оянда таъйиноти истифодабарӣ надоштанашон, ҳамчун захираи молиявии қарзии фоизи пастариндошта ба ҳисоб гирифта шавад ва танҳо дар сармоягузориҳои муҳлати кӯтоҳи давраи ҳаётӣ доштан ба истифода бо шарти баргардондашавандагиашон мавриди истифодабарӣ бошанд. Беҳтар мешуд, агар ҳамин захираи қарзии буҷетӣ дар асоси шарикии давлат ба соҳибкорони дар афзалиятҳои инкишофи саноатиомада мавриди истифода бошад.

Яке аз хусусиятҳои сиёсати буҷетию андозии миёнамуҳлати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки бо баҳисобгарии маҳдудияти захираҳои молиявии ба ҳар як ТАМБ, онҳо мувофиқи муқаррароти банди 40-и дар Дастурамал пешниҳодшуда, ҳуқуқи пешниҳод намудани на зиёда аз се самти нави маблағгузорӣ дар ҳаҷми на зиёда аз панҷ фоизи ҳаҷми хароҷоти соҳаҳо фарогирифтаро доранд. Ин талаботи панҷ минтақаю зиёда аз 50 ноҳияҳои ҷумҳуриро барои ҳар як ТАМБ қонеъ гардонида наметавонад ва имконияти истифодаи инноватсияро маҳдуд месозад.

Паҳлӯи дигари ин муаммо ба он алоқаманд аст, ки ҳар як соҳа ва ё ҳар як тақсимкунандаи асосии маблағҳои буҷетӣ маблағҳои мухталифро доро мебошанд, ҳаҷми умумии маблағгузории баъзеашон наздики то панҷ миллиард сомонӣ буда, ҳаҷми маблағгузориҳои баъзе аз онҳо аз як миллиард сомонӣ камтар мебошад.

Панҷ фоизи барои маблағгузории соҳаҳои нав пешбинишуда, он қадар маблағи калонро ташкил намедиҳад, баръакс, хурд шудани ҳаҷми маблағҳои аз буҷет ҷудошавандаро ба бор оварда, самаранокии рушди иқтисодиёт ва имкониятҳои буҷетиро нисбати рушд кам менамояд. Як паҳлӯи дигари ин муаммо бо хусусияти дар танзими буҷети истифодашавандагии ҳамин маблағҳо ва ба таъхир андозии сармоягузориҳо алоқаманд аст.

Ба андешаи мо маблағҳои барои маблағгузорӣ пешбинишаванда бояд танҳо ва танҳо ба саноатигардонии инноватсионии муҳлати кӯтоҳи сармоягузоридошта дар минтақаҳо бо мақсади ташкили ҳамгироиҳо сарф карда шаванд.

Яке аз хусусиятҳои сиёсати буҷетию андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи миёнамуҳлат ба ҳисоб гирифтани таклифу дархостҳои ТАМБ нисбати се самти нави маблағгузории аз тарафи комиссияи байниидоравии буҷетии назди Вазорати молияии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ҳамин асос ба комиссия домимамалкунандаи буҷети назди ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон пешниҳод гардидани онҳо мебошад.

Меъёрҳои овардашуда натанҳо нисбати се самти нави маблағгузориҳои буҷетӣ имкониятҳои рушди босуботи иқтисодиёти минтақаҳо ва ташкили ҳамгироиҳои ба талаботи ҷамъияти ҷавобгӯйро бениҳоят маҳдуд месозад, балки муаммои ҳалли оқилонаи онро нисбат ба инкишоф талаб менамояд.

Ҷудошавии хароҷоти буҷетӣ ба асосӣ ва ҷорӣ зарурати истифодаи олотҳо, фишангҳо ва методҳои гуногуни дар таҳияи сиёсати буҷетию андозӣ истифодашавандаро ба вуҷуд оварда, таъсири худро ба ташаккули маблағҳои нақшавӣ мерасонад. Дар ҷараёни баамалбарории банақшагирии хароҷоти асосии буҷетӣ аз тендерҳо, нархгузории тендерӣ, нархҳои шартномавии гуногун ва ҳуҷҷатҳои муҳосибию молиявии онҳоро тасдиқ намоянда истифода мебаранд. Ба ғайр аз ин зарибҳои оморӣ, инфилятору дефеляторҳои ММД, қурби асъор, коғазҳои қиматнок, нишондиҳандаҳои дигари дар ин раванд истифодашаванда ва сохторхои гуногуни дар ин раванд иштироукнамоянда, ба эътибор гирифта мешаванд.

Сиёсати буҷетию андозӣ нисбати хароҷотҳои ҷории буҷетӣ ва банақшагирии онҳо дар асоси меъёрҳои барои хароҷот пешбинишуда, ки Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон онро тасдиқ

кардааст, бо баҳисобгирии ҳолату вазъи иқтисодиёт ва таъсири омилҳои дохилаю беруна таҳия мегардад.

Тарзу усули дар асоси меъёрҳо тақсимнамоии маблағҳои буҷетӣ ва банақшагирии онҳо, аз як тараф бе баҳисобгирии имкониятҳои рушди сохторҳо дар миқёси минтақаҳо ва бо маблағ таъминамоии онҳоро ба миён орад, аз тарафи дигар баробарнамоии ҳамаи сохторҳои буҷетиро (уровниловка) ташкил медиҳад.

Дар асоси меъёрҳои буҷетӣ ба роҳ мондани банақшагирии оқилонаю самаранокии банақшагирии хароҷотро инъикос намояд ҳам, мо бояд мафтуни он нашуда, бо беҳисобгарии индексҳои рушддиҳандаро бо баргардондагиашон нисбати ҳар як минтақа таҳия ва пешниҳод намоем, он гоҳ адолати буҷетӣ нисбати инкишофи ноҳияҳо ва ташкили ҳамгироиҳои истеҳсолию хизматрасониҳои байниноҳиявӣ ва имкониятҳои инноватсионӣ ба миён меоянд.

Дар сиёсати буҷетию андозӣ пешбининамоии коэффитсентҳо бо боҳисобгирии имконияти рушди иқтисодиёти ноҳия ба саноати гардонию зудтар баамалбароии он имконияти васеътарро фароҳам меорад.

Интихоби се самти нави сармоягузоришаванда аз тарафи тақсимнамояндагони асосии маблағҳои буҷетӣ дар ҳаҷми 5% нисбати ҳаҷми хароҷотҳои умумии соҳавиаш нисбат ба ноҳияҳо бо хурд шудани маблағҳо, имкониятҳои сармоягузориро заиф гардонида, зарурати тарзу усулҳои дарёфти захираҳои молиявии нави инноватсиониро вазифагузорӣ менамояд.

Сиёсати буҷетию андозӣ ба мисли ҳамаи сиёсатҳо дар асоси истифодаи принсипҳои эътирофшудаи таҳияи онҳо ва истифода аз тактикаҳою стратегияи ба он мувофиқ ва унсурҳои дар механизми молиявӣ ҷойдошта ба амал бароварда мешавад. Ин на танҳо таҳия, балки иҷрошавии буҷету ҳисоботсупории он ва назоратро дар бар гирифта, заминаро барои таҳияи сиёсати буҷетию андозии давраи нав ба вуҷуд меорад.

Адабиёт

1. Кодекси андозии Ҷумҳурии Тоҷикистон. -Душанбе, 2012.
2. Қонун дар бораи молияи давлати. -Душанбе, 2012.
3. Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030. -Душанбе, 2015.
4. Худоиев М. Н., Нажмиддинов С. М. Бюджетный сектор, -Душанбе: «Ирфон», 2010.
5. Мирзоева Е. Ш. Идораи молияи давлатӣ. -Душанбе, 2014.
6. Гулмирзоев Д. Г. Оймаҳмадов Г. Н. Менеҷменти молиявӣ. Душанбе «Ирфон», 2004.
7. Государственное регулирование рыночной экономики. Коллектив авторов, М.,2009.
8. Омори солонаи фаъолияти соҳаҳои иқтисодиёти ҶТ барои соли 2017.
9. Қонунҳо дар бораи буҷети солҳои 2016, 2017 ва 2018.

Фатҳулло Убайдович Обидов,
Бахтиёр Бадалович Эшов,
Абдуҷаббор Ғафорович Маркаев,
Ризо Аҳмадович Исмоилов.
Муассисаи давлатии илмии «Маркази таҳқиқоти технологияҳои инноватсионии назди Академияҳои илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон»

ТАЪСИРИ ЭЛЕМЕНТҲОИ ҒИЗОДИҲАНДА БА ҲОСИЛНОКИИ МАҲСУЛОТИ ЗАМИНҲОИ КОРАМИ ХОҶАГИИ ҚИШЛОҚИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН

Рушди бемайлони хоҷагии қишлоқи ҶумҳурииТоҷикистон беистифодаи химизатсиякунонӣ ва истифодаи элементҳои ғизодиҳанда имконнопазир аст. Таҷрибаҳо нишон медиҳанд, ки зиёда аз 50%-и зиёдшавии ҳосилнокии маҳсулоти хоҷагии қишлоқи ҷумҳурӣ ба истифодаи нуриҳои минералӣ, ки дар таркибашон элементҳои ғизодиҳанда доранд, алоқаманданд. Истифодаи дурусти 1сентнер ингуна нуриҳо метавонанд ҳосилнокии ғаладонаро иловатан 1,5сентнер зиёд кунад. Ба ғайр аз ин, элементҳои ғизодиҳандаи нуриҳои минералӣ омили баланд бардоштани маҳсулнокии меҳнат ва пасткунии арзиши маҳсулоти хоҷагии қишлоқ мебошад.

Нитроген ба таркиби сафеда дохил мешавад ва миқдори он аз 15 то19%-и туршиҳои нуклеинӣ, аминокислотаҳо, ферментҳо, витаминҳо, хлорофилл ва дигар пайвастагиҳои органикии дар растани ҳосилшавандаро медиҳад.

Миқдори ҳосилнокии растаниҳо аз дараҷаи таъминнокии онҳо бо нитроген вобастааст. Лекин нитроген аз тарафи растаниҳо танҳо баъди пайвастшавии ӯ бо дигар элементҳои дар намуди аммоний ва нитратҳо, ки шакли осон азхудшавандаи нитроген дар хок мебошанд, фурӯ бурда мешавад. Ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки шакли нитратии нитроген барои растаниҳо нисбат ба шакли аммиаки ӯ камтар зараровар аст. Зеро консентратсияи баланди аммиак бофтахои растаниҳоро заҳролуд месозад ва ба нобудшавии онҳо оварда мерасонад. Дар ҳолати

норасогии нитроген бошад, афзоиши растаниҳо суст мегардад, миқдори сафеда кам мегардад ва ҳосилноки паст мегардад.

Фосфор дар ивазшавии моддаҳо, ҷудошавии ҳуҷайраҳо, зиёдшавию мубодилаи хосиятҳои ирсӣ ва дигар протсессҳои мураккаб, ки дар растаниҳо ба вуҷуд меоянд иштирок месозад. Ӯ ба таркиби сафедаҳои мураккаб –нуклепротейдҳо ва кислотаҳои нуклеинӣ, инчунин фосфатидҳо, ферментҳо, витаминҳо, фитин ва дигар пайвастагиҳои муҳимтарини растаниҳо дохил аст. Дар растаниҳо ӯ дар намуди минералӣ ва органикӣ дохил аст. Пайвастагиҳои минералии фосфор дар намуди кислотаи ортофосфорӣ вуҷуд доранд. Ин кислота пеш аз ҳама дар протсессҳои табдилёбии карбогидратҳо истифода мешавад. Ин протсессҳо масалан, ба ҷамъшавии қанд дар лаблабуи қанд, ва ҷамъшавии крахмал дар картошка таъсир мерасонанд. Фосфор метавонад аз ҷузъҳои кӯҳнашудаи растаниҳо ба ҷузъҳои ҷавонаш гузарад. Нисбат ба нитроген ӯ метавонад пухтарасии растаниро тезонад, ба протсесси бордоршавӣ ва пухтарасии меваҳо мусоидат кунад. Манбаи асосии фосфор дар растаниҳо намакҳои кислотаи фосфат мебошанд. Решаҳои растаниҳо фосфорро ба намуди аниони ин кислота фуру мебаранд. Барои қабули растаниҳо намакҳои дар об ҳалшавандаи кислотаи ортофосфат: $Ca(H_2PO_4)_2xH_2O$; KH_2PO_4; $NH_4H_2PO_4$; NaH_2PO_4 ; $Mg(H_2PO_4)_2$ хело қулай мебошанд.

Калий ба таркиби пайвастагиҳои органики растаниҳо дохил намешавад. Лекин ӯ роли муҳимтарини физиологиро дар мубодилаи карбогидратҳо ва сафедаҳо мебозад азхудкунии нитрогенро дар шакли аммиак пурзӯр месозад, ба ҳолати физикавии коллоидҳои ҳуҷайра таъсир мерасонад, имконияти намнокиро нигоҳ доштани протоплазмаро баланд мебардорад, аз пажмурдашавӣ ва хушкшавии бармаҳал эмин сохта, бо ҳамин муқовимати растаниҳоро ба хушкшавии кӯтоҳмуддат баланд мебардорад. Калий зимистонгузаронии растаниҳоро баланд мебардорад, ғуншавии қандро дар шираи ҳуҷайра баланд бардошта, бо ҳамин ҳарорати сармозании ӯро паст мефарорад. Алафҳои хӯрокии чарогоҳҳое, ки аз калий бой гардонида шудаанд, муддати дурудароз дар ҳавои хушк ҳам кабуд мемонанд. Калий шакли андоза ва мазаи картошкаро беҳтар мегардонад, миқдори қандро дар лаблабуи қанд баланд мебардорад, ба рангу бӯи себ, шафтолу, ангур таъсири хуб

мерасонад, сифати ғаладона ва нахи пахтаро беҳтар мегардонад. Калий дар растаниҳо бештар дар шираи ҳуҷайраҳо бо намуди катионҳо, ки бокислотаҳои органикӣ пайвастаанд, вуҷуд дорад ва ба осонӣ аз боқимондаҳои растанигӣ шуста мешавад. Барои калий истифодаи бисеркарата характернок аст ва ӯ бо осонӣ аз қисмҳои кӯҳнагардидаи растаниҳо, ки калийро пештар азхуд карда буданд, ба қисмҳои ҷавонашон мегузарад. Қайд кардан лозим аст, ки норасогии калий, ҳамчун барзиёдии ӯ ба миқдор ва сифати ҳосилнокӣ таъсири манфӣ дорад.

Магний ба таркиби хлорофилл дохил мешавад ва бевосита дар протсесси фотосинтез иштирок мекунад. Ионҳои магний, ки ба тарзи адсорбсия бо коллоидҳои ҳуҷайраҳо пайваст аст, дар як вақт бо дигар катионҳо мувозинати иониро нигоҳ медорад. Магний фаъолияти бисьёр ферментҳоро, ки дар ҳосилшавӣ ва тағирёбии карбогидратҳо, сафедаҳо, кислотаҳои органикӣ ва чарбҳо иштирок доранд метезонад; ба ҷойивазкунӣ ва мубодилаи пайвастагиҳои фосфорӣ ва сифати тухмиҳо таъсир мерасонад; пухтарасидани тухмиҳои ғалладонагиро метезонад ва ба беҳтар гардидани сифати онҳо таъсири мусбат мерасонад.

Калсий дар мубодилаи карбогидратҳо ва сафедаҳои растаниҳо, инчунин, дар ҳосилшавӣ ва афзоиши хлоропластҳо иштирок месозад.

Калсий барои таъмини мӯътадили растаниҳо бо нитрогени аммиак зарур аст, ӯ барқароршавии нитратҳоро то аммиак душвор мегардонад ва аз калсий сохтани қабатҳои ҳуҷайраҳои мӯътадил вобастагӣ дорад. Фарқияти калсий аз нитроген, фосфор ва калий дар он аст, ки ӯ одатан бо миқдори зиёд дар бофтаҳои кӯҳна вомехурад. Дар растаниҳо калсий дар намуди намакҳои кислотаи оксалат ва пектинӣ, карбонат, фосфат ва сулфати калсий дучормегардад. Ҳаминро қайд кардан лозим аст, ки дар хок барзиёдии калсий дар об ҳалшаванда ба баъзе намуди растаниҳо аз қабили чой, зағир ва картошка таъсири манфӣ дорад. Растаниҳо одатан калсийро дар намуди бикарбонатиаш аз худ мекунанд.

Оҳанро растаниҳо нисбат ба дигар макроэлементҳо бо миқдори хело кам истифода мебаранд. Ӯ бо таркиби ферментҳое дохил мегардад, ки дар ҳосилшавии хлорофилл иштирок доранд. Оҳан гарчанде ба таркиби хлорофилл дохил нест, бе ӯ синтези хлорофилл номумкин аст. Норасогии оҳанро бештар

дарахтҳои мевадиҳанда ва ангур ҳис мекунанд. Агар ӯ нокифоя бошад, афзоиши растаниҳо суст мегардад. Баргҳояшон дар аввал ранги сабзи баланд, баъд сафедча мегарданд.

Мис ба таркиби микроэлементҳо дохил мегардад ва бо миқдори хело кам аз тарафи растаниҳо истифода мешавад. Ӯ дар протсессҳои оксидшавӣ ва барқароршавӣ роли калонро бозида, аз ҳолати яквалентагӣ ба ҳолати дувалентагӣ ва баръакс мегузарад. Мис ҷузъи як қатор ферментҳои оксидкунанда, буда протсесси нафасгириро метезонад, ба мубодилаи карбогидратҳо ва сафедаҳо таъсир мерасонад. Дар зери таъсири мис дар растанӣ миқдори хлорофилл баланд мегардад, протсесси фотосинтез пурқувват мегардад, устувории растаниҳо ба касалии бактериалӣ зиёд мегардад. Дар ҳолати норасогии ин элемент имконияти намнигоҳдорӣ ва обфурубарии растаниҳо суст мегардад.

Марганетс дар протсессҳои фотосинтез, нафаскашӣ ва мубодилаи карбогидратҳо ва сафедаҳо иштирок мекунад. Хусусияти хоси марганетс ин аст, ки дар вақти истифодабарии намуди нитратии нитроген ӯ ҳамчун барқароркунанда ва дар вақти истифодабари шакли аммиакии нитроген ин металл худро ҳамчун оксидкунанда мебарад. Марганетс дар синтези витамини С иштирок мекунад, ҷамъшавии қандро дар решаҳои лаблабуи қанд, ва маводҳои ғалладонагӣ пурқувват мегардонад. Норасогии марганетс ба сустшавии решаҳова афзоиши растаниҳо, инчунин ба пастшавии ҳосилнокӣ оварда мерасонад. Аз тарафи дигар миқдори барзиёди ин элемент, ки дар заминҳои туршиашон аз ҳад зиёд вомехуранд, ба растаниҳо таъсири манфӣ расониданаш мумкин аст.

Лоиков ПАРВИЗ
докторант (PhD) 2 курса Института экономики и демографии АН Республики Таджикистан Академии наук Республики Таджикистан

ОСОБЕННОСТИ ИННОВАЦИОННОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Вопросы инновационной экономики в современных условиях рыночной экономики республики связаны с рыночными отношениями. Как практика показывает, инновации направлены на рынок и удовлетворение его потребностей. Процесс внедрения инноваций охватывает практически все стороны деятельности предприятия. Сам поиск эффективных организационных форм управления инновациями основывается на умелом сочетании научно-инновационных и рыночных факторов. Внедрение этих поисков в производство и есть инновационная деятельность. Настоящее время научно обоснованная концепция инновация разрабатывается ведущими местными специалистами и учеными в области инновации а именно: профессор Саидмурадов Л.Х., Рашидов К.Р., академик АН Республики Таджикистан, Махкамов Б. и ряд другие ученые.

Итак, инновационная деятельность — это практическое использование инновационно-научного и интеллектуального потенциала в массовом производстве с целью получения нового продукта, удовлетворяющего потребительский спрос в конкурентоспособных товарах и услугах. Инновационная деятельность предполагает целый комплекс научных, технических, организационных, финансовых и коммерческих мероприятий.[1]

Целесообразность выбора способа и варианта техноло-гического обновления зависит от конкретной ситуации, характера нововведения, его соответствия профилю, ресурсному

[1] Поляков С.Г., Степнов И.М. Модель инновационного развития предприятия // Инновации, 2003. - № 2-3(59-60). – С. 36-38.

и научно-техническому потенциалу предприятия, требованиям рынка, стадиям жизненного цикла техники и технологии, особенностям отраслевой принадлежности. Жизнециклическая концепция инноваций играет очень важную роль в определении как максимального объема выпуска, объема продаж и прибыли, так и продолжительности цикла жизни конкретного новшества.

Принципиальные отличия инновационной деятельности предприятия от текущего производства заключаются в том, что оценка текущего состояния предприятия, в том числе и техники и технологии, строится на выявлении условий успеха на основании прошлого опыта и сложившихся тенденций.[2]

Инновационная деятельность характеризуется ускорением темпов создания новшеств, их диффузии, что способствует углублению и расширению структурных сдвигов в экономике, увеличению размеров рынка и удовлетворению существующих и возникающих потребностей.

Перестройка экономики на рыночных принципах требует обеспечения мирового класса качества производимых товаров, своевременного обновления продукции предприятиями и максимальной заинтересованности внедрения нововведений; высокой инновационной активности на базе собственного развивающегося потенциала. Вместе с тем мировая практика показывает, что государственная поддержка инновационной деятельности объективно необходима.

В настоящее время эффективность инновационной деятельности предприятия определяется, прежде всего, наличием отлаженной системы инвестирования, кредитования, налогообложения, функционирующих применительно к инновационной сфере научных разработок.

Инновационная сфера представляет собой: 1) систему взаимодействия инноваторов, инвесторов, товаропроизводителей конкурентоспособной продукции, услуг и развитой инфраструктуры; 2) рынок новшеств (новаций), рынок капитала (инвестиций) и рынок чистой конкуренции нововведений. Поэтому управление инновационным процессом

[2] Иванова Н. И. Наука в национальных инновационных системах// Инновации. – 2005. – №4.

становится ключом современной организации инновационной деятельности на микро- и макроуровнях.

Таким образом, инновационная деятельность предприятия не сводится только к созданию и внедрению новшеств, но и включает также разработку соответствующих структур, организационных форм хозяйствования и управления на производственных предприятиях.

Как же осуществляется инновационная деятельность фирм и корпораций в развитых странах?

В большинстве развитых стран регулирование и стимулирование инновационной деятельности происходит в основном через национальные исследовательские программы и различные уровни государственного участия. Основополагающим критерием разработки программ является добровольное участие государства, корпораций и фирм, при этом каждый участник руководствуется собственными интересами. Эффективность использования этих программ для концентрации национальных ресурсов на ключевых направлениях научно-технического прогресса особенно показательна на опыте экономики Японии. Поскольку Япония располагает минимумом собственных природных ресурсов, правительство страны рассматривает научно-инновационную политику в качестве важнейшего средства стимуляции общего роста экономики и повышения международной конкурентоспособности страны. Политика Японии концентрируется на экспорте продукции с целью завоевания торгового лидерства в спектре наукоемкой продукции, позволяющей иметь большую долю добавочной стоимости. Следует отметить, что японское правительство не управляет промышленными разработками в директивном порядке, здесь скорее существует взаимное партнерство между звеньями государственного аппарата и секторами промышленности, основанное на прагматических решениях, взаимном уважении, согласованной деятельности, направленной на достижение общих целей.

Во Франции наиболее высокий уровень централизованного регулирования инновационной деятельности, где научные исследования признаются общенациональной программой и

представлены в виде пятилетних стратегических научно-исследовательских планов.[3]

В Англии – отсутствует система централизованного регулирования инновационной деятельностью, но есть хорошо разработанный механизм взаимодействия, позволяющий осуществлять координацию разработок инноваций на государственной уровне.

В США экономисты и социологи видят в венчурном бизнесе свидетельство вхождения американской экономики в фазу подъема нового «цикла Кондратьева.

Инновационная деятельность предприятия основывается на таких принципах, как приоритетность инновационного производства; экономичность инновационного производства; гибкость инновационного производства, означающая, что управление должно обеспечивать свободу действий субъектов инновационной деятельности, отказ от жесткой регламентации, поощрение предприимчивости.

Существенным фактором в инновационной деятельности предприятия является, то, что используемые им нововведения ограничены по времени рыночными циклами, т. е. тем пределом времени, когда это нововведение имеет рынок сбыта, после которого экономический и технологический потенциал нововведения исчерпывается и необходимо своевременное переключение ресурсов для внедрения в производство других нововведений.

В условиях развитых рыночных отношений инновационная деятельность предприятия характеризуется полной экономической самостоятельностью и юридической свободой в принятии хозяйственных решений, т. е. предприятие само решает, какие ресурсы использовать, само определяет объем производимой продукции и ее цен. Самостоятельность хозяйственной деятельности предприятия означает, что оно ни от кого не получает безвозмездной помощи и несет материальную ответственность за все свои решения, т. е. действует и принимает хозяйственные решения в рамках своего

[3]Особенности инновационной деятельности [Электронный ресурс]//Режим доступа:http://economics.wideworld.ru/economic_theory/organization_innovations/

бюджета. При этом инновационная деятельность предприятия направлена на достижение основной цели — обеспечение максимальной прибыли. Известно, что в условиях рыночной экономики источником прибыли является не только возможность изменения цен или экономия затрат, но и своевременное обновление продукции, появление на потребительском рынке продукции, отличающейся новизной от существующего товара. В этом случае предприятия-инноваторы получают добавочную прибыль за монополию на знания (так называемую «научно-техническую ренту»).

Большую роль в усилении самофинансирования предприятий и фирм может сыграть отмена пошлин на новейшие импортируемые оборудование и технологии. Эту же задачу призвана выполнять амортизационная политика, которая должна строиться с учетом рыночных условий и необходимости ускоренного обновления производственно-технического аппарата предприятий.

Важное значение для становления самофинансирования инновационной деятельности предприятий имеет льготное налогообложение, особенно тех из них, которые инвестируют свои средства в развитие сферы инноваций. Налоговая политика должна быть такой, чтобы ее основной функцией стало стимулирование инновационной деятельности и на этой основе расширение налоговой базы.

Развитие процесса самофинансирования предполагает формирование условий, способствующих рациональному использованию накопленных средств, предназначенных для инвестиционной и инновационной деятельности. Чтобы эти средства не расходовались на покупку валюты, ценных бумаг, приобретение товаров производственного назначения, не передавались на депозиты коммерческих банков, необходимо институциональное обеспечение их использования в качестве источника производственных инвестиций и инноваций. Этого можно достигнуть путем создания специализированных инвестиционных фондов и специальных счетов обновления производства. Средства, накапливаемые в них, целесообразно освободить от налогов или ввести для них льготное налогообложение. Такая мера позволила бы государству

концентрировать необходимые ресурсы и направлять их на инвестиционную и инновационную деятельность.

Инновация означает изменения в экономике, промышленности, обществе, в поведении покупателей, производителей, работников. Поэтому она всегда должна ориентироваться на рынок, руководствоваться его потребностями.

Для осуществления предприятием инновационной деятельности оно должно иметь такую структуру и такой настрой, которые способствовали бы созданию атмосферы предпринимательства, атмосферы восприятия новых благоприятных возможностей.

Инновационная деятельность очень важна на предприятии, так как в современных условиях успешная деятельность предприятий невозможна без инноваций.

Список литературы

1. Особенности инновационной деятельности [Электронный ресурс] / / Режим доступа:http://economics.wideworld.ru/economic_theory/organization_innovations/
2. Планирование инновационной деятельности предприятия [Электронный ресурс] / / Режим доступа:http://masters.donntu.edu.ua/2009/fem/stefanenko/diss/index.htm
3. Проблемы управления инновационным развитием предприятия [Электронный ресурс] / / Режим доступа: http://www.rusnauka.com/15_APSN_2010/Economics/67377.doc.htm
4. Поляков С.Г., Степнов И.М. Модель инновационного развития предприятия // Инновации, 2003. - № 2-3(59-60). – С. 36-38.
5. Иванова Н. И. Наука в национальных инновационных системах// Инновации. – 2005. – №4.

Боймуродов ДЖАББОР
Центр исследования инновационных технологий при Академии наук Республики Таджикистан

НЕКОТОРЫЕ ВИДЫ РОДА ДЕВЯСИЛА, ПРОИЗРАСТАЮЩЕГО В ТАДЖИКИСТАНЕ

В статье представлены результаты исследования по содержанию биологически активных соединений (флаваноидов, сапонинов, тритерпеновых гликозидов,кумаринов и минералов), обладающихантиоксидантными свойствами.

Лекарственные растительные средства, обладающие малой токсичностью,широко используются в медицинской практике при лечении различных заболеваний. Из всех видов лекарственного растительного сырья, включенных в Государственный реестр лекарственных средств,около половины используются в виде настоев и отваров для внутреннего и наружного применения [1].

Фитохимия –наука о химическом составе растений, является одной из актуальнейших направлений науки в мире,результаты её исследований находят применение как в теоретической и прикладной химии, так и в медицине,косметологии и сельском хозяйстве [2-3].

В связи с этим, в задачу наших исследований входило качественное изучение фитохимического состава девясила с целью его применения в качестве лечебного средства.

Материалы в методы исследования

В качестве объекта исследования использовали подземный орган (корень) двух видов девясила: девясила крупнолистного и девясилакорнеглавого. Корневою массу после измельчения настаивали в 40%-ом этиловом спирте в соотношении 1:10.После десяти дней экстракт был профильтрованчерезбумажный фильтр [4.5.6.]. Затем в надосадочнойжидкости определяли содержание изученных органических веществ.

Результаты исследований

Как известно,некоторые биологически активные вещества,в основном относятся к веществам вторичного происхождения (алкалоиды,сапонины, флафоноиды, гликозиды,кумарины, эфирные масла, дубильные вещества и др.). При этом определение или выявление специфических веществ вызывает большой научный интерес.

Экспериментальный биохимический анализ двух видов девясила (табл.), произрастающих в Центральном Таджикистане,и представляющих лекарственное значение показал, что эти два вида (девясил крупнолистный и девясил корнеглавый) различаются не только по ботанико-морфобиологическим свойствам, но ипо некоторым биологически активным соединениям. Так, анализ показал,что для девясила крупнолистногосодержание гликозидов и кумаринов является специфическим для данного вида, в отличие от девясила корнеглавого, в котором отсутствуют гликозиды, а содержание кумариновнезначительное (следы). По остальным изученным биохимическим показателям (содержание алкалоидов, сапонинов, флавоноидов, эфирных масел, дубильных веществ) эти два вида были схожи.

Содержаниебиологически активных веществ в составе этих растений представлено в таблице.

Таблица

Содержание биологически активных соединений
у исследованных растений

Название расений	Качественные реакции на содержание биологически активных соединений						
	Алкалоиды	Сапонины	Флавоноиды	Гликозиды	Кумарины	Эфирные масла, о%	Дубильные вещества %
Девясил крупнолистний	следы	+	+	+	+	+	+
Девясил корнеглавый	следы	+	+		следы	+	+

Таким образом, полученные данные показывают, что в составе девясилакрупнолистного и девясила корнеглавого в достаточном количестве содержится множество биологически активных веществ типа сапонинов, флавоноидов, гликозидов, эфирных масел, а также в незначительной степени витаминов, минералов, кумаринов и аминокислот.

Литературы

1. А.И.Марахова. Применение физико – химическим методов в анализе настоев из сырья лекарственных растений семейства яснотковых. Автореферат дис. кан. Фармац.наук. Перм 2009-20 с.
2. ГФ XI. вып. 1.с. 24-26.
3. Ажгихин И.С. Технология лекарств. Москва «Медицина, 1975 г-с.449 -481.
4. Мазнев Н.И. Высокоэффективные лекарственные растения. Большая энциклопедия народной медицины. Москва 2013 -592 с.
5. ГФ XI. вып. 2.с. 149.
6. Ермаков А.И., В.В. Арасимович, Ярош Н.П.и др. – Методы биохимичес-кого исследования растения. – Л.:Агропромиздат. 1987, 430 с.

АЗ СИЛСИЛАИ РАВШАНФИКРОНИ МУОСИР

БЕКЗОДА
файласуф

Таҳия ва таҳқиқи:

Дидавар БЕКЗОДА
равоншинос

ПУЧГАРОӢ ВА ХУДКУШӢ

(Порае аз китоби "Афсонаи Сизиф")

Навиштаи: АЛБЕР КАМЮ (1913-1960), нависанда ва файласуфи гуманисти муосири Фаронса

Албер Камю дар таърихи 7 уми ноябри соли 1913 дар хонаводаи фаронсавӣ-алҷазоирӣ ба дунё омадааст. Давраи кудакии А.Камю дар шароити душвори иқтисодӣ гузашт. Ӯ падарашро дар ҷанги аввали ҷаҳон аз даст дод. А.Камю соли 1923 дар донишгоҳи Алҷазоир дохил шуд. Барои таъмини хароҷоти таҳсил ва зиндагӣ ба ҳирфаҳо ва касбҳои гуногуне чун тадриси хусусӣ ру овард. Агарчи ӯро бештар тарафдори мактаби асолати вуҷуд (экзистенсиализм) медонанд, аммо ӯ худ ин

иддаоро қабул надошт. А.Камю дар мақолае бо номи “Шуришӣ” навишт, ки тамоми зиндагиашро сарфи мубориза бо фалсафаи пучгарой (нигилизм) кардааст.

Вай дар соли 1945 дар мусоҳибае ҳаргуна гироиш ба мактабҳои ақидатиро рад кард ва гуфт: “Ман як экзистенсиалист нестам. Ман ва Жан Пол Сартр аз ин ки номамонро канори ҳам қарор медиҳанд, тааҷҷуб мекунем”.

Албер Камю аз соли 1937 ба рузноманигорӣ рӯй овард. Ӯ яке аз камтарин рӯзноманигорони фаронсавӣ буд, ки истифодаи Амрико аз бомбаи атомиро дар Ҳиросима маҳкум кард. Дар даҳаи 50-и мелодӣ худро сарфи талош дар масъалаи ҳуқуқи башар кард ва дар соли 1952 пас аз он ки Созмони Милал, Испанияи таҳти ҳокимияти “герал Франко”-ро ба узвият пазируфт, аз Созмони ЮНЕСКО хориҷ шуд.

Камю дар соли 1957 ҷоизаи Нобели адабиётро аз они худ кард. Далели тақдими ин ифтихори бузург ба Камю ин гуна унвон шуд: “Ба хотири осори муҳими адабӣ ки дар онҳо мушкилоти ботини башар дар замони мо равшан шудаанд, ин ҷоиза ба Албер Камю эҳдо шуд”.

Албер Камю дар мондагортарин романаш “Бегона” ба шарҳи саргузашти марди ҷавоне ба номи “Мерсо” мепардозад, ки бо худ ва дунёи атроф бегона аст. Ва ин бегонагӣ, ӯро то пои марг мекашонад. Камю дар бораи “Бегона” мегӯяд: “Дар ҷомеаи мо ҳар одаме ки дар маросими хоксупории модараш ашк нарезад, худашро дар рӯ ба рӯи хатар меоварад, ки ба марг маҳкум шавад”. Ҳамчунин Сартр дар муқаддимаи ин асар менависад: “Дар миёни осори адабии асри мо, ин достон, худаш ҳам як бегона аст”.

Камю дар давраи кӯтоҳи зиндагии худ осори зиёде эҷод кард, ки аз ҷумлаи онҳо ба “Калигула”, “Марги хуш” 1938, “Афсонаи Сизиф” ва “Бегона” 1942, “Тоун” 1947, “Шуришӣ” ва “Инсони осӣ” 1951 ва “Сукут” 1952 метавон ишора кард.

Нависандаи “Бегона” рӯзи чаҳоруми январи соли 1960 дар синни 46 солагӣ бар асари садамаи нақлиётӣ даргузашт. Ӯ дар ҷое гуфта буд, ки хандаовартарин ва бемаънотарин навъи мурдан дар асари тасодуф рух медиҳад ва дасти тақдир барои ӯ марге инчунин рақам зад. Баъд аз нимарузи чаҳоруми январи

соли 1960, мошине, ки Камю яке аз сарнишинони он буд, ба дарахте дар канораи бузурги роҳ мекубад ва тика-тика мешавад.

Дар кисаи костюми ӯ як билети истифоданашудаи поезд пайдо шуд, ки нишон медод, қасди мусофират бо поездро дошта аст. Аммо тасмим гирифта, ки бо мошин ба сафар биравад. Соли 2011 буд, ки фарзияи шубҳанок будани марги Камю матраҳ шуд. Пас аз марг, ду асараш ба чоп расидаанд. Ибтидо "Марги хуш" дар соли 1970 мунташир шуд. Ва сипас, романи нотамоми ӯ ба номи "Инсони нахустин" буд, ки пеш аз марг дар ҳоли нигоришаш буд. Ин китоб асари шарҳиҳолгуна аз даврони кӯдакии Камю дар Алҷазоир аст, ки дар соли 1995 ба чоп расид. Панҷ романи ӯро "Бегона" 1942, "Тоун" 1947, "Суқут" 1956, "Марги хуш" 1971 ва "Инсони нахустин" 1995 ташкил медиҳанд. Камю як маҷмӯаи достони кӯтоҳ ба номи "Табъид (рондашуда) ва подшоҳӣ" дорад, ки дар соли 1957 ба чоп расид.

Ҳамчунин 6 асари ғайри достонӣ, ки саромади онҳо "Шуришӣ" аст, аз ӯ ба ҷо мондаанд. Алберт Камю 6 намоишнома низ навишт, ки маъруфтарини онҳо, "Калигула", 1938, ва "Одамкушҳои одил", 1949 ҳастанд.

Ӯ аз чеҳраҳое чун Фёдор Достоевский, Франс Кафка, Фридрих Нитше, Виктор Гюго, Ҷорҷ Орвел ва Жан Пол Сартр дар нависандагӣ илҳом гирифта буд.

СИЗИФ

Танҳо як масъалаи фалсафии воқеан ҷиддие вуҷуд дорад ва он ҳам худкушист. Ташхис ва муайян намудани ин ки зиндагӣ арзиш дорад ё ба заҳмати зистанаш намеарзад, дар воқеъ посухи саҳеҳ аст ба масъалаи асосии фалсафа. Боқии чизҳо: масъалан ин ки ҷаҳон дорои се буъд (ҷиҳат) ва ақл дорои даҳ ё дувоздаҳ мақула (категория) аст, масоили баъдӣ ва дасти дуюмро ташкил медиҳанд.

Инҳо бозӣ аст, нахуст бояд посухи қаблиро дод. Агар чизе, ки Нитше даъво мекунад, дуруст бошад: (Як файласуф барои ин ки қадр ва манзалат дошта бошад, бояд худро намунаи мардум қарор диҳад), он вақт аҳамияти посух ошкор мегардад.

Инҳо бадеҳиёт ва масъалаҳои ошкоре ҳастанд, ки ба қалб таъсир дорад, аммо барои ин ки онҳоро ҷиҳати ҷон низ рушан кард, бояд мавриди тааммуқ ва баррасӣ қарорашон дод.

Аз худ мепурсам: Чигуна метавон ташхис дод, ки фалон мавзуъ зарураташ беш аз дигаре аст? Посух медиҳам: Ин марбут ба он риштаи аъмоле аст ки анҷом медиҳанд.

Ҳаргиз мурдани касеро надидаам ки далели мавҷудшиносӣ[1] дошта бошад. Галилей ки воқеияти илмии муҳиммеро кашф карда буд, вақте зиндагии худро дар хатар дид, ба роҳатӣ кашфи худро инкор кард. Аз як назар вай кори хубе кард.

Ин гуна воқеият арзиши сухтанро надошт.

Ин чи фарқ мекунад, ки Замин ё Офтоб кадом ба даври дигаре мегардад? Ба тавре ки ин мавзӯъ мавзӯе аст муҳмал ва норавшан. Дар акси он чи бисёр касонеро мебинем ки бар хилофи ақидаи умумӣ худро мекушанд, ба хотири афкор ва хаёлоти бепоя, ки ба онҳо маънии зистан медиҳад. (Он чиро ки маънии зистан меноманд, дар айни ҳол далели бисёр хубе барои мурдан аст).

Ман чунин қазоват мекунам ки маънои зиндагӣ, аз заруритарин масъалаҳост. Ҳоло чигуна бояд бад-он посух дод?

Ман аз мутолеа дар бораи он касоне ки худро рӯ ба рӯи марг мекунанд ва онҳое ки ҳаваси зиндагиро ба даҳ баробар афзун медоранд, дармеёбем, ки эҳтимолан ду навъ андеша аст: Яке аз

---

[1] Онтологӣ

он Лопалис[2] ва дигаре аз он Дон-Кихот. Ин таодулест аз вузуҳ, ошкор ва шури шоиронае, ки метавонад дар як замон ба мо иҷозаи даст ёфтан ба таассур (таъсирпазирӣ) ва рушаниро бидиҳад.

Дар мавзӯе бад-ин ҳақорат ва саршор аз ҳаяҷон, мантиқи илмӣ ва классикӣ, бояд ҷо холӣ кунад. Ин мавзӯъ бо ҳолати рӯҳе ҳақирӣ идрок мешавад, ки дар як замон боиси зуҳури ақли солим, эҳсос ва алоқа мегардад.

Ҳаргиз худкуширо ҷуз ба сони як падидаи иҷтимоӣ тавзеҳ надодаанд. Баръакс дар ин ҷо мавзӯъ оғози робита миёни андешаи инфиродӣ (шахсӣ) ва худкушӣ матраҳ аст. Чунин ҳаракате дар сукути қалб ба унвони як амали бузург муқаддимае мешавад, ки худи инсон ҳам онро намедонад. Як шаб худро мепаронад ва ё дар об ғарқ мешавад.

Аз як нафар корманд ва масъули амлоки хусусӣ ки худкушӣ карда буд, бароям таъриф мекарданд ки панҷ сол пеш духтарашро аз даст дода буд ва дар зарфи ин панҷ сол ба куллӣ дигар шуда буд. Ин моҷаро ӯро ба тадриҷ заъиф ва лоғар карда буд.

Саҳеҳтар аз ин калимае наметавон интизор дошт. Шуруъ ба фикр кардан, шуруъ ба ҳолати лоғарӣ рафтан тадриҷӣ аст. Иҷтимоъ дар ин маврид коре аз дасташ бар намеояд. Кирм дар қалби худи инсон аст, бояд ин бозии зудгузарро дунбол кард ва фаҳмид: ин бозӣ ки дар муқобили ҳастии гурезон аз нур, рушангариро ба ҳамроҳ мебарад.

Барои худкушӣ сабабҳои бисёре ҳаст ки намоёнтарини онҳо умуман таъсирбахш набудаанд. Хеле кам аз руи тафаккур худкушӣ мекунанд. (Бо вуҷуди ин, ин фарзия собит нашудааст.) Он чи ки буҳронро ба роҳ меандозад, ғайри қобили бозрасӣ аст. Ғолибан рузномаҳо аз (андуҳҳои дарунӣ) ё аз (бемориҳои дармоннопазир) суҳбат мекунанд. Ин тавзеҳот арзанда аст, аммо бояд донист, ки оё рӯзе, ҳатто як нафар аз дӯстони шахси маъюс (ноумед) бо лаҳни беқайдонае бо ӯ ҳарф назадааст? Агар чунин

[2] Сардори фаронсавӣ ки дар набарди Париж соли 1525 ба қатл расид. Ба ифтихори вай сарбозонаш суруде сохтанд бо чунин мазмун: “Як рубъ қабл аз маргаш ҳануз ба ҳоли ҳаёт буд”.

бошад, ин шахс гунаҳкор аст, зеро ин ангеза метавонад барои фуру рехтани ҳамаи адоватҳо ва дилхуриҳои боқимонда, кофӣ бошад.[3]

Аммо агар таъйини дақиқи иқдоми ба иҷрошуда ки дар он ақл масъулияти марг карда, мушкил аст, ба даст овардани натиҷаҳои пешбинишуда аз худи амал роҳҳаттар аст. Худро куштан ба як маънӣ, эътироф аст.

Ин эътироф аст, ки мардум аз зиндагӣ мегузаранд ё онро намефаҳманд. Дар ин қиёс зиёд дур наравем ва ба калимоти ҷорӣ ва маъмулӣ боз гардем.

(Ба заҳматаш намеарзад), фақат эътироф аст. Бале, зиндагӣ кардан осон нест. Мардум ба далоили бисёр, ҳаракотеро анҷом медиҳанд, ки ҳастӣ фармон медиҳад ва аввалини онҳо одат аст.

Дар мавриди марги барқасдона фарз ин аст, ки онон ҳатто аз рӯи ҳисси табиии сиришти ришхандомези ин одат, аз даст додани ҳаргуна далели умқии (амиқи) зиндагӣ, сиришти бешууронаи ин ташвишҳои рӯзона ва беҳудагии дард ва ранҷро шинохтаанд.

Пас ҳисси ҳисобнашудае, ки ҷонро аз хоби лозим ба зиндагонӣ маҳрум месозад, кадом аст? Дунёе, ки битавон дар он бадтарин далоилро (далелҳоро) тавҷеҳ кард (ба ҳақ баровард), дунёи худмонӣ аст. Баръакс, дар ҷаҳоне, ки маҳрум аз хаёлоти воҳӣ (пуч) ва равшаниҳо бошад, инсон ҳис мекунад, ки бегона аст.

Ин табъид (дурӣ) бидуни дастовез аст, зеро аз хотироти замонҳои гузашта ё аз умеди қаламраве мавъуд (умедворкунанда) маҳрум аст. Ба ростӣ ин ҷудоӣ миёни инсон ва зиндагӣ, ҳунарпеша ва декоратсия, ҳисси пучӣ ва абсурд аст. Ҳамаи ашхосе, ки ба худро куштан фикр мекунанд, бидуни ҳеҷ гуна тавзеҳе метавонанд бишносанд, ки робитаи мустақиме (ростине) миёни ин ҳисси пучӣ ва майл ба тарафи фано вуҷуд дорад.

---

[3] Фурсатро аз даст надода, дар бораи саҷияи (ахлоқ, сиришт) нисбии ин мақола тавзеҳ бидиҳам. Худкушӣ метавонад дар воқеъ ба мулоҳизоте бисёр шарофатмандона низ марбут бошад: мисли худкушиҳои муътаризонаи (эътирозонаи) сиёсӣ дар инқилоби Чин (Муаллиф).

Мавзӯи ин китоб ҳамин робитаи миёни муҳол, пуч ва худкушӣ аст, ба миқёси саҳеҳе, ки дар он худкушӣ роҳи ҳаллест барои пуч.

Усулан шахсе, ки тақаллуб намекунад ва имон ба дурустӣ дорад, амалашро ҳам бояд муназзам кунад. Имон ва эътиқод ба пучии вуҷуд, бояд фармондеҳи рафтори чунин шахсе бошад. Кунҷковӣ машруъа (қонунӣ) аст, агар ба таври вузуҳ (равшан ва ошкоро) ва бидуни ҳаяҷоноти сохтагӣ аз худ бипурсанд ки оё як натиҷагирӣ аз ин низом, заруратан тарки фаврии вазъияте номафҳум аст? Бадеҳӣ аст, ки инҷо ман аз ашхосе, ки омодаи мувофиқат бо худанд, сухан мегуям.

Ба иборати равшантар ин масъала метавонад ҳам содда ва ҳам лоянҳал (ҳалнашуданӣ) ба назар ояд. Аммо ба иштибоҳ фарз мекунанд, ки суолоти содда сабаби посухҳои камтар аз он нест. Баръакс барои ин ки худро бикушанд ё накушанд, танҳо ду роҳи ҳалли фалсафӣ ҳаст, он ҳам "Оре" ва "На" гуфтан мебошад. Аммо бояд донист ашхосе ҳастанд, ки ҳамеша бидуни натиҷа суол мекунанд, инҳо аксариятро ташкил медиҳанд ва низ мебинем: онҳое, ки ҷавоб медиҳанд "Не", ҳамчун андешаи "Оре", рафтор мекунанд.

Дар ҳақиқат агар далели Нитшеро қабул кунем, ба ҳар тариқ онон ба "Оре" меандешанд. Баръакс, чи басо иттифоқ афтодааст касоне, ки худкушӣ мекунанд, аз ҷиҳати зиндагӣ таъмин ва осуда будаанд. Ин тазодҳо мустамир (доимӣ) ва тағийрнопазиранд. Ҳатто мешавад гуфт, ки ин тазодҳо ҳаргиз чунин тунду тез набудаанд, магар он ҷо ки баръакс, мантиқ бисёр дилпазир ба назар меояд.

Ҷои он аст, ки назариёти фалсафиро бо рафтори касоне, ки ба он амал мекунанд ҳеҷ, кадом ғайр аз Кирилов[4] ки мутааллиқ ба адабиёт ва Пергинос[5] ки эҷодкунандаи афсона ва Ҷулес-

[4] Яке аз қаҳрамонони китоби "Ҷинзадагон", асари Достоевский (Мутарҷим).

[5] Pergrinos. Пергринос-ба тавре, ки шунидаам Пергинос, пас аз он ки аввалин китоби хешро тамом кард, барои ҷалби диққат ба таълифоташ, худкушӣ намуд. Дар ҳақиқат диққат ҷалб шуд, вале китоб, бад ташхис дода шуд. Яъне китоби арзанда ва муҳимме набуд.

Лекюэр[6] созандаи фарз ва қиёс, мантиқи худро ба он ҷо мерасонад, ки ин зиндагониро рад кунад.

Ғолибан барои ин ки биханданд, таъриф мекунанд, ки Шопенгауэр дар ҷилави (гӯшаи) мизи пур аз ғазо (хӯрокҳо) худкуширо ситоиш мекард. Ин ҷо маъное барои шухӣ вуҷуд надорад. Бад-ин тариқ ҷиддӣ гирифтани сабки нигориш ва матолиби савдоӣ (парешон) чандон муҳим нест. Вале ба мавриди қазоват қарор гирифтани муаллифи он, мунтаҳӣ (анҷом) мешавад.

Оё бояд гумон кард: дар муқобили ин тазодҳо ва тирагиҳо робитае миёни ақидае, ки метавон роҷеъ ба зиндагӣ дошт ва ҳаракате, ки барои тарк карданаш мекунанд, вуҷуд дорад? Дар ин роҳ аз ҳақиқат таҷовуз намекунем. Даврони ба ҳампайвастагии инсон бо зиндагӣ, чизе қавитар аз ҳамаи тирабахтиҳои ҷаҳон аст. Қазовати ҷисм, арзиши қазовати ҷонро дорад ва ҷисм дар баробари он ақаб мекашад.

Қабл аз ин ки мо ба фикр кадан ху (одат) кунем, ба зиндагӣ одат мекунем. Дар ин роҳпаймоӣ ки ҳамаруза андаке бештар моро ба сӯи марг пеш мебарад ва ҷисм низ ин сабқати (мусобиқаи) тармимнопазирро (таъмирнопазирро) ҳифз мекунад, билохира асли тазод “дар чизе бешу кам ба сӯи берун мутамарказ аст ва мо онро гурез меномем ва ин гурези кушанда, ки сеюмин мабҳаси (мавзӯи) ин китобро ташкил медиҳад”, умед аст.

Умед ба зиндагии дигаре, ки бояд “лаёқати онро дошт”, ё тақаллуби онон ки барои хеш зиндагонӣ намекунанд, балки ба хотири андешаи бузурге, ки аз зиндагӣ таҷовуз карда ва ба-дон маънӣ ва мафҳуми дигаре медиҳад ва хулоса ба зиндагӣ хиёнат мекунад, зиндагӣ мекунанд.

Бадин тартиб, ҳама барои ба ҳамзадани кортҳо кумак мекунанд. Беҳуда нест, ки то инҷо бо калимот бозӣ карда, вонамуд мекунанд, ки гумон доранд радди як маъно барои зиндагӣ, иҷборан, бо эъломи “зиндагӣ ба заҳмати зистан намеарзад”, мунтаҳӣ (анҷом) мешавад. Дар ҳақиқат, ҳеҷ гуна

[6] Jules-Lequier

сабаби маҷбурӣ дар ин ду қазоват (муҳокимаронӣ) вуҷуд надорад. Фақат бояд нагузошт, ки ба воситаи ихтилот (омехтагӣ), тафориқ (парокандагии тадриҷӣ) ва натоиҷи он, ки то инҷо нишон дода шуда аст, гумроҳ шуд.

Бояд ҳамаро пас зад ва мустақиман ба ҷониби матлаби ҳақиқӣ шитофт. Худро мекушанд, зеро зиндагӣ ба зистанаш намеарзад. Бешак ин воқеияте аст, аммо беҳосил. Барои он ки воқеияти пешипоафтода ва мусалламе (маъмулӣ) аст. Лекин оё ин таҳқир ва инкор ба ҳастӣ, барои бемаънӣ будани он аст? Оё ин пучӣ ва беҳудагӣ сабаби он аст, ки ба василаи гурез ва ё худкушӣ аз он фирор кард?

Ин аст он чи ки бояд равшан кард, таъқиб (пайгирӣ) ва ташреҳ кард, ва онгоҳ бақияро канор гузорид. Оё пуч ва абсурд дастури марг медиҳад? Бояд ин масъаларо хориҷ аз ҳар гуна андеша ва тафреҳ ба тарзи фикре беғаразона муқаддам (пештар) бар соирин (ба масъалаҳои дигар) дошт.

Танаввуот (гуногунрангӣ), тазодҳо, он равоншиносӣ ки дар он як рӯҳияи объективӣ дар ҳамаи маворид метавонад барои ҳамаи масоил муқаддима қарор гирад, ҷое дар ин таҷассус (ҷустуҷугарӣ) ва савдо надоранд.

Дар ин ҷо фақат як тарзи фикри нодуруст ва номутаодил яъне мантиқӣ лозим аст, ки ин ҳам сода нест. Ҳамеша мантиқӣ будан осон аст. Вале то охир мантиқӣ будан, тақрибан ғайри мумкин аст. Ашхосе, ки ба дасти худ мемиранд, шеби (таназзули) эҳсосоти худро то интиҳо (охир) таъқиб мекунанд.

Тафаккур дар боби худкушӣ ба ман фурсат медиҳад то масъалаи мавриди алоқаи худро матраҳ кунам, ки оё мантиқе то марг вуҷуд дорад? Инро ман наметавонам бидонам, магар ин ки бидуни савдоҳои мағшуш (хаёлоти мубҳам) дар равшанӣ ва таназзуҳе (сайре дар танҳоӣ), дар он андешаронихое, ки инҷо мабдаи онро нишон медиҳам, думболаш кунам.

Ин ҳамон аст, ки ман онро тааққули пуч (андешаи абсурд) меномам. Бисёре онро шуруъ кардаанд, аммо намедонам бо забон идома медиҳанд ё не.

Вақте Карл Ясперс аз имкон берун будани сохтани ҷаҳонро ба таври куллӣ фош сохт, фарёд зад: “Ин маҳдудият маро ба худи ман роҳнамоӣ мекунад, ба ҷое, ки на худи ман ва на

зиндагии дигаре наметавонад, мавзӯе барои ман бошад". У ҷоҳои бекас ва хушкеро муҷассам месозад, ки дар он ҷо фикр ба марзҳои худ мерасад. Бисёре аз ҳақиртарин ашхос ба ин печухаме, ки фикр дар он ҷо мутаҳайир (ҳайрон) аст, расидаанд.

Онон аз азизтарин чизе, ки доштаанд, канорагирӣ кардаанд ва дигарон ҳам канорагирӣ карданд, аммо барои иттихози (гирифтани) қувваи фикрашон, дар туғёни беолоиши он, ба он даст ёзидаанд. Баръакс, кӯшиши ҳақиқӣ он аст, ки ба қадри имкон даст нигаҳ дорад ва аз наздик нумуъи (пешрафти) беқоидаи ин навоҳии дурафтодаро биозмояд. Гироиш ва равишбинӣ, тамошогарони мумтози ин бозии ғайриинсонианд, ки дар он пуч ва умед ва марг посуххои худро мубодила мекунанд. Дар ин рақсе, ки ба як замон, асосӣ ва дақиқ аст, ақл метавонад қабл аз рангомезӣ ва эҳёи онҳо вазъиёташонро мавриди таҷзия ва таҳлил қарор диҳад.

Сарчашма

1. **Алберт Камю. Афсонаи Сизиф (Мақола дар бораи пучӣ (абсурд).** Мутарҷимон: Алӣ Садуқӣ, Муҳаммад Алӣ Спонлу, Акбар Афсарӣ. Нашри Дунёи нав: Теҳрон, чопи аввал: тобистони 1382-2003-(200с). (Аз саҳифаи 49 то 57).

АКСҲО ВА КИТОБҲОИ АЛБЕР КАМЮ

Кӯдакии А.Камю

А.Камю бо зану фарзандонаш

Аксе аз А.Камю

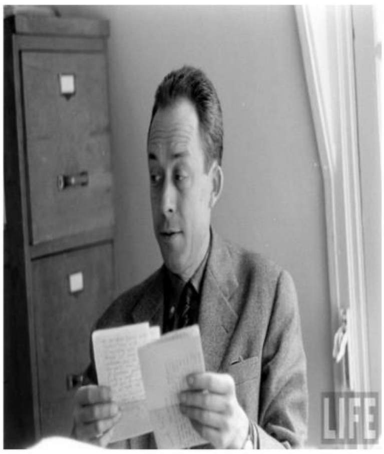

Камю дар пушти мизи кориаш

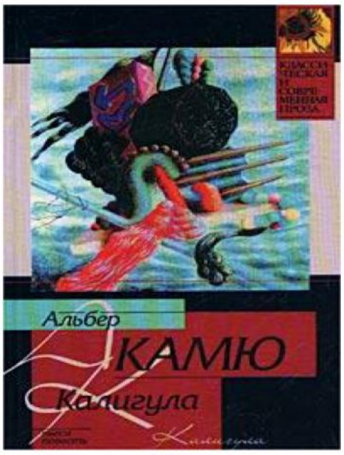

А.Камю
КАЛИГУЛА

А.Камю
СЧАСТЛИВАЯ СМЕРТЬ

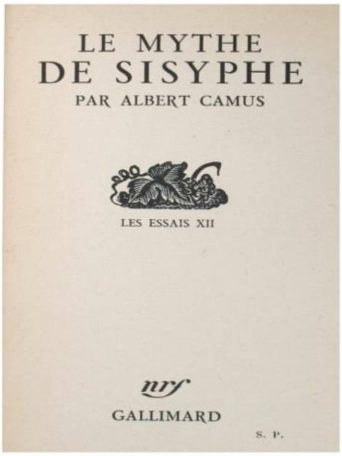

А.Камю
LE MYTHE DE SISYPHE

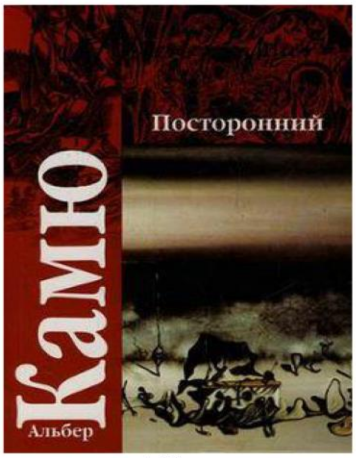

А.Камю
ПОСТОРОННИЙ

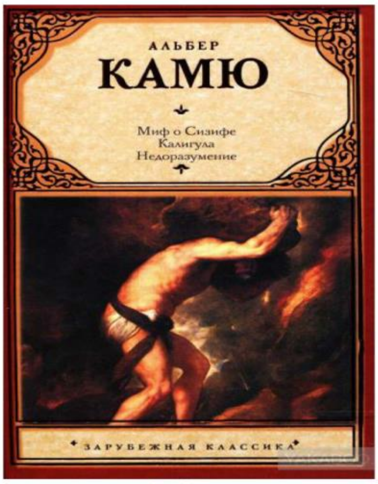

А.Камю
МИФ О СИЗИФЕ, КАЛИГУЛА, НЕДОРАЗУМЕНИЕ

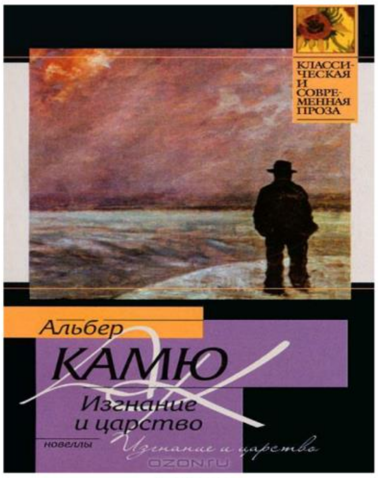

А.Камю
ИЗГНАНИЕ И ЦАРСТВО

ТАҚРИЗ ВА ТАДВИН

С. Ятимов
член -корреспондент АН Республики Таджикистан,
доктор политических наук.

РОЛЬ ИСТОРИЧЕСКОГО МЕТОДА В ИССЛЕДОВАНИИ ПРОБЛЕМ БАЗИСНОЙ ОСНОВЫ ГОСУДАРСТВА

Отражение объективной действительности в сознании людей - процесс исторический. Именно от содержания, формы, качества и способов их передачи, имеющих практическую значимость для нынешнего и последующих поколений, зависит развитие науки. Другими словами, от совокупности познаний, имеющих прикладное значение, или такую же перспективу выработанных человечеством в процессе производственной, преобразовательной деятельности, зависит эффективность функционирования различных форм человеческой деятельности, безопасность и качество жизни общества в целом.

В любом случае, обращение к истории, проблемам возникновения и развития предмета - вопрос сущностный. Он отражает диалектический процесс формирования действительности в изменении и развитии. Именно применение исторического метода демонстрирует в динамике противоречивый процесс анализа явлений в тот или иной период. Выясняет отношения, формы, причины отличия показного от реального. Воссоздаёт предмет целостно в зависимости от материально-чувственного, действительного его развития к текущему моменту.

Историзм, как принцип и метод исследования, обусловливает изучение предмета от простого к сложному, отображение объективного процесса, предшествовавшего нынешнему состоянию явления, создаёт обоснованные предпосылки для мысленного выделения одних свойств и связей предмета по отношению к другим.

Выяснение и уточнение проблем исторической сущности темы научного интереса, законов их формирования, конкретного исторического опыта, связей с другими явлениями базисного и надстроечного характера прокладывает путь к сложному «вечному бесконечному познавательному процессу».

Представляется, что именно с точки зрения изложенных требований и необходимости такого порядка можно оценить обращение кандидата юридических наук Р.Х.Рахимзода к историческому методу исследования в его монографии **«Оперативно-розыскная политика в сфере обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан», -** Душанбе, 2018 г., 633 стр.

Ввиду особой значимости вопроса, автор монографии посвящает принципу историзма специальную главу **«Социокультурные доминанты, мировоззренческие основы, исторические условия и закономерности формирования и развития оперативно-розыскной (сыскной) деятельности».**

Очевидно, Р.Х.Рахимзода осознаёт, что выяснить проблемы становления предмета исследования невозможно, если не учитывать конкретно-исторические особенности его изменения.

Необходимо отметить, что основу научных поисков автора монографии составляют знание, сущность, которые **«не зависят ни от человека и ни от человечества».** В этих целях он старается вникнуть в свойства вещей и через такое постижение «находить почву действительности прошлого»: **«Итак, это понимание истории заключается в том, чтобы, исходя именно из материального производства непосредственной жизни, рассмотреть действительный процесс производства и понять связанную с данным способом производства … и порождённую им форму общения… как основу всей истории»[1].**

Для того, чтобы представить особенность работы, подчеркнуть необходимость осуществления исследования с позиции её прикладной значимости, автор монографии указывает на обусловленность, зависимость безопасности и развития государства от древнейшей специфической формы человеческой деятельности, называемой оперативной. Он

[1] Маркс К., Энгельс Ф. Немецкая идеология. - М.: Политиздат, 1988. – С.37.

рассуждает: **«Вряд ли существовавшие до сей поры государственные образования, великие империи добились бы столь выдающихся успехов в деле сохранения своей власти, обеспечения порядка внутри государства, борьбы с преступлениями, с внешними врагами, если бы они не создавали соответствующие своему времени службы, действующие для добывания оперативно - секретной, разведывательной, контрразведывательной информации»**[2].

При историческом подходе Р.Х.Рахимзода углубленно рассматривает проблему функциональности спецслужб. Вместе с тем, действуя по принципу «**искусство писать - есть искусство сокращать»,** воздерживается от оценки этой формы человеческой деятельности на стадии обыденности. Анализирует сразу два важных элемента в рамках их взаимной обусловленности: **во-первых**, вопросы, связанные с оперативной обстановкой, где вырисовывается противник с его устремлениями и направленностью действий. С научной точки зрения интерпретирует суть его скрыто текущей особенностью. **Во-вторых,** ставит в противовес такого рода противоправным явлениям необходимость организации работы, основанной на принципах конспиративности. Таким образом, практическим результатом функционирования всей системы оперативной деятельности считает обеспечение стабильности общества: **«Поэтому и появилась потребность в формировании предупреждающих и упреждающих механизмов в виде специальных секретных служб, действующих тайным образом или под ложными предлогами, основное предназначение которых заключалось в сборе сведений о неприятеле (внутренних и внешних), его силе, средствах, намерениях. И всё это осуществлялось с целью защиты и сохранения привычного образа жизни»**[3]**.**

Автор монографии придаёт особое значение наиболее сложной стороне субъектно-объектных отношений, направленности сознания на эффективное формирование связующих звеньев, содержательность заинтересованных во

[2] Р.Х.Рахимзода. Оперативно-розыскная политика в сфере обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан. – Душанбе, 2018. – С. 24.
[3] Там же. С.24-25.

взаимодействии сторон. Рассматривает различные формы установления и поддержания контактов с использованием звуковой, световой, почтовой связи, курьеров, соответственно и официальных средств коммуникации: **«великие империи античности – Ассирия, Египет, Греция, Персия, Китай, Рим, государство инков и др. – имели на тот период совершенную, хорошо сформированную систему обмена информацией. Существовала хорошо налаженная государственная почтовая связь»[4].**

Р.Х.Рахимзода анализирует предмет исследования в диалектическом развитии, с точки зрения изменений к лучшему, что не сможет происходить без мыслительной, практической, преобразовательной деятельности человека. Такая форма совершенствования касается функций органов, специально предназначенных для обеспечения безопасности государства.

Логические закономерности научного познания в целом, и в исследовании автора в частности, указывают на то, что способность мыслить, находить пути решения социальных потребностей представляет огромное значение для нынешнего поколения. Обеспечение связи, самое главное - её конспиративности, исключение уязвимости, утечки информации к противнику является наиважнейшей задачей государственной деятельности. Необходимо признать, что качество мышления на нашем национальном уровне в технологическом отношении критически отстаёт от современных требований обеспечения государственной, в том числе и экономической безопасности.

Наиболее передовые в области науки и техники нации справедливо упрекают мусульманский мир в **«отсутствии умения мыслить, создавать, производить»** высокотехнологичную, инновационную, востребованную продукцию, «безвозмездно» отдаваемую им другими народами. В этом отношении Р.Х.Рахимзода мысленно подтверждает теории о том, что **«тело есть та среда, посредством которой я вообще прихожу в соприкосновение с внешним миром. Поэтому, если я хочу осуществить свои цели, сделать моё тело способным к тому, чтобы это субъективное перевести во внешнюю объективность…**

[4] Там же. С. 27.

Если у животных тело, повинуясь их инстинкту, непосредственно выполняет всё то, что необходимо, требуется идеей животного, то человек, напротив, должен посредством своей собственной деятельности сделаться господином своего тела… для надлежащего выполнения определённой цели»[5].

Посредством исторического метода автор монографии стремится вникнуть в особенности мышления на пройденном этапе развития человечества, разобраться в состоянии мировоззрения - **«системе обобщённых представлений о мире в целом… о процессах, об отношении человека к окружающей действительности»[6]** того времени. Изучает, обобщает большое количество литературных источников. Умело обнаруживает в них достаточно интересные, имеющие познавательное значение, ценные мысли об опыте ведения переговоров, организации деятельности по договорно-правовой практике, полезные и сегодня. Представляют интерес мысли автора о необходимости сохранения баланса сил в международных отношениях. Он с опасением приводит исторические аналоги о стремлениях некоторых государств обеспечить собственные национальные интересы за счёт других стран, нанося им огромный ущерб, прежде всего, в их экономике [7].

Р.Х.Рахимзода, по всей вероятности, учитывая реалии сегодняшнего дня, оперируя историческим материалом, напоминает о способах привлечения контингента лиц, которых иностранные государства могут традиционно использовать в ущерб их собственным национальным интересам. В данном случае потребность является первоосновой для такой формы эксплуатации чужеземцев. Императоры **«убежище предоставляли «варварам», в роли которых выступали родовые племена и небольшие группы кочевников, не бескорыстно, поскольку они были обязаны расплачиваться за это обязательным участием в агрессивных войнах… Пытались подавлять варваров руками самих же варваров»[8].**

---

[5] Г.Ф.В. Гегель. – М., 1956. – С. 185.
[6] П.Н. Федосеев. Философия и научное познание. – М., 1983. - С. 17.
[7]См. Р.Х.Рахимзода. Оперативно-розыскная политика в сфере обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан. – Душанбе, 2018. – С. 30.
[8] Там же. С.31.

Интенции, либо направленность действий субъектов международных отношений, их причинность автор монографии связывает, прежде всего, с материальной, предметной заинтересованностью – желанием завладеть соответствующими ценностями, либо создать такую предпосылку. Исторический же метод раскрывает процесс материального производства, возникающие именно на этой основе противоречия между социальными группами, классами, следовательно, и государствами. В данном случае, несовместимость интересов рассматривается не как хаотичная, неожиданная, а как закономерная, естественно историческая. Такое понимание, такая постановка вопроса диктует необходимость организации планирования деятельности в политико-правовых аспектах на научной основе.

Р.Х.Рахимзода обращает внимание на адекватность, соразмерность защитных функций государства устремлениям противника, соотносительно его наличествующего ущербного потенциала. В системе обеспечения экономической безопасности оперативную деятельность, степень её высокой профессиональной квалификации считает насущной необходимостью.

Автор монографии рассматривает поэмы, народное творчество и мифологию как источники отражения мировоззрения, образа мысли, следовательно, как способ освоения действительности в разные эпохи существования общества. Чтобы приблизить исследование к пониманию условий жизнедеятельности таджикского народа в прошлом, он пытается найти ответы в знаменитых творениях соотечественников: **«Обращаясь к поэме «Шахнаме» Абулкосима Фирдавси, мы не раз сталкиваемся с категориями, которые очень близки к оперативно-розыскной тематике, и которые так или иначе связаны с тайной деятельностью человека. Например, в «Шахнаме» приведено множество таких моментов, которые тесно переплетены с предметом нашего исследования, в частности: предательства, распри … измены…, разведка местности и др.»[9].**

---

[9] Там же. С. 36.

В исследованиях Р.Х.Рахимзода по данной теме, сущность и последовательность, многообразие действий людей в мифологических рассказах имеет не только обычное повествовательное значение, но и выступает как простое сообщение, сведения в интересах обоснования соответствующих положений, необходимые научной работе.

Одновременно, их толкование, анализ и разъяснение, особенно людям соответствующей профессии, служат источником вдохновения, положительными примерами, поступками для подражания подвигам наших предков, образцом умелого использования форм и способов тайной деятельности для достижения победы во имя благополучия Родины: **«согласно поэме, Рустам под чужим обликом втайне проникает в тыл врага, перехитрив туранцев, обманным путем запугивает противника, снаряжает торговый караван и под видом купца входит в Туран»[10].**

Таким образом, перенесение идеи из исторического прошлого в настоящий момент имеет положительное, направляющее влияние на сотрудников служб, основу деятельности которых составляют сложные мыслительные операции, с целью разгадки секрета, намерения хитрого, коварного противника, разработки соответствующих эффективных планов и их реализации.

Автор монографии, анализируя исторические сведения из произведений таджикских классиков Абулкосима Фирдавси, Абу Али Ибн Сино, Аль-Фараби и других выдающихся литераторов, изучает качества политических субъектов, соответствие методов управления ими государственными делами реальному времени. Доказывает, что история – это продукт мышления людей. По логике его суждений, в создании эффективной правовой теории и придании ей прикладного характера сильные личности играют жизненно важную роль на определённом этапе. Лидеры, обладающие выдающимися способностями, могут реализовать надежды и чаяния народа, обеспечить безопасность и процветания собственного Отечества.

[10] Там же. С. 36.

Используя принцип историзма как метод исследования и оценки явлений объективной действительности, Р.Х.Рахимзода подготавливает прочный фундамент для объективного анализа в последующих главах своей работы. Свидетельством тому является выявление причинности нарушения нормативно-правовых актов в исторической давности. Следует подчеркнуть, что установленные автором монографии факторы принципиального отличия от нынешней ситуации не имеют. Например: **«Насируддин Туси, анализируя проблемы преступления и наказания, подчёркивает, что поступки людей обусловлены как самой природой человека, так и внешними факторами, в число которых входят окружающая его обстановка, семья, человеческое сообщество»[11]**. Такое утверждение мобилизует субъектов, борющихся с преступностью, заниматься названными проблемами профессионально, со всей серьёзностью, с учётом их развития, проявления, характера и особенностей динамики.

При этом следует отметить, что Р.Х. Рахимзода вырисовывает научную картину, связанную с исторической мыслью нашего Отечества, как самодостаточное теоретическое основание своей эпохи. Особенно, когда рассматривает идеи, теоретические замыслы, формы научного толкования таких понятий как «государство», «политика», «субъективное и объективное в политике», «процесс формирования и принятия политических решений» через призму правовых вопросов, обращаясь к уникальному в истории таджикского народа творению Низомулмулка - «Сиёсатнаме». Автору монографии удаётся продемонстрировать, в определённой мере, прогрессивное ещё в средние века состояние таджикской науки в области государствоведения.

Реализация принципа историзма в работе Р.Х.Рахимзода не ограничивается только изучением, обработкой, использованием достаточного количества научных материалов и таджикской литературы. Исследование проблем по предмету своего научного интереса автор монографии закрепляет анализом, оценкой и соответствующими выводами европейских мыслителей. Он

[11] Там же. С. 53.

подчёркивает: **«История уголовного права и правосудия ярко проявляется в творчестве представителей политико-правовой мысли. Большая заслуга в выработке уголовно-правовых проблем принадлежит европейским просветителям, которые проповедовали гуманистические идеи в противовес идеологии феодализма, создавали идейную платформу антифеодальных буржуазных революций»[12].**

Сущность внимательного, в отдельных случаях скрупулёзного анализа научной исторической мысли, умозаключений отечественных, восточных и западных учёных, государственных деятелей состоит в том, что движущая, мыслящая материя всегда находится не в состоянии **«абсолютности, а в движении, изменении и противоречии».** Эти процессы в обществе и мышлении не могут происходить без умысла Homo Sapiens (Человек Разумный). Форму такого проявления в органическом биологическом существе Гегель называет «злом»: **«Зло есть не что иное, как несоответствие между бытием и долженствованием. Это долженствование имеет много значений и так как случайные цели равным образом имеют форму должного то их бесконечно много… Конечность жизни и духа входит в их суждение… содержит в себе в качестве своего отрицания и таким образом выступает как то противоречие, которое называется злом»[13].** Немецкий учёный считает такие противоречия вечными и бесконечными. Источником подобного рода «**зла**» выступает жизненный цикл самого человека. Вполне естественно, что **«в мёртвом нет ни зла, ни боли, ибо в неорганической природе понятие не выступает наперекор своему наличному существованию и в своём различии от него не останется одновременно его субъектом»[14].**

Автор монографии обстоятельно анализирует историю становления предмета и его развития в условиях суверенного Таджикистана. Опираясь на базисную основу государства и его надстроечную характеристику, исследует проблемы формирования его правовой политики. Существенным в этом отношении считает принятие неотложных мер высшим

---

[12] Там же. С. 56.
[13] Г.Ф.В. Гегель. Философия духа. – М. - С. 284.
[14] Там же. С. 284.

юридическим институтом общества по укреплению его устоев: **«Современная ситуация в Республике Таджикистан характеризуется дальнейшими коренными преобразованиями в экономической, социальной, политической и других сферах жизни общества. В этих условиях одними из основополагающих общегосударственных задач, требующих принятия большого комплекса неотложных мер, являются укрепление правопорядка и борьба с преступностью»**[15].

Р.Х.Рахимзода рассматривает процесс законотворчества в хронологическом порядке. По нашему убеждению, исследователь акцентировал больше внимания на такой форме организации деятельности, как ситуационная необходимость, условиях, диктуемых соответствующей правотворческой инициативой. Особого внимания заслуживает и то, что в данном исследовании рассматриваются некоторые обстоятельства, когда законодатель при принятии соответствующего решения проявляет объективное стремление – созданием нормативно-правовых актов опережать, упреждать возможные обстоятельства, способные негативно повлиять на оперативную обстановку.

В данной работе законодательные нормы по предмету исследования – защите экономики получили научное толкование, анализируются в тесной исторической взаимосвязи с конкретными обстоятельствами базисного порядка общества, законами, затрагивающими иные сферы социальных отношений. Это положение обеспечивает взаимообусловленность всей правовой системы государства, в целом направленной на укрепление его же устоев.

Вполне естественно, что исторический метод исследования располагает различными способами познания объективной действительности. Правильность выбора способа и формы исследования, в рамках указанного метода, обеспечивает достижение поставленной исследователем цели. Представляется, что Р.Х. Рахимзода удалось использование этих особенностей в настоящей монографии.

---

[15] Р.Х. Рахимзода. Оперативно-розыскная политика в сфере обеспечения экономической безопасности Республики Таджикистан. – Душанбе, 2018. – С. 61.

Для того, чтобы изучить динамику правовой науки в различные этапы общественного развития, от которой зависит содержание, характер и качество оперативной деятельности, автор рассматривает их через призму социального времени и пространства. При этом обращает внимание на состояние чувственного восприятия правовой и оперативной практики. Именно поэтому, автор монографии анализирует, даёт оценку теоретическим подходам различных школ, знаменитых учёных, а также мыслителей, которые имели непосредственное отношение к процессу формирования и принятия политических решений. Одновременно сверяет их с политической практикой настоящего времени.

Следует подчеркнуть, что Р.Х.Рахимзода при использовании исторического подхода прибегает к ретроспективному анализу. Независимо от того, что автор практически «не может быть свидетелем эпохи», которую исследует, однако считает себя обязанным дать объективную оценку того времени, согласно научной истине. Рассмотрение положений настоящей монографии указывает на то, что её автор в основном научным, реже научно-публицистическим стилем, в исключительных случаях – художественной фразеологией, добивается создания реалистичной картины прошедшего периода. Несомненно, это ему удаётся.

Известно, что настоящим критерием истины является практика. Выводы автора монографии относительно использования принципиальных элементов исторического метода исследования основываются на проблемах простого созерцания, анализе, обобщениях, соответствующих выводах и научно-обоснованных рекомендациях по совершенствованию оперативной деятельности в направлениях защиты экономики.

Р.Х.Рахимзода, используя теоретический и эмпирический анализ, проявляет эффективное стремление оказать влияние на сознание читателя. Его умозаключения направляются адресно той категории лиц, деятельность которых непосредственно связана с защитой экономических интересов государства. Но и не только им. **По нашему убеждению, научные трактовки основных положений исследовательских материалов играют огромную роль для всех тех, кто интересуется проблемами политической, экономической и других сфер жизненно важных**

общественных отношений. Они изложены выразительно, ясно и конкретно. Имеют практическое значение для формирования мировоззрения, исключают догматические суждения относительно примитивности представления о развитии «экономических клеток», их роста до состояния удовлетворения общественных потребностей, независимо от степени охранительных мер. Автор убеждён, что формирование мировоззрения в целях защиты экономики зависит не только от уровня экономического развития государства, но и от качества воспитания, образования и просвещения. Новейшая история Республики Таджикистан, период гражданского конфликта является явным свидетельством такого отношения, когда вооружённые преступные группы не только предпринимали террористические акции в отношении конкретных лиц, но и сознательно уничтожали основные средства производства и важнейшие объекты национальной экономики.

В заключение следует отметить, что методы исторического исследования, применяемые Р.Х.Рахимзода в его работе, предоставили возможность выявить реалистичность бытия в предмете исследования, выбрать **«ведущий к нему путь истины».**

Таким образом, **«правильный рассудок это тот, который блещет не столько обилием понятий, сколько их соответствием с познанием предмета, следовательно, обладает способностью и навыком к схватыванию истины»[16]**. Сущность научной работы Р.Х.Рахимзода **«Оперативно-розыскная политика по обеспечению экономической безопасности Республики Таджикистан: проблемы теории, методологии и практики (историко-правовой и общетеоретический анализ)»** всецело соответствует этим требованиям.

---

[16] И.Кант. Изречения. – Калининград, 2010. - С.16.

АДАБИЁТИ НАФИСА ВА РАВАНДИ ДИАЛЕКТИКӢ

Абдулҳай МАҲМАДАМИНОВ
доктори илми филология , профессори ДМТ
М.СОЛЕҲОВ
н.и.ф., дотсент ДМТ

(Андешаҳо роҷеъ ба мақолаи узви вобастаи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон С.Ятимов «Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт») // «Илм ва ҷомеа» (Маҷаллаи академии илмию оммавӣ). – 2018. – №4 (12). –С. 5-39.

Инсоният мавҷуди ягонаест, ки ба оламу мавҷудияти дигар муносибати бошуурона мекунад ва шохистар агар матраҳ бикунем, ҳиссу ҳаяҷон, эҳсососту таассурот, дарку биниш ва маърифат дорад. Ӯ тавассути муносибати бошууронаи хеш шохис намуд, ки асоси ҳастӣ ва пешрафт дар заминаи аносири мутақобила сурат хоҳад гирифт, ки қонунияти зуҳуру ташаккул ва таҳаввулу рушди онро диалектика мушаххас хоҳад кард ва кашфи ин қонун ба донишмандони Юнони Қадим мансуб аст. Пас афкори фалсафӣ чӣ бархӯрде бо каломи ҳунарӣ-сухани образнок дорад? Адабиёт тасвир ё худ тақлиди ҳаёт аст ва маърифати он бо неруи тахайюл ва ҷаҳонбинии адиб иртибот мегирад ва гиреҳ мехӯрад. Беҳуда ҳам нест, ки каломи ҳунарии манзуму мансурро тасвири бадеии ҳаёт унвон кардаанд. Зиёда аз он, адибони хушқареҳаро муҳандисони рӯҳии одамизод маърифат кардаанд, ки масъулияти номутаноҳист. Дар иртибот ба ин нукта ва масъалаи бағоят муҳим «доҳии модарзод» (С.Айнӣ) Аҳмадмахдуми Дониш дар пайравӣ ба омӯзаҳои суханварону мутафаккирони бузург, чун устод Рӯдакӣ, Абулқосими Фирдавсӣ, Абӯалӣ ибни Сино, Унсурулмаолии Кайковус, Низомии Ганҷавӣ, Ҷалолиддини Балхӣ, Шайх Саъдӣ, Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, Сайидои Насафӣ, Абулмаонӣ Бедил ва дигарон оид ба интихоби касбу пешаҳо барҳақ афзалияти каломи ҳунарӣ ва мақоми баланди суханварро, ки табиатан ва моҳиятан ҷавҳари ақл ва рӯҳро афзун мегардонад, таъкид карда гуфтааст, ки ***«пешаҳои аҳли қалам бар ҳама саноеъ***

шараф доранд, чунки аҳли қалам ашрафи табақоти мардуманд». Албатта, муассирии тасвир тавассути каломи ҳунарӣ дар назму наср то андозае мутафарриқ аст ва он пеш аз ҳама, идроку маърифат, ҷаҳонбинӣ ба ҳунар ва неруи тахайюл сахт вобастагӣ дорад. Ба ин маънӣ Рашидӣ оид ба тарҷеҳи каломи ҳунарии манзум қиёсан ба шеър таъкид мекунад, ки:

Сухан гарчи мансур неку бувад,
Чу манзум гардад, накутар шавад…

Суханшиносону пажӯҳишгарон оид ба шинохти каломи ҳунарӣ дар асрҳои миёна роҳҳои гуногунро таъкид кардаанд. Фаразан, шеър аз диди ҳакимон – файласуфон, нигоҳи тазкиранигорон оид ба каломи ҳунарии манзум, асарҳои назарӣ-адабиётшиносӣ дар кайфияти шеър, осори марбут ба илми бадеъ ва шеър аз диди эшон ва мунтаҳо, маърифати шеър дар довариҳои шоироне, ки ниҳоят густарда ва оммавист, зеро шоире қариб нест, ки дар фахрияҳои хеш аз каломи мавзуни хеш ва афзалияташ бо дигарон баҳс ба миён наоварда бошад.

Яке аз чунин қазоватҳо дар як фармудаи шоир ва донишманди Эрон М.Баҳор хеле ҷолиб ва матлубу мақбул рӯйи кор омадааст, ки мегӯяд:

Шеър донӣ чист? Марвориде аз дарёи ақл,
Шоир он афсунгаре, к-ин турфа марворид суфт.
В-аз барои он ки ин гавҳар фароҷанг оварад,
Моҳҳову солҳо шоир наёсуду нахуфт.
Санъату вазну қавофӣ ҳаст назму нест шеър,
Ай басо нозим, ки назмаш нест, илло ҳарфи муфт.
Шеър он бошад, ки хезад аз дилу ҷӯшад зи лаб,
Боз дар дилҳо нишонад ҳар куҷо гӯше шунуфт.
Ай басо шоир, ки ӯ дар умри худ назме насохт,
В-ай басо нозим, ки ӯ дар умри худ шеъре нагуфт.

Ҳадаф аз қазоватҳои фавқуззикри мо бардоште аз як мақолаи донишманди назариётчӣ, доктори улуми сиёсӣ, профессор С. Ятимов таҳти унвони «Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт» мебошад, ки чанде пеш дар маҷаллаи «Илм ва ҷомеа» ба табъ расидааст.

Мақолаи мазкур муштамил бар ҳашт қисм ва хулоса буда, сирф назариявист. Бахши аввали он, ки унвони умумии мақола аст, ба масоили комилан назарии зинаҳои маърифат ва воқеияти ҳастӣ бахшида шудааст, ки аз ҳар ҷиҳат бағоят ҷолиб мебошад.

Муаллиф барҳақ таъкид мекунад, ки агар роҳи дониш «Аз муроқибаи зинда ба тафаккури абстрактӣ ва аз он ба амалия» бошад, таҷриба татбиқи он аст, ки созгории назария ва амалия маърифат мешавад. Ин қазоват комилан саҳеҳ аст, зеро ҳанӯз 1150 сол пеш бузургвор Рӯдакӣ онро «таҷрибаи рӯзгор» таъбир намуда гуфта буд:

Бирав зи таҷриба рӯзгор баҳра бигир,
Ки баҳри дафъи ҳаволдис туро ба кор ояд.

Ин аз он сабаб аст, ки он маърифати волои субъектро тақозо мекунад. Агар субъект дорои маърифати воло бошад, он гоҳ ӯ назокати таҷориби ҳаётро бо ҷузъиёти он метавонад нек маърифат бикунад ва агар алорағми он сурат бигирад, пас ҳадаф дастнорас хоҳад буд. Ин аст, ки Одамушшуаро Рӯдакӣ бо манзури қазовати фавқ боз мегӯяд:

Ҳар кӣ н-омӯхт аз гузашти рӯзгор,
Низ н-омӯзад зи ҳеҷ омӯзгор.

Ҳатто дар ин қазоват сабақи ҳаёт қиёсан ба таълими устод тарҷеҳ дода мешавад, ки агар панди ҳаёт боасар бошад, андарзи устод низ дар ҳамон поя муассир хоҳад буд.

Васоити сеюми таҳқиқ ва гиромидошти воқеиятро назарияи адабӣ – зебоишинохтӣ маърифат намуда, ҳамаи инҳо дар масоили идроки авомили онтологӣ сахт мусоидат хоҳанд кард. Мо ҷонибдори ақоиди муҳаққиқ дар маърифат ва баҳодиҳӣ бо масоили матраҳшаванда ҳастем, зеро ҳадафи ниҳоии профессор С.Ятимов дар ин бахш тавъам омадани ақоиди назарӣ ба амалия мебошад, ки муҳаққиқ дар маърифати воқеии он комилан муваффақ гардидааст.

Адабиёт фанни миллист, ки қавитарин оҳангҳои башардӯстона дорад. Адабиёт ва хосса шеър – шуур аст ва ба ин хотир сатҳи тафаккури миллат аст. Аз ин рӯ, адабиёт яке аз шаклҳои шуури ҷамъиятӣ низ маҳсуб мешавад.

Каломи ҳунарӣ дар амалияи таҷрибаи эҷодӣ натоиҷи ҳиссу эҳсосот, тасаввур ва дарку идрок ва маърифати воқеият аст, ки манзур шинохти ҳастист. Ана дар ин ҷода адабиёт афзалият дорад, зеро каломи ҳунарӣ аст, ки дар шаклҳои манзуму мансур арзи ҳастӣ кардааст. Масоили фавқ дар фасли дуюми мақола мавриди баҳс қарор дода шудааст, ки он «Илм ва адабиёт» унвонгузорӣ шудааст. Муҳтаво ин аст, ки илм асосан бо далоилу бурҳон, қиёс ва мантиқ сару кор дорад ва адабиёт ба бадеъ.

Ба ин маънӣ профессор С.Ятимов менависад, ки: «Ворид гаштан ба моҳияти масъала тавассути абзори бадеӣ, гоҳо авлотар аз илм аст. Зеро илм ҷаҳонбинии мутахассисони самти муайяни ҳаёти инсониро баррасӣ мекунанд. Адабиёт «дили васеъ», диди васеъ дорад. «Шеърро ошиқ мекунад», олами табиат, наботот, ҳайвонотро ба гап медарорад. «Бо санги мазор гуфтугӯ мекунад», рӯд ӯро қисса мегӯяд, «Чашма аз кӯзабарсар омадани модар ҳикоят мекунад ва хор бо гуноҳи худ аз тасодуф пойи модарро захмин кардан хиҷолат мекашад». Ҳолоти фавқ, ки тасвирҳои ниҳоят маҳсус ва воқеиянд, ба эҳсосоти хонанда сахт асар намуда, ҳатто қалби хонандаро реш-реш месозад, ки муассирии каломи ҳунарии манзум аст. Умуман, дар ин бахш диди муҳаққиқ бар он аст, ки адабиёти асил, каломи ҳунарии дорои асолати ҳунарии воло тафаккурсозу давронсоз аст. Аз ин рӯ, адабиёт арзиши беқиёс дошта, ғолибан он ниёз ба донишу маҳорат ва ҳунару ҷаҳонбинии адиб дорад. Беҳуда ҳам нест, ки «шоирро дар синаи миллат дил» таъбир кардаанд.

Адабиёт ҳамчун шакли шуури ҷамъиятӣ дорои ғояи муайян эҷод мешавад ва бидуни он имкон надорад. Масоили «Адабиёт ва идея» дар бахши сеюми мақолаи С.Ятимов мавриди таҳлил қарор дода шудааст, ки ниҳоят муҳим, проблемавӣ ва ҳаматарафа арзишманд мебошад.

Идеяи олӣ маҳсули даҳои адиб аст, ки то кадомин поя таърихи миллат, фарҳанги миллӣ, адабиёт ва умуман, осори маънавии миллӣ, ҳикмати назарӣ ва амалӣ, мантиқ ва ғайраро хуб фаро гирифта бошад. Масалан, «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ дар баробари фаро гирифтани урфу одат, орзуву омоли миллӣ, таърихи миллат, фарҳанги миллӣ, инчунин ҳушдорҳои ҷолиб дорад, ки барои огоҳии миллат дастури ҳаётист. Фаразан, падидаи фавқ зимни образҳои Рустаму Суҳроб боз ҳам хубтар ба тасвир омадааст. Асоси ғоявии аср танҳо хоси як давраи муайян

набуда, дастури ҳаётии ҳамешагии миллист. Яъне ҳушёрӣ ва зиракии сиёсӣ асоси ғоявӣ, бунёди аҳдофи эҷодкор аст. Шоир ҳушдор медиҳад, ки душманони миллат на танҳо миллатро ба гирдоби хунин мекашанд, балки падару фарзандро қотили якдигар мекунанд. Онҳо ба Суҳроб «панд» доданд, ки эҳтиёт кун, фирефта нашав, зеро ин гурги пир тамоми умр таҷриба ғун кардааст. Ба Рустам гуфтаанд, ки таҷориб ва маҳорате, ки ту дорӣ, нашавад, ки ҷавоне бо фиреб ба ту пирӯз шавад. Ин буд, ки онҳо чашми дидани якдигарро надоштанд. Дар натиҷа хунбортарин фоҷиа зуҳур кард.

Ғоя дар навбати худ ормонӣ, таманнои ва идеалӣ низ мешавад, ки ширинтарин тарзи рӯзгор дар он мавриди арзёбӣ қарор мегирад. Муаллифи мақола барҳақ таъкид менамояд, ки «Идея таҷассумгари ақл» хирад, илм, дониш ва маърифату ҷаҳонбинии инсонист».

Воқеан ғоя ду навъ аст: ғояи пешқадам, ки татбиқи он боиси пешрафту инкишоф хоҳад буд. Ғояи қафомонда ё иртиҷоӣ, ки ғолибан хоси афроди ҷудогона аст.

Ғоя тавассути каломи ҳунарӣ шакли воқеӣ касб мекунад ва он вобаста ба даҳои адиб арзиш пайдо намуда, дар шинохти он нақши ҷомеа меҳварист. Аз ин рӯ, дар фасли чаҳоруми мақола – «Диалектикаи воқеият ва диалектикаи идеяҳо» қонунияти зуҳуру ташаккул ва инкишофи идеяҳо (ғояҳо) ва таносуби онҳо ба қонунияти инкишофи воқеият таҳлил карда шудааст, ки басо ҷолиб ва арзишманд аст. Муҳим он аст, ки авомили ҷузъии илмситезӣ, донишситезӣ ва дурӣ аз ҳақиқати воқеӣ, тира сохтани ақли мардум аст. Дар ҳамин бахш нақши абарқудрати сиёсӣ, ки намояндаи миллат аст, нишон дода мешавад, ки то кадомин андоза дар камолоти миллат ва дифои он саҳмгузор аст.

Муҳаққиқ авзои сиёсӣ-таърихии миллатро дар солҳои 90-уми садаи XX таҳлил намуда, нақши симои абарқудрати сиёсӣ ва рисолатҳои таърихии баҷоовардаи онро ошкор месозад, ки ҷанбаи таърихии ин проблема дар давлатсозии миллӣ, тафаккурсозии миллӣ ва ваҳдати миллист.

Фасли панҷуми мақола «Адиб ва тафаккури бадеӣ» ном дошта, дар он таъкид мешавад, ки адиб ҳамчун субъекти эҷодкор вобаста ба донишу ҷаҳонбинӣ ва умуман тафаккури бадеии хеш эҷод мекунад. Агар эҷоди ӯ ухдабароёна бошад, иштиҳор пайдо хоҳад кард. Асолати ҳунари эҷоди эҷодкор маҳбубияти осори

офаридааст. Адиб ҳамчун олими рӯҳшинос бо эҷоди равонковонаи хеш дар қалби миллат ва одамон ҷой мегирад.

Фасли шашуми мақолаи С.Ятимов «Генезис ва адабиёти муосир» ном дошта, муҳаққиқ бузургтарин дастоварди миллат тӯли таърих адабиёти беқиёсу оламгири миллиро медонад, ки таърихи панҷҳазорсола дорад. Воқеан, донишманди шинохтаи Эрон Рукниддини Ҳумоюнфаррух бо номи «Таърихи 8-ҳазорсолаи шеъри форсӣ» муштамил ба ду муҷаллад китоб дорад, ки боз ҳам куҳантаърих будани каломи ҳунарии миллии мост.

Муҳаққиқ дар ин қисмат ба мақоми илм низ таваҷҷуҳи хос дорад, ки дар ин ҷода дар такя ба як қазовати Носири Хусрав илм – ҳастии инсон маърифат карда мешавад. Албатта, шинохту қадршиносии илм дар Ислом ва адабиёти тоҷик комилан хос аст. Фаразан, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар ин хусус басо ҷолиб қазоватҳо дорад, аз ҷумла:

Хотами мулки Сулаймон аст илм,
Ҷумла олам сурату ҷон аст илм.

Ё худ:

Хоб бедорист, чун бо дониш аст,
Войи бедоре, ки бо нодон нишаст.

Муаллиф дар ин бахши мақолаи хеш роҷеъ ба моҳияти фалсафии илм баҳси бунёдӣ мекунад, ки ниҳоят пурарзишу пурманфиат аст.

Фасли охири мақола «Адабиёт ва принсипи таърихият» ном дошта, дар ин қисмат муҳаққиқ моҳияти созандагӣ, бунёдкорӣ, давронсозии каломи ҳунариро ошкоротару возеҳтар баён менамояд, ки басо ҷолиб аст. Ӯ менависад: ***«Омӯхтани таърихи халқ бе донистани таърихи адабиёт, ёдгориҳо ва равандҳои адабӣ ғайриимкон, ҳадди ақал номукаммал аст. Адабиёт худ таърих, тафсири ҳаёти фикрӣ ва ҷамъиятии миллат аст. Дар он воқеияти таърихӣ, шакл ва тарзи тафаккури ӯ бо ифодаи образҳо ва тасвирҳои бадеӣ сурат мегирад».***

Муҳаққиқ дар фуроварди мақола ба натиҷагириҳои боз ҳам шохистаре омада тавонистааст, ки чун инсон ашрафи махлуқот аст, бояд ҳама чиз дар олами мавҷуд барои инсон ва манфиати

он бошад. Ӯ қазовате аз Ҳаким Фирдавсиро тарҷеҳ медиҳад, ки гуфтааст: «Биё, то ҷаҳонро ба бад наспарем» ва қазовати дигаре аз Арасту оварда, ки «Мақсадгузорӣ – воқеият аст. Тавассути амалӣ кардани он мақсад ба даст меояд».

Воқеан, каломи ҳунарии асил фарогири кулли ниёзҳо ва ҳадафҳои инсон аст. Зиёда аз ин, болоравии маънавияти ҷомеа маҳсуб мешавад.

Адабиёти миллӣ, пеш аз ҳама, сатҳи тафаккур ва ҷаҳонбинии миллат аст. Тавъам бо он адабиёти миллӣ ормоннома, таманонома ва ҳадафномаи миллат буда, таърихи мукаммали миллат ва корномаи миллист. Аз ин хотир, мақолаи профессор С.Ятимов «Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт», хосса барои мутахассисони соҳаи филология асари рӯймизист, зеро он бисёр масоили фалсафӣ – назариявӣ ва эҷодӣ- татбиқии каломи ҳунариро бо ҷузъитарин аносири фарогир дар бар гирифтааст ва комилан илмию назариявист. Амалӣ гардидани андешаҳои судманди дар ин мақолаи бунёдӣ матраҳгардида дар оянда, албатта, ба рушду нумӯи адабиёти нафиса ва ғанӣ гардидану пешрафти маънавияти ҷомеа комилан мусоидат хоҳанд кард.

МУШКИЛОТИ ТОҶИКОН ДАР МАСИРИ БА ДАСТ ОВАРДАНИ ИСТИҚЛОЛИЯТИ ЗЕҲНӢ

Назрӣ АСАДЗОДА

(таассурот аз мақолаи С.Ятимов “Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт”)

Агар бигӯем, ки фақат омилҳои объективӣ сабабгори аслии зуҳури мушкилоти қабливу феълии миллии мост, ин дидгоҳи дуруст ва воқеъбинона нахоҳад буд. Чунин андеша дар бораи мушкилоти миллии гузашта ва шинохти ишколоти вазъи кунунии ҷомеаи мо на фақат воқеъбинона нест, балки ҳатто дар роҳи рушди мо ба сӯи оянда аз лиҳози зеҳнӣ монеа эҷод мекунад ва шонаҳои моро аз пазириши бори масъулият дар назди тамоми нокомиҳои гузаштаву ҳозираи ҷомеаи хеш то андозае сабукбор месозад. Ин гуна шинохт ва ҷаҳонбинӣ роҳро ба таври фарох ба сӯи фатализму тақдиргароӣ ва дар зимн бемасъулиятӣ боз хоҳад гузошт.

Бо чунин андеша ва шинохт мо ҳамеша тамоми мушкилоти қаблӣ ва феълии миллии хешро фақат ба вазъу шароити номусоиду душвори таърихӣ, "ҷабри таърих" ва ҳатто "сарнавишт"-у "қисмати талх"-и хеш марбут медонем ва худро миллати мазлуме тасвир мекунем, ки мудом ҷабру ҷафои таъриху тақдирро кашидааст. Дар чунин ҳол мо ҳамчун ҷабрдида ҳамеша интизор хоҳем буд, ки ҳамон Таърих ва ё Тақдир ба ҳайси додситони азалӣ кай аз рӯи адолат қарор хоҳад баровард ва вазъи мушкили моро осон хоҳад кард.

Чунин тафсир кардани воқеият ба мо имкон нахоҳад дод, ки ба неру ва тавоноии худ боварманд бошем ва мутмаин шавем, ки қудрати тағйир додани вазъи худ ва ҷомеаи худро дорем. Асли ин мушкилотро набояд ба печидагиҳои вазъи иқтисодиву сиёсии кунунии кишвар рабт дод. Решаи ин мушкилоти деринаро аз умқи зеҳн ва равони миллии мо ва ба таъбири маъмул аз шуури ҷамъиятии мо бояд ҷуст. Сарнавишти мо дар сиришти мост.

Рушди миллӣ ба сатҳи ташаккули тафаккури миллӣ робитаи мустақим дорад ва ҳамчунин маншаъи мушкилоти ҳар ҷомеае низ аслан дар шуури ҷамъиятии он аст. Мушкилоти ҷомеаи мо низ аз ин қоида мустасно нест. Лозими таъкид аст, ки дар масири шинохти мушкилоти миллӣ дар ҷомеаи мо давоми чанд соли охир пажуҳишҳои арзишманде сурат гирифтаанд, ки бештарини онҳо ба қалами узви вобастаи Академияи илмҳои Тоҷикистон, доктори илмҳои сиёсатшиносӣ С. Ятимов мутааллиқ аст. Навиштаҳои ин донишманд таҳти унвонҳои "Идеологияи давлатӣ ва манфиатҳои миллӣ" (соли 2014), «Назарияи эҳтимолияти равандҳои сиёсӣ»(соли 2014), «Шуури ҷамъиятӣ ва амнияти ҷамъиятӣ»(соли 2015), «Равоншиносии ҷамъиятӣ ва амнияти ҷамъиятӣ»(соли 2016), «Илм ва амният»(соли 2017), «И. Кант ва ташаккули субъекти сиёсӣ»(соли 2018), "Субъекти сиёсӣ ва амнияти миллӣ" (соли 2018) таҳаввулоти созандаеро дар афкор ва рафтори ватанпарастону миллатдӯстон эҷод кард. Боиси хушнудист, ки чанде пеш дар маҷаллаи академии илмию оммавии "Илм ва ҷомеа", ки таҳти сарпарастии Академияи илмҳои Тоҷикистон нашр мешавад, мақолаи дигари С.Ятимов таҳти унвони "Адабиёт ва диалектикаи ҳаёт" интишор ёфт. Ин навишта идомаи мантиқии навиштаҳои қаблии муаллиф аст, ки дар ростои шинохти мушкилоти миллӣ эҷод шуда, роҳкорҳои ҳалли ин мушкилотро ироа медорад. Аз ин навиштаи муаллиф низ метавон натиҷагирӣ кард, ки худсозиву ҷомеасозӣ ва дар маҷмуъ ҷаҳонсозии миллатҳо аз сатҳи худшиносӣ ва ҷаҳоншиносии онҳо вобастааст.

Муаллиф пойдории истиқлолияти сиёсии миллатро бидуни истиқлолияти зеҳнии миллат номумкин медонад. Ӯ дар ин маънӣ мегӯяд: **"Идеяи марказии давлати миллӣ – истиқлолият аст. Он ҳамчун факти ҳуқуқӣ ва далели воқеӣ эълом ва таъмин гардидааст. Бо тамоми имконот, дар бадали ҷон ҳимоя карда мешавад. Аммо мақсади аслӣ – истиқлолияти зеҳнӣ, маънавӣ, идеявӣ, амалӣ гаштани ормонҳои давлати миллӣ, мувофиқ кунонидани тарзи тафаккур ва ҷаҳонбинӣ ба ормонҳои миллӣ аст. Давлатҳое, ки дар онҳо мақсадҳои сохтмони давлати миллӣ тавъам бо ормонҳои аслии дар қонун эълонкардашуда ба**

ҷаҳонбинии аксари аъзои ҷомеа мувофиқат намекунанд, наметавонанд босубот, пойдор, бегазанд ва бардавом монанд".

Муаллиф шинохти дурусти воқеият ва манофеи миллиро аз тарафи миллат омили пойдории давлатдории миллӣ медонад. Ӯ дар ин бора таъкид доштааст, ки: **"Пойдории сохти давлатдорӣ – аз устувории сохти ҷаҳонбинии аъзои ҷомеа, дар вобастагӣ ба инъикоси воқеият ва манфиатҳои миллӣ, қарор дорад".**

Он чӣ дар ин росто муаллифро нигарон мекунад, кайфият ва чигунагии "ҷаҳонбинии имрӯзаи ҷомеа"-и мост. Ӯ бо таваҷҷуҳ ба муҳимияти ин масъала воқеъбинона мефармояд, ки: **"Ҷаҳонбинии имрӯзаи ҷомеа, ба ғайр аз ҷузъиёти мусбате, ки дорад, наметавонад ба пуррагӣ аз ҷаҳонбинӣ ва тарзи тафаккури фалсафӣ-таърихии замони ҳадди ақал сад сол пеш фосилаи зиёд дошта бошад".**

1. Маншаъи мушкилоти миллии мо чист?

Дар воқеъ феълан дар ҷомеаи мо мушкилот хеле зиёд аст. Мавҷудияти ин мушкилотро, ки самтҳои муайяни ҷаҳонбинии моро фаро гирифтааст, набояд фақат марбут ба фаъолияти нокифояи насли имрӯзи ҷомеа донист, зеро онҳо решаҳои хеле амиқи таърихӣ доранд. Ин мушкилот дар байни гурӯҳи ҷавонони кишвар сардаргумиеро ба вуҷуд овардааст, ки роҳи берун рафтан аз ин он гоҳе баид ба назар мерасад. Ба хотири пойдориву мондагории давлатдории миллӣ, ки арзишмандтарин дастоварди миллати мо дар тӯли ҳазор соли охир аст, набояд гузошт, ки вазъияти мазкур беш аз пеш печидатару мураккабтар гардад. Пас дар шароити кунунӣ дарёфти роҳи берун шудан аз ин бунбасти маънавӣ тадбири бениҳоят муҳимест, ки анҷом додани он зарур аст. Барои ҳалли ин масъала бояд қаблан донист, ки ангезаву хостгоҳи аслӣ ва ба таъбири маҷозӣ "модар"-и мушкилоту заъфи миллии мо дар чист? Бо таҳқиқи заминаҳои заволи давлатдориҳои миллии мо дар тӯли ҳазор соли минбаъдаи бедавлатӣ, ҳамчунин таҳлили вазъи кунунии ҷомеа ва муносибатҳои иҷтимоӣ метавон ба ин натиҷа расид, ки асл ва хостгоҳи мушкилоту заъфи миллии моро аз равони миллӣ (*англ.* national psyche; *рус.* национальная психика)-и мо ҷустуҷӯ бояд

кард. Омили мушкилоти кори миллат аслан дар афкори миллат аст.

Баррасии ин масъала, яъне пажуҳиши шуури ҷамъиятӣ дар сатҳи миллати мо ниёз ба як таҳқиқоти академӣ дорад, ки баҳри таҳқиқи он равоншиносон ва ба вижа равоншиносони миллӣ (этнопсихологҳо), равоншиносони иҷтимоӣ, антропологҳо, ҷомеашиносон, сиёсатшиносон ва дигар олимони соҳаҳои марбута бояд ҷалб карда шаванд.

Шарҳу баёни муҳимияти ин масъала вақти хеле зиёдеро тақозо мекунад, ки ба хотири тӯлонӣ нашудани ин навишта аз тавзеҳи он сарфи назар мекунем. Аммо бо вуҷуди худдорӣ кардан аз тавзеҳи муфассали ин масъала мебояд ба таври мухтасар ироа кард, ки чаро пажуҳиши масъалаи мазкур то ин ҳад муҳим ва зарур аст. Барои шинохти ҷойгоҳи омилҳои равонӣ ва умуман психикаи миллӣ дар ростои рушди миллӣ нигоҳи тезболу иҷмолие ба таърифҳои якчанд мафҳумҳои маълуме мекунем, ки марбут ба миллат ва муаррифи миллат аст. Қабл аз ҳама худи мафҳуми миллатро мавриди баррасӣ қарор медиҳем. Таҳқиқ мекунем, ки оё дар ин таъриф ба омилҳои равонӣ ишора шудааст ва агар ишора шудааст, пас онҳо дар ташаккули миллат чӣ ҷойгоҳе доранд?

Мафҳуми миллат ба гунаҳои мухталифе ташреҳ шудааст, ки таърифи тавассути мактаби фикрии марксистӣ ироашудаи он аз маъруфтарини онҳост. Дар ин таъриф доштани қаламрави ягона(1), забон(2), иқтисодиёт(3), мавҷудияти давлати миллӣ ва ё нияти доштани давлати миллӣ(4), ***анъанаҳову расму оину фарҳанг(5)*** *ва* ***ғояи миллӣ(6)*** нишонаҳои аслии миллат дониста шудааст.

Аз дидгоҳи мактаби конструктивизм (масалан, Эрнст Ренан) ***шуури миллӣ(1), хоҳиши ҳамзистӣ,*** *яъне* ***ҳамгироии иҷтимоӣ(2)*** аз умдатарин нишонаҳои миллат аст.

Реформистон ***умумият*** *(общность)* ***-и устувори гурӯҳи одамон(1),*** ***ориентатсияи миллӣ(2), хотира ва тақдири умумии таърихиро(3)*** шохиси аслии миллат донистаанд.

Бубинед, ки аз нишонаҳои номбаршуда бештаринашон ҷанбаи равониву зеҳнӣ доранд, аз ҷумла ғояи миллӣ, расму оину фарҳанг, шуури миллӣ, хоҳиши ҳамзистӣ(ҳамгироии

иҷтимоӣ), умумияти устувори гурӯҳи одамон, ориентатсияи миллӣ, хотира ва тақдири умумии таърихӣ.

Баррасии омилҳои қудрати миллӣ(национальная мощность) низ бозгӯи он аст, ки авомили равониву зеҳнӣ дар ин росто ҷойгоҳи хеле муҳим доранд. Масалан аз нигоҳи Ганс Моргентау қудрати миллӣ аз 8 омили зерин вобаста аст:

1) Мавқеи ҷуғрофӣ;
2) Аҳолӣ;
3) Иқтидори иқтисодиву саноатӣ;
4) Иқтидори низомӣ;
5) Сарватҳои табиӣ;
6) Характери миллӣ;
7) Ахлоқи миллӣ;
8) Кайфияти умури дипломатӣ.

Яъне 3 унсури муҳими қудрати миллӣ (характери миллӣ, ахлоқи миллӣ, кайфияти умури дипломатӣ) куллан падидаи равонӣ буда, ба шуури ҷамъиятӣ марбут аст ва илова ба ин падидаҳои боқимонда низ маҳз дар заминаи ташаккули тафаккури миллӣ метавонанд барои тақвияти қудрати миллӣ таъсиргузор бошанд.

Психологияи миллӣ, яъне равони милливу шуури ҷамъиятии мо, ки муҳимтарин қисматҳои таркибии он ё ба таъбире компонентҳои он характери миллӣ, ҳисси миллӣ, аҳдофи миллӣ, ориентатсияи миллӣ, худшиносии миллӣ, тафаккури миллӣ, ҳувийяти миллӣ, менталитети миллӣ, рӯҳияи миллӣ ва фарҳанги миллӣ аст, дар тӯли таърих ба деградатсия дучор шудааст.

Барои дарки ин масъала дар такя ба иттилооте, ки аз осори муаррихони Юнону Руми бостон, аз ҷумла Ҳеродот (484-425 пеш аз мелод), Ксенофонт (444-356 пеш аз мелод), Аммиан Марселлин (330-395 мелодӣ) ва ғайра ба даст омадааст, агар портрет ва ё симои психологии ориёиҳои пешин, яъне ниёгони худро тасвир кунем, чунин хоҳад буд: мардуме шуҷоъ, муҳорибу ғолиб, ҷавонмард, озода, қатъӣ, дорои рӯҳияи ҷангии баланд, муттаҳид ва артишдор.

Аммо бар асоси маълумоте, ки аз осори баъзе адибону муаррихони форсу тоҷик (аз ҷумла Саъдии Шерозӣ, Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, Абулфазл Муҳаммад бинни Ҳусайни Байҳақӣ) ва муаррихону коршиносони хориҷӣ, минҷумла Е.К.Мейендорф (дар китоби «Саёҳат аз Оренбург ба Бухоро»), А. Д. Гребенкин (дар китоби «Тоҷикон») ва ғ. бармеояд, агар симои психологии аҷдоди худро дар асрҳои миёна тасвир кунем, ба тафовут аз портрети боло симои куллан мутафовите падид меояд, яъне мардуме нармхӯю муросокор, заиф, парокандаву номуттаҳид, мағлубу мазлум, ҷабрдида, таҳқиршуда ва мутеъ.

Ин симои ҳақиронаро дар пасманзараи ҷумлаи зерини С.Ятимов, ки ҳини арзёбии эҷодиёти С.Айнӣ баён доштаанд, метавон дид: **“Эҷодиёти устод Айнӣ, барҳақ, таҷассумгари як навъ давраи гузариш аз ҳаёти ҳазорсолаи истибдодӣ, ғуломӣ, «одинагӣ», ҷаллодии ғарқи матои хурофотӣ ва тафаккури ниҳоят қафомондаи асримиёнагӣ ба замони худшиносии миллӣ мебошад”.**

Бубинед, ки аз он рӯҳияи ҷавонмардонаву барозандаи “рустамона”-и замони ориёӣ то ин рӯҳияи залилу ҳақиронаи “одинагӣ”-и мардуми ориёнажоди кунунӣ, яъне мо фарқият ғайри қобили қиёс аст. Ин тағйироти ҷиддӣ бозтоби дегредатсия(таназзул)-и рӯҳияи миллии мост.

Дар ин муддати тӯлонии таърихӣ, яъне қариб ҳазор сол сатҳи худшиносии мардуми мо бо вуҷуди пешрафти тадриҷии ҷомеаи башарӣ на фақат рушд накард, балки ба тадриҷ таназзул ёфт. Дар асрҳои миёна ҳадафи эҳёи давлатдории миллӣ на фақат дар зеҳни омма, балки ҳатто дар зеҳни намояндагони равшанфикр ва олимону адибони мардуми мо вуҷуд надошт. Мубориза҆ову исёнҳо ва шӯришҳои мардумии истиқлолиятҷӯёнаи мо дар ин муддат қариб ба ҳадди нестӣ расиданд. Агар ин гуна шӯришҳо аҳёнан ҷое рӯй медоданд, онҳо хусусияти маҳаллӣ доштанд ва ба ҳеҷ ваҷҳ фарогир набуданд ва ҳадафҳои сиёсиву истиқлолиятҷӯёнаро пайгирӣ намекарданд. Ин шӯришҳо аслан фарёди мардуми мазлуме буд, ки аз аҷнабиён на Ватан ва дастгоҳи давлатдорӣ, балки фақат кам кардани ҷабру зулмро талаб мекарданд. Барои мисол муқоиса кунед шӯриши Бобаки Хуррамдинро бо шӯриши Восеъ. Ҳадафҳои ин

шӯришгарон бозтоби чигунагии рӯҳияи миллӣ, худшиносии миллӣ, сатҳи тафаккури сиёсии аҷдоди мо дар он гузаштаҳои дур ва наздики таърихӣ аст. Афсӯс, ки дар ин марҳилаи тӯлонии замон ва фосилаи таърихӣ мо на такомули рӯҳияву худшиносии миллӣ, балки деградатсия ва таназзули онро мушоҳида мекунем.

Дар ин марҳила зиёиёни миллат "Искандарнома"–ву "Темурнома"–ҳо менавиштанд, зеро миллат дигар ориентатсияи миллии худро аз даст дода буд. Мавҷудияти чунин асарҳои бадеӣ дар адабиёти асримиёнагии миллати мо бозтоби рӯшани вазъи шуури ҷамъиятӣ ва тарзи тафаккури мардуми мо дар он замон аст. Дар бораи ин хусусияти асарҳои бадеӣ С.Ятимов барҳақ гуфтааст, ки: **"Адабиёт худ таърих, тафсири ҳаёти фикрӣ ва ҷамъиятии миллат аст. Дар он воқеияти таърихӣ, шакл ва тарзи тафаккури ӯ бо ифодаи образҳо ва тасвирҳои бадеӣ сурат мегирад. Маҳз ба ҳамин хотир, таърихшиносон тадқиқотчиёни методи таърихӣ, ҳамчун методи диалектикӣ омӯхтани ҷараёнҳои адабӣ, субъект ва объекти тасвири бадеиро шарти муҳимми таҳқиқоти илмӣ меҳисобанд. Онро ҳамчун падидаи самарабахши шинохти қонунмандиҳои зуҳур, рушд ва такмили тафаккури миллӣ дар давраҳои муайяни таърихӣ, ҷиддан мадди назар мегиранд".**

Чигунагии рӯҳияву андеша ва сатҳи тафаккури миллатро дар тӯли таърих аз забони миллат низ метавон дарёфт. Забони ҷамъият на фақат василаи ифода ва таҷассуми андешаву шуури ҷамъиятӣ, балки воситаи инъикоси сатҳи рушди фикрӣ ва ориентатсияи миллӣ низ буда метавонад. Аз вожаҳову истилоҳоту мафҳумҳои роиҷи забон ва корбурди онҳо дар тӯли замонҳои муайян метавон пай бурд, ки дар ин ё он марҳилаи таърихӣ нерӯҳои зеҳнии ҷомеа ба кадом самтҳо тамоил доштанд ва ориентатсияи миллӣ ба кадом самт нигаронида шуда буд. Масалан, мафҳумҳои ирфонӣ дар осори хаттӣ ва шифоҳии халқи мо дар асрҳои XIII-XIX бозтоби ба масоили абстрактиву метафизикӣ таваҷҷуҳи фавқулода ва бардавом доштани гузаштагони мо аст. Дар ин муддати тӯлонии таърихӣ нерӯҳои зеҳнии миллати мо аслан дарк ва шинохти воқеият ва ҳақиқати олами ҳастиро фақат аз тариқи басирату интуитсия имконпазир дониста ағлабан корбурди усулу услубҳои хирадгароёнаву истидлолҷӯёна ва таҷрибиро қобили қабул намедонистанд ва

ҳатто амале хато ва шаккокона меҳисобиданд. Аз ин буд, ки мо гӯё рӯ ба олами кубро ва ухро таваҷҷуҳе ба олами суғро ва дунё надоштем. Машғули кашфу шуҳуди руъёиву тахайюлӣ аз кашфи асрори табиӣ ва дунёи воқеие, ки дар он ба сар мебурдем, амдан ғафлат меварзидем. Аз ин рӯ тафаккури мантиқиву улуми табиӣ дар ҷомеаи асримиёнагии мо бар хилофи Аврупо чандон рушд накард ва мо бо ин сабаб аз масири рушду пешрафти илмиву технологӣ берун афтодем.

2. Бухрони ҳувийятӣ ва мушкилоти тоҷикон дар масири ҳувийятсозии миллӣ

Ҳеҷ ҷои инкор нест, ки тағйири шуури ҷамъиятӣ ва дар зимн ҳувийяту менталитети миллии мо дар паи адаптатсияву мутобиқшавии равон (психика)-и миллӣ ба таъсиргузориҳои носолими муҳити иҷтимоиву сиёсӣ ва таърихии пур аз мушкилоту фоҷеаи миллатамон ба вуҷуд омадааст. Дар ин маънӣ ҳақ ба ҷониби С. Ятимов аст, ки мегӯяд: **“Иқрор бояд гашт, аз маърифати дунявӣ, донишҳои илмӣ, ки тавассути он зиндагӣ пешрав мегардад, канораҷӯӣ кардан як навъ ҷаҳонбинии таърихан шаклгирифта мебошад. Миллат дар он гунаҳгор нест. Аҷнабиҳои манфиатдор бо зӯру истибдод асрҳо ин тарзи тафаккурро ба мардум бор кардаанд. Албатта, бо мақсади осудатар, самараноктар ҳукми ғуломдорӣ рондан”.**

Ҳувийяти миллӣ падидаи равониву иҷтимоиест, ки дар тӯли таърих шакл мегирад ва унсурҳои таркибии он бо мурури замон ба қолабҳои фарогири фикрӣ ва меъёрҳои устувори рафторе табдил меёбанд, ки омма ба таври ғайриироди онҳоро риоят мекунанд.

Бо таваҷҷуҳ ба таърифҳои мутааддиди мафҳуми “ҳувийяти миллӣ”, ки дар ҳавзаҳои илмии Ғарбу Шарқ мавриди пазириш қарор гирифтаанд, онҳоро метавон ба таври фишурда мазмунан дар ду шакл ва қолаби зерин баён дошт:

1) Ҳувийяти миллӣ эҳсоси мансубияти фард ба миллат ва пазириши масъулият дар назди он аст.

Ин таъриф комилан бо муҳтавои мафҳумҳои инглисии “national identity” ва русии “национальная идентичность” айният дорад.

2) Ҳувийяти миллӣ маҷмӯи хусусиятҳои равонии ба ҳам монанди намояндагони миллат ва ё гурӯҳи этникиест, ки дар робита ба шакли ҷаҳонбинӣ, муҳити иҷтимоиву фарҳангӣ ва сиёсиву ҷуғрофӣ ба таври устувор ҳамчун қолаб ва меъёрҳои рафтор дар шуур ва зершуури ҳомили худ шакл гирифта, андеша ва амали ӯро танзим мекунад.

Дар робита ба моҳияти таърифи мазкур мафҳуми “ҳувийяти миллӣ”-ро метавон бо мафҳуми “менталитети миллӣ” (*англ.* “national mentality”; *рус.* “национальний менталитет”) муродиф донист.

Бо таваҷҷуҳ ба ҷавҳари маънии ҳар ду таъриф метавон пай бурд, ки бо вуҷуди ҳама тафовутҳо дар ҳар ду маврид ҳам мафҳуми “ҳувийяти миллӣ” фарогири хусусиятҳои равониву иҷтимоиест, ки иртиботи намояндагони миллатро ба миллат ифода ва инъикос мекунад.

Дар воқеъ ҳувийяти миллӣ падидаи равониву иҷтимоиест, ки аз дидгоҳ ва фаъолияти амалии намояндаи миллат ошкор мешавад. Ин мафҳум бо мафҳуми “худшиносии миллӣ” иртиботи мустақим дорад.

Заиф ва ё қавӣ будани ҳувийяти миллии намояндагони миллат маҳаки асосии ваҳдати миллӣ ва ҳамгироии иҷтимоии онҳост.

Омилҳое, ки боиси заиф шудани ҳувийяти миллӣ ва монеаи ташаккули он мешаванд, мутааддид аст. Истилои аҷнабиён ва қатлу тороҷгариҳои бардавоми онҳо, вазъи истеъмории беш аз ҳазорсола, таҳмили муқаддасоту арзишҳои бегона ва тарҷеҳ додани онҳо бар арзишҳои миллӣ, маҳалгароӣ ва ғ. аз қабили чунин омилҳост.

Яке аз муассиртарин омилҳои заъфи ҳувийяти миллии мо он буд, ки рӯҳониён тӯли асрҳои миёна ҳастии мардуми моро ба воситаи ислом табартақсим мекарданд ва исломро ба табари тезе табдил дода буданд, ки шоху навдаи дарахти барӯманди ҳастии миллати моро аз решаи таърихии даврони бостонии пурифтихори он ҷудо мекард. Мутаассифона, дар тӯли таърихи

беш аз 1400-солаи ҳамзистии арзишҳои исломӣ ва миллӣ ҳамеша вазъият чунин буду феълан низ чунин аст. Пешвоёни дин хоса дар қаламрави зисти мардумони форсизабон чӣ дар замони гузашта ва чӣ ҳозира ба шеваҳои мухталиф ҳамеша паи тардиди арзишҳои миллӣ талошҳои шадид доштанду доранд ва мутаассифона, аз эҳёи арзишҳои миллӣ ва таърихии бостонии тоисломии форсу тоҷикон меҳаросанд. Масалан, аз таҷлили рӯзи Куруш дар Посоргод ва ҳузури ҳаводорон дар оромгоҳи ӯ ҷилавгирӣ кардани ҶИЭ ҳатто бо корбурди нерӯи низомӣ ва артиш, ба вижа дар таърихи 28/29.10.2017 далели рӯшани ин иддаост. Ташвиқоти шадиди домуллоҳои шинохтаву ношинохтаи қаламрави Тоҷикистону Афғонистон дар бораи "савоб"-и гузоштани номҳои ба таъбире "исломӣ"(аслан арабиву ибрӣ) ва "гуноҳ"-и гузоштани номҳои "маҷусӣ", яъне миллӣ далели дигари ин гуфтаҳост.

Бидуни шак ҳувийяти омиёнаи тоҷикӣ (на миллӣ) таркибе омехта ва ҳатто мутаноқиз дорад. Феълан ба хотири ташхиси ин масъала ҳувийяти маъмулии воқеан вуҷуддоштаи аксарияти мардуми кишварро бо маҳаки ҳувийяти миллӣ ва ҳувийяти динӣ "бармекашем".

Барои дарки дурусти масъала дар таснифоти зерин таркиби якчанд ҳувийятҳои иҷтимоии маълум, аз ҷумла ҳувийяти миллӣ, ҳувийяти динӣ(исломӣ) ва ҳувийяти маргиналиро “мекушоем” ва онро бо ҳувийяти омиёнаи тоҷикӣ қиёс менамоем.

I. Нишонаҳои ҳувийяти миллӣ:
(манзур ҳувийяти ормонӣ, идеалӣ ва боистаи миллӣ аст)

1) эҳсоси мансубият ба миллат ва пазириши масъулият дар назди он;

2) дар авлавият гузоштани манфиатҳо, муқаддасот, арзишҳои миллӣ ва саъй барои ҳифзи онҳо; (аз ҷумла барои ҳифзи Ватан, давлат, забон, ҷойгоҳи маънавии қаҳрамонҳо ва улгуҳои миллӣ ...)

3) доштани нангу номуси миллӣ, эҳсосу ифтихори миллӣ, ватанпарастиву миллатдӯстӣ, худшиносии миллӣ; худбаҳодии мусбат;

4) вокуниш дар баробари мавзеъгириҳое, ки манофеи миллиро ба хатар меандозанд ва арзишҳои миллиро хор мекунанд;

5) ҳифзи арзишҳои ҷомеаи дунявӣ, гуманизм, қонунсолорӣ, хирадгароӣ,

6) эҳтиром ба фарҳанг, анъанаву маросимҳо (ҷашнҳо) ва қолабҳои одобу ахлоқи миллӣ;

II. Нишонаҳои ҳувийяти динӣ:

1) эҳсоси мансубият ба миллати ислом ва гурӯҳи мазҳабии муайян (масалан, ҳанафӣ ё исмоилия) ва пазириши масъулият дар ин росто;

2) дар авлавият гузоштани манфиатҳо, муқаддасот ва арзишҳои диниву мазҳабӣ, саъй барои риоя ва ҳифзи онҳо, аз ҷумла саъй барои иҷрои муқарраროти диниву мазҳабӣ (намоз, рӯза, ҳаҷ ...), арҷгузорӣ ба маросимҳои исломӣ (иди фитр, қурбон ...) ва ҷойгоҳҳои муқаддаси динӣ (мазорҳо, мақбараҳо, масҷидҳо ...), ҳифзи мақоми маънавии ашхоси муътабари динӣ (аз ҷумла шайхону эшонҳову эмомҳо, рӯҳониён, муллоҳо ва ғ.)

3) ифтихор аз дину мазҳаби худ доштан;

4) Вокуниш дар баробари мавқеъгириҳое, ки бо муқаддасоту муқаррарот ва арзишҳои диниву мазҳабӣ дар таноқуз қарор доранд;

5) пойбандӣ ба қолабҳои одобу ахлоқи диниву мазҳабӣ;

6) ихтилофи назар доштан ва ё бетафовут будан нисбат ба арзишҳои миллӣ, ҷомеаи дунявӣ ва қонунҳову муқарраროти он, доштани ҷаҳонбинӣ ва дидгоҳи диниву мазҳабӣ(ортодоксалӣ) ва хурофотӣ; муқарраროти шаръиро бар муқарраროти қонунгузорӣ тарҷеҳ додан; тақдиргароӣ(фатализм);

III. Нишонаҳои ҳувийяти маргиналӣ:

1) адами эҳсоси мансубият ба миллат ва худро дар назди чунин гурӯҳи иҷтимоӣ масъулиятпазир надонистан;

2) худхоҳиву худпарастӣ ва худкомагӣ;

3) бетафовутӣ нисбат ба манфиатҳо ва арзишҳои миллӣ;

4) аҳёнан хислату фитрати бегонагарой ва аҷнабипарастона доштан.

Новобаста ба он ки то ҳанӯз дар ростои шинохти ҳувийяти миллии тоҷикон ба таври ҳирфаӣ, мутаассифона, таҳқиқот ва пажуҳиши ҷиддие бо корбурди роҳкорҳои илмӣ сурат нагирифтааст, аммо дар истинод ба мушоҳидаҳои тӯлонии ҳамарӯзаи чандинсола, арзёбии сатҳи хештаншиносиву ҷаҳоншиносии атрофиён ва кунишҳову вокунишҳои онҳо бо камоли итминон ва ҳамзамон бо камоли таассуф метавон гуфт, ки дар ҷомеаи мо афроде, ки ҳувийяти миллии ташаккулёфта надоранд, кам нестанд. Дар таркиби ҳувийяти баъзе шаҳрвандони мо унсурҳову арзишҳои ғайримиллӣ мавқеи меҳварӣ доранд. Ин вазъи зеҳнӣ худ як нишонаи деградатсия ва бuҳрони ҳувийятӣ дар ҷомеаи мост, ки решаҳои амиқи таърихӣ дорад.

Нишонаи дигари буҳрони ҳувийятӣ дар ҷомеаи мо он аст, ки компонентҳо ва аносири милливу динӣ дар таркиби ҳувийяти ҷамъиятии мо ҳамеша бо ҳам дар ҳолати таноқуз қарор доранд. Ин таноқуз на таноқузи зоҳирӣ, балки таноқузи моҳиятӣ аст.

Маҳз ҳамин вазъ, яъне аз унсурҳои мутаноқиз иборат будани ҳувийяти миллии тоҷикону форсҳо ва иртиботи механикӣ (на органикӣ) доштани онҳо чолиши зеҳниеро ба вуҷуд овардааст, ки он буҳрони ҳувийятӣ ном дорад.

Агар аз ин равзана ба таърихи гузаштаамон назар карда шавад, пас заъфи ҳувийяти миллиро дар сатҳҳои дигар, аз ҷумла дар сатҳҳои сиёсӣ, иҷтимоӣ, адабиёт, фолклор, анъанаву маросимҳои мардумӣ, мавзеъҳои барои омма муқаддас (м: масҷидҳо, мақбараҳову мазорҳо...), хислати миллӣ, ва ғ. мушоҳида хоҳем кард. Дар зер ба таври мухтасар ба баъзе аз ин ҷанбаҳо ё падидаҳо ишора мекунем.

1) дар сиёсат: а) надоштани давлати миллӣ ва ҳатто набудани талошҳо ва муборизаҳои муташаккилона барои эҳёи давлати миллӣ тӯли қариб ҳазор сол; б) надоштани чеҳраҳои бузурги сиёсии таърихӣ дар ин марҳила; в) надоштани мактаби сиёсӣ ва методологияи ҳифзи қудрати сиёсӣ;

2) дар адабиёт: кам будани асарҳои ватанпарастонае чун "Шоҳнома", ва хеле зиёд будани осоре чун "Искандарнома", "Умарнома", "Ҳамзанома" "Маҳмуднома", "Темурнома", "Бобурнома" ва амсоли инҳо;

3) дар фалсафа: дар ростои шинохти ҳақиқат ва дарки воқеият ба таври мутлақ афзалият доштани корбурди "роҳкорҳо"-и эҳсосгароёнаи интуитивӣ(ирратсионалӣ) нисбат ба роҳкорҳои хирадгароёна(ратсионалӣ) (масалан, ривоҷи густараи фалсафаи ишроқ, интишори фарогири маслаки аҳли тасаввуф ...)

4) дар илм: бар мабнои ҳақиқати қаблан муайяншуда мутобиқ ва мустанад кардани натиҷаҳои таҳқиқот ва пажуҳишҳои илмӣ;

5) дар таърих: а) беэътиноӣ ва ҳатто тавҳин бар гузашта ва гузаштагони таърихи пешазисломии худ ва мероси адабиву фалсафӣ, фарҳангиву меъмории он; б) бар мабнои ҷуғрофиёи сиёсии имрӯз ихтилоф гузоштан байни арзишҳо ва улгӯҳои миллӣ, масалан тавҳин бар Куруш, ки барои ваҳдати ориёиҳо талош меварзид ва тавсифи Томирис, ки ҷудоихоҳ ва ба таъбири имрӯза ҷонибдори сепаратизм буд; в) ассимилятсияи этникӣ, хоса баъди ҳуҷум ва қатли оми муғул, ки ҷуғрофиёи зисти мардуми форстабор ба қаламрави бедарвозае табдил ёфт ва аз шимолу ҷануб қабилаҳову ақвоми аҷнабӣ бидуни ҳеҷ мамониат дар сарзаминҳои аҷдодии мо маскун ва ватандор шуданд;

6) дар умури иҷтимоӣ: бар мабнои муқаррароти шаръӣ роҳандозӣ ва танзим кардани муносибатҳои ҷамъиятӣ;

7) дар анъанаву маросимҳо: таҷлилу бузургдошти мунтазаму мутантани маросими диниву мазҳабӣ, парастиши мазорҳову ҷойҳои муқаддас, ки ҳама василаи арҷгузории шахсиятҳои динӣ буданду ҳастаанд. Дар ин росто ҳатто як намунаеро наметавон мисол зад, ки марқади ватанпарасте ва ё қаҳрамони миллие ба мазор табдил ёфта бошад.

Ниҳоят заиф будани ҳувийяти миллии моро аз худбаҳодиҳии манфии мо низ метавон ҳамарӯза дар ҳама сатҳҳо ва қишрҳои ҷомеа мушоҳида кард. Худбаҳодиҳӣ қисмати таркибии худшиносӣ аст, ки усулан се навъ дорад: худбаҳодиҳии манфӣ, худбаҳодиҳии муътадил ва худбаҳодиҳии ифротӣ ё худписандӣ.

Бо мушоҳидаи рафтор, вазъи равонӣ ва кунишҳову вокунишҳои шаҳрвандоне, ки ҳамарӯза дар маърази диди мост, метавон ҳатто бидуни тест ва корбурди пурсишномаҳои тадқиқотӣ ошкор кард, ки худбаҳодиҳии миллӣ

(*анг.* national self-assessments; *рус.* национальная самоотценка)-и мо дар маҷмуъ манфӣ аст. Ин ҳолати психикаи миллии мо ҳамарӯза дар сатҳи ҷомеа дар шаклҳои зерин ифода ва зоҳир мешавад:

- *худкамбинӣ* (масалан, худро қодир ба анҷом додани кори арзишманду муҳиме надонистан ва ба худ нисбат додани корҳои бесифат ва рафторҳои нохушоянд.
- *бечораноли* (бахши аъзами адабиёти шифоҳӣ ва хаттии мо моломол аз бечоранолист; жанри "фалак", ки аз номи он ҳам пайдост, авҷи бечоранолиҳои мост; қисме аз гуфтугузорҳои ҳамарӯзаи аҳли ҷомеаи моро низ бечоранолӣ "ташкил" медиҳад; ...)
- *худсафедкунӣ* (мушкилоти худро ба омилҳои берунӣ иртибот додан);
- *беэътимодӣ ба худ* (масалан, тарҷеҳ додани молу ашёи хориҷӣ бар ватанӣ);
- *худситезӣ* (норизоиятӣ аз худ);
- *яъсу ноумедӣ, тарс, писсимизм, фатализм.*

Ҷойгоҳи меҳварӣ надоштани арзишҳои миллӣ дар фазои ақидативу идеологӣ ва ҷаҳонбинии бахше аз мардуми мо яке аз омилҳои асоситарини заъфи рӯҳияи миллӣ ва худбохтагиву бегонагарой дар ҷомеаи мост, ки бояд ҳар чӣ зудтар паи ислоҳи он иқдом карда шавад.

Посух ба як пурсиш

Барои чӣ қабули ислом барои форстаборон ҳувийятшикан буду барои м: турку тотор на? Барои он ки ислом бо воруди худ ба Эрон (ҷуғрофиёи форсзабонон) ба таври куллӣ ва бунёдӣ шикананда буд. Он ба таври иҷборӣ ва ба якборагӣ аз бунёд ҳам сохтори қадими давлатдории форсиёнро шикасту ҳам қолабҳо(стереотипҳо)-и иҷтимоиву фарҳангӣ ва ҳам дини

бостонии зардуштиро. Тафаккуру андешаи ориёиро дар ростои сиёсиву иҷтимоӣ ва эътиқодиву фарҳангӣ, ки тӯли ҳазорсолаҳо шакл гирифта буд, аз бунёд мутазалзил ва дарҳаму барҳам кард. Аммо дар сатҳи ақвоми турку тотор интишори ислом куллан ба шакли дигар сурат гирифт. Он ҳеҷ яке аз ин унсурҳои ҷомеаи турку тоторро дар ростои сиёсиву иҷтимоӣ ва эътиқодиву фарҳангӣ ба таври шикананда ва якбораву иҷборӣ тағйир надод, чунки ин аносир дар ҷомеаҳои мазкур аслан вуҷуд надоштанд. Ин раванд дар байни ақвоми мазкур ба таври тадриҷӣ ва ихтиёрӣ сурат гирифт.

Худбохтагӣ ва парокандагии амалии мо аз худбохтагӣ ва парокандагии назарии мост. Аз ин рӯ мебояд, ки бо дарки ин паҳлӯи заъифи ҷомеаи худ ба мушкилоти мазкур аз дидгоҳи илмӣ назар андозем ва барои мудовои ҳар чӣ зудтари он талош варзем, вагарна такрори фоҷеаҳои таърихӣ бо таҳрики манфиатҷӯён ҳар лаҳза имкон дорад. Моя ва маншаъи аслии истиқлолияти сиёсии ҳар миллате маҳз истиқлолияти зеҳнии он аст. Бидуни истиқлолияти зеҳнии миллат истиқлолияти сиёсии он аслан ба даст нахоҳад омад ва агар ба таври истисно дар шароити хоси таърихӣ чунин истиқлоли сиёсӣ ба даст омада бошад ҳам, он дар мавриди пайдо накардани заминаи зеҳнии хеш, ҳамеша номукаммал, бебунёд ва осебпазиру зудшикан хоҳад буд. **“... Бидуни пирӯзии андешаи фарогири миллӣ истиқлолияти миллӣ пойдор нахоҳад монд”. (С.Ятимов, “Адабиёт ва диалектика ҳаёт”)**

Мутаассифона, дар ҷомеаи мо ҷаҳонбинии омма ва ҳатто зиёиён аслан ортодоксаливу хурофотист. Мавқеи меҳварӣ доштани арзишҳои ғайримиллӣ дар зеҳни мардуми мо далели рӯшани худбохтагиву бегонагароӣ ва набуди тафаккури миллӣ дар ҷомеаи мост. Дар бораи хатару зарари чунин вазъи ақидатии ҷомеа С.Ятимов дуруст таъкид кардаанд, ки: **“Ҳама гуна «ақидае, ки фарогири ҷаҳонбинии омма мешавад, ба қувваи материалӣ мубаддал мегардад». Мутаассифона, ақидаҳои зиддимиллӣ ҳам”.**

Бо назардошти мавҷудияти ин заъф, ки тӯли садсолаҳо мушоҳида мешавад ва мутаассифона, ҳатто ба як ҷузъи характери миллии мо табдил ёфтааст, баъзан бо андешаҳои

писсимистона ва навмедона низ бархурд мекунем, ки гӯё менталитети мо табиатан чунин аст ва дар робита ба табииву зотӣ будани ин хислат аслан тағйир додани он номумкин мебошад. Ин гуна пиндоштан ва тасаввур доштан ба куллӣ хатост.

3. Худситезиву худбаҳодиҳии манфӣ ва беэътимодии мо ба худ аз куҷо сарчашма мегирад?

Иддае аз этнопсихологҳо бар он назаранд, ки менталитети миллӣ ва ҳувийяти миллӣ падидаҳои устувори психологие мебошанд, ки ба таври интисобӣ аз насл ба насл интиқол меёбанд. Бовар кардан ба чунин фарзияи зоҳиран илмӣ маънои онро дорад, ки гӯё аз азал ё дар ҷараёни таҳаввулоти тӯлонии табииву таърихӣ дар зеҳни ҳар миллат ва гурӯҳи этникие барномаи вижае рехта шудааст, ки он ба таври ғайриирдӣ ва мустақим дар наслҳои баъдӣ такрор меёбад. Бояд ба эътибор гирифт, ки ин гуна андешаҳо, ки ҳатто дар шакли фарзияҳои илмӣ низ пешниҳод шуда ҷонибдорони худро низ доранд, бе таҳқурсии назарӣ пайдо нашудаанд. Ин фарзияҳо бар асоси он пайдо шудаанд, ки шуури инсон дар сатҳи аввал ба се бахши асосӣ тақсим мешавад, яъне шуур, зершуур ва фарошуур. Ҳар яке аз ин бахшҳои шуур амалҳои муайяни фаъолияти инсонҳоро танзим мекунад. Масалан, фаъолияти дастгоҳҳои нафаскашиву хунгард, узвҳои ҳозима ва талаботҳои аввалии инсонӣ аз ҷумла талабот ба ҳифзи бақо ва касби ғизо, эҳтиёҷоти физиологие чун шаҳват, хоб, тамоил ба лаззатгароӣ, ғаризаҳои табиӣ, инстинктҳо, рефлексҳо ва амсоли инҳо аслан на ба воситаи шуур, балки тавассути зершуур танзим мешаванд. Ба ғайр аз ин тавассути зершуур ҳамчунин амалҳои автоматизатсияшудаи худкори инсонҳо, меъёрҳои муайяни ахлоқу одоби миллӣ ва урфу одатҳои ҷамъиятӣ низ танзим мешаванд. Одобу ахлоқ ва одатҳову анъанаҳои мардумӣ ба мисли ҳаракатҳои автоматизатсияшудаи ронандагони собиқадору мусиқинавозони касбӣ, ки бинобар сабаби бардавом ва такрор ба такрор иҷро гардидан ба малака табдил ёфтаанд, дар ҳақиқат тавассути зершуур танзим мешаванд. Хусусияти амалҳову фаъолиятҳое, ки тавассути зершуур танзим мешаванд, дар он аст, ки ғайриирдӣ

ва ба таври табииву фитрӣ сурат мегиранд. Аксар ин амалҳо аз қабл ба таври табиӣ дар зеҳни инсон барномарезӣ шудаанд ва аз насл ба насл мегузаранд. Аз ин аст, ки мизоҷ, темперамент ва характер аз дидгоҳи илмҳои тиб ва равоншиносӣ дар маҷмуъ устувор ва ҳатто тағйирнаёбанда дониста шудаанд.

Аммо ба воситаи шуури инсон амалҳои ғайритабиӣ ва ғайрииқтисобии ӯ, яъне амалҳои иродӣ ва иктисобии вай танзим мегарданд. Амалҳои ироди амалҳоеянд, ки дар заминаи донишҳои омӯхта ва таҷрибаҳои андӯхта анҷом дода мешаванд.

Фарошуур низ хостгоҳи фаъолиятҳои ғайрииродиву ғайрииктисобӣ аст. Мисоли равшани ин гуна фаъолият илҳом ва ангезаҳои ботинӣ, яъне интуитсия аст, ки онро маҷозан ҳисси 6-ум низ мегӯянд.

Оид ба ин масъала бо ҳамин иктифо карда, бармегардем ба арзёбии мавзуъ. Суоли матраҳ ин аст, ки мафҳумҳое чун рӯҳияи миллӣ, андешаи миллӣ, худшиносии миллӣ, менталитети миллӣ, ҳувийяти миллӣ ба кадоме аз ин бахшҳои психика ва равону шуури миллӣ рабт доранд? Посух ба ин суол бисёр муҳим аст, зеро маълум кардани маншаъи ин падидаҳои психикиву равонии миллат, тағйирёбанда ва ё тағйирнаёбанда, иктисобӣ ва ё интисобӣ, ироди ва ё ғайриироди, ратсионалӣ ва ё ирратсионалӣ будани онҳоро тавзеҳ медиҳад. Доир ба ин масъала ҳатто этнопсихологҳо ба ду гурӯҳ ҷудо шудаанд. Масалан, этнопсихологҳои ҳавзаи илмии Ғарб ба ин масъала нигоҳи ратсионаливу хирадгароёна доранд ва менталитети миллиро падидаи равонии тағйирёбанда медонанд. Аммо этнопсихологҳои ҳавзаи илмии Шарқ ва шарқи Аврупо, аз ҷумла русҳо дар ҷиноҳи ғайриратсионалистҳо қарор доранд ва бар он назаранд, ки менталитети миллӣ аслан тағйирнаёбанда аст. Доир ба ин масъала баъзе муҳаққиқони рус худ низ таъкид кардаанд. Аз ҷумла ба қавли онҳо: ”Ба хостагоҳи ратсионалӣ мансуб донистани мафҳуми ”менталитет” дар илми Ғарб пеш аз ҳама натиҷаи авлавияти мутлақ доштани хирадгарой дар фарҳанги ғарбист, ки таъсири худро ба усули пажуҳишҳои илмӣ, ба вижа пажуҳишҳои илмӣ дар сатҳи улуми иҷтимоӣ расонидааст. Аз ин рӯ табиист, ки дар илми Ғарб мафҳуми “менталитет” ҳамчун “воситаи дарки олами ҳастӣ” пеш аз ҳама ба хирадгароӣ

иртибот пайдо мекунад. Ва тасодуфӣ ҳам нест, ки мафҳуми “менталитет” бо интиқол ёфтан ба ҳавзаи илмии Россия ба сӯи қутби эҳсосгароӣ тамоил пайдо кардааст”. *(ниг. ба https: //studbooks. net/1348755 /psihologiya/natsionalnyy_ mentalitet_ predmet_sotsialno_ psihologicheskogo_ issledovaniya)*

Этнопсихологҳое, ки нақши омилҳои фитриву генетикиро дар ташаккули менталитети миллӣ ҳалкунанда тасвир кардаанд, маҳз бо назардошти тавассути зершуур ба таври худкору автоматикӣ танзим шудани иддае аз амалҳо ва фаъолиятҳои иҷтимоии одамон ба чунин хулоса омадаанд. Аммо хулосаи мазкур аз он ҷиҳат дуруст нест, ки онҳо одобу ахлоқи миллӣ, қоидаҳои рафтору муошırати ҷамъиятӣ, этикет, стереотипҳову архетипҳо, маданият ва фарҳанги миллиро ба мисли ғаризаҳои табииву инстинктҳо чун падидаҳои равоние донистаанд, ки аз азал ва ё дар раванди таҳаввулоти тӯлонии табиӣ дар зеҳни инсон барномарезӣ шудаанд. Маҳз бо назардошти фитрӣ ва табиӣ тасаввур ва талаққӣ шудани ин унсурҳо онҳо устувор ва қариб тағйирнопазир будани менталитети миллиро таъкид кардаанд. Ҳол он ки унсурҳои мазкур на ба таври фитрӣ, балки ба таври тарбиявию тақлидӣ ва умуман, ба таври иктисобӣ дар заминаи шуур ташаккул ёфта, баъдан бинобар сабаби такрор ба такрор иҷро шудан ба малака ва фаъолияти автоматизатсияшуда табдил мегарданд ва баъдан ба тадриҷ таҳти таъсири зершуур қарор мегиранд. Аз ин рӯ набояд тасаввур кард, ки менталитети миллӣ аслан ҷанбаҳои метафизикӣ ва ё фавқулодаи табиӣ дорад ва таъсири муҳити иҷтимоиву тарбия ва таълим дар ташаккули он кам асаргузор аст.

Одобу ахлоқи миллӣ, қоидаҳои рафтору муошırати ҷамъиятӣ, этикет, стереотипҳову архетипҳо, маданият ва фарҳанги миллӣ қаблан дар зери таъсири тақлиду талқин дар муҳити хонавода ва баъдан таҳти таъсири таълиму тарбия ва муҳити иҷтимоӣ дар зеҳни ҳар фарди миллат аз айёми хурдсоливу наврасӣ шакл гирифта ба қолабҳо(стереотипҳо)-и рафторе табдил меёбанд, ки минбаъд ба таври автоматикӣ бидуни мулоҳиза ва ихтиёр амалҳову ҳаракатҳои ӯро(шахсро) танзим мекунанд. Масалан, тасаввурот дар бораи амалҳои “убол”(шакли аслиаш вубол) ва “савоб”, ғизоҳои “ҳалол” ва

“ҳаром”, ки аз хурдӣ таҳти таъсири муҳити хонавода ва ҷомеа дар зеҳни шаҳрвандони мо ба вуҷуд омадаву шакл гирифтааст, ҳамчун меъёр ва қолаби устувори аз қабл тасдиқшуда *(стереотипу архетип)* тӯли умр ба таври ғайриихтиёр фаъолияту муносибати моро таҳти таъсир қарор медиҳад ва танзим мекунад. Афрод ҳатто баъди расидан ба синни камолот ҳам бидуни мутолиа ва таҳқиқ бар асолати ин мафҳумҳо бовар доранд ва муқаррароти марбут ба ин мафҳумҳоро ғайриихтиёр бо назардошти ангезаҳои ботинии худ ва афкори умум риоят мекунанд. Аммо риояти ғайриихтиёри ин меъёрҳои ахлоқӣ ё ба қавле стереотипҳо маънои онро надорад, ки ин мафҳумҳо дар зеҳни мардуми мо ба таври фитрӣ ва модарзодӣ барномарезӣ шуда бошанд.

Аз ин рӯ, дидгоҳҳои ратсионаливу хирадгароёнаи муҳаққиқони аврупоӣ назар ба дидгоҳҳои ирратсионаливу эҳсосгароёнаи муҳаққиқони рус дар бораи менталитети миллӣ ва вижагиҳои он воқеитар ва дурусттар ба назар мерасанд.

Меъёрҳои ахлоқӣ ва эътиқодии мо, ки аслан бар мабнои муқаррароти динӣ ташаккул ёфтаанд, беш аз андоза густараи озодии ихтиёри фардро маҳдуд карда, ӯро ба таҳаммул ва гузашта аз он ба таваккул ва ризо водор мекунанд. Сифатҳои психологие чун ҷуръатмандӣ, озодманишӣ, ҳақталошӣ, муқовимат, сахткӯшӣ ва қатъият дар тангнои меъёрҳои ахлоқи миллии мо намегунҷанд. Аз ин рӯ ин сифатҳо аз дидгоҳи ахлоқи мо ғайри қобили қабул ва нохушоянд дониста шуда, ба онҳо номҳое чун густохӣ, мағрурӣ, ситезаҳӯӣ ва якравӣ дода мешавад. Фалсафаи ахлоқи миллии моро аз мақолу масалҳои мардумии маъруфе чун “Сари хамро шамшер намебуррад”, “Даҳони пӯшида – сад танга”, “-Уштури сафедро дидӣ? –Надидам.”, “Забони сурх сари сабз медиҳад барбод” ва амсоли инҳо метавон ба осонӣ дарёфт. Ин чаҳорчӯби тарбиятӣ ва меъёрҳои ахлоқӣ тӯли асрҳо кори завлонаву занҷирро мекарданд ва то ҳанӯз дасту пои зеҳни миллати моро бе банд бастаанд. Дар тақвияти ин сухан месазад, ки дигарбора аз қавли зерини С.Ятимов ёдовар шавем: **“Аҷнабиҳои манфиатдор бо зӯру истибдод асрҳо ин тарзи тафаккурро ба мардум бор кардаанд. Албатта, бо мақсади осудатар, самараноктар ҳукми ғуломдорӣ рондан”.**

Ин қолабҳои фикрӣ ва тарзи тафаккур бегумон навъе аз тафаккури истеъморист, ки дар ҷодаи миллатсозиву ҷомеасозӣ монеаҳои зеҳнӣ эҷод мекунанд.

Раванди табдили тафаккури истеъморӣ ба тафаккури миллӣ бисёр печида ва мураккаб аст, аммо онро метавон бо роҳкорҳову барномаҳои созандаи илмӣ ва амалӣ суръат бахшид. Набояд мафҳуми минталитети миллиро мафҳуми баста ва моҳиятан тағйирнопазиру ғайридиалектикӣ тасаввур кард.

Дар шароити кунунӣ бо назардошти мушкилоти мавҷуда хеле зарур аст, ки мо барои рақобатпазир кардани ҷомеаи худ дар арсаи пур аз муборизаҳои манфиатҷӯёнаву қудратталабонаи минтақа ва ҷаҳон ҳар чӣ зудтар технологияи хоси миллатсозӣ ва қудратсозии миллиро дарёфту коркард ва мавриди корбурд қарор диҳем.

4. Барои ҳамоҳанг кардани арзишҳои мутаноқизи таркиби ҳувийяти миллӣ чӣ бояд кард?

Бинобар он ки дигар ислом бо гузашти беш аз 1400 сол ва даргузашти беш аз 40 насл дар умқи зеҳну афкори мардумони форстабор ҷой гирифта ҳатто заминаи қавии тардиди арзишҳои пешазисломиро ба вуҷуд овардааст, талош барои сутурдани нақши ин арзишҳо аз зеҳни мардум на фақат бенатиҷа дар назар меояд, балки гумон меравад, ки барангезандаи аксуламалҳо низ бошад (Масалан, инқилоби исломӣ дар Эрон дар паи ислоҳоти миллигароии Р. Паҳлавӣ). Аз ин рӯ нахуст зарур аст, ки бо ҳифзи ин арзишҳо ҳамзамон арзишҳои миллиро дар зеҳни мардум тарзе ҷой дод, ки амалан онҳо дар таркиби ҳувийяти миллӣ мавқеи меҳварӣ дошта бошанд. Дар ин маврид бояд дар назар гирем, ки компонентҳо ва бахшҳои таркибии ҳувийяти миллӣ ҳамчун ҷузъиёти як куллиёт аслан бо ҳам иртиботи табиии органикӣ дошта бошанд, на механикӣ.

Аз ин рӯ, ҳангоми ҳувийятсозии миллӣ ба хотири он ки ҷузъиёти таркибии ҳувийяти миллӣ бо ҳам мутазоду мутаноқиз набошанд, мебояд, ки заминаҳои муносиби ҳамоҳангсозии арзишҳои миллӣ ва динӣ фароҳам оварда шаванд. Барои ин қаблан бояд муайян кард, ки кадом арзишҳои

миллӣ ва арзишҳои динии таркиби ҳувийяти миллӣ ва дар кадом росто бо ҳам мутаноқиз мебошанд. Манзури ин ҷониб аз таъкид рӯи ин масъала он аст, ки бо пажуҳиши амиқи масъалаи мазкур мо бояд роҳкорҳои тарбиятии худро тарзе созем, ки бидуни бархурди эътиқодӣ ва барангехтани эҳсосоти диниву мазҳабии омма арзишҳои миллиро дар зеҳни онҳо эҳё карда ба арзишҳои меҳварӣ ва авлавиятдошта табдил диҳем. Ба ҳам даромехтани арзишҳое, ки хостгоҳҳо ва махраҷи ягона надоранд, нуктасанҷӣ ва талоши бештареро тақозо дорад. Агар ба таъбири риёзӣ баён кунем, ин ду қутби арзишӣ махраҷи ягона надоранд ва аз ин рӯ ҷамъ кардан ва ба махраҷи ягона овардани онҳо кори чандон содае нест. Мӯшикофӣ ва диққати назарро мехоҳад.

Барои рафъи буҳрони ҳувийятӣ ҳамчунин эътибор ба масъалаҳои зерин низ муфид хоҳад буд:

1) эҳё ва таҷдиди арзишҳои сиёсии мардуми ориёитабор, хоса арзишҳои сиёсии замони пеш аз ислом, аз ҷумла давлатдориҳои муқтадири бостоние чун давлатҳои Ҳахоманишиён, Суғду Бохтар, Кӯшониён, Ашкониён, Сосониён, ва низоми сиёсиву оини давлатдории онҳо;

2) арҷгузорӣ ба шахсиятҳои таърихии мардуми ориёитабори замони пеш аз ислом ва аҳди интишори ислом (Зардушт, Борбад, намояндагони аҳли илму фарҳанги он даврон, шоҳону сарлашкарон ва сиёсатмадорони аҳди Ҳахоманишиён, Кӯшониён, Ашкониён, Сосониён ва муборизони роҳи истиқлоли сарзамини аҷдодӣ, амсоли Б.Хуррамдин) ;

3) эҳё ва интишори осори хаттии мардуми ориёитабор дар замони пеш аз ислом, аз ҷумла Авасто, Занд, Позанд, Шоҳномаҳои бостонӣ, сангнабиштаҳо, катибаҳои суғдӣ ва ғ.

4) арҷгузорӣ ба низоми сиёсиву оини давлатдории Саффориён, Тоҳириён, Сомониён, Ғуриён ва чеҳраҳои сиёсиву фарҳангӣ ва илмии мардуми тоҷик дар асрҳои миёна;

5) муаррифӣ ва арҷгузории осори меъмории бостонӣ, минҷумла Мақбара ва муҷассамаи Шоҳ Исмоили Сомонӣ, Тахти Ҷамшед, мақбараи Куруш, харобаҳои Мадоин(Кохи Хусрави Анушервон), Саразм, Ҳулбук, Қалъаҳои Муғ, Қаҳ-қаҳи ҷоду, Тахти Сангин, Карон, Шумон ва амсоли инҳо;

6) таҷлили бошукӯҳи ҷашнҳои миллӣ, ба вижа Наврӯз, Меҳргон, Сада ва ғ. ; дар баробари таҷлили расмиву хиёбонии ин ҷашнҳо ҳамчунин мусоидат кардан барои хонаводагӣ шудани ҷашнҳои мазкур;

7) эътибори ҷиддӣ ба номгузории миллӣ;

8) ба тадриҷ даст кашидан аз таблиғи осори адибони ориф, кам кардани нуфуз ва таъсири ҷаҳонбинии ирфонӣ, ки дар воқеъ саробе дар паҳнои зеҳни миллати мост ва мо аз худбохтагӣ уқёнус номаш ниҳодаем.

5. Буъди иқтисодии мушкилоти ҳувийятсозии миллӣ

Чунонки дар боло ишора шуд, на ҳамаи фаъолиятҳои инсон ба воситаи шуури ӯ танзим мешаванд. Як идда аз фаъолиятҳои инсон ба таври ғайрииродӣ мустақиман тавассути зершуур, ки дар он барномаҳо ва дастурамалҳои фитрӣ аз тариқи генҳо сабт шудаанд, танзим мегарданд. Масалан фаъолияти дастгоҳи нафаскашӣ, низоми ҳаракати хун, инстинктҳову рефлексҳо, ниёзмандӣ ба хоб ва амсоли инҳо аз қабили фаъолиятҳои доимиву хеле муҳими ҳаётии инсон мебошанд, ки бидуни дахолати ақлу иродаи мо ба таври фитрӣ ва табиӣ мунтазам ва хеле дақиқ танзим мегарданд. Ин қабил фаъолиятҳои ба таври табиӣ барномарезишуда мутлақан таҳти таъсири омилҳои фитрӣ қарор дошта, дахолат дар танзими онҳо ба воситаи ирода аслан таъсири ҷиддӣ ва бунёдӣ наметавонад дошта бошад.

Ба иловаи ин фаъолиятҳо баъзе ангезаҳои фитрии дигар аз қабили ғаризаҳои табииву талаботи биологӣ, минҷумла эҳтиёҷот барои рафъи гуруснагиву ташнагӣ, талабот барои идома додани насл, ниёз ба доштани маҳалли зист, талош барои амнияту ҳифзи бақо ва ангезаҳои дигари ба инҳо монанде ҳастанд, ки дар зершуури инсон барномарезӣ шудаанд ва танзими онҳо ба воситаи ақлу ирода фақат ба таври ҷузъиву нисбӣ ва муваққатӣ имконпазир аст. Ин ангезаҳои табииву биологӣ, ки талаботу эҳтиёҷоти аввалии инсонӣ ном гирифтаанд, тамоми инсонҳоро дар тӯли умр ҳамеша таҳти таъсир қарор медиҳанд ва дунболагирӣ мекунанд. (Авраам Харолд Маслоу, ниг. ба китоби “Маслоу о менеджменте”, соли 2003)

Оре, инсон мавҷуди соҳибақл аст ва маънии зиндагии инсон дар қонеъ кардани ин ниёзҳо ва “хуру хобу хашму шаҳват” нест. Инсон бояд арзишҳои воло дошта бошад ва барои ҳадафҳои воло талош варзад. Аммо инсон дар сурате барои расидан ба ҳадафҳои воло имкон ва фурсати талош варзиданро пайдо мекунад, ки ҳадди ақал қудрати қонеъ кардани эҳтиёҷоту ангезаҳои сатҳи аввали биологии худ ва аҳли хонаводаи худро дошта бошад. Аз ин рӯ барои ҳифзи бақои давлат ва рушди ояндаи миллат бояд фазои мусоиди иқтисодиеро ба вуҷуд овард, ки шаҳрвандон бо истифода аз он на фақат имкони қонеъ кардани ниёзҳои аввалии худ, балки қудрати талош дар роҳи ҳадафҳои волоро низ дошта бошанд.

6. Мисолҳо оид ба заъфи рӯҳияи миллатҳои дигар ва раванди табдилу ташаккули он

Омӯзиши равандҳои ташаккулу таҳаввули ҷомеаҳо ва давлатҳои мутараққӣ нишон медиҳад, ки ҳама гуна рушду пешрафт маҳз дар заминаи ташаккули тафаккури солиму созандаи ҷомеа ба вуҷуд меояд. Ояндасозии миллат аз муҳити фикрии ояндангаронаи он сарчашма мегирад.

Воқеияти таърихии на чандон дури баъзе миллатҳо ва ҳатто баъзе миллатҳои муқтадири муосир далели дигари рӯшани тағйирпазир будани падидаҳои равониву зеҳние чун ҳувийят, менталитет ва рӯҳияи миллист. Масалан, ташаккулу таҳаввули рӯҳияи мардуми рус аз замони князиҳои Киеву Новгород ва Суздал то ибтидои асри XIX бозтоби ин воқеият аст Бегонапарастиву бегонагароӣ тӯли асрҳои миёна одати маъмулии ин мардум рус ва ба вижа табақаи ашрофи он буд. Иддаи зиёде аз князҳову подшоҳони Русия дар асрҳои миёна аслан ҳатто рус набуданд. Масалан, асосгузори князии Новгород, ки қадимтарин сохтори давлатдории Рус буд, Варяг Рюрики даниягӣ маҳсуб мешавад. Баъд аз марги ӯ бародари ҳамсараш – Олег, ки аз Шведсия буд, ба тахти князии Рус нишаст. Аввалин императритсаи Рус - Екатеринаи I (Марта Скавронская) низ швед буд ва солҳои 1725-1727 дар Русия ҳукмронӣ кардааст. Солҳои 1740-1741 Иван(Иёҳан)-и IV

императори Русия буд, ки аслу насаби олмонӣ дошт. Пётри III (Питер Улрих), ки солҳои 1761-1762 ба маснади императории Русия такя зад, низ олмонӣ буд. Ӯ дар натиҷаи табаддулоти дарборие, ки бо кӯмаки молӣ ва амалии як қатор сафирони хориҷӣ ва баъзе ашрофи рус тавассути ҳамсараш - Екатеринаи II (Екатеринаи Бузург) ташкил шуда буд, сарнагун карда шуд. Ба ин восита Екатеринаи Бузург тахти императории Русияро соҳиб шуд. Аҷибии кор дар ин буд, ки ӯ низ аслу насаби тозаи олмонӣ дошт ва дар шаҳри Штеттини вилояти Пруссияи Олмон таваллуд шуда буд. Ному насаби аслии вай София Фредерика Августа Анхалт аст. Ин зани олмонӣ бо камоли шаҳомат ва шаҳватронӣ то дами марги худ, яъне то соли 1796 ба муҳлати 34 сол императритсаи Русия буд.

Элитаи сиёсии рус марҳила ба марҳила зери таъсири амиқи ақвоми румиву юнонӣ(Византия), скандинавӣ ва олмониву фаронсавӣ қарор доштанд. Ҳатто дар дарбори шоҳони рус ба забони русӣ ҳарф задан нишонаи фарҳехтагӣ builtin дониста намешуд, аз ин рӯ табақаи ашроф дар дарбори князҳову шоҳони рус кӯшиш мекарданд, ки ба забонҳои олмониву фаронсавӣ ҳарф зананд.

Петри Кабир бо мақсади рушди Русия тамоми қолабҳои фарҳанги аврупоӣ, ба вижа фарҳанги голландиву олмониву англисиро аз тарзи пӯшидани либосу ороишу ороиши зоҳирӣ то услуби пешбурди умури давлатдориву артишдорӣ ва баҳрнавардӣ ба таври иҷборӣ дар байни русҳо ҷорӣ кард. Холоп(барда)-дорӣ низ бо фармони ӯ дар Русия расман аз соли 1712 ва амалан аз асри XIX аз байн бурда шуд. Ишораи шоири шаҳири рус М.Лермонтов ба ин хусусияти ҷомеаи рус дар асри XIX аз абёти зерини ӯ, ки соли 1841 навиштааст, ҳувайдост:

Прощай немытая Россия,
Страна рабов, страна господ.
И вы, мундири голубые,
И ты, послушный им народ. *(Лермонтов М.Ю. Собрание сочинений в четырех томах, Л.: Наука, том I, стр. 472)*

Аммо ин миллат марҳила ба марҳила таҳаввул ёфта ба қудрати минтақавӣ ва баъдан ба қудрати ҷаҳонӣ мубаддал шуд. Симои психологии ин миллат дар тӯли чанд асри охир ба куллӣ тағйир ёфт. Аз он хулқу хӯи бардагии қаблӣ дигар дар характеру менталитети миллии русҳо чизеро наметавон дид. Таҳаввулоти зеҳнӣ ва шуури ҷамъиятии миллати рус аслан дар заминаи роҳкорҳои муассири давлатҳо ва давлатмардони рус сурат гирифтанд.

ОХИРСУХАН

Дар воқеъ мо ба хотири дастёбӣ ба рушди миллат ниёз ба тағйироте бунёдӣ ва куллӣ дорем, ки он аслан бояд дар сатҳи ҷаҳонбинӣ ва шуури ҷамъиятии мо ба вуҷуд ояд.

Барои пайдо кардани роҳи ҳалли ин мушкилот ва ташаккули тафаккуру ҳувийяти миллӣ феълан бисёр зарур аст, ки давлати миллии мо ташаббускор ва пешоҳанг бошад ва бо ҷалби ниҳодҳои илмии кишвар, хоса олимони соҳаи равоншиносии миллӣ ҷиҳати ба роҳ мондани тадқиқоту ташхисҳои ҷиддии илмӣ мусоидат кунад, то ба ин васила омилҳои заъфи ҳувийяти миллӣ дарёфт ва услубҳои тақвият додани он ба таври воқеъбинонаву илмӣ тавсия дода шаванд. Лозими таъкид аст, ки чунин тадқиқот ва пажӯҳишҳои ҳадафмандонаву оянданигарона, мутаассифона, то ҳол ба василаи ниҳодҳои илмии кишвар бо мақсади таҳияи заминаи рушди зеҳнӣ ва ташаккули тафаккури миллӣ анҷом дода нашудааст.

Бояд гуфт, ки дар ташаккули тафаккури миллӣ ва тақвияти худшиносии аҳли ҷомеа адабиёт низ метавонад ҳамчун абзори бисёр таъсиргузор хидмат кунад. Дар ин бора С. Ятимов дуруст таъкид доштааст, ки: **“... адабиёт беҳтарин, муҳимтарин воситаи шаклгирии ҷаҳонбинии воқей – илмӣ мебошад. Тавассути таҳлили таҷрибаи инсонӣ, каломи бадей аз илм дида, имкони бештари таъсиррасониро ба шуур дорад. Ба василаи як байт, шеър, суруд, достон, ҳикоя, повест, роман, ҳатто ҳар кадоми онон дар алоҳидагӣ, имкон ҳаст, ки диди инсон нисбат ба ҳодисоти олам, муносибати ӯ ба воқеоти муҳити атроф тағйир ёбад”.**

Адибон ва адабиёти миллӣ масъули ташаккули маънавиёту зеҳният ва худшиносиву ҳувийяти миллианд. С. Ятимов зиёиён ва ба вижа адибонро ҳамчун муҳандисони зеҳни ҷомеа дар амри ташаккули тафаккури миллӣ масъул дониста, хотиррасон мекунад: **“Ин ҷониб эътиқодманд аст, маҷмӯи масъалаҳое, ки давлати миллӣ онҳоро ҳаррӯза муҳим эълон мекунад, зиндагии осоишта ва рушди мамлакатро аз он омилҳо вобаста медонад, ҳамзамон бояд нақшаи рӯимизии адиб бошанд. То замоне ки он масъалаҳо ҳаллу фасли худро ёбанд”.**

Истиқлолияти зеҳнии миллат пойдевори истиқлолияти сиёсии миллат аст. Миллате, ки афроди он ҳувийяти миллии ташаккулёфта надорад, наметавонад такраҳбарӣ ва платформаи сиёсии устувор дошта бошад. Мавҷудияти платформаи устувори сиёсии миллӣ кафолати мунҳариф нашудани маъмурияти миллат аз масири рушди миллӣ аст.

Истиқлолияти сиёсӣ дастоварди бузургест, ки миллати мо ба он ноил шуд, аммо бақои истиқлолияти сиёсӣ ва давлати миллӣ заҳматҳои ҳамешагиро тақозо дорад. Ба таъбири образнок метавон гуфт, ки баъд аз соҳибдавлат шудан рӯҳи миллии мо имкони дар қолаби тоза ҷилва карданро ба даст овард. Мафҳуми шаклу мазмун ва зуҳуроту моҳият ба ҳам робитаи мустақим ва мутақобила доранд. Бақои шакл ба кайфияти мазмун ва ҷилваҳои зуҳурот ба ангезаву таҳрик, яъне нерӯи мутаҳаррикаи моҳият вобаста аст. Зуҳурот то вақте бармало хоҳад буд, ки моҳият омили ангезиши он бошад. Аз ин рӯ бидуни бедории фикрӣ ва истиқлолияти зеҳнии миллат ҳифзи истиқлолияти сиёсии он амре мушкил ва ҳатто муҳол аст. Ин пойдеворро бояд устувор гузошт, то бинои ҳастии миллати мо аз газанди рӯзафзуни рӯзгор ҳамеша эмин бошад. С.Ятимов бо назардошти муҳимияти ин масъала бисёр воқеъбинона гуфтааст, ки: **“Муҳити ҷамъиятӣ офаранда ва нигаҳдорандаи афкори ҷомеа аст. Мавҷудияти инсон омили беохири таъсиррасонӣ, шаклгирии мундариҷа ва тарзи тафаккур мебошад. Барои сохтан, қувват бахшидан ва ба давомнокии давлатдории миллӣ умед бастан, захираи иҷтимоии ба чунин сохти давлатдорӣ муътақид, ҳифзкунанда бояд офарид, ба воя расонд”.**

ИБНИ СИНО ВА ФАЛСАФАИ ИНСОН

Муродова ТОҶИНИСО
номзади илмҳои фалсафа

ТАҚРИЗ
БА КИТОБИ М.РАҲИМОВ «АБӮАЛӢ ИБНИ СИНО. ФАЛСАФАИ ИНСОН» (Душанбе, 2018)

Масъалаи фалсафаи инсон ва мақоми вай дар ҷаҳони ҳасту буд аз масоили муҳиме буд, ки диққати аҳли илму адабро аз қадимулайём то имрӯз ба худ ҷалб намудааст. Мутафаккирони бузурги Шарқи асрҳои миёнаи форсу тоҷик рӯи ин масъала таваҷҷуҳи хоссе намудаанд. Онҳо, хоҳ дар шакли китоби алоҳида ва хоҳ дар баробари ақоиди фалсафӣ, ахлоқӣ, иҷтимоӣ, табиӣ, ирфонӣ ва тиббии хеш дар бораи инсон ва мақоми вай дар табиату ҷамъият баҳсу мунозираҳои зиёде намудаанд.

Махсусан, таърихи фалсафа, ки мавзӯи марказии он муносибати Худо ба табиат ва инсон буд ва ҳаст, мавриди муҳокимаву баҳси мутафаккирон қарор гирифтааст.

Абӯалӣ Ибни Сино дар таърихи тамаддун ва фарҳанги инсонӣ як шахсияти нобиғае буд, ки қариб дар тамоми соҳаҳои илмҳои замонааш, махсусан фалсафа, мантиқ, нуҷум, тибб, табиатшиносӣ, иҷтимоиёт, адабиёт, ахлоқ, ирфон, мусиқӣ ва ғайра саҳми бузург дошт. Дар баробари ин донандаи таърихи адён, фарҳангу фалсафаи Юнони қадим буд ва ба ҷараёну равияҳои он замон ошноии хуб дошт.

Дар бораи осору фаъолият, таълимоти фалсафӣ, мантиқӣ, ахлоқӣ, тиббӣ ва иҷтимоии Абӯалӣ Ибни Сино аз тарафи муҳаққиқони тоҷик, махсусан Болтаев М.Н., Баҳоваддинов А., Диноршоев М., Султонов У., Султонов М.,Сироҷов Ф., Раҳматуллоев Н. ва дигарон, ҳамчунин муҳаққиқони берун аз кишвар корҳои зиёде анҷом дода шудааст. Аммо масъалаи фалсафаи инсон ва мақоми вай дар олами ҳастӣ ҳанӯз ба таври пурраву комил омӯхта нашудааст ва аз ин ҷиҳат китоби муҳаққиқи таърихи фалсафа Муҳсин Раҳимов «Абӯалӣ Ибни Сино. Фалсафаи инсон» яке аз тадқиқотҳое мебошад, ки аввалин

бор ин масъалаи муҳим-фалсафаи инсон ва мақоми онро дар ҷаҳони ҳастӣ мавриди баррасӣ қарор гирифтааст, ки аз аҳамият холӣ нест ва актуалӣ мебошад.

Монографияи мазкур аз муқаддима, 6 боб, хулоса ва рӯйхати адабиёту сарчашмаҳо иборат аст, ки масъалаҳои асосии дар бар гирифтаи он: "Симои равонии Абӯалӣ Ибни Сино", "Мақоми инсоншиносӣ дар системаи илмҳо", "Таълимот дар бораи ҳастии инсон", "Хосиятҳои равонӣ-ҷисмонии инсон", "Мизоҷ ва ҳолатҳои равонии инсон", "Ҳастии маънавӣ-ахлоқии инсон", "Инсон ҳамчун ҳастии иҷтимоӣ", "Фалсафаи «некӣ ва бадӣ»", "Ақлу ва эътиқод", "Зебоӣ ва зебошиносӣ", "Инсон ҳамчун субъекти сиёсат", "Оила ва шахсият" ва ғайраҳо мебошад. Номгӯи мавзӯҳои номбурда нишонгари он аст, ки муҳаққиқ дар атрофи мавзӯи интихобнамудаи хеш-фалсафаи инсон кори муҳим ва сахтеро анҷом додаанд, ки қобили аҳсан аст.

Муҳаққиқ саъй намудааст, ки инсону инсониятро дар ибтидо дар шахси худи Ибни Сино дида барояд, чунки аз ҳаёту фаъолият ва осори мутафаккир хуб ба назар мерасад, ки ӯ, пеш аз ҳама, инсон ва инсониятро дар худ ҷустуҷӯ намудааст ва ҳадаф гузоштааст, ки худаш бояд намунаи инсони комил бошад. Махсусан, пас аз оне, ки Султон Маҳмуди Ғазнавӣ ба сари қудрат меояд, Абӯалӣ Ибни Сино тарки ёру диёр менамояду рӯ ба сафарҳои бебаргашт меорад, зеро ки ӯ намехост худро побанди дарбору дарбориён кунад. Аз ин ҷо беҳтар медонад, ки тарки диёр намуда, дар давоми сафарҳои хеш ба навиштани ашъору хидмати мардум, аз он ҷумла дардмандон бошад.

Китоби муҳаққиқ М. Раҳимов тамоми ҳаёту фаъолият ва саргузашти сахту заҳматҳои Абӯалӣ Ибни Синоро дар оворагиҳо ба таври васеъ ба хонанда муаррифӣ мекунад. Муҳаққиқ менависад, ки Абӯалӣ Ибни Сино дар синни 18-19-солагӣ қариб тамоми донишҳо ва илмҳои замонашро омӯхта, ҳамчун як олими комил буд, ки гувоҳи ин фикр як қатор асарҳои навиштаи ӯ мебошад. «Китоб-ал-маҷмӯъ», «Ал-арузия», «Ал-ҳосил вал-маҳсул» дар 20 ҷилд, ки ба шарҳи мазмуни осори фалсафӣ ва ахлоқии олими Хоразмӣ Абубакри Бароқӣ бахшида шуда буд(-С.25-26).

Чунонки дар боло қайд намудем, муҳаққиқ дар асари худ масъалаҳои инсон, моҳияту хусусият, табиат, ҳолатҳои биологию

физиологӣ, равонӣ, ахлоқӣ, эстетикӣ, маънавии инсонро аз нигоҳи Абӯалӣ Ибни Сино мавриди баррасӣ қарор додааст, ки арзишҳои худро то имрӯз гум накардааст.

Муаллиф тавассути таҳлили таълимоти фалсафии Абӯалӣ Ибни Сино таносуби ҷисму рӯҳ, моддаву сурат, нафсҳои наботиву ҳайвонӣ ва нафси нотиқа, ки моҳияти ҳастии инсон аст, мақому зиндагии ӯро дар иҷтимоъ ва ҳаёти фарҳангиву маънавӣ баррасӣ намудааст. Зеро ки инсон қодир аст маърифатпазирии дунёро дарк кунад ва онро пеш барад ва ё онро нобуд созад.

Муаллиф дар монографияи хеш ба масъалаи инсон аз нигоҳи таърихӣ наздик шуда, ҷараёни ташаккулу такомули онро то Абӯалӣ Ибни Сино ба таври васеъ баррасӣ намудааст.

Дар ҷараёни таҳқиқи осори Ибни Сино муаллиф хидмати бузурги ӯро ба хонанда манзур сохта, дар ташаккули идеяҳои таҳаммулпазирӣ ҳамчун парадигмаи ахлоқӣ тамоми системаи фалсафии мутафаккирро баён ва асоснок намудааст (-С.10).

Оштӣ додани ақлу имон, илму дин, ҳамоҳангии фалсафаву илоҳиёт на он қадар кори саҳлу осон аст, аммо Абӯалӣ Ибни Сино ин корро ба хубӣ анҷом додааст.

Муаллиф дар монографияи худ дар асоси омӯзиш ва таҳқиқи фалсафаи инсон ва осори илмӣ-табиии Абӯалӣ Ибни Сино саъй намудааст аз нигоҳи равоншиносӣ, махсусан ақоиди мутафаккирро дар бораи хоб ва хоббинӣ, озодии иродаи инсон, ҳамчунин андешаҳои ӯро дар бораи рӯҳ дар асоси ақидаҳои ахлоқӣ-эстетикӣ, тиббӣ таҳлилу баррасӣ намояд.

Китоби М.Раҳимов на танҳо барои аҳли илму адаб муфиду қобили истифода аст, балки як асари хубест барои донишҷӯёну магистрҳо, бобати омӯзиши Ибни Сино ҳаёту фаъолият, замони зиндагӣ ва таълимоти дар бораи масъалаҳои муҳими фалсафӣ ва мақому ҷойгоҳи инсон. Аз тарафи дигар, шахсияти Абӯалӣ Ибни Сино як намунае аст, ки симои маънавӣ, ахлоқӣ ва донишмандии мутафаккири бузургро ба насли муосир муаррифӣ менамояд. Абӯалӣ Ибни Сино бо шахсият ва осори нотакрори хеш ифтихори миллат аст, ки омӯзишу қадрдонии ӯ вазифаи ҳар нафаре аз насли ҷавону бузурги миллати мо мебошад. Умедворем, ки аҳли илму адаб ин навиштаи мухтасарро доир ба китоби М.Раҳимов «Абӯалӣ Ибни Сино. Фалсафаи инсон» қобили қабул медонанд.

ГАНҶИНАДОРИ ТАЪРИХИ МИЛЛАТ

Саидов Саидумрон
н.и.ф., дотсенти Донишгоҳи давлатии Хуҷанд
ба номи академик Бобоҷон Ғафуров

Назаре ба китоби Усмонҷон Ғаффоров "Алломаи замон"
(аз рӯзгор ва корномаи илмии академик Бобоҷон Ғафуров) -
Хуҷанд, 1998 с.

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ Президенти Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон соли 1998 дар муқаддимаи китоби «Тоҷикон"-и Бобоҷон Ғафуров оид ба муҳимияти омӯзиши таърихи миллат ва арзиши ин китоб чунин менигоранд: " Омӯхтани таърих танҳо барои донистани гузашта нест, балки ин барои шукуфоии фардои ҳар як миллату давлат зарур аст. Яъне миллат бояд аз гузаштаи худ сабақ бигирад ва дурнамоиояндаашро муайян бисозад. Академик Бобоҷон Ғафуров ба ҳамин хотир умри худро ба таҳқиқ ва эҷоди таърихи миллаташ бахшид ва хушбахтона ба мурод расид. Вай бо чопи шоҳасари бузурги худ – «Тоҷикон» на танҳо миллати тоҷик, балки тамоми форсизабонони олам, мухлисону ҳаводорони тамаддуни Шарқ ва сокинони Осиёи Марказиро бо як сарчашмаи нерубахшу пурбаҳо шодком сохт." Аз ин чашмандоз хидмати академик Бобоҷон Ғафуров дар бедор намудани эҳсоси худшиносии миллӣ, эҳтиром ба дастовардҳои маънавии халқ, муҳаббат ба Ватан бениҳоят бузург аст.

Зиндагӣ, фаъолият, корномаҳо ва осори илмии Бобоҷон Ғафуров ҳануз аз замони зиндагиаш мавриди омузиш қарор гирифта, муҳаққиқон дар нигоштаҳояшон ӯро ҳамчун сиёсатмадор, раҳбар, олим ваташкилотҷии беҳамтог муаррифӣ кардаанд. Таърих гувоҳӣ медиҳад,ки Бобоҷон Ғафуров дар тӯли умри бобаракаташ дар баробари таҳқиқоти будёдии илми таъриху ховаршиносии тоҷик дар мавриди баргузор намудани бузургтарин ҳамоишҳои илмӣ дар перомуни таърихи тамаддуни

кишварҳои Осиёи Марказӣ, Ховару Мағриб талошҳо карда ҳамчун роҳбари ғамхори халқ, сиёсатмадори фардобин ва ботаҳаммул ном баровардааст.

Боиси масаррат ва қаноаатмандист,ки то имрӯз садҳо китобу мақола,рисолаи илмӣ, асари адабӣ ва монанди инҳо дар бораи академик Бобоҷон Ғафуров ва фаъолияти илмиву сиёсии ӯ рӯи кор омадааст. Даҳҳо ҳамоишҳои байналмилаливу ҷумҳуриявӣ паҳлӯҳои ҳаёти ин абарманди миллатро мавриди омӯзиш қарор дода ба он баҳои арзанда додаанд.

Дар радифи даҳҳо нафар муҳаққиқони номвари ватаниву хориҷӣ дар шинохти шахсият, бузургӣ ва ҳуввияти Бобоҷон Ғафуров муаррихи номвари тоҷик профессор Усмонҷон Ғаффоров нақши бориз дорад. Метавон гуфт,ки таҳқиқи ҳаёт ва фаъолияти академик Бобоҷон Ғафуров дар осори Усмонҷон Ғаффоров ҷойгоҳи хоса дорад ва омӯзиши феҳрасти осори муаррихи номвар,ки аз мақолаҳо, ёдномаҳо ва китобҳое иборат аст ин нуқтаро собит мекунад. Ин осор дар баробари дорои арзиши баланди таърихию илмӣ доштанаш муҳаббатномаи бепоёни Усмонҷон Ғаффоровро нисбати академик Бобоҷон Ғафуров ифода мекунад. Ҷолиб ин аст, ки аввалин намунаи кори Усмонҷон Ғаффоров дар шакли плакат бахшида ба 75-солагии Бобоҷон Ғафуров таҳти унвони “Алломаи илму маърифат” соли 1984 рӯйи чопро дида буд. Оғоз аз ин кори шогирдона то бузургтарин китобҳои илмию таърихӣ мавсуф тавонист дар нигоштаҳояш тамоми паҳлӯҳои ҳаёт ва фаъолияти Бобоҷон Ғафуровро инъикос намояд. Соли 1972 бошад аввалин мақолаи ӯ таҳти унвони “Рӯзгори шоиста” дар ҳаммуаллифӣ бо гурӯҳи олимон дар газетаи “Маориф ва маданият” чоп шуд, ки муаррифномаи шахсияти нотакрори Бобоҷон Ғафуров барои сокиони кишвар маҳсуб мешуд. Сипас ӯ пайваста силсилаи мақолаҳои худро давоми қариб панҷоҳ соли охир ҳамасола бахшида ба солгарди мавлуди академик Бобоҷон Ғафуров дар саҳифаҳои матбуоти тоҷик нашр менамояд. Аз зумраи мақолаҳои муаррих бо номи “Роҳи комуннист” (Маҷаллаи “Агитатори Тоҷикистон”.соли 1979). “Шӯҳрати ҷаҳонии олим” ва “Ифтихори халқи мо” (газетаҳои “Маҳорати педогогӣ” ва “Ҳақиқати Ленинобод”.соли 1979), “Асарҳои Бобоҷон Ғафуров

дар китобхонаи ман”, “Эҷодиёти Бобоҷон Ғафуров дар ашъори шоирон”, “Зи ному кори некаш ҷовидон ёд аст” “Алломаи илму маърифат”(“Ҳақиқати Ленинобод”.”Маҳорати педагогӣ”.соли 1984) таълиф ва чоп шуданд,ки дар онҳо молики арзиши баланди илмӣ,таърихӣ ва сиёсӣ буд. Ҳамин тариқ дар тӯли фаъолияти худ Усмонҷон Ғаффоров даҳҳо мақолаҳо аз қабили “Садриддин Айнӣ ва Бобоҷон Ғафуров”, “Олим ва инсони комил”, “Умри абад” , “Бобоҷон Ғафуров ва Камоли Хуҷандӣ”, “Дар ситоиши Бобоҷон Ғафуров”, “Бобоҷон Ғафуров фарзанди арзандаи миллат ” ва даҳҳои дигарро иншо кардааст,ки ҳар яке дар заминаи асноди мӯътамади таърихӣ ри кор омадааст.

Аввалин китоби Усмонҷон Ғаффоров, ки дар бораи фаъолияти илмӣ ва меҳнатии Бобоҷон Ғафуров ҳикоят мекунад, “Равшангари таърих”(соли 1990) ном дошта, он хусусияти ҷамъбастии тадқиқоти муаррихро то он замон фаро гирифтааст. Баъди чанде китоби дигари муаллиф бо номи “Бобоҷон Ғафуров – фарзанди фарзонаи миллат” (соли 1996) интишор гардид,ки он як қатор маводҳои тозаро аз рӯзгор ва фаъолияти Бобоҷон Ғафуров инъикос кардааст. Соли 1998 бошад якбора се китоби пурарзиши устод Ғаффоров аз ҷумла “Марди накӯном”, “Алломаи замон”, “Ситораи Шарқ” (бо забони англисӣ) интишор гардид, ки ба иншои он Фармони Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи додани унвони “Қаҳрамони Тоҷикистон” ба Бобоҷон Ғафуров” мебошад.

Китоби “Алломаи замон”, ки мавзӯи меҳварии ин мақола аст ва за муқаддимаву охирсухан ва 24 фасл иборат аст, аз зумраи асари ҷамъбастии Усмонҷон Ғаффоров дар бораи ҳаёт ва фаъолияти Бобоҷон Ғафуров мебошад, ки то имрӯз аз беҳтарин асарҳо аз лиҳози фарогирии маводҳои мустанади таърихӣ маҳсуб меёбад. Ин китоб дар заминаи ҳуҷҷату сарҷашмаҳои нодири таърихӣ, воқеаву ҳодисаҳои муҳим,ки худи маллиф шоҳиди он буд навишта шудааст. Муаллиф дар пешгуфтори сухани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ Президенти Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар бораи ду рукни миллати тоҷик Садриддин Айнӣ ва Бобоҷон Ғафуров ба қалам медиҳад: “Бояд донем, ки

Садриддин Айнӣ ва Бобоҷон Ғафуров барин фарзандони сарсупурдаи миллатамон барои зинда кардани таъриху фарҳанги халқи худ ба чӣ азобҳо, тӯҳматҳо ва мушкилоти дигар рӯ ба рӯ нашуда буданд. Вале онҳо аз ҳеҷ сиз наҳаросиданд, зеро нангу номуси ватандориашон аз манфиатҳои шахсӣ ва маҳаллӣ хеле болотар буд”.

Муаллифи китоби “Алломаи замон” рӯзгор ва фаъолияти Бобоҷон Ғафуровро аз даврони наврасӣ сар карда, то дами маргаш ба риштаи таҳқиқ мекашад, санадҳои таърихиро баён мекунад, нуқтаи назари муҳаққиқонро сари ин ё он масъала зикр намуда, дар заминаи муқоисаву муқобала, андешаи худро баён месозад. Ҷолиб ин аст, ки сарчашмаи китоби “Алломаи замон” на танҳо маводи бойгонӣ ва санадҳои китобатӣ аст, балки муаллиф аз хотироти ашхоси наздик, ҳамкорон ва пайвандон низ фаровон истифода мебарад. Масалан дар мавриди мушаххас ва муайян намудани шахсият, афкор ва андешаҳои модари олим Розия Озод нуқтаи назари хоҳари Бобоҷон Ғафуров Тоҷинисо Ғафуроваро қайд месозад, ки ниҳоят ҷолиб аст. Хотироти зерини Тоҷинисо Ғафурова муҳити тарбияи академик Бобоҷон Ғафуров дар даврони кӯдакивк наврасӣ пешиназар меорад: «Ман доимо ба ҳайрат мемондам, ки модарам чӣ қадар шеърҳои шоиронро аз ёд медонад. Мазмуни чанде аз достонҳои “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ, “Саодатнома”- и Носири Хисрав, “Баҳористон”- и Ҷомӣ, “Сад панд”- и Убайди Зоконӣ, “Пандномa”- и Аттор, “Бӯстон”-у “Гулистон”- и Саъдӣ, “Ахлоқи Мӯҳсини”-ӣ Ҳусайн Воизи Кошифро батафсил нақл менамуд. Чӣ қадар афсонаҳои аҷоибу ғароиби халқиро медонист».

Мусаллам аст,ки академик Бобоҷон Ғафуров маҳз туфайли чунин муҳити илмиву адабӣ, ахлоқи ҳамидаву муносибати неки оилавӣ, рӯй ба илм овардааст. Нигоштаи Бобоҷон Ғафуров дар бораи модараш Розия Озод ва муаллимони мактабиаш андешаи болиро собит менамояд:“Он муваффақиятҳои калони назаррас, ки ман шарафманд шудам, натиҷаи таълиму тарбияи омузгоронам ва модарам буд”.

Муаллифи китоб тамоми паҳлӯҳои ҳаёти наврасии Бобоҷон Ғафуровро бо ҷузъиёташ мавриди омузиш қарор дода, онро ба риштаи таҳқиқ кашидааст. Махусусан дар давраи наврасӣ ҳам

бо таҳсил ва ҳам бо корҳои вазнини хоҷагидории оила машғул будани Бобоҷон Ғафуров, ки сарчашмаҳои мустанад исбот кардаанд, ҷолиби диққат аст. Муаллиф дар ин маврид на танҳосаҳифаҳои зиндагии алломаро ба қалам медиҳад балки онро ҳамчун ибрати имрӯзиён хоса мактаби адабу таҷриба барои ҷавонон баррасӣ менамояд.

Дар китоби "Алломаи замон" Усмонҷон Ғаффоров боберо таҳти унвони "Рӯзноманигор ва публисисти шӯълавар" нақши академик Бобоҷон Ғафуровро дар инкишофи матбуоти тоҷик инъикос мекунад. Ба андешаи Усмонҷон Ғаффоров аллома Ғафуров ва шахсиятҳои ҳамзамонаш чун Мирзо Турсунзода, Абдуғанӣ Мирзоев, Раҳим Ҷалил, Сотим Улуғзода, Ҳаким Карим, Ҷалол Икромӣ фаъолияти хешро чун рузноманигор ва мухбири ҷамоатӣ сар кардаанд ва дар ташаккул ва густариш матботи тоҷик нақши бориз доранд. Ӯ дар заминаи санадҳои таърихӣ, хотираҳо ва тадқиқоти олимону адибони номвар чеҳраи Бобоҷон Ғафуровро ҳамчун рӯзноманигори соҳибқалам инъикос карда, бештарини мақолаҳои Бобоҷон Ғафуровро, ки дар матбуот нашр шудаанд таҳлилу баррасӣ менамояд. Муаллиф дуруст зикр мекунад дар ин гуна осор Бобоҷон Ғафуров ба масъалаҳои мухталифи рӯзмарраи ҳаёти мардуми Шӯравӣ ва тоҷик даст зада, тавонистааст дар вазифаҳои мухталифи соҳа аз ҷумла муҳаррири маҷаллаи "Коркунони партиявӣ",баъдтар "Коммунистони Тоҷикистон" хидмати содиқонаеро барои халқу ватан адо намояд. Як саҳифаи фархунда ва ифтихоромези рӯзгори аллома марбут корҳои тарғиботу ташвиқоти омма бар зидди фашистони немис маҳсуб мешавад. Дар он рӯзгор аз шахсиятҳое чун Бобоҷон Ғафуров донишу фаросати баланд, ҷасорату матонат, ва ҷоннисориву заҳмат тақозо мешуд то дар рушди руҳияи ватандӯстонаи мардум таъсири нек расонанд. Аз ин рӯ дар китоби "Алломаи замон" қайд мешавад, ки Бобоҷон Ғафуров на танҳо худ мақолаву асарҳои муфид меофарид, балки бо дарки қувваву тавоноии қаламы аҳли адабиёт , адибонро дар навиштани асар ташвиқ мекард. Чунончи устод Садриддин Айнӣ китоби "Қаҳрамони халқи тоҷик Темурмалик" ва "Исёни Муқаннаъ" – ро маҳз бо ташвиқоти Бобоҷон Ғафуров иншо намуда буд. Дар ин самт Усмонҷон Ғаффоров асари Бобоҷон

Ғафуров “Муборизаи халқи тоҷик ба муқобили истилогарон ва асоратгарони аҷнабӣ” – ро мавриди таҳлили амиқ қарор медиҳад. Махсусан дар мавриди қаҳрамонони халқ Шерак, Спитамен, Муқаннаъ, Темурмалик нақлҳои ҷолиби алломаро тавзеҳ медиҳад. Чунончи ин гуфтаи Бобоҷон Ғафуровро дар бораи Спитамен иқтибос меорад: “Спитамен як рӯз ҳам осоиш надошт. Ӯ бо дастаҳои “савораи парвозкунанда”-и Суғдиён ба сари истилогарон ҳуҷум оварда, ба онҳо зарбаҳои ҳалокатовар мезад. Вай дар таърихи халқи мо ҳамчун муборизи роҳи истиқлолияти ватан мондааст”.

Ҳамчунин дар ин боби “Алломаи замон” китоби дигари Бобоҷон Ғафуров “Халқи тоҷик дар мубориза барои озодӣ ва истиқлолияти ватани худ” ба тафсил ташреҳ ёфтааст. Дар ин китоб баробари аз корномаҳои қаҳрамонии гузаштагон ҳикоят кардан дар як боби алоҳида аз шуҷоату мардонагии силаҳшӯрони тоҷик дар майдони Ҷанги бузурги ватанӣ нақл мекунад. Дар ҳамин боб Усмонҷон Ғаффоров фаъолияти гуногунҷабҳаи Бобоҷон Ғафуровро дар солҳои Ҷанги бузурги ватанӣ инъикос карда, дар шаш банд хулосаҳои илмии худро баён месозад, ки ҷавҳари онро донишмандӣ, заҳматписандӣ, ватандӯстӣ ва дурбинии Бобоҷон Ғафуров ташкил медиҳад. Дар китоби “Алломаи замон” муаллиф боберо бон номи “Сарвари хирадманд” ҷудо кардааст, ки якчанд бобҳои дигари китоб марбут ба фаъолияти роҳбарии аллома Бобоҷон Ғафуров мебошад. Бобоҷон Ғафуров ҳамчун котиби якуми Кумитаи Марказии Ҳизби коммунистии Тоҷикистон даҳ сол фаъолият намуда, дар ин муддат бо қобилияти баланди роҳбарӣ, ташкилотчигӣ, ҷасорат дар байни хосу ом маҳбубият пайдо карда буд. Аз назари Усмонҷон Ғаффоров яке аз фазилатҳои зубдаи Бобоҷон Ғафуров ҳамчун роҳбар дар атрофи худ ҷамъ кардани аҳли фазлу дониш буд. Шахсиятҳое монанди устод Садриддин Айнӣ, Мирзо Турсунзода, Зариф Раҷаб, Солеҳ Раҷаб, Султон Умаров, Турсунб Ӯлҷабоев, Абдулаҳад Қаҳҳоров, Назаршоҳ Додхудоев, Иосиф Брагинский ва дигарон ба ӯ маслиҳатгару мададгор буданд. Дар ин боб низ Усмонҷон Ғаффоров ба санадҳои таърихӣ, ҳуҷҷатҳо, хотираҳои ҳамзамонон ва нигоштаҳои худи Бобоҷон Ғафуров такя мекунад.

Дар китоб фишурдаи сӯҳбати таърихии Бобоҷон Ғафуров бо сарвари мамлакати бузурги онвақтаи СССР Иосиф Сталин зикр ёфтааст, ки ба хонандаи имрӯза бисёр масъалаҳои мубҳами таърихро ифшо мекунад. Усмонҷон Ғаффоров фишурдаи сӯҳбатро ҳамчун муаррихи дақиқназар шарҳ медиҳад. Махсусан хулосаҳои муаллиф дар бораи баъзе аз шахсиятҳои таърихӣ, аз ҷумла Абдулло Раҳимбоев ҷолиби диққат мебошад. Усмонҷон Ғаффоров бар он аст,ки яке аз сабабҳои навишта шудани китоби "Тоҷикон" дар собит кардани дорои таърихи бузург будани тоҷикон ва худогоҳии миллӣ бархурдор будани халқи тоҷик марбут аст. Дар китоб мавзӯи муносибати Бобоҷон Ғафуров бо Никита Хрушёв ниҳоят ҷолиб буда, дар асоси маълумотҳои бойгонӣ ва китобҳои илмиву таърихӣ воқеаҳои зиёдеро ба қалам меорад ва онҳоро шарҳу тавзеҳ медиҳад. Махсусан қазияи гӯсфандҳои ҳисорӣ, ки Никита Хрушёв барои барҳам додани он супориш дода буд ва Бобоҷон Ғафуров бо усули қобили қабул онро сарфи назар намуд, ҷолиби диққат аст. Чун дар ҳамаи асарҳои дигари Усмонҷон Ғаффоров китоби Бобоҷон Ғафуров "Таърихи мухтасари халқи тоҷик" ва "Тоҷикон" мақоми меҳварӣ дорад. Дар китоб омилҳо ва сарчашмаҳои ба вуҷуд омадани китоби "Тоҷикон"- и Бобоҷон Ғафуров баён шудааст,ки дар меҳвари он дониши баланд ва огоҳ будан аз сарчашмаву манбаъҳо, ҳамчунин меҳнати фидокоронаи Бобоҷон Ғафуров қарор дорад. Дар мавриди мақому манзалати китоби "Тоҷикон " назари олимону донишмандонро қайд намуда ба хонанда афкору андешаи беҳтарини онҳоро пешниҳод менамояд. Аз ҷумла сухани зерини файласуфи маъруфи тоҷик Акбар Турсунов дар бораи китоби "Тоҷикон" мояи ифтихори ҳар як нафар тоҷик мебошад: "Асари академик Бобоҷон Ғафуровро мутолиа намуда,ба камоли масъулият гуфтан мумкин аст,ки имрӯз тоҷикшиносӣ дар арсаи илми ҷаҳонӣ вуҷуд пазируфта,ба як соҳаи комилҳуқуқи илми таърих мубаддал шуд"

Дар китоби "Алломаи замон" ғафуровшиноси тоҷик Усмонҷон Ғаффоров оид ба саҳми Бобоҷон Ғафуров дар инкишофи илми таърихшиносии тоҷик ба тафсил сухан кардааст. Дар ин самт хидмати Бобоҷон Ғафуров дар таълифи силсилаи зиёди асарҳои пурарзиши илмиву таърихӣ ва адабӣ,

ташкили марказҳои бонуфузи илмӣ, тарбияи кадрҳои соҳибтахассус,барқарор намудани иртиботи байналмилалии илмӣ, ташкили ҳамоишҳои бонуфузи илмӣ муайян мегардад.

Усмонҷон Ғаффоров дар мавриди муносибати Аллома Ғафуров ба таърих ва шахсиятҳои таърихӣ аз ҷумла ба Исмоили Сомонӣ, Аблқосим Фирдавсӣ,Абдураҳмони Ҷомӣ, Садриддин Айнӣ руҷӯъ намуда,онро як бахши муҳими кори тадқиқотии олим маҳсуб медонад. Қисмати муҳими китоби "Алломаи замон ба шахсият, ҷаҳонбинӣ, хусусиятҳои фардии академик Бобоҷон Ғафуров бахшида шудааст.Муаллиф дар ин бахш аз санаду ҳуҷатҳои бойгонӣ,китобҳои донишмандони ватаниву хориҷӣ, хотираҳои дӯстону шогирдон ва пайвандони аллома ва ғайра истифода карда бори дигар собит мекунад,ки Аллома Бобоҷон Ғафуров ифтихори миллати тоҷик ва эҳёгари таърихи кишвар тавассути китоби "Тоҷикон" мебоашад". Дар бораи арзиши илмиву таъгихии китоби "Алломаи замон" сухан карда, қабл аз ҳама ба истеъдоди баланд, ҷаҳоншиносӣ, дониши фаровон ва дорои бойгонии бузурги илмӣ будани муаррихи номвар Усмонҷон Ғаффоров муҳим аст. Ин ҷо месазад сухани Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ, Пешвои миллат, Ҷаноби Олӣ Президенти Тоҷикистон мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмонро дар бораи профессор Усмонҷон Ғаффоров ин ҷо қайд намоем: "Ҳар чи ки устоди мӯҳтарам дар бораи аллома Бобоҷон Ғафуров мегӯянд ва менависанд бо як муҳаббат, садоқат ва меҳру самимияти гарму бепоён мегуянд. Ман гуфтаву навиштаҳои ин устодро ҳамеша бо завқу таваҷҷуҳ мешунавам ва мутолиа мекунам ва ҳаловат мебарам". Ҳамин тариқ, муаррихи номвар, донишманди тавоно, Усмонҷон Ғаффоров дар ғафуровшиносии муосир аз пештозони соҳа маҳсуб шуда, бо осори гаронбаҳояшон дар муаррифии акадеик Бобоҷон Ғафуров хидмати шоистаро анҷом додаанд,ки "Алломаи замон" яке аз намунаҳои заҳмати устод маҳсуб мешавад. Муҳимтар аз ҳама осори ин муаррихи номвар, бойгонии ғании ӯ ҳамчун ганҷинаи бебаҳо барои муҳаққиқони минбаъда дар шинохти Аллома Бобоҷон Ғафуров ва умуман, таърихи миллати мо сарчашмаи мӯътамад ва файёз маҳсуб мешавад ,ки метавонад ба саҳифаҳои ҳанӯз ноомӯхтаи таърихи ватан рӯшанӣ бахшад.

ОБУНА БА МАҶАЛЛАИ «ИЛМ ВА ҶОМЕА»

Хонандагони муҳтарам!

Соли 2016 бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Раёсати Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон як маҷаллаи дигари илмию оммавӣ бо номи «Илм ва Ҷомеа» арзи ҳастӣ кард. Ҳадаф аз он нашри мақолаю маводҳои илмии олимону донишмандони тоҷик, бозтоби дастовардҳои илмии ҷаҳониён, ошкор кардани мушкилоти ҷаҳони муосир ва аз ин роҳ, ба донишомӯзӣ ҷалб намудани ҷавонон ва мусоидат кардан ба ҳалли мушкилоти мубрами Тоҷикистон, минтақа ва ҷаҳон ба шумор меравад.

Бо ин мақсад, ҳайати таҳририяи маҷаллаи «Илм ва Ҷомеа» Шумо – хонандагони гиромии ин маҷалларо даъват мекунад, ки ба он обуна шавед. Шумо метавонед ба маҷалла фардӣ, гурӯҳӣ ва ё аз ҳисоби ташкилоту муассисаи худ обуна шавед. Нархи солонаи маҷалла бидуни хизматрасонии почтавӣ **109 сомонию 68 дирам** мебошад.

Индекси обуна: 77759
Нишонӣ: 734025, ш.Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33
Сомонаи мо: www.ravshanfikr.tj
Телефон: 221-53-97, 918-67-79-13, 93-526-62-95
E-mail: ilm-jomea@ravshanfikr.tj

Суратҳисоби Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон

РМА (ИНН): 010009529
Суратҳисоб (р\сч): 20204972712010100002
БИК (МФО): 350101800
Ҳисоби бонкӣ (к\сч) 22402972000002
Сарраёсати хазинадории марказии
Вазорати молияи Ҷумҳурии Тоҷикистон

Ба матбаа супорида шуд 28.02.2019
Барои нашр имзо шуд 1.03.2019
Чопи офсети. Ҷузъи чопӣ 23,4. Андоза 70x108 1/8.
Адади нашр 150 нусха. Супориши №23.

Муассисаи нашриявии “Дониш”-и АИҶТ
ш. Душанбе, 734063 кӯчаи С. Айнӣ 299/2

www.ravshanfikr.tj

Илм ва Ҷомеа____